

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

MAKYAVELİST DÜŞÜNCENİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ
-ONSEKİZİNCİ YÜZYIL OSMANLI SİYASET FELSEFESİ-

Doktora Tezi

NERGİZ AYDOĞDU

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

MAKYAVELİST DÜŞÜNCENİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ
-ONSEKİZİNCİ YÜZYIL OSMANLI SİYASET FELSEFESİ-

Doktora Tezi

NERGİZ AYDOĞDU

Danışmanı: Prof. Dr. İsmail KARA

İstanbul, 2008

ÖNSÖZ

Osmanlı siyaset düşüncesi ve felsefesinin Batı siyaset düşüncesi ve felsefesinden ne derece etkilenmiş olduğu meselesi Osmanlı modernleşmesi problemleri çerçevesinde tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle Tanzimat düşüncesi ve yenileşme hareketlerinin kaynağı olarak Batı siyasal düşüncesi görülmüş, Tanzimat aydınlarının eserleri bu açıdan okunmuş ve tahlil edilmiştir. Fakat Onsekizinci yüzyıl Osmanlı siyaset düşüncesi ve felsefesi sözkonusu olduğunda Batı düşüncesi ile ne derece etkileşim ve iletişim halinde olduğu meselesi yeterince araştırılıp tartışılmamıştır. Bu nedenle bu dönemle ilgili kurgu ve yorumlar meselelerin ya klasik dönemle irtibatlandırılarak ya da Tanzimat dönemiyle ilişkilendirilerek ele alınmasına sebep olmuştur.

On sekizinci yüzyıl Osmanlı devlet yapısını, siyasal düşüncesini ve felsefi tartışmalarını anlamak ve değerlendirmek, Batı siyaset düşüncesi ve felsefesi ile kıyaslamak ancak dönemin birincil derecede yazma-basma kaynaklarını tahlil etmekle mümkün olacaktır. Bunun yanında Avrupa dillerinden Türkçe'ye yapılmış tercümelerin, dönemin fikriyatının ve meselerinin anlaşılmasında çok önemli olduğunu vurgulamak gereklidir.

Prusya kralı II. Friedrich'in, Machiavelli'in Hükümdar'ına tenkit olarak yazdığı Anti-Machiavelli eseri, On sekizinci yüzyılda Türkçe'ye çevirilmiştir. Bu eserin tercüme ediliş sebebi, tercüme tekniği, dili, muhtevası ve Onsekizinci yüzyıl Osmanlı siyaset düşüncesinin bazı meseleleri bizim tez konumuzu teşkil etmektedir. Tezimizde aynı zamanda Machiavelli'in siyaset felsefesi ile Osmanlı siyaset düşüncesinin belli başlı kavramları ele alınıp tartışılacaktır.

Çalışmamızın Giriş bölümünün ilk kısmında; Mahiavelli'in Hükümdar'ını da içeren Anti-Machiavelli eserinin tercümesinin hangi saikler çerçevesinde olduğunu

araştırmaya çalıştık. Dönemin siyasal meselelerini, fikrî problemlerini, tartışmalarını tespit ederek tercüme eser ile Osmanlı düşünce atmosferi arasında irtibatlar kurmaya gayret ettik. Esas itibarıyla Onsekizinci yüzyıl Osmanlı siyaset düşüncesi ve felsefesinin meseleleri üzerindeki çabamız, Anti-Machiavelli tercümesini bu düşünce atmosferi içerisinde konumlandırmak nedeniyledir.

Bu sebeple girişin ilk kısmında, Onsekizinci yüzyılda yazılan ve tartışılan fikirler üzerine bir inceleme yaptık. Bu bölümün kaynakları, dönemin siyaset felsefesi ve meselelerini ele alan, büyük ölçüde Osmanlı devlet adamlarının kaleminden çıkma yazılara dayanmaktadır. Sözkonusu metinlerin bir kısmı tarih kitaplarıdır. Diğer bir kısmı da Onsekizinci yüzyıl Osmanlı Devlet yönetimi ile alakalı başlıca problemleri ele alan ve devlet idarecilerine tavsiye niteliğinde, çözüm önerileri sunan siyasetname türü eserlerdir. Dönemin kaynakları içerisinde istifade ettiğimiz, devlet adamlarınca kaleme alınmış, birkaç metin daha vardır ki bunlar, 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi esnâsında; farklı cephelerde, savaşın seyri ile alakalı tutulmuş ve bir kısmı daha sonra padişaha takdim edilmiş, gözlem ve raporlardır.

Girişin ikinci kısmında yazma Anti Machiavelli tercümesinin Türkçe'ye çevriliş tarihi, tercüme eden kişinin adı, nasıl tercüme edildiği meseleleri ele alınmıştır. Öncelikle yazma Anti-Machiavelli tercümesinin, başka nüshaları olup olmadığı, yazma eserleri ihtiva eden kütüphaneler taranarak araştırılmıştır. Eserin, Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında, III. Mustafa döneminde tercüme edilmiş olma ihtimalinden yola çıkarak III. Mustafa'ya ait vakıf kütüphane katalogları incelenmiş, Topkapı Sarayı Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki bu dönemle ilgili defter kayıtları gözden geçirilmiştir. Anti Machiavelli tercümesinin mütercimi, çeviri tarihi ve kime sunulduğu meseleleri ulaşılan bilgilere göre değerlendirilmiştir.

Yazma Anti-Machiavelli tercümesi üzerine yapılacak bir çalışmada; eserin yazarı, II. Friedrich ve reddiyeye konu olan Machiavelli'in Prince'in tanıtımı zorunludur. Machiavelli'in bazı eserleri Türkçe'ye çevrilmiş, onun siyaset felsefesi üzerine pek çok

inceleme, akademik çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, birinci bölümde Machiavelli'in biyografisi ve eserleri üzerine genel hatlarıyla bilgi verilmesi gerekli görülmüştür. Bu kısma Machiavelli üzerine Türkçe'de yapılmış telif, tercüme yayınlar da, ulaşabildiğimiz kadarıyla, eklenmiştir.

Anti Machiavelli eserinin yazarı, II. Friedrich'in, biyografisi ve eserleri üzerine genel bir değerlendirme, birinci bölümde üzerinde durduğumuz hususlardandır. Prusya kralı II. Friedrich'in biyografisi, asker ve devlet adamı olarak icraatları, eserleri, şahsı ve eserleri etrafında Türk siyaset düşünürlerince yapılan çalışmalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma esnasında bir külliyat olarak sayabileceğimiz, yazma ve matbu pek çok eser tespit edilmiştir.

Yazma nüshanın tek ve tercüme bir eser oluşu, tahkikini zorlaştırmıştır. Eserin ne şekilde tercüme edildiğine dair kıyaslayabileceğimiz başka bir nüshasının olmayışı, metnin orijinali ile karşılaştırılıp incelenmesini gerekli kılmıştır. Anti-Machiavelli'in yazıldığı dil Fransızca'dır. Fakat bu dili kullanma imkanımız olmadığından, tercüme eseri İngilizce nüsha ile karşılaştırıp tahkik ettik. Prince'in orijinalinin de İtalyanca olması nedeniyle Yazma metnin Machiavelli'ye ait olan kısımlarını İngilizce Prince tercümesiyle karşılaştırdık. Transkripsiyon metin kısmına, orijinaliyle tercüme metin arasındaki farklılıklar dipnotlarda ilave edilmiştir.

Mütercimin metin üzerindeki tasarrufları, metin içi açıklamaları, teferruat olarak gördüğü ve çıkardığı kısımlar, transkripsiyon edilen metnin dipnotlarına eklenmiştir. Bu sebeple bu bölüm, "Tercüme Metnin Problemleri: Tercüme Metin ile Eserin Orijinali Arasındaki Farklılıklar" başlığı altında incelenmiştir. Mütercimin kendi görüş ve düşüncelerini metin aralarına ilave ettiği kısımlar "Mütercim tarafından eklenen bölümler" başlığı altında incelenmiştir. Orijinal Prince ve Anti-Machiavelli metinleri ile karşılaştırdığımız tercüme nüshada, iki bölümün tamamen metin dışında kaldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple "Yazma metinde eksik olan bölümler" başlığı altında metin dışında

kalan kısımlar, eserlerin Türkçe tercümelerinden istifade edilerek, imlasına müdahale edilmeden alınmıştır.

İkinci Bölüm, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi ile Machiavelli’in Siyaset Felsefesinin Karşılaştırılması” başlığını taşımaktadır. Machiavelli’in eserinin bütünü, hükümdarlığın tesisi, menşei, hükümdarın iktidarını kullanma biçimleri, ideal hükümdarın vasıfları üzerine yazılmış bir siyaset metnidir. Bu sebeple bu bölümde hükümdarlık ve devlet kavramları Osmanlı siyaset düşüncesi ve Machiavelli’in siyaset felsefesi bakımından ele alınmıştır. Osmanlı siyaset düşüncesi ve geleneği üzerine yazılmış eserler “hükümdarlık” kavramının kullanımı ve muhtevası bakımından incelenmiştir. Fakat incelemiş olduğumuz metinlerde hükümdarlık, sadece nazarî olarak ele alınmamış, hükümdarın şahsında tecessüm eden ve kurumlarıyla, unsurlarıyla birlikte var olan, tanımlanan, bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan devlet ve hükümdarlık kavramlarının birbiri içerisine geçişken yapısı, Osmanlı düşüncesinde hükümdarlık kavramını bütün bir devlet yapısı ve işleyişi ile irtibatlı olarak değerlendirmemizi gerekli kılmıştır. Osmanlı devlet yapısıyla ilgili olarak değindiğimiz hususların, bu bakımdan teferruat olarak görülmeyeceği zannındayız.

Bu çerçevede Anti Machiavelli eseri incelenirken; Machiavelli’in devlet, hükümdar, insan ve toplum kavramları iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Bunun yanında II. Friedrich’in Machiavelli’in siyasetini eleştirdiği noktalara ve bu hususların açık veya muhtemel kaynaklarına, sebeplerine temas edilmeye çalışılmıştır. Machiavelli’in kitabında uzun bir bahisle ele aldığı hükümdarlık kavramı, menşe ve meşruiyeti açısından, siyasal gücün kullanımı ve araçları bakımından değerlendirilmiştir.

Yazma metnin orijinalleri ile karşılaştırıldığında Prince ve Anti-Machiavelli eserlerinin Onsekizinci yüzyıl Osmanlı Türkçe’sine tercümesi esnasında kavramların muhteva bakımından mana sapmalarına uğradığı veya orijinal kullanımlarıyla örtüşmeyen anlamlar ve yorumlar kazandığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan kavramların muhtevalarında meydana gelen kaymalara, anlam sapmalarına üçüncü bölümde işaret

edilmeye çalışılmıştır. Principality, Government, State, Prince, Turk, Citizen, Subject, Virtue, Fortune kavramlarının ne şekilde Türkçe karşılık bulmuş oldukları tahlil edilmiştir.

Onsekizinci yüzyıl felsefî ve siyasî kavramlarının muhteva ve kullanım özelliklerinin tesbiti ve sonraki yüzyıllardaki kullanımları hakkında bir karşılaştırma yapabilme imkanı edinebilmek gayesiyle Anti-Machiavelli metninin Osmanlı Türkçesine ne suretle çevirilmiş olduğu meselesi üzerinde hususiyetle durulmuştur. Onsekizinci yüzyıl Osmanlı düşüncesi ve kavramlarının analizinin yapılabilmesi, Batı siyasî düşünce ve felsefe kavramlarından muhteva ve kullanım bakımından temyiz edilebilmesi için tercüme metinde çoğu siyasi ve felsefi kavramlara verilen karşılıkları içeren, bir kavramlar sözlüğü çalışması eklenmiştir. Üçüncü bölümün ikinci kısmı bu sözlük çalışmasına ayrılmıştır.

Tezimizin hazırlanması uzun bir araştırma süreci sonunda gerçekleşmiştir. Değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. İsmail Kara Beyefendi, tezimin hazırlık aşamasında gerek tezle ilgili literatürün belirlenmesinde ve gerekse kaynakların temininde katkıda bulundular, Yazma metin transkripsiyon edildikten sonra metni baştan sona bizimle mukabele ettiler, metinde eksik kalan, okuyamadığımız yerleri tamamladılar. Kendilerine müteşekkirim. Doktora ders dönemi içerisinde kendilerinden ders aldığım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Harun Anay Beyefendi, doktora tez konusu olarak çalışabileceğimi düşündükleri yazma metinden beni haberdar ettiler. Kendilerine çok teşekkür ediyorum. Ayrıca çeşitli vesilelerle uzmanlıklarına başvurduğum değerli hocalarım Prof. Dr. İsmail Erünsal, Prof. Dr. Kemal Beydilli ve Prof. Dr. Uğur Derman beyefendilere de teşekkür ediyorum. Tezimle ilgili değerli eleştirilerde bulunarak eksikliklerimi tamamlama imkânı veren değerli hocalarım Prof. Dr. İlhan Kutluer, Prof. Dr. Ş. Tufan Buzpınar, Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Doç. Dr. İhsan Fazlıoğlu Beyefendilere müteşekkirim. Vakıflar Genel Müdürlüğü Genel Müdür yardımcısı Aydın Seçkin Bey, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yapmış olduğumuz araştırmada bize pek çok kolaylık sağlamıştır, kendilerine minnettarım. Bunun yanında Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi personeline, başta Mevlüt Çam Bey ve arkadaşlarına, İSAM Kütüphanesi görevlilerine, özellikle Suat Çoban Bey'e teşekkür ediyorum. IRCICA uzmanlarından Serdar Bekar Bey, Toderini'den yapmış olduğu,

yayımlanmamış tercümesini görmemize ve istifade etmemize izin verdiler, yardımlarını şükranla anacağım. Tezimin hazırlığı süresince teşvik ve yardımlarını gördüğüm değerli arkadaşlarım Emine Saadet Öner, Mustafa Başar, Mahmut Erbay, Yaylagül Ceran, Yakup Yıldız, Ayşe Kavak ve Sema Gülsoy’a minnettarım.

Doktora tez çalışmamın başladığı tarihten bugüne maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Türk Petrol Vakfı yöneticilerine, İlim Yayma Vakfı idarecilerine de çok teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2008

Nergiz AYDOĞDU

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
b.	baskı
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
İM	Anti-Machiavelli, Translation and Notes by Paul Sonnino, Ohio University Press, 1981, 173.
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
MŞ	Machiavelli, Hükümdar, Çev. Mehmed Şerif, 1335-1338.
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
P	Niccolo Machiavelli, The Prince, Hertfordshire, Wordsworth Reference, 1993, 296 s.
s.	sayfa

terc.	Tercüme
TSA	Topkapı Sarayı Arşivi
TOEM	Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Müdürlüğü
YM	Prusya Kralı II. Friedrich, [Ati-Machiavelli], Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 372 No. 226 s.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	3-8
KISALTMALAR	9-10
İÇİNDEKİLER	11-15
GİRİŞ	16-46
1. Anti-Machiavelli Tercümesini Hazırlayan Şartlar	17-35
1.1. 1774 Kaynarca Antlaşması ve Sonuçları	27-23
1.2. Duraklamaya Dair İleri Sürülen Fikirler: “Sinn-i Vukuf” Tartışması	23-26
1.3. Şer-i Şerife Dönüş Meselesi Etrafında Tartışmalar	26-29
1.4. Yeni Askeri Nizam İhtiyacı ve Tesisi Meselesi	29-35
2. Yazma Anti-Machiavelli Tercümesi Hakkında Bilgiler	36-46
2.1. Eserin Adı ve Yazarı	39-43
2.2. Eserin Mütercimi ve Tarihine Dair Bilgi ve Tahminler	43-45
2.3. Metnin Transkripsiyonunda Takip Edilen Yöntem	45-46
I. BÖLÜM: PRİNCE VE ANTİ-MACHİAVELLİ ESERLERİNİN MUHTEVASI VE TERCÜME NÜSHANIN PROBLEMLERİ	47-87
1.Machiavelli ve Prince Eseri Hakkında Bilgiler	47-52
1.1.Türk Düşünce Tarihinde Machiavelli	52-54
2. II. Friedrich ve Anti-Machiavelli Eseri	55-57
2.1. Türk Düşünce Tarihinde II. Friedrich	57-66
3. Tercüme Metnin Problemleri: Tercüme Metin ile Eserin Orijinali Arasındaki Farklılıklar	66-87
3.1. Prince Çevirisindeki Farklılıklar	68-71
3. 2. Anti-Machiavelli Çevirisindeki Farklılıklar	71-81
3.3. Mütercim Tarafından Eklenen Kısımlar	81-86

3.4. Yazma Metinde Eksik Olan Bölümler	86-87
II. BÖLÜM: OSMANLI SİYASET DÜŞÜNCESİ İLE MACHİAVELLİ'İN SİYASET FELSEFESİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	88-112
1. Osmanlı Siyaset Felsefesinde Devlet ve Hükümdar Kavramları	88-94
2. Machiavelli'de Devlet ve Hükümdar Kavramları	94-103
3. II. Friedrich'in Machiavelli'in Siyaset Düşüncesini Devlet ve Hükümdar Kavramları Çerçevesinde Eleştirisi	103-109
4. Machiavelli'de İnsan ve Toplum Tasavvuru	109-112
III. BÖLÜM: FELSEFİ VE SİYASİ KAVRAMLARIN TÜRKÇE'YE TERCÜMESİ VE KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ	113-145
1. Felsefî ve Siyasi Kavramların Türkçe'ye Tercümesi	113-114
1.1 Principality, Government ve State Kavramlarının Tercümesi	114-118
1.2. Prince Kavramının Tercümesi	118-119
1.3. Politic Kavramının Tercümesi	119-120
1.4. Turk Kelimesinin Tercümesi	120
1. 5. Citizen ve Subject Kavramlarının Tercümesi	120-121
1.6. Virtue Kavramının Tercümesi	121-122
1. 7. Fortune Kavramının Tercümesi	122-123
1. 8. Republic Kavramının Tercümesi	123
2. Kavramlar Sözlüğü	124-145
METİN	
[FENN-İ HÜKÜMET VE SİYASET&ANTİ-MACHİAVELLİ]	
[Fihrist]	146-148
Mukaddime-i mümeyyiz	149-151
Musannifin ricâl-i Avrupa'dan bir kimesnenin ismine alâ tarîki'l-mürasele tahrir eylediği mukaddimesinin tercümesidir	152-153
Fasl-ı evvel: Envâ'-ı hükümet beyanındadır	154

Cevab-1 mümeyyiz	154-155
Fasl-1 sâni: Saltanat-1 mevrûse beyanındadır	156
Cevab-1 mümeyyiz	156-158
Fasl-1 sâlis: Hükümet-i mülhaka beyanındadır	159-166
Cevab-1 mümeyyiz	167-172
Fasl-1 râbi‘: Vech-i muhafaza-i devlet beyanındadır	173-175
Cevab-1 mümeyyiz	175-178
Fasl-1 hâmis: Yed-i tasarrufa idhâl olunup cumhur ve âzadelik ile me’lûf memalik beyanındadır	179-180
Cevab-1 mümeyyiz	180-183
Fasl-1 sâdis: Bir âdem ‘avam-ı nâsdan iken müceddeden hâkim olub feth ü teshîr eylediği memâlikin beyanındadır	184-187
Cevab-1 mümeyyiz	187-191
Fasl-1 sâbi‘: Kuvvet u kudret ve meziyyet ü fazilet sahibi olmayub mücerred âharın i‘âneti veyahut kendünün tâli‘-i pür-saâdeti sebebiyle ‘avâm-ı nâsdan birinin müceddeden hâkim olanlara iktiza eden tedâbîr beyanındadır	192-198
Cevab-1 mümeyyiz	198-203
Fasl-1 sâmîn: Habâset ve şenâ‘at ile müceddeden hâkim olanların beyanındadır	204-207
Cevab-1 mümeyyiz	207-211
Fasl-1 tâsi‘: Bir âzâde memlekette ricâl ü kibâr müzâhereti veyahut sığâr-ı nâsın i‘ânetiyle müceddeden hâkim olanlar beyanındadır	212-215
Cevab-1 mümeyyiz	215-217
Fasl-1 aşîr: Hâkimlerin kuvvet u kudretleri beyanındadır	218-219
Cevab-1 mümeyyiz	219-223
Fasl-1 hâdî-i aşer: Envâ‘-ı asâkir beyanındadır	224-226
Cevab-1 mümeyyiz	227-229
Fasl-1 sâni-i aşer: İmdad ü i‘ânet tarîkiyle âhar bir devlet-i müttefika tarafından irsâl olunan asâkir beyanındadır	230-232

Cevab-ı mümeyyiz	233-234
Fasl-ı sâlis-i aşer: Hâkimlere me'sûl olub ta'limi nâfi' olan umûr-ı lâzime beyanındadır	235-236
Cevab-ı mümeyyiz	237-239
Fasl-ı râbi'-i aşer: Hâkimlere medh ü mezemmet îrâs eden harekât ve ef'âl beyanındadır	240-241
Cevab-ı mümeyyiz	241-243
Fasl-ı hâmis-i aşer: Sehâvet ve cûd ve tasarruf beyanındadır	244-246
Cevab-ı mümeyyiz	246-249
Fasl-ı sâdis-i aşer: Şefkat u merhamet ve gadr u cevr ü mazlemet beyanındadır	250-253
Cevab-ı mümeyyiz	253-256
Fasl-ı sâbi'-i aşer: Hâkimlerin sıdk-ı kelâmları beyanındadır	257-259
Cevab-ı mümeyyiz	259-263
Fasl-ı sâmin-i aşer: Hâkimlere nâsın nefret ve adem-i itibârını icâb eden ef'âlden ictinâb etmek muktezî olduğu beyanındadır	264-270
Cevab-ı mümeyyiz	271-274
Fasl-ı tâsi'-i aşer: Tedbir ve siyasete dair ba'zı mevâdd beyanındadır	275-279
Cevab-ı mümeyyiz	279-284
Fasl-ı işrîn: Hâkimlere îrâs-ı şân u itibâr eden ef'âl u harekât beyanındadır	285-287
Cevab-ı mümeyyiz	287-291
El-Faslu'l-hâdî ve'l-işrîn: Hâkimlerin mahrem-i esrâr ve müsteşarları beyanındadır	292-293
Cevab-ı mümeyyiz	293-295
El-Faslu's-sâni ve'l-işrîn: Müdâhaneden ne vechile ictinab etmek mümkün olduğu beyanındadır	296-297
Cevab-ı mümeyyiz	297-299

El-Faslü's-selâse ve'l-işrîn: Vukuât ve kazâyâ-yı ittifâkiyâtın ve baht u tali'in umûr-ı dünyeviyeye duhulleri ne derecede ve tedbir ü çareleri ne vechile mümkün olduğu beyanındadır	300-303
Cevab-ı mümeyyiz	303-310
Fasl-ı 24: Memâlik-i İtalya'yı eydî-i düşmanândan tahlîse terğîb zımında	311-312
Cevab-ı mümeyyiz	312-321
SONUÇ	322-324
BİBLİYOGRAFYA	325-336
EKLER	337-351
EK-1 Voltaire'in Önsözü	337-339
EK-2 On Birinci Bölüm: Ruhban Prenslikler Üstüne	340-342
EK-3 II. Friedrich'in On Birinci Bölüme Yazdığı Reddiye	343-345
EK-4 Yirmi Dördüncü Bölüm: Neden İtalyan Prensleri Devletlerinden Oldular	346-347
EK-5 II. Friedrich'in Yirmi Dördüncü Bölüme Yazdığı Reddiye	348-351

GİRİŞ

Osmanlı tarihçi ve düşünürlerince Onaltıncı yüzyıl sonlarının Osmanlı devletinin siyasal sistemi açısından bir “buhran” dönemi olduğu kabul edilir. Onyedinci yüzyılda devletin sorunları derinleşmiş, idari ve mülki sistemin işleyişinde problemler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devletinin Batıda Avrupa ülkeleriyle, Doğuda Rusya ve İran ile savaş ve diplomatik mücadelelerle geçirdiği Onsekizinci yüzyıl, Osmanlı devletinin bir cihan devleti olduğu algısını değiştiren olaylara sahne olmuştur: 1718 Pasorafça Antlaşması, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, 1783 Kırım Antlaşması ve 1798’de Fransa’nın Mısır’ı işgali. Bu olayların doğurduğu siyasal ortam ve tartışmalar, Osmanlı siyaset düşüncesinde süregelen anlayış ve politikaların da değişimine sebep olmuştur.

Onsekizinci yüzyıl Osmanlı Devletinin siyasal ajan ve faktörler bakımından görünümünü de değiştirmiştir. Mağlubiyet ve anlaşmaların sonucu olarak Osmanlı bürokratları daha etkin bir konuma gelmişler ve bu yüzyıl “Osmanlı bürokratlarının yüzyılı”¹ olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Devletinin merkezi yönetimde ve eyaletlerde gerçekleştireceği reformlar askeri sınıftan gelen idarecilerle değil devletin alt kadrolarında görev yapmış bürokratlarla gerçekleştirilmek istenmiştir. On sekizinci yüzyılda temelleri atılan ve Tanzimat’a kadar kuvvet ve devamlılıkla seyredecek olan Osmanlı reform hareketi, birçok bürokrat devlet adamının şöhret bulmasına sebep olmuştur².

Osmanlı Devletinin bu yüzyılı siyasi tarih bakımından yapılan pek çok çalışma ile incelenmiştir. Fakat bu dönem hakkında felsefi yapı, sosyo-ekonomik düşünce ve siyaset teorisi bakımından güvenilir bilgi birikimine sahip değiliz. Onsekizinci yüzyıl merkezli araştırmaların, “boş eve eşya yerleştirmek” kabilinden olduğunu belirten Virginia Aksan³ aslında devrin siyasal ve toplumsal meseleleri üzerine yeterince çalışma yapılmadığını ifade etmektedir. Gerçekten de bu yüzyıl üzerine yazılmış

¹ Bu tabiri Thomas Naff’dan aldım. Bkz. Thomas Naff, “Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff and Roger Owen, 1970, s. 89.

² Naff, a.g.m., s. 90.

³ Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, ix.

kroniklerin başlıca birkaçı hariç birçoğu yayınlanmamıştır. Enstitülerde yüksek lisans ve doktora tezi olarak hazırlanan çoğu yazma Osmanlı tarihleri de neşredilmiş değildir.

Bu sebeple bizim çalışmamız “Onsekizinci yüzyıl Osmanlı siyaset düşüncesi hangi kavramlar etrafında şekillenmektedir?”, “1774 tarihi Osmanlı Devletinin “siyasal güç” olma bakımından kendini tanımlayışında gerçekten bir dönüm noktası mıdır?”, “Bu tarih Osmanlı Devletinin Batılılaşma yolunda ilk adımlarını attığı tarih olarak kabul edilebilir mi?” “Makyavelist düşünce Osmanlı siyasal düşüncesine hangi “yeni kavramlar”ı getirmiştir?” sorularının cevaplarını aramaktadır. Yukarıdaki soruların cevapları bu dönem için yapılan tasvirlerin sorgulaması için de bir imkân doğuracaktır.

Osmanlı siyaset düşüncesinin hem siyasi ve askeri gelişmelerin etkisiyle hem de Avrupa’dan yapılmakta olan çevirilerin tesiriyle on sekizinci yüzyılın sonlarında bir değişim ve dönüşüm içerisine girdiği dönemin metinleri linguistik manada analiz edildiğinde dahi gözlenebilir. Bu sebeple Osmanlı siyaset terminolojisi, siyasal ve askeri gelişmelerin tesirleri bakımından incelenmelidir.

Onsekizinci yüzyılın siyasi ve felsefi düşünce yapısı araştırılırken, yazma “Anti-Machiavelli” tercümesi, bizim için bir zemin olacaktır. Eserin ne suretle tercüme edildiği mevzusu öncelikle dönemin siyasal problemleri, fikri tartışmaları ile irtibatlandırılarak incelenecektir. Bundan sonra eserin yazım, çeviri ve metin özellikleri üzerinde durulacaktır.

1. Anti-Machiavelli Tercümesini Hazırlayan Şartlar:

İslam-Türk siyaset geleneğinde devlet adamlarının ve ulemanın devlet ve toplum hayatında olması gereken temel prensipleri konu alan ve çoğu hükümdara tavsiye niteliğinde yazılan eserlere siyasetname ismi verilmektedir. Onsekizinci yüzyılda devletin gidişatındaki aksaklıkları konu alan kimi layiha türünde, kimi tarih metni⁴ olarak yazılmış eserlerin muhteva olarak da siyasetname türü içerisinde sayılabileceğini söyleyebiliriz.

Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde doğan siyasal ve sosyal olayların genel bir değerlendirmesi olan ve aşağıda zikredilecek siyaset metinlerinden Osmanlı devlet yapısı ve işleyişinde doğan aksaklıklar ile ilgili çıkarabileceğimiz birkaç sonuç vardır. Öncelikle bütün bu metinlerde devletin gidişatındaki aksaklıkların yegane müsebbibi olarak devlet işlerini iyi yürütemeyen devlet adamları, üst düzey askeri yöneticiler gözükmektedir. İkinci olarak da devlet adamlarını uyarmak, yol göstermekle yükümlü ulema eleştirilmektedir. Halk ise bu portrenin içerisinde aktif olmakdan daha ziyade pasifdir ve iyi idare olunmamaktan dolayı şikayetçi olmakta fakat gerekli mercileri etkilemek ve yönlendirmekten de yoksun bulunmaktadır.

On sekizinci yüzyıl Osmanlı bürokratlarının sözü edilen siyaset metinleri reformist bir anlayışla kaleme alınmıştır. Fakat bu metinler hükümdarın şahsiyeti, siyaseti hakkında bir dönüşüm ve değişim öngörmez. Ondokuzuncu yüzyıl siyaset metinlerinde olduğu gibi hükümdarın konumuna, yetkilerini kullanış biçimine ve siyasi görüşlerine yönelik şiddetli bir karşı çıkış da yoktur. Hükümdarın görevini icra edişinde adaletli davranması istenmektedir. Bu adaletin gereği olarak ehil olanlara devlet işlerinin teslim edilmesi, idari ve kazai organların işleyişinin denetlenmesi, haksız uygulamaların ortadan kaldırılması talep edilmektedir.

Siyasetname ve layihalarda devletin siyasetinde bir değişim arzu edilmektedir. Fakat bu değişimin gerçekleşeceği alan hükümetin siyaset ediş biçimidir. Devlet adamlarının siyaset tarzlarında arzu edilen değişme ve devletin gidişatındaki

⁴ Tarih metinlerinde padişaha ve devlet adamlarına yöneltilen eleştiri ve tavsiyeler üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Alpay Bizbirlik, “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın sonuna kadar)”, Bilig, Sayı: 31, 2004, s. 53-67.

aksaklıkların önüne geçme mevcut Osmanlı tecrübesinin doğru yorumlanması ile mümkün görülmektedir. Fakat buradaki tutumun çok katı olduğunu söyleyemeyiz. Bu dönemde sayısı çok az olmakla birlikte, tespit edebildiğimiz kadarıyla, yeni bir bilgi ve tecrübe arayışı söz konusudur. Avrupa dillerinden yapılan bilim ve teknikteki gelişmelerle alakalı tercümelerin bu arayışın ürünü olduğunu düşünebiliriz.

Onsekizinci yüzyılda bilim ve teknik alanında Avrupa dillerinden yapılan tercümeler güçlü bir “terakki” arayışı ve çabası ile yapılmaz. Çünkü aşağıda görüşlerini tartıştığımız devlet adamı ve siyasetçilerin eserlerinde henüz güçlü bir Avrupa imajı ve bununla paralel bir “terakki” anlayışı yoktur. Yalnızca tercümesi düşünülen ve gerçekleştirilen kitapların önemli bir kısmı askerlik, matematik, astronemi ve tıpla alakalı eserlerdir. Askeri alanla irtibatlı kitaplar, başarılı asker ve devlet adamlarına aittir.

1.1. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve Sonuçları:

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti’nin zaafiyetini ve güç kaybını belgelemesi açısından çok önemlidir⁵. Rusların Osmanlı topraklarına tecavüzleri sebebiyle başlayan savaş, Osmanlı Devleti bakımından hazırlıksız başlamıştır⁶. Bu erken savaş kararı kimi tarihçilerce III. Mustafa’nın savaşçı karakteri ile bağdaştırılmıştır. Savaşı barışçı çözümlerle engellemek isteyen Sadrazam Ragıp Paşa’nın diplomatik girişimleri, Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın ihtarları padişahı sulhe ikna etmeye yetmemiştir⁷. Osmanlı Devleti’nin savaşa hazır olmadığı, çatışmalar esnasında ortaya çıkan askeri disiplinsizlik, askeri mühimmât ve cephanenin yetersizliği ile görülmüştür. Bununla birlikte Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı ordusunun yer yer zaferler kazandığı düşmana büyük kayıplar verdirdiği de bilinmektedir⁸. Fakat Osmanlı Devletinin nihayetinde büyük kayıplar verdiği bu savaş, sahne olduğu çağın “büyük”

⁵ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, DİA, XXVI, 2002, s. 524.

⁶ A.g.m., s. 524.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarlı, Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, I. Bölüm, s. 368. Kemal Beydilli, Sadrazam Ragıp Paşa’nın Prusya ile ittifak tekliflerinin padişah tarafından reddedilmesi üzerine hastalandığı rivayetini kaydetmektedir Bkz. Kemal Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 79.

⁸ Mahmud Sabit, Tarih-i Silistre (1182-1188 Türk-Rus Savaşı Tarihi), Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu, No: 625, varak 51a. Ayrıca bu tarihçe üzerinde hazırlanmış bir tez için bkz. Mahmut Sabit, Tarih-i Silistre, Haz. Vedat Koldaş, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1965-1966.

hükümdar olarak nitelediği II. Friedrich’ce “körlerle tek gözlülerin savaşı” olarak nitelenmiştir⁹.

Karlofça Antlaşması’nı imzaladıktan sonra Osmanlı Devleti ordusunun nizamında, teçhizatında yeni düzenlemelere gitmesi gerekiyordu. Fakat isyan korkusu¹⁰ nedeniyle Yeniçeri Ocağına dokunulamamış olması, devletin yeni bir askeri düzenlemeye gitmesini engelliyordu. Bununla birlikte askeri kayıplar neticesinde kısmî de olsa birtakım yeniliklere gidilmiştir. Macar soylusu ve aynı zamanda dönemin Fransız elçisinin damadı olan Baron de Tott’un nezaretinde Tophane’de yenilikler yapılmış, yeni dökümhaneler kurulmuş, Osmanlı tersanesinde yeni gemiler inşa ettirilmiştir. Fakat Yeniçeri ordusunda düzenlemeye gidilememiş olması askeri sistemin bütünüyle yeniden tesisine engel olmuştur.¹¹

Onsekizinci yüzyıl devlet adamlarının önemli bir kısmı askeri sistemde yeni bir düzenlemenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Özellikle yeniçerilerin keyfi hareket etmesi, asker ihtiyacının kısa dönemli olarak halktan karşılanması, eleştirilen hususlardandır.¹²

Osmanlı bürokratları Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı Rus savaşını engelleyecek girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle dönemin sadrazamı Prusya devleti ile Avusturya-Rusya ittifakına karşı bir birlik antlaşması yapmak istemiştir. Hatta bu görüşmeler esnasında Osmanlı devletinin kazara gireceği bir savaşa ne denli hazırlıksız yakalanacağını, Ragıp Paşa’nın padişaha “Devlet-i aliyyeye bu esnalarda sefer gayet hatar-nâk olub ma’azallahu teâlâ eğer fesh-i musalaha olunsa vüzerâ ve kibârda sefer görmüş, kulunuzdan gayrı bir adem yoktur”¹³ diyerek

⁹ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, s. 524.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarlı, Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, I. Bölüm , s. 321.

¹¹ a.g.e., s. 342

¹² Bu konu üzerine ıslahat teklifleri sunmuş olan Hasan Kafi Akhisarî, Müteferrika, Süleyman Penah Efendi durmuşlardır. Hasan Kâfi Akhisarî özellikle her sınıfa mensup kişinin kendi sınıfında mesleğiyle iştigal ederek meslek ve sınıfını değiştirmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Özellikle askerlerin ihmali nedeniyle reayanın askerliğe zorla alınmalarını eleştiren yazar, bunun askeriye içinde karışıklığa ve savaşlarda başarısızlığa sebep olduğunu dile getirmektedir. Sınıfsal hiyerarşiye riayet edildiğinde toplumun huzur ve felâh bulacağını devletin de güç ve kuvvet toplayacağını ifade etmektedir. Hasan Kafi Akhisarî, Usulü’l-Hikem Fî Nizam-ı Âlem, terc. Şerif Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası, 1331, s. 15.

¹³ Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet, Haz. Ahmet Öğreten, Ankara, TTK Yayınları, 2002, s. 29.

ikna etmeye çalıştığı nakledilmektedir. Bu rivayetler arasında padişahın gayrimüslim olan bir devletle ittifak anlaşması yapmaktan korktuğu da vardır.¹⁴

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın diplomatik görüşmelerinde bulunan Sadaret Kethüdası Ahmed Resmi Efendi, savaşta Türk ordusunun yenilgisinin sebeplerini izah ederken adeta antlaşmanın zorunlu hallerde imzalandığını ispata çalışır. Bunun yanında sulhün her vakit için teşvik edilen bir hal olduğunu ifade eder: "Nizam-ı alemin esası müdafaa üzerine kurulmuş ve dünya mülkünün mamur ve müstahkem olması iktiza-yı hale göre düşmanlarla sulh ü müsafât mesâlihine mevkuf olmak kazıyyesine tahsil-i vukuf edegelmiş akl u tecrübe sahipleri bu kaide-i hikemiye ile amel ederek her vakitte kavganın a'lâsı olmadığı fehm edüb daima sulhü cenk üzerine tercih ile hidmetkâr oldukları devlete ve ibadullaha rahat u emniyet bağışlaya gelmişlerdir"¹⁵. Özellikle "yadigâr/gerikafalı" olarak nitelediği devlet adamlarının doğru dürüst bilgi sahibi olmadan savaş taraftarlığı yaptıklarını belirtmektedir: "Her zaman düşmanın burnunu yere sürtüp haddini bildirmek ehl-i islam'ın üzerine vaciptir deyu itikad eden yadigarlar hareket olmayınca bereket olmaz; bu memleketler seyf ile alınmıştır; padişah-ı islam'ın bahtı âlî, ricâli pişgin, kılınacı keskindir; dünyada dindar, bahadır, vezir-i aristo-tedbir ve beş vakti cemaatle kılar on iki bin güzide asker tedarik ettikten sonra Kızılelma'ya dek gitmeğe ne minnet vardır deyu tumturak-elfaz ile cehlîni itiraf ve sandalya üzerinde Hamzaname nakleden pehlivanlar gibi lâf u güzaf edip Kızılelma semtini Boğdan'dan gelen Alyanak elma gibi yenir şey zanneden sadedillerin (...)"¹⁶.

Rus ordusunun savaşa hazır ve yeni savaş teçhizatı ile donatılmış olarak katıldığını belirten¹⁷ Ahmed Resmî Efendi'nin kaleminden çıkan ifadelerden en çok

¹⁴ a.g.e., s. 29..

¹⁵ [Devlet-i Aliyye Canibinden Prusya Kralı Meşhûr Büyük Frederik nezdine sefir tayin kılınmış olan kethüda-yı sadr-ı âlî] Girîdî Ahmed Resmî Efendi, Hulâsatü'l-İtibar, Dersaadet Mühendesiyân Matbaası, 1286, s. 3-4. Başka bir yerde "Sulh sadedi şer'an ve aklen mergûb olub mağlub değil galibiyet vaktinde bile fırsatı fevt etmeyüb geldiği yere bağlamak vech üzre sulh edenler cemî' zamanda sermayeden zarar etmeyüb belki fâide ile muğtenim ve mansûr olageldik leri tecrübe ile ma'lûm iken (...)" cümleleriyle aynı düşüncüyü savunmaktadır. Bkz. Ahmed Resmî Efendi, Hulâsatü'l-İtibar, s. 61. Başka bir yerde "Sulhden zarar görmüş adem görülmemiştir"; Hulâsatü'l-İtibar, s. 62.

¹⁶ Ahmed Resmi Efendi, Hulâsatü'l-İtibar, s. 3.

¹⁷ Ahmed Resmi Efendi, Hulâsatü'l-İtibar, s. 5-6. Hulâsatü'l-İtibar'ın tam metni Ahmed Câvid Bey'in Muntehabât'ında bir bölüm olarak yer almıştır. Adnan Baycar'ın çalışmasında eser Latin harflarına de aktarılmıştır. Bkz. Adnan baycar, Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi-Ahmed Cavid Bey'in Muntehabatı-, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004, s. 715-746.

ulemanın savaş yanlısı olduğu ve devlet adamlarını etkilediği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini arzu ve teşvik edenlerden bir kesimin de memurlar olduğunu vurgulayan Ahmed Resmî Efendi, memurları “makam” sevdası peşinde koşmakla suçlamaktadır.¹⁸

1768-1774 Osmanlı Rus savaşında Kırım cephesinde Defter Eminliği Vekilliğine tayin olunan ve savaştan sonra Ruslara esir düşen, üç yıl esaret hayatı yaşayan Necati Efendi, Tarih-i Kırım isimli eserinin sonunda Osmanlı devletinin savaşı kaybedişinin nedenlerini izaha çalışmıştır¹⁹. Öncelikle askeri nizamdaki bozukluklara dikkat çeken Necati Efendi, Osmanlı askerlerine yeterli miktarda “levazım-ı seferiyye” ve “ta'yinat” verilmemesinin ve askerlerin maaşlarını defterdarların hile ve hıyanetleri sebebiyle alamamasının savaşı kaybedişte etkili olduğunu zikretmektedir²⁰. Askeri nizamdaki bozukluğun bir sebebi olarak da Topçu, Lağımcı ve Humbaracı askerlerinin eksikliği olarak görmektedir²¹.

Osmanlı askeri sisteminin problemlerini farklı açılardan ele alan Necati Efendi'nin Osmanlı askerini ordunun içerisinde tutamadığını, firarların çok fazla olduğunu, hatta toplu olarak firar edenlerin ordunun ve halkın başına bela olduğunu belirtmektedir²². Askeri sistemin bir diğer problemi tertip olunan askerin kimliğinin tam olarak tespit edilememesidir. Sistemdeki bir diğer bozukluk askere gönderilen tayinatın zamanında, askerin sayısına göre olmaması ve bu sebeple seraskerlerin savaşın ortasında askerleri tarafından katledilmesidir. Sistemdeki bu bozukluğun sebebini ise yazarlar, işin ehline verilmemesi olarak açıklamaktadır.

Sözkonusu antlaşmanın imzalanmasında Prusya ve Avusturya devletlerinin arabuluculuğu etkili olmuştur. Muhsinzâde Mehmed Paşa, her ne kadar antlaşmaya yanaşmamış olsa da heriki devletin sefirlerinin devlet adamları üzerindeki baskı ve

¹⁸ a.g.e., s. 9. Aynı vurgu için bkz. Mustafa Sabit, a.g.e., varak 55a.

¹⁹ Erhan Afyoncu, Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi), M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s. 56-63.

²⁰ Afyoncu, a.g.e., s. 57.

²¹ Afyoncu, a.g.e., s. 57.

²² Hasan Kâfi Akhisarî askerinin ordudan kaçmasını devletin “esbâb-ı inkırazı” arasında görmektedir. Bkz. Hasan Kâfi Akhisarî, Usulü'l-Hikem Fî Nizam-ı Âlem, terc. Şerif Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası, 1331, s. 31.

etkileri, savaştan bıkmış olan ricâlin isteği doğrultusunda anlaşma imzalanmıştır²³. Bu antlaşmanın Osmanlı Devleti için bir güç kaybının resmi belgesi olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Antlaşmanın nihayetinde Osmanlı devlet adamlarının eserlerinde artık devletin “sinn-i vukuf”’a erdiği yorumları ve devletin çöküşten nasıl kurtarılabilceği fikirleri yer almaya başlamıştır. Yazımı 1774 yılından sonraya tesadüf eden eserlerde; askeri nizamın yenilenmesi, işin ehline verilmesi, şer’i şerife uyulması, rüşvetin önüne geçilmesi, taşra teşkilatının düzenli kontrol edilmesi, adaletin temini, azil ve nasbın, müsaderenin keyfi olmaması gibi şartlar ve ihtiyaçlar görülecektir.

Esasen İslam-Osmanlı siyaset geleneğinde “siyasetname/nasihatname” literatürü içerisinde yer alan ve pek çoğu yukarıdaki gibi benzer problemlere atıf yapan eserlerin sayısı çok fazladır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu bizzat devlet adamlarınca padişahı veya hükümdarı uyarmak kasdı ile kaleme alınmıştır²⁴. Padişaha sunulan metinlerde “şer-i şerife dönüş”, “nizam-ı alemin tesisi”, “askeri nizam”, toplumun refahı vb. ortak vurgular vardır. Onsekizinci yüzyıl devlet adamlarınca kaleme alınan ve Osmanlı devletinin yenilgisinin sebeplerini arayan, sorunlara çözümler getiren aşağıda zikredilecek eserlerde bu ortak kavramlar ve onların etrafında kümelenen bir ıslahat düşüncesi görülecektir²⁵.

1.2. Duraklamaya Dair İleri Sürülen Fikirler: “Sinn-i Vukuf” Tartışması

Osmanlı Devleti’nin askeri yenilgileri ve sosyal alanda ortaya çıkan birtakım aksaklıkların sebepleri tartışılırken; mesele bazı devlet adamlarınca İbn Haldun’un organizm²⁶ ve tavırlar nazariyesi tezi ile açıklanmak istenmiştir. Osmanlı Devleti’nin duraklama ve çöküşünün sebepleri bu eserlerde, “sinn-i vukuf” tahlili çerçevesinde ele alınmıştır. Buna göre devletler doğarlar, büyürler ve ölürlür. Osmanlı siyaset

²³ Baycar, a.g.e., s. 682.

²⁴ Bu konuda bkz. Ahmet Uğur, Osmanlı Siyâset-nâmeleri, y.y, Kültür ve Sanat Yayınları, t.y., 200s.

²⁵ On sekizinci yüzyılda kaleme alınmış siyaset metinleri pekçok çalışmaya konu olmuştur. Bkz. Virginia Aksan, “Ottoman Political History, 1768-1808”, International Journal of Middle East Studies, 25, 1993, s. 53-69; Mehmet Öz, Osmanlı’da Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul, Dergah Yayınları, 1997, Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a ıslahat düşünceleri”, İlmî Araştırmalar, sayı: 8, İstanbul, 1999, s. 25-64; A. İbrahim Savaş, “Layihâ geleneği içinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı ıslahat projelerindeki tespit ve teklifler”, Bilig, Sayı: 9, Ankara, 1999, s. 87-112; Hüseyin Yılmaz, “Osmanlı tarihçiliğinde Tanzimat öncesi siyaset düşüncesine yaklaşımlar”, Literatür Dergisi, I/2, 2003, s. 231-298; Coşkun Yılmaz, “Osmanlı siyaset düşüncesi kaynakları ile ilgili yeni bir kavramsallaştırma: Islahatnameler”, Literatür Dergisi, I/2, 2003, s. 299-338.

²⁶ Hilmi Ziya Ülken-Ziyaeddin Fahri, İbni Haldun, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940, s. 66-69.

düşünürleri arasında görebildiğimiz kadarıyla bu fikri ilk önce On altıncı yüzyıl devlet adamlarından Katip Çelebi işlemektedir. Buna göre Osmanlı Devleti sınırları itibâriyle üç kıtaya yayılmıştır ve bütünüyle denetlenemez hale gelmiştir ve devletin gidişatındaki belirtiler de; onun, artık sinn-i vukuf’a, duraklama dönemine girdiğini göstermektedir.

Katip Çelebi (öl. 1657) bu fikri Düsturü’l-Amel li Islahi’l Halel isimli eserinde işlemiştir²⁷. O, insanın tabii ömrünün gelişme, duraklama ve gerileme dönemleri olarak üç devir olduğunu, insan ömründe olduğu gibi devletlerin de bu süreci farklı farklı geçirdiklerini ifade etmektedir. Katip Çelebi’ye göre Osmanlı Devleti bünyesi sağlam olduğu için duraklama sürecini uzun geçirmektedir.

Hezarfen Hüseyin Efendi (öl. 1691-92) de Tenkih-i Tevârih-i Mülûk adlı eserinde yukarıdaki gibi organizmacı görüşü desteklemekte fakat her devletin duraklamadan sonra zorunlu olarak çökmediğini ancak adaletten ayrılırsa çöküşünün gerçekleşeceğini ifade etmektedir²⁸. Adaletten ayrılmayan ve akli hükümlerden daha ziyade şer‘i hükümlere rağbet eden toplumlar, çökmeyecekler, beka bulacaklar demektedir²⁹.

Reisü’l-küttâb Dürrî Mehmed Efendi, 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı Devletinin yenilmesinin sebeplerini açıklarken, çöküşün “irade-i ilahiye” olduğunu, devletlerin de insan hayatında olduğu gibi kemâl ve zeval bulacaklarını ifade etmektedir. Dürrî Mehmed Efendi, Nuhbetü’l-Emel fî Tenkîhi’l-Fesad ve’l-Halel isimli eserinde, on sekizinci yüzyıl itibariyle, Osmanlı devletinin artık “sinn-i vukuf’a erdiğini ifade etmektedir³⁰. Fakat ona göre Sinn-i vukuf’un da bellibaşlı sebepleri vardır. Öncelikle halkın refah ve rahata alışması, yöneticilerin ve halkın şer-i şeriften ayrılması, devlet adamları ve ulemanın devletin problemleri ve çözümleri ile yeterince meşgul olmaması.

²⁷ Mehmet Öz, Osmanlı’da Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul, Dergah Yayınları, 1997, s. 88-91.

²⁸ Öz, a.g.e., s. 91.

²⁹ Hüseyin Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2.b., 1982, s. 134-137.

³⁰ İbrahim Savaş, “Layihâ geleneği içinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı ıslahat projelerindeki tespit ve teklifler”, Bilig, Sayı: 9, Ankara, 1999, s. 93-96. Ayrıca bkz. Kayhan Atik, “Kayserili Devlet Adamı Dürrî Mehmed Efendi ve Layihası”, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1998, s. 69-74.

“Sinn-i inhitat-sinn-i vukuf” tasnif ve tavsifi ile alakalı olarak Vekayinüvis Enverî Sadullah Efendi’nin de Osmanlı Devleti’nin Osmanlı-Rus harbine girişini izah ettiği bölümde, Avusturyalıların sinn-i inhitata erdiğine dair bir yorumu vardır: “Ashab-ı tecrübeden kati çok nihrihin tahrir eyledikleri üzere bir devletin sinn-i inhitata resîde olduğunun alameti ahâlisinin ihtişam ve tereffühe mail ve umûr-ı askeri[ye]den ferağ ile levâzım-ı ten-perveriyi istikmale şağıl olmalarıdır”³¹.

Prusya’ya sefir olarak gönderilen Ahmed Azmi Efendi, sefirlik görevi akabinde kaleme aldığı sefaretnamesinde, İbn Haldun’un üç hal nazariyesini zikretmekte, ve her devletin yükselişiyle beraber refah ve rahatın nihayetinde zorunlu olarak duraklama ve çöküşün geldiğini ifade etmektedir. Avrupa devletlerinin mümkün olduğunca savaşmamaya özen göstermelerini ve memleketlerini mamur etmelerini de örnek göstermektedir: “İbn Haldun Mukaddime’sinde muharrer ve mastûr olduğu üzere nev’-i beşerin sinni sinn-i nümüvv ve sinn-i vukûf, ve sinn-i inhitâta münkasem olduğu gibi, devletlerin müddeti dahi üç kısma münkasim ve sinn-i benî ademe teşbih olunagelmeğin herbir devletin evâhir-i halinde ahâlisi ihtişam ve tereffühe meyl ile kuvvet-i asabiyyesine fûtûr ârız ve Avrupa devletlerinin ekserisi el-hâletü hâzihi hadd-i hedme reside olduğundan mâ’adâ zâmanenin dahi kuvâsına za’af târî ve ahâlisinin tabiatları hazariyete mübeddel olub herkes tezeyyün ve rahata meyl eylediğinden evâildeki vakitler gibi ceng ü cidal ile tevsî’-i memleket emrinde her devletin himmeti kâsır olmağla tabiat ile bir devlet bir devlete galebe ile bir mikdar yerini alsa dahi çok geçmeden aldığı yerleri gerüye red ile hâlet-i ûlâsına rücû’ edüb itlâf-ı hazâin ve it’âb-ı asâkir ve re’âyâdan gayrı eline bir şey girmediği bi’t-tecrübe ma’lûm olan keyfiyyâtta olmağla bu illete mebni Avrupa’da olan devvâr-ı nasara harbi intâc edecek bir ‘illet zuhur etmedikce mücerred tevsî’-i memleket zımnında birbiriyle ceng ü harbe ibtidâr etmeyüb ticaret ve sâir vechile mümkün olan menâfi’ ve fevâid-i mülkiyyelerini teksîr ile memleketlerini ma’mûr ve âbâdân etmeğe sarf-ı vüs’ ü miknet edüb lâkin bu cihetle yine asâkir mertebeler ve cebehaneler ve tophane ve kaleleri muhafazasına hâlel gelecek

³¹ Muharrem Saffet Çalışkan, Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774), M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 16.

iş işlemeyüb ellerinde olan memâliki hıfz u hırâset içün daima ve müstemirren askerleri hazır ve âmâde olub hergün ta'lim-i ceng etmekden hâli değillerdir"³².

Naima'nın Tarih'inde "uç hal kanunu"na yani devletlerin de insanlar gibi doğup, gelişip, son bulduklarına dair hükmüne³³ karşı çıkan Süleyman Penah Efendi, devletlerin ortaya koydukları kanunlara uymaları ve zamanın ihtiyaçlarına göre hareket etmeleri durumunda, zeval bulmayacaklarını ifade etmektedir.³⁴

1.3. "Şer-i Şerife Dönüş" Meselesi Etrafında Tartışmalar:

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin güç kaybının ortaya çıkması devlet adamlarını bu güç kaybının nedenlerini aramaya ittiğini ifade etmiştik. Savaşta yenilginin nedenlerini arayan eserlerde gördüğümüz ortak düşüncelerden biri de "şer-i şerife" riayet olunmamasıdır. Buna göre devlet adamlarının ve halkın "şer-i şerife" riayet etmemesi kötü idareyi beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devletinin hâkimiyetinin ve idarenin meşruiyetinin temel ilkesi olan "adalet" de şeri hükümlerin uygulanmaması sebebiyle sağlanamamıştır. Adaletin olmadığı bir idarede de eşitlik sağlanamayacaktır.

"Şer-i şerife dönüş" düşüncesi bütün İslam-Osmanlı siyasetname literatürü içerisinde yer alan ve sıkça tekrarlanan bir vurgudur. Bu eserlerde devletin işlerinin gidişatında ortaya çıkan aksaklığın sebebi olarak ilahi iradeye ve kaidelere uyulmaması gösterilmektedir³⁵. Bir siyaset metninde, İslam askerinin yenilgiye uğrama nedenleri arasında "şer-i şerife riayet etmeme" gösterilmektedir³⁶. Buna göre şeri hükümleri

³² Ahmed Azmi Efendi, Sefaretname, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebüzziya, 1303, s. 53. Ayrıca Bkz. Ali Osman Çınar, Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tarihi, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1999, s. 312.

³³ Zeki Arslantürk, Naima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 60-69.

³⁴ Aziz Berker, "Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", Tarih Vesikaları , Haziran 1942, II., s. 160.

³⁵ Bunun güzel bir örneğini Hasan Kafi Akhisarî'nin (1544-1616) Usulü'l-Hikem Fî Nizami'l- Âlem isimli eserinde görmek mümkündür. Akhisarî, şeriatın hükümlerine riayet etmemeyi "devletin esbâb-ı inkırazı"nın alameti olarak görmektedir.

³⁶ İbrahim Müteferrika kitabında bu düşüncüyü şu şekilde dile getirmektedir: "Rûy-ı zeminde taht-nişin olan mülûk ve selâtın ve hukkâm vech-i muharrer üzre muktezâ-yı şeriat ve hikmet ve ?iktizâyı tabîat ve medeniyet ve beşerriyet ile tâ?yin ve tebyîn ve makdûr ve mikdarlar mertebede nice memâlik ve bilâd u emsârı hâvi birer kıta mülk yed-i tasarruf ve dest-i istîlâlarına ait ve râci olub nîce nîce kişver ta'yîni ile nîce nîce devlet müte'ayyin oldu"; Adil Şen, İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 132.

uygulamada yetersizlik, adalete riayettede eksiklik, işi ehline vermeme, müşavereye riayet etmeme, ilim adamlarının görüşlerine önem vermemekten kaynaklanmaktadır.

Şer-i şerife riayet meselesi adaletin temini için gerekli bir unsur olarak ele alınmaktadır. Türk-Osmanlı siyaset düşüncesinde adalet, devletin hükümlerinin gayesi ve meşruiyet unsurudur. Kutadgu Bilig’de adalet, devletin varlık amacı ve şartı olarak görülmüştür³⁷.

Akhisarî, özellikle Osmanlı Devleti’nde görmüş olduğu karışıklık, başıbozukluk halinin sebeplerini izah ederken eserinde başlıca birkaç madde halinde topladığı fikirlerini şu şekilde dile getirmektedir: Birincisi adalete riayet edilmemektedir. Devletin işleri iyi idare edilmemekte, makamlar ehline verilmemektedir³⁸. İkincisi, Müşavere terk edilmiştir, devlet adamları gerektiğinde ulemaya danışmamaktadır³⁹. Bütün bu kötülüklerin sebebi ise rüşvet almak ve kadınlara aşırı düşkünlüktür. Akhisarî şeriatın emirlerine uyulmamasını çöküşün alameti olarak görmektedir.

III. Ahmet döneminin sadrazamı ve Talimat-ı Şehid Ali Paşa⁴⁰ eserinin sahibi Şehid Ali Paşa (ö. 1717) sözkonusu eserinin girişini devlet memurlarının görevlerine ayırmıştır. Bu bölümde devlet memurlarının öncelikle “ahkâm-ı şeri’at-ı mazhariyeyi icraya ve herhalini şer’-i şerife tatbik bürle adl üzre hareket eylemeğe say ol[maları]”⁴¹ gerektiğini vurgularken eserinde rüşvetin zararına dair uzun bir bahis ayırmıştır.

Osmanlı yönetim sisteminde, şeri hükümlere uyulması ve adaletin temini hâkimiyetin meşruiyet sebebidir. Adalet bu sebeple hem devletin bekası hem de halkın huzur ve emniyeti için başlıca unsur olarak görülmüştür. Devlet hukukunun esası şeri’attır. Fakat şeri’atın uygulayıcısı yine devlettir. Adalet dairesi olarak adlandırılan

³⁷ Özlem Bağdatlı, “Kutadgu Bilig’de devlet ve devletin amacı”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı: 13, Mart 2008, s. 60.

³⁸ Hasan Kâfi Akhisarî, Usulü’l-Hikem Fî Nizam-ı Âlem, terc. Şerif Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası, 1331, s. 7.

³⁹ a.g.e., s. 9.

⁴⁰ Abdülkadir Özcan, Talimat-ı Şehid Ali Paşa metninin Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın metrukatı arasından çıkmış olması ve Mehmet Paşa’nın Nesayihu’l-Vüzerâ’sının bir özeti olması sebebiyle Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın kaleminden çıkmış olabileceğini ifade etmektedir. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Deftersar Sarı Mehmed Paşa”, Temmuz 2006, www.ottomanhistorians.com, 29.11.2007 tarihli erişim.

⁴¹ Şehid Ali Paşa, “Talimat-ı Şehid Ali Paşa”, TOEM, I/3, 1328, s. 140-141.

metinlerde devletin bekası, halkın huzuru, şeriatın icrası adaletin uygulanması ile mümkün görülmüştür.

Osmanlı devlet sisteminin temel ilkelerinden biri olarak görülen adalet düşüncesi, sistemin işleyişinde de varlığı zorunlu bir unsurdur. Adalet dairesi olarak adlandırılan metinlerde, halkın refah ve huzurunun kaynağı olarak adalet anlayışı gözükmektedir. İlk olarak Orta Asya’da 1069’da Türk Karahanlı hükümdarı için yazılmış Kutadgu Bilig’de adalet dairesi tanımlanmaktadır⁴². Tursun Bey de bu adalet dairesi olarak isimlendirilen sistemi, içtimai nizam için gerekli görmektedir⁴³. Kınalızâde de (öl. 1571) 1563 yılında kaleme aldığı Ahlâk-ı Alâî isimli eserinde “daire-i adliyye”yi izah etmektedir⁴⁴. Osmanlı ahlak ve siyaset metinlerinde adalet dairesi olarak adlandırılan devletin işleyişini ve kurumların fonksiyonunu ele alan bu sistemin nesren ve nazmen farklı ifadelerini kuruluştan itibaren her yüzyılda görmek mümkündür⁴⁵.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (ö.1717) halkın hoşnutluğunun adaletin temini ile olacağını ifade ederken padişahların adalet ile hükmetmeleri halinde hazinenin artacağını, halkının çoğalacağını, memleketinin mamur olacağını, zenginliğin artacağını ifade etmektedir. Kınalızade’nin çok bilinen adalet dairesine benzer bir metni, devlet adamlarının nasıl davranması gerektiğine dair yazdığı bölüme eklemiştir⁴⁶.

On sekizinci yüzyıl Osmanlı devlet adamı Mehmed Dürrî Efendi, bu düşünceleri şu şekilde ifade etmektedir: Osmanlı devleti Allah’ın dinine yardım etmesi ve bu uğurda mücadele etmesi sebebiyle uzun süre her bakımdan güçlü olmuştur. Ancak zamanın geçmesiyle bu güç kaybolmuştur. Devlet adamlarının kötü idaresi başlamıştır. Mehmed Dürri Efendi özellikle Osmanlı Devletinin 1768-1774 Osmanlı Rus

⁴² Halil İncalcık, “Türk tarihinde Türe (Törü) ve Yasa geleneği”, Doğu Batı Makaleler I içinde, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 64.

⁴³ İncalcık, Padişah, “Padişah”, s. 494.

⁴⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, “adalet dairesi” metnini manzum olarak şu şekilde kaleme alınmıştır:

Adldir mûcib-i salâh-ı cihân	Cihan bir bâğdır dîvârı devlet
Devletin nâzımı şerîattır	Şerî’ate olamaz hiç hâris illa mülk
Mülk zabt eyleyemez illâ leşker	Leşkeri cem’ edemez illâ mâl
Mâlî kesb eyleyen ra’iyettir	Ra’iyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl’

⁴⁵ On yedinci yüzyıl devlet adamlarından Hasan Kâfî Akhisarî’nin Usulü’l-Hikem Fî Nizami’l- Âlem isimli eserinde bu şemanın farklı bir izahı yer almaktadır Hasan Kâfî Akhisarî, a.g.e., s. 17.

⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., s. 23.

muhaberesinden yenilgiyle çıkış sebebinin, “şer-i şerife uygunluk” bakımından araştırılması gerektiğini ifade etmektedir⁴⁷.

Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Osmanlı Devleti’nin gücünün kaynağının “şer-i metini icra ile” olduğunu, din kuvveti ile devletin daha güçlü görüneceğini ve düşmanını daha kolay yeneceğini ifade etmektedir: “Bu dîn-i mübînin zuhuru ve kıyâmı ve bu Devlet-i Osmaniye’nin zuhûru ve kıyâmı salâbet-i İslâmiye ve şer’-i metîni icrâ ileidir. Bir vezir Kitabullah’ın hükmünü tenfîz eyliye elbette muzaffer ve mansûr olur ve hangi vezîr ihmal ve terk eyliye; elbette mağbûn ve münhezim olur. Bunda kâr-ı âkil Kitabullah’ın ahkâmını yerine getirüb, harac-gûzar zımmilerin ırzı ırzımız gibi malı malımız gibi demi demimiz gibidir. (...) Bu makale hükkâma düsturü’l-amel olmağa şayandır. Bu dîn-i mübin ve bu devlet-i metin’in gerek seferde, gerek hazerde kıyamı ve sebatı daima her ameli şer’-i kadime tatbik ileidir. Şer’in hilâfi akla gelen mahzurâtı terk edüb, salabet-i islâmiye elden bırakılmasa kendi askerimize belki, dokuz kırk vüzerâ-yı padişahân-ı selef gibi mehîb görünüp, düşmanân-ı dîn ü devleti zîr-i dest ve makhur ederler”⁴⁸.

1.4. Yeni Askerî Nizam İhtiyacı ve Tesisi Meselesi

On altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet adamlarının kaleme aldıkları metinlerde devlet işlerinde ortaya çıkan aksaklıkların başlıca birkaç sebebi vardır. Aksaklıkların, başlıca sebebi kanun ve nizamların kötü uygulamasıdır. Askeri alanda

⁴⁷ Savaş, a.g.m., s. 93-96.

⁴⁸ Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri’t-tevârih, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, II/A, 1978, s.122. Başka bir yerde Şemdanizade, din kuvveti ile devletin ve halkın yüceceğini şu şekilde izah ediyor: “Her vakitte salâbet-i İslâmiyesi olmayanlar, böyle küffârın galebesinde acz ü taksîr ve ihmalât ile izhâr-ı za’af ve acizâne hareket edüp, böyle bir âli devleti ve dîn-i İslâmî rezîl ve zelîl ederler. Ancak böyleler, iflah olmayup felaketten felakete uğrar, çok geçmez bir dîn gayreti güder sâhib-i tedbîr gayûr bir er zuhur eder, salâbet-i dini izhâr ettikde dahi, himmetsiz ve gayretsizler bu herif delidir bir fesâd-ı azîme bâis olur deyü, şeci’ânın şecâatlerine fütûr getirür. Eğer zikr olunan merd-i gayûr fütûr getirmeyüp gayretsizlerin hakkından gelür ise, herhalde galib ve muzaffer olageldiği tevârihde mastûrdur”; a.g.e., I, 1976, s. 76. Başka bir yerde ise şer-i şerifin icrasının önemine dikkat çekilmektedir: “Ehl-i tevârihe ma’lûm, bir diyar ahâlisi şer-i şerifi tahkir ve zulm ve fiske ilan eddikde padişah veya veziri adalet edüp, mazlumların dâdını zalimden aliverüp âsiler hakkında mûcip-i şer’isi olan cezayı icra ve ihkâk eder ise, kendüler me’cur ve diyar-ı mezbur felâh bulur ve illâ Bari-yi teala düşman-ı dini havale buyurup intikamlarını aliverir, amma böyle zarar-ı âm olur ve kesr-i namus-ı saltanat olur”; Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri’t-tevârih, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, II/A, 1978, s. 125.

ortaya çıkan kusurlar, bir anlamda, devletin diğer kurumlarının kötü işleyişinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan gerekliliği duyulan askeri ıslahatın, mülkî idarenin ıslahına bağlı olduğu kanaati gelişmiştir⁴⁹.

Aynı zamanda Osmanlı Devletinin iç ve dış meselelerinin sebepleri sıralanırken, kurumlardaki yozlaşma, kurumlararası irtibat ve uyumun eksikliği, devlet adamlarının yetersizliği zikredilmektedir. Uzun süren savaşların Osmanlı maliyesine getirdiği yük, önemli bir problem olarak görülmektedir. Uzun seferler, askeri disiplinsizliği gün yüzüne çıkarırken, yeniçeri, cebeci, topçu, arabacı ve lağımçı ocakları içerisinde birtakım kazanç kapılarını tutmuş, devleti sömüren çıkar gruplarının varlığını da gün yüzüne çıkarmıştır.

Lütfi Paşa, Asafname'sinde halkın düzenli gelir getirmesi sebebiyle asker olmağa çalışmasından, asker fazlalığının devletin hazinesine yük olmasından ve halktan alınacak vergi oranının düşmesinden şikayet etmektedir.⁵⁰ Onaltıncı yüzyıldan itibaren halkın düzenli aylık alma gayesiyle askerliğe meyli, siyaset metinlerinde sıkça eleştirilmektedir. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı askerleri için de tek tip kıyafet giyen, düzenli talim eden savaş teçhizatı ile donanmış askeri birlikler örnek gösterilmektedir.

İbrahim Müteferrika, Osmanlı devletinin askerlerinde görülen intizam yokluğunu dile getirirken, Avrupa devletlerinde askeri nizamın nasıl şekillendiğini, sınıflara ayrıldığını ve askerlerin görevlerinin nasıl taksim edildiğini ayrıntılarıyla izah etmektedir. Askeri nizama ayırdığı bölümde onun şu cümleleri dikkat çekicidir: “Hüsn-i tedbir ve kudret ve şecâat ve kuvvet-i asker ve kesret-i bahâdırân, fi'l-cümle; askerde nizam bulunduğu surette faide-mend olur”⁵¹.

⁴⁹ Kemal Beydilli, “Nizam-ı Cedîd”, DİA, s. 175.

⁵⁰ Lütfi Paşa, Lütfi Paşa Asafnâmesi, Haz. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991, s. 24.

⁵¹ Müteferrika, a.g.e., s. 144. “Nizam zımnında mülûk-ı nasârâ askerlerini regiment tabir eyledikleri bin nefer veya ziyade askerin Başbuğlarının talimleriyle tüfenklerini birden alub ve bırağub ve endachte eylemeleri ve kıyam ve kuudları ve sâir buna benzer talimleri külle yevmin müdavementlerini avam-ı nas ve asker dahi kıyas ederler ki bir bu talim ile ceng esnasında ceng edüb hasmına mücerred galib olmak içindir. Ancak bu gûne talimleri ve sâir gûne olan tedibleri yalnız ceng için olmayub deveye yular takub bir katarını şütürban çektiği gibi bir regmendi dahi bağbuğu çeke ve şurutlarına biri tecavüz eder ise ziyadesiyle icrasına ihtimam edüb gafleti caiz görmezler”; Müteferrika, a.g.m., s. 158. Süleyman Penah Efendi Avrupalı askerlerin “gazete” ile eğitildiklerini ifade etmektedir. Bkz. a.g.m., s. 104.

On yedinci yüzyılda askeri nizamın tesisini kuvvetli bir dille vurgulayan Mütferrika'nın ifadesiyle, askeri nizam bakımından devletlerin karşı karşıya geldiği savaşlarda; galibiyet, nizamın üstün olduğu tarafta olacaktır⁵². Buna göre askeri nizam, savaşın, diplomasinin de üzerinde devletlerin ilişkilerini belirleyici bir faktör olarak görülmüştür. Osmanlı devletinin askeri sisteminde görülen aksaklık ve problemler nedeniyle devletin içişlerinde de problemler ortaya çıktığı özellikle savaştan kaçan askerlerin bazı durumlarda toplu olarak isyana kalkıştıkları belirtilen hususlardır.

Osmanlı idaresi, askeri sistemdeki problemlerin çözümü yolunda On yedinci yüzyıldan itibaren önemli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Osmanlı Donanmasının güçlendirilmesi, Tophanenin yenileştirilmesi konusunda Avrupalı asker-devlet adamlarının rehberliğinde çalışmalar başlatılmıştır. III. Mustafa'nın yenilikçi bir padişah olduğu bilinmektedir. Onun Osmanlı Tophane'sini yenileştirmek, top dökümhanelerini Avrupa'daki gelişmelere uygun olarak donatmak amacıyla Baron de Tott'u görevlendirdiği bilinmektedir. Onun aynı zamanda Baron de Tott'a bir matematik okulu kurdurmak ve idaresini ona vermek istediği nakledilmektedir⁵³. Padişahın, Fransa İlimler Akademisi'nden Astronomiye dair kitaplar istediği de rivayet olunmaktadır⁵⁴. Çağdaşı Prusya hükümdarı II. Friedrich'den de kendisine bu alanda kuvvetli bilgisi olan müneccimler ve eserler göndermesini istemiştir.⁵⁵

III. Mustafa döneminin sadrazamı Koca Ragıp Paşa'nın (1699-1763) açık görüşlü, ilme ve ilim sahiplerine değer veren bir devlet adamı olduğunu dönemin kaynakları zikretmektedir. Paşa, askeri alanda gerçekleşen yenilikleri takip etmek gayesi ile Avrupa dillerinden tercümeler yaptırmıştır. Bu tercümelerden en önemlisi ve

⁵² “Bi'l-cümle ‘alat ve esbâb-ı hurub u kıtal fevka'l-meram hâzır ve ‘amâde olsa da mâtâme ki bir ‘askerde hüs-n-i nizam ve tertib-i kaviyyu'l-intizam bulunmaya; bu cümle faide vormeyub, nizam u intizam üzre mü'ekkedü'l'esas ‘asker bi'n-nisbe ‘ekall-i kalil dahi olursa ânınla mukavemet hadd-i imkânda olmadığına, bedâhet-i ‘akıl şehadet eyledüğünden gayri bu da'va tecrübe-i kesire ile sabit olmuştur”; Mütferrika, a.g.e, s. 141.

⁵³ De Tott hatıralarında III. Mustafa'nın ilme rağbet eden yenilikçi bir padişah olduğunu beyan etmektedir. Nakleden Adnan Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, Haz. Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli, İstanbul, Remzi Kitapevi, 4.b., 1982 s. 202.

⁵⁴ Adivar, a.g.e., s. 199. Adivar'ın verdiği bilgiye göre III. Mustafa, III. Ahmet zamanında Fransa'ya sefir olarak giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi aracılığıyla getirilen bir astronomi kitabının tercüme edilmesini istemiştir.

⁵⁵ Padişahın Astronomi'ye ve yıldız falına oldukça itibâr ettiği hatta kendi müneccimlerini beğenmeyerek Avrupa'dan müneccim getirtmek istediği rivayet olunmuştur. Bkz. Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 2.b., 1309, VIII, s. 148-49.

konumuzla irtibatlı olanı İngiltere Bahriyesinin nizamnamesi ile ilgili yaptırtmış olduğu çeviridir⁵⁶. O'nun Voltaire'nin Newton felsefesi üzerine bir eseri de Türkçe'ye tercüme ettirmek istediği nakledilmektedir.⁵⁷

Devletin ıslahatçı devlet adamları, Avrupa devletlerinin askeri silahlar teknolojisinde Osmanlı devletinden ileri olduklarının farkındaydı. Bu sebeple “tarz u tavr-ı kudemâ üzre” Osmanlı askerinin intizamını ve özellikle “alat-ı harbiyyenin” temin ve mükemmelen tedarikini yetersiz buluyorlardı. Küçük Kaynarca Antlaşmasının görüşmelerini yapan ve savaşın içerisinde bulunan Ahmed Resmi Efendi, Osmanlı yenilgisinde büyük bir etken olarak; Rusların yeni savaş tekniklerini kullanmış olmalarını göstermektedir⁵⁸. Osmanlı askeriyesinin silah techizatının yenilenmesi ihtiyacı vurgulanırken dile getirilen diğer bir husus da Avrupa'dan askeri sistemin yenilenmesinde kullanılmak üzere asker, devlet adamı ve teçhizat getirilmesidir⁵⁹.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya göre nizamın gerektiği en önemli kurum Yeniçeri Ocağıdır. Osmanlı askerleri için savaşın gerektirdiği alet ve cephanenin temin edilmiş olması, askeri nizamın yokluğu sebebiyle önemini yitirmektedir. Öncelikle Osmanlı askeri için bir “nizam” problemi vardır. Ona göre Yeniçeri Ocağının serhad boylarında olan askerleri kayıtlı oldukları sayının çok azı ile hazır bulunmaktadır. Buna rağmen görevbaşında olmayan sayıca kalabalık yeniçerilerin maaşları ödenmektedir. Devletin parasının ziyanını önlemek için gerekirse ocak dışından görevliler tayin edilmesi gerektiğini belirten Defterdar Sarı Mehmet Paşa, bu görevin önemine dikkat çekmektedir⁶⁰. Bu tekliflerinin yanı sıra Paşa, tımar ve zeametlerin ehline verilmesinin

⁵⁶ İngiltere Kavânîn-i Bahriyesi Tercümesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi 502 No'ya kayıtlıdır. Ayrıca Prusya'nın Topçu Talimnamesi de tercüme edilmiştir. Bkz. Necdet Öztürk, “İstanbul arkeoloji Müzeleri Kütüphanesindeki Tarih Yazmaları”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 63, Mart 1990, s. 148-149

⁵⁷ Bu kaydı Toderini'ye dayanarak Bernard Lewis zikretmektedir. Bkz. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 49.

⁵⁸ Ahmed Resmi Efendi, Hulasatü'l-İtibar, s. 5.

⁵⁹ “[Moskovlar] Nemçelüden ve sâir milletlerden cengâver ricâl ve zabitan tedarük edüb hallerine nazaran tesis-i nizam ve Brandeburg kralını kahr-ı ilzâm” etmişlerdir. Bkz. Ahmed Resmi Efendi, Hulasatü'l-İtibar, s. 5.

⁶⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler, Haz. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Âmme İdaresi Yayınları, 1969, s. 69.

ve devlet görevlilerince kontrol edilmesinin hazineye büyük katkı sağlayacağını ifade etmektedir⁶¹.

Süleyman Penah Efendi⁶² de Osmanlı Devleti'nde özellikle Yeniçeriliğin bir sistem ve nizamdan uzaklaşmış olmasını esefle zikretmektedir. Yeniçerilik sisteminde ortaya çıkan bozukluk devletin askeri sisteminin önemli bir problemidir. Yeniçerilerin savaştan kaçmaları “kar u kisb”e karışmaları, yani ticaret yapmaları, evlenmeleri üzerinde durulan meselelerdir. Bu sebeple askerin düzenli talim ettirilmeleri, aylığını düzenli almaları başka bir meşguliyet arayışının önüne geçecektir. Penah Efendi, özellikle önüne gelen kimsenin Yeniçeriliğe girmesine müsaade edilmesini ve bu kişilerin savaş esnasında bir düzenden mahrum şekilde hareket etmesini ve zora geldiğinde de savaştan kaçırvermesini eleştirmektedir. Ona göre yeniçerilik yeniden düzenlenmelidir. Askerlerin kayıtlarının her altı ayda bir düzenlenmesi, ölenlerin ve ihrac olunanların kayıttan düşülmesi, yeni alınanların tavsiye üzerine alınması gerekmektedir.

Lütfi Paşa'nın askerin hazineye yük olmaması için “on iki bin” üzerine çıkarılmaması gerektiği yönünde dönemi için gerekli gördüğü tedbir Onsekizinci yüzyıl devlet adamlarınca da vurgulanmıştır. Bu yüzyılda devlet adamları asker sayısının kayıt altına alınmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir.

Süleyman Penah Efendi de Osmanlı devletinin askeri sistemi yenilenirken Avrupa devletlerinin askeri teşkilatlarının örnek alınması gerektiğini dile getirmektedir. Avrupalıların askerlerini gazete ile eğittiklerini, talimlerle meşgul ettiklerini belirten Penah Efendi, Osmanlı donanmasının da eğitime tabi tutulmasını, topçu ve kalyoncu olarak ikiye ayrılmasını, donanmaya bağlı askerlerin de kayıt altına alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Donanma-yı Hümayuna kayıtlı askerlerin isimlerinin biri ağalarında diğeri padişahın kendisinde olmalıdır. “Askerine özen göstermeyen devletin askeri yok

⁶¹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., s. 114-120.

⁶² Süleyman Penah Efendi (1740-1785), Yusuf Agah Efendi'nin babasıdır. Aslen Moralı olup İstanbul'da doğup İstanbul'da vefat etmiştir. 1771 Mora İsyanı'ndan önce Mora'ya gitmiştir. Sipah Katipliği yapmıştır. Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası olarak bilinen eserin sahibidir. Eserinde Mora İhtilali esnasında olan olayları anlattığı gibi ordu ve devletin genel gidişatına dair “ıslah” tekliflerini de dile getirmiştir. Bkz. Aziz Berker, “Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası”, Tarih Vesikaları, Haziran 1942, II., s. 63-64.

sayılır” demektedir. Penah Efendi, Osmanlıların bu derece nizamsızlığı sebebiyle Avrupa’dan utanır hale geldiğini belirtmektedir. Tımar sisteminin problemlerine, alaybeylerinin sık sık değişmesine, hiçbir nizamının olmayışına, cizye, avarız ve mukataaların düzenlenmesinde problemler olduğu sık sık vurgulanmaktadır.

Osmanlı sadrazamlarından Canikli Ali Paşa, 1777 tarihinde kaleme aldığı “Tedâbîrü’l-Gazavât”⁶³ isimli eserinde askeri nizamın yenilenmesi ve savaş teçhizatının tamamlanması hususlarını içeren kırk yedi bölümlük bir eser kaleme almıştır⁶⁴. Canikli Ali Paşa’nın Tedabirü’l-Gazavât isimli eserinde tımar sistemindeki bozukluğun sebebi olarak işin ehline verilmemesi, devlet adamlarının adam kayırması, kişisel çıkar sağlamaları gösterilmektedir. Canikli Ali Paşa özellikle askerlikle alakası olmayan kişilerin askerlikten meni ile reaya defterine kaydının yapılması gerektiğini dile getirmektedir⁶⁵. Alaybeyliğinin ehil kimselere verilmesi önemle vurgulanmıştır. On sekizinci yüzyıl sonunda hakkı olan kişilere tımar ve alaybeyliği verilmesi hususunda fermanlar çıkarılmıştır⁶⁶. 1768 Rus savaşında askerlerin savaştan kaçması üzerine yeni bir tımar kanunu oluşturulmuştur. Tımar sisteminin yeniden düzenlenmesi hususunda 1786, 1791 yıllarında kanun değişiklikleri yapılarak yeni düzenlemelere gidilmiştir⁶⁷.

Devletin savaş zamanı askeri teçhizatı tam, talimli askerinin hazır bulunması gerekmektedir. Fakat Osmanlı devletinin özellikle savaş öncesinde orduya halktan asker alması On sekizinci yüzyıl siyaset metinlerinde önüne geçilmesi gereken bir problem olarak zikredilmektedir. Bu problem askeri nizamın tamamiyle terkine sebep gösterilmiştir. Askeri nizamın yokluğu da devlet nizamının bozulmasına sebep olmaktadır. Şemdanizade Tarih’inde her sınıfın kendi görevini icra etmesinin öneminden bahsetmektedir. Özellikle Bürokratların (ehl-i kalemin), askerlerin (ehl-i seyfîn) işine karışmasından şikayet etmektedir⁶⁸. Kayserili devlet adamı Mehmed Dürri

⁶³ Yazma olan eserin farklı nüshalarında eserin ismi Tedbir-i Cedid-i Nadir olarak da geçmektedir.

⁶⁴ Yücel Özkaya, “Canikli Ali Paşa’nın Risalesi “Tedâbîrü’l-Gazavât”, Tarih Araştırmaları Dergisi, VII/12-13, 1969, s. 119-173. Canikli Ali Paşa’nın hayatı ve üstendiği görevler hakkında bkz. Aynı yazar, “Canikli Ali Paşa”, Belleten, XXXVI/144, 1972, s. 483-525.

⁶⁵ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın sonlarında tımar ve zeametlerin düzeni konusunda alınan tedbirler ve sonuçları”, Tarih Dergisi, Sayı: 32, 1979, s. 220.

⁶⁶ a.g.m., s. 220.

⁶⁷ a.g.m., s. 224.

⁶⁸ Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Müri’t-tevârih, Hazırlayan: Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, III, 1981, s. 10.

Efendi de “anasır-ı erbaa”nın bozulduğunu, devlet adamlarının ehil olmadığını, askeri nizamın eksikliğini ve hazinenin boşaldığını vurgulamaktadır. Ona göre bütün bu problemler şer-i şerifin ihyası ile mümkün olacaktır⁶⁹.

⁶⁹ Savaş, a.g.m., s. 96.

2. Yazma “Antı-Machiavelli” Tercümesi Hakkında Bilgiler:

Türk siyasi düşüncesinde Machiavelli’in ne zaman tanınıp bilindiğine dair elimizde kesin bilgiler yoktur⁷⁰. Birtakım rivayetler, hakkında kesinlik arzedecek bilgiler seviyesine ulaşmış değildir. Bunlardan ilki Sagredo’nun Sultan IV. Murad’ın Prince’i Türkçe’ye tercüme ettirdiğine dair olan kayıttır⁷¹. İkinci rivayet, Abbé Toderini’nin verdiği bilgilerdir. Toderini’nin Prince’in III. Mustafa tarafından tercüme ettirildiğine dair zikrettiği bilgi, aşağıda zikredeceğimiz kayıt dışında teyid edilmiş değildir. Mehmet Şerif, Hükümdar ismini verdiği çevirisinde; Prens’in III. Mustafa’nın emriyle tercüme edildiğini ve tercüme nüshanın Saray-ı Hümayun Kütüphanesinde (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi) olduğunu Jenkene’den rivayeten Şarlönder’in kaydettiğini ifade etmektedir⁷². Fakat bu bilginin kaynağını zikretmemektedir.

Bugüne kadar yapılmış çalışmalarda Türk siyasal düşüncesine Machiavelli’in girişinin Hükümdar’ın Haydar Rifat tarafından 1324/1908 tarihinde Zeka mecmuasında yayınlanan tercümesiyle olduğu kabul ediliyordu. Fakat eserin tamamı Osmanlıca olarak ilk kez 1335/1338/1919 tarihinde Mehmet Şerif tarafından yayınlanmıştır. Prince’in tercümesi, Latin harfleriyle ilk kez Haydar Rifat tarafından 1932’de neşredilmiştir.

Eserin yukarıda zikredilen çevirileri dışında başka tercümelerin de olduğu zikredilmiştir. Prens’in Sahak Abru (Abru Çelebi) ile Hariciye Nazırı Rifat Paşa tarafından ortak çevrildiğine dair Hilmi Ziya Ülken’in verdiği bir bilgi vardır⁷³. Fakat yazar, bu kaydın kaynağını zikretmemiş ve eserin basılıp basılmadığına dair bir bilgi vermemiştir. Aynı yazarın batı dillerinden Türkçe’ye yapılmış tercümeleri incelediği

⁷⁰ Machiavelli’nin Türkçe’ye yapılmış çevirilerindeki sorunlar üzerine hazırlanmış bir yüksek lisans tezinde de yukarıda sözü geçen yazma metinden bahis yoktur. Fakat yazar, Mehmed Şerif (1919), Haydar Rifat (1932), Yusuf Adil Egeli (1955) Hatay (1965), Selahattin Bağdatlı (1984), Güvenç (1993) tarafından yapılan çevirileri incelemiş ve değerlendirmiştir. Bkz. Neşe Kıldacı Benli, Machiavelli’nin Hükümdar Çevirilerindeki Çeviri Sorunları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 22-24

⁷¹ Kaya Bilgegil, Rönesans Çağı Edebiyatında Türk Takdrikârlığı, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 53.

⁷² Machiavelli, Hükümdar, Çev. Mehmed Şerif, 1335-1338, s. 32.

⁷³ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, Ülken Yayınları, 5.b., 1998, s. 51.

Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü isimli kitabında, Machiavelli çevirileri ile ilgili bahiste yukarıda zikredilen çeviriye ilişkin bir bilgi yoktur⁷⁴.

İlk Türkçe Machiavelli tercümeleri olarak bilinen eserler bizim tesbit ettiğimiz yazma metinle ilk olma özelliğini kaybetmiştir. II. Friedrich'in Anti-Machiavelli isimli eserinin Türkçe'ye tercümesi ile Machiavelli'nin Prens isimli eseri de Türkçe'ye kazandırılmıştır. Yazma nüsha ile birlikte Türk Siyaset düşüncesinin Machiavelli ile tanışıklığının tarihi en azından bir yüzyıl geriye gitmektedir. Eser, bu bakımdan Türk siyaset tarihi açısından çok önemlidir. Fakat önemli olan ve üzerinde durulması gereken nokta bu tanışıklığın perde arkasıdır.

Öncelikle, Osmanlı siyaset düşüncesinin Machiavelli ile tanışıklığı, Osmanlı siyaset düşüncesi ve siyaset kültürünün Machiavelli düşüncesi ile karşılaştırılması ve bu kıyaslamanın neticelerinin değerlendirilmesi açısından çok önemlidir. İkinci olarak, eserin sahibi II. Friedrich'in tarihi kimliği ve icra ettiği siyaset bakımından tercüme eserin değeri çok büyüktür. II. Friedrich, yaşadığı dönemde, hükümdarlığı ve Büyük Prusya'nın inşasında kazandığı başarılar dolayısıyla bütün Avrupa'nın ve Doğu'nun takdir ettiği bir devlet adamı olmuştur. Avrupalı ülkeler ile giriştiği mücadele ve siyaset adamı olarak yürüttüğü diplomatik ilişkiler "Büyük Prusya"'nın mimarı olmak gibi kendisine haklı bir ün kazandırmıştır.

Osmanlı Devleti siyaset yapıcılarının, devlet adamlarının, gözüyle II. Friedrich'in siyasi kimliğinin ne derece önemli olduğunu dönemin kaynakları incelendiğinde görmek mümkündür. Feylesof, askeri deha, büyük devlet adamı olarak adlandırılan II. Friedrich'in askerlere olan talimatı Şanizade tarafından tercüme edilerek III. Selim'e sunulmuştur⁷⁵. Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa, 805 numaralı eserin ikinci sayfasında eserin Şanizade Ataullah Efendi tarafından tercüme edildiği ifade edilmektedir. Şanizade, eserin girişinde tıp ve coğrafya alanında pek çok tercüme yaptığını "fünun-ı harbe" ilişkin bu kitabı da 1221/1805 senesinde tercüme ettiğini ifade

⁷⁴ Aynı yazar, Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, İstanbul, Ülken Yayınları, 3.b., 1997, s. 334.

⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 805, 145 s. Aynı eserin "Tercüme-i Kanun-ı Harp" ismiyle başka bir nüshası için bkz. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Yazma No: 513. Vesaya-yı Seferiye ismiyle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 6920 ve 2677'de iki ayrı nüsha vardır.

etmektedir. Şanizade, 1760 yılında II. Friedrich’in bir gecede⁷⁶ seraskerlerine hitaben yazdığı rivayet olunan eserin önce Nemçe lisanı ile yazıldığını sonra da diğer Batı dillerine çevrildiğini ifade etmektedir. Kitabın tam ismi eserin ne kapağında ne de içeriğinde geçmektedir. Fakat Şanizade bu eserin II. Friedrich’in seraskerlerine verdiği “vesayaname-i seferiye” olduğunu belirtmektedir⁷⁷. Kitabın son sayfasında da⁷⁸ eserin Mehmed Ali Paşa’nın isteği üzerine Mısır’da Bulak Matbaası’nda 1238 yılı Rebiulevvelinin sonunda bastırıldığı ifade edilmektedir. Araştırmacıların yerini tasbit edemedikleri⁷⁹, Şanizade’nin “Tenbihat-ı Hükümrân bâ Ser-Askerân” olarak Tarih’inin önsözünde zikrettiği eserin bu eser olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü yazar, eserin giriş kısmında tercüme edilen metnin, II. Friedrich’in seraskerlerine hitaben kaleme aldığı bir vasiyetname olduğunu dile getirmektedir.

Sözkonusu hükümdarın askeri dehası Osmanlı devlet adamlarınca merak konusu olmuştur. Prusya kralının maiyetinde bir generalin savaşın genel ilkelerine dair Almanca yazdığı eserin Fransızca tercümesinin dipnotlarına II. Friedrich’in askerlere olan “talimat-ı hafiyyesi” ilave edilmiştir. Eser bu haliyle Fransızca’dan Türkçe’ye tercüme edilmiştir⁸⁰. Osmanlı Devlet adamlarının II. Friedrich’e olan ilgisi nihayet 1872’de bütün kitaplarının Osmanlı Devletine gönderilmesi hadisesiyle neticelenmiştir⁸¹.

On sekizinci yüzyıl ortalarında II. Friedrich’in hükümdarlığı ve askeri dehasını konu alan yazılar da kaleme alınmıştır. Ahmet Azmi Efendi, Sefaretnamesinde II. Friedrich’i şu şekilde tavsif etmektedir: “Büyük Frederik, feylesof ve âkil ve müdebbir

⁷⁶ a.g.e., s. 4.

⁷⁷ a.g.e., s. 4.

⁷⁸ a.g.e. s. 145.

⁷⁹ Bedizel Zülfikar, “Şanizade Hayatı ve Eserleri”, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Anatomi, Haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul, Özel Yayınları, s. 82. Ayrıca Bkz. Ali Rıza Karabulut, “Şanizade Tabib Mehmed Ataullah Efendi’nin Eserleri”, Şanizade Ataullah Efendi (1771-1826), (içinde), Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 129. Bu makalede, Kavaninü’l-Asakirü’l-Cihadiyye isimli eserin 1221 tarihinde Fransızcadan tercüme olunmuş olduğu 1235/1819’da İstanbul’da basılmış esere Şanizade tarafından ilaveler yapılarak genişletilerek yayınlatıldığı ifade edilmektedir. Karabulut, Şanizade’nin Tenbihat-ı Hükümrân bâ Ser-Askerân eseri hakkında “Askeri komutanlara tavsiye niteliğinde kaleme alınmış bir eserdir” demek dışında başka bir bilgi vermemektedir. Bkz. a.g.m., s. 129.

⁸⁰ Tercüme edenin kimliği belli değildir. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 817-1 ve 817-2.

⁸¹ Arşiv çalışmamız sırasında II. Frederik’in bütün kitaplarının Prusya Kralı Dördüncü Frederik Gilyum’un emriyle Osmanlı Devletine gönderildiğine dair 1872 tarihli bir kayıda da rastladık. Bkz. BOA, İrade Hariciye, 254/15084.

âdem olmağla nizam-ı mülke dair te'lif ettiği vasiyetnamesinde bir memleketin hazinesi evvela zer' ü harsı teksîr edecek esbâb ve halâtı istihsâl etmek, sâniyen; ehl-i hîrfeti tervîc ile derûn-ı memlekette işsiz âdem bulunmamak sâlisen memleketinde mevcut olmayub âhar yerden celbe hâcet messeden emti'a ve eşyayı her devlet kendü memleketinde yetiştirmeğe cidd ü sa'y etmek, rabi'an tüccarın mizanına rabıta verüb taşradan memleket içine giren emtia az olub çıkan çok olmağla memleketin akçesi derûn-ı memlekette kalmak⁸².

Onsekizinci yüzyıl Osmanlı devlet adamlarının, düşünürlerinin, siyaset bilimcilerinin II. Friedrich'e olan ilgisi onun Anti-Machiavelli'inin çevirilmesi hadisesine önemli bir sebep teşkil etmiş olmalıdır. Askeri ve siyasi alanda başarılı olması sebebiyle "asker-kral" olarak tesmiye edilen II. Friedrich'in, eserinin tercümesi, iki önemli eserin de Türk düşüncesine kazandırılmasına vesile olmuştur. Prince metni farklı bir kanalla, doğrudan eserin tercümesi ile değil de, Anti-Machiavelli'in bir bölümü olarak tercüme edilmiştir. Bu sebeple Prince Onsekizinci yüzyılda, daha erken bir tercüme olmaması sebebiyle, Osmanlı coğrafyasına intikâl etmiştir.

2.1. Eserin Adı ve Yazarı:

II. Friedrich'in (1740-1786) Anti-Machiavelli eserinin tercümesi ve tezimize konu olan yazma eserin mevcut tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bugüne kadar muhtevası bilinmeyen ve yanlış yapılmış bir atıf dışında başka bir çalışmaya konu olmayan eser, Türkçe'ye yapılmış ilk Machiavelli çevirisi olması bakımından oldukça önemlidir. Hazine 372 Numaraya kayıtlı olan yazma metin⁸³, iki yüz yirmi altı sayfadır. Eser, fihristinde varak olarak değil de sayfa olarak numaralandırılmıştır. Aharlı kağıt üzerine talik hat ile kaleme alınan yazma nüshada her bir sayfada 21 satır yer almaktadır. Eser, 215 (boy) -120 (en) mm ölçülerinde, cep kitap ebatlarındadır. Başsayfası müzehhep, cetvelleri kırmızı ve mavidir. Vişne rengi

⁸² Ahmed Azmi Efendi, Sefaretname, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebüzzıya, 1303, s. 57-63. Ayrıca bkz. Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 137. Ahmed Azmi Efendi'nin sefarete tayini, Prusya'ya gidişi ve sefaret görevinin tamamlanıp dönüşü ile alakalı bkz. Baycar, a.g.e., s. 701; Ali Osman Çınar, Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tarihi, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1999, s. 170-172. Ahmed Azmi Efendi'nin sefaretnamesi Edîb Efendi Tarihi'nde metin olarak yer almaktadır. Bkz. a.g.e. s. 292-321.

⁸³ Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katologu, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1961, s. 513.

deri cilt ile kaplıdır. Eserin iç kapağının üzerinde kütüphane kaydı ve mührü yer almaktadır. Fakat eserin kütüphane kaydı üzerinde kayıt tarihi bulunmamaktadır.

Anti-Machiavelli tercümesi olan eser, fihrist ile birlikte yirmi dört bölümden oluşmaktadır. Herbir bölüm metin ve reddiye kısmını içerir iki kısımdan oluşmaktadır. Esasen bölümler “musannif” ve “mümeyyiz”in görüşleri olarak iki kısımdan müteşekkildir. Yazma metinde “Musannıf” reddiyeye konu olan yazarı yani Machiavelli’i temsilen, “Mümeyyiz” de reddiyeyi yazan kişiye, II. Friedrich’e, atfen kullanılmaktadır. Musannıfın görüşlerini belirtir her metnin devamında reddiye sahibinin görüşleri “Cevab-ı mümeyyiz” başlığı altında yer almıştır. Metnin içerisinde gizli veya açık mütercime veya müellife, eserin tercüme ediliş tarihine, hangi dilden tercüme edildiğine, sunulduğu kişiye dair bir kayıt bulunmamaktadır. Yazma nüshada, bölüm başlıkları numaralandırılmış, metnin içeriğine dair toplam yirmi dört başlık yer almıştır.

İncelemelerimiz göstermiştir ki sözkonusu yazma eser tektir, o da saray nüshasıdır. Tercüme eser olan yazma metnin muhtemelen müellif nüshası, daha doğru bir ifadeyle “mütercim” nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Yazma nüshanın taşıdığı altın yaldızlı hatlar, müzehhep sayfa düzeni gibi özellikler sebebiyle padişaha sunulmuş olduğu kanaati hasıl olmuştur.

Yazma eserin ismi meselesine gelince; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katologu’nda metni tavsif eden kayıt şu şekildedir: “Spinoza adındaki Hollandalı Yahudi Feylesofün mektebine müntesip bir zat tarafından Avrupa dillerinden birinde yazılmış olan ve memleket idare eden hükümdarlara dair nasayihi ihtiva eden bir eser için yazılmış reddiyedir”⁸⁴. Görüldüğü üzere tavsifte reddiyenin sahibi ve yazarın ismi belli değildir. Katologda reddiyeyi tercüme eden zatın da isminin bilinmediği anlaşılmaktadır. Yazma metnin başlangıç cümlelerinin⁸⁵ katologda yer

⁸⁴ a.g.e., s. 513.

⁸⁵ “Ta’lîm-i ilm-i ahlâk ve adâb ve tefhîm-i fenn-i siyaset-i hükûmât için Musannıfın inşâ eylediği işbu kitab ve İspinoza [Spinoza] nam kimesnenin dahi din ve itikad ve mezheb ve meşreb bâbında icâd eylediği kitab birbirine mutabık ve muvâfıkdır”.

alması eserin Spinoza'nın anlayış ve mektebine ait "hatta onun yetiştirmesi"⁸⁶ bir zatın eserine reddiye olarak yazılmış olduğu gibi "yanlış" anlaşılmaya neden olmuştur. Hatta katalogda yer alan bu kayıt nedeniyle eserin Spinoza'ya reddiye olduğuna dair atıflar da yapılmıştır⁸⁷.

Tercüme olduğunu zikrettiğimiz yukarıdaki eser, ulaştığımız bilgiler ışığında anlaşılmıştır ki II. Friedrich'in Anti-Machiavelli'idir. Machiavelli'nin Prens isimli meşhûr eserine II. Friedrich'in yazmış olduğu reddiye, yazma eserde olduğu gibi Machiavelli'in eseriyle birlikte tercüme edilmiştir. Yazma metinde eserin ismine dair bir kayıt düşülmezken, tercümenin reddiye kısmında II. Friedrich'in yazdığı bölüm tercüme edilirken Prince şu şekilde tavsif edilmiştir: "Musannifin Fenn-i Hükümet ve Siyaset'i tahrîr eylediği vakitten bu âna [95] gelince cihan ve cihanyân bir rütbede mütegayyer ve diğer-gûn olmuştur ki hiçbir vech ile tarz-ı kadîme müşabehe ve mutabakatı yoktur"⁸⁸. Bu tavsiften hareketle eserin tercüme adı "Fenn-i Hükümet ve Siyaset" olmalıdır. Yirmi dördüncü bölümde ise mütercimın metne ilave ettiği notta eserin ismi ve yazılış gayesine dair şu ifadeler yer almaktadır: "Kelâm-ı mütercim-i hakîr: Musannif mevâdd-ı Fenn-i Hükümet ve Siyaseti tekmîl edüb nihayet-i kitabı olan işbu faslı mücerred 'ala tarîki'l-mektub Medici hânedanına hitaben tahrir u tenmîk ve mezbûru İtalya memâlikini eydî-i zâleme-i mütegalibinden tahlîs ve kendüsi zabt etmeğe tergîb ve teşvik eder"⁸⁹.

Yazma metinde, Prince'in yazarı Machiavelli'in ismi eserde hiçbir suretle geçmemektedir. Fakat onun çok bilinen bir eserine, Titus-Livius'un Tarihi'nin İlk On Kitabı Üstüne Konuşmalar'a, yapılan bir atıf metin içerisinde geçmektedir. Eserin ikinci bölümünün girişinde şu ifadeler yer almaktadır: "Bu kitaptan mukaddem tahrir olunan ba'zı te'lifâtımda ale't-tafsil izâh ve tarif eylediğim devlet-i cumhuriyeyi bu defa terk edüb yalnız devlet-i müstakileyi tahrir ve beyan ederim"⁹⁰. Ayrıca musannifin kimliğine

⁸⁶ M. Şükrü Hanioglu, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 25. Ayrıca bkz. Aynı yazar, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, İletişim Yayınları, I, 1985, s. 222, dipnot 55.

⁸⁷ a.g.e., s. 25.

⁸⁸ YM, 95

⁸⁹ YM, 212.

⁹⁰ YM, 9. Machiavelli, Titus-Livius'un İlk On Yılı Üstüne Konuşmalar isimli eserinde cumhuriyet hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Eser Türkçe'ye çevirilmiştir. Bkz. Machiavelli, Siyaset Üzerine Konuşmalar, Çev. Hakan Zengin, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, 1. b., 502 s.

dair II. Friedrich'in düştüğü kayıt da metnin kimliğini tespit edemeyenler için bir ipucu teşkil etmektedir. Bu da yazarın on beşinci asır müellifi oluşuna dair nottur “Musannifin asrı olan bin beşyüz tarihinde henüz âlemde cehalet ve huşunet derkâr olmağın (...)”⁹¹

Dönemin kaynakları üzerinde yapmış olduğumuz incelemelerde bu esere dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. II. Friedrich'in hayatı, eserleri ve siyaseti üzerine dönemin birçok eserinde bilgi bulunmaktadır. Fakat hükümdarın Anti-Machiavelli isimli eserine ve bu eserin tercümesine ilişkin bir kayıt düşülmemiştir.

Bununla birlikte Türkçe literatürle ilgili ilk Batılı tarihlerden birinin sahibi olan Abbé Toderini'nin Machiavelli'in Prince isimli eserinin III. Mustafa tarafından tercüme ettirildiğini kaydetmiştir. Bu kayda göre padişah, eserin ahlakdışılığı sebebiyle II. Frederik'in Anti Machiavelli'inin de tercümeyle ilave edilmesini istemiştir⁹². Toderini'nin verdiği bilgide yanıltıcı olan bir husus vardır. Anti-Machiavelli eserinin orijinalinde II. Friedrich'in eseriyle reddiye birlikte yayınlanmıştır. Toderini bu tercümenin Herbert isminde bir drogman tarafından yapıldığını bildirmektedir.

Anti-Machiavelli isimli eser, Türkçe'ye matbu olarak ilk defa 1938 yılında tercüme edilmiştir.⁹³ Vahdi Hatay, bu tercümesinde eseri hangi dilden tercüme ettiğini belirtmemektedir. Fakat eserine Hükümdar'ın ilk Fransızca tercümesinin önsözünü ilave ettiğinden Fransızca nüshasını kullandığını düşünebiliriz.

II. Friedrich'in Anti-Machiavelli' i orijinal metinlerle karşılaştırıldığında⁹⁴ tercüme eser, mütercimın bazı tasarruflarıyla birlikte tercüme edilmiştir. Mütercim

⁹¹ YM, 24.

⁹² Abbé Toderini, De la Littérature des Turcs, Paris, 1789, I, s. 66. Cizvit rahibi, şarkiyatçı Giambatista Toderini 1728'de Venedik'de doğdu, 1799'da aynı şehirde öldü. 1781 Ekim'inden 1786 Mayıs'ına kadar yaklaşık beş yıl İstanbul'da yaşadı. İstanbul'da bulunduğu sırada Arapça, Farsça elyazmaları, İstanbul'da basılmış Osmanlıca kitapları, elle çizilmiş veya basılmış haritaları, güneş saatlerini, Osmanlılar tarafından yapılmış astronomi, denizcilik, coğrafi ölçüm aletlerini de araştırmıştır. Yazar, bu geniş ilgi sahası ve derlediği bilgileri Letteratura Turchesca isimli eserinde toplamıştır. 1787'de Venedik'de barınan eser 1789'da Fransızca'ya, 1790'da da Almanca'ya çevrilmiştir. Toderini, sözkonusu eserinin I. Cildinde Türklerin uğraştıkları bilimlerle sanatları, II. Cildinde medreselerle kütüphaneleri, III. Cildinde de 1727-1787 yılları arasında İstanbul'da basılan kitapları ele almıştır. Osmanlı kütüphanelerine ait pek çok katologu, elyazması defteri İtalyanca'ya çevirtmiştir. Bkz. Bülent Aksoy, “Rahip Toderini, ve eseri üstüne”, Tarih ve Toplum, VIII/45, Eylül 1987, s. 42-51.

⁹³ Machiavelli, Hükümdar ve Büyük Frederik'in Machiavelli'i Çürütme Denemesi, Çev. Vahdi Hatay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.

⁹⁴ Metnin muhteva ve dil olarak nasıl çevirildiğine ilişkin yapmış olduğumuz karşılaştırmamızda kullandığımız metinler şunlardır: Fransızca olarak eserin ikinci baskısı: Anti-Machiavelli, Examen du

özellikle Batı düşüncesi ve felsefesi ile ilgili II. Friedrich'in bazı yorumlarını ihtiva eden bölümleri çevirmemiş, bazan da çok az yerde olmakla birlikte, kendi düşüncelerini metne dahil etmiştir. İlgili kısımlar metnin problemlerini ele aldığımız kısımda ayrıca incelenecektir.

3.2. Eserin Mütercimi ve Tarihi:

II. Friedrich'in Anti-Machiavelli isimli eseri olduğunu tespit ettiğimiz yazma eserin kim tarafından, ne zaman tercüme edildiği ve eserin çevirisinin kimin tarafından istendiği, bizim öncelikle tesbit etmek istediğimiz sorular olmuştur. Bu sebeple yukarıda zikrettiğimiz kayıttan hareketle, eserin III. Mustafa döneminde tercüme ettirilmiş olma ihtimalini göz önünde bulundurarak, padişahın kütüphanesinde bulunan kitapların kayıtlarına ve bunlara ilişkin kataloglara ulaşmaya çalıştık. III. Mustafa'nın kurmuş olduğu kütüphaneleri tespit ettik⁹⁵ ve bu kütüphanelerin kataloglarını taradık.

Sözkonusu padişahın kurmuş olduğu Laleli Camii Medresesinin Kütüphanesinin katalogları ve vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [VGMA]'nde bulunmaktadır. VGMA'nde 642 No'lu defter, "Sultan Mustafa-yı Sâlis Fi 3 Zilkade 1178 (1764)" ismini taşımaktadır. Bu vakfiye, "Laleli [Camii] Sultan III. Mustafa Vakfı"na ait kütüphane kayıtlarını içermektedir. İlim dallarına göre tasnif edilmiş kitap kayıtları arasında "Anti Machiavelli"e dair bir kayıt düşülmemiştir. III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı'nda kurduğu kütüphanenin hem vakfiyesi hem de muhasebe kayıtları VGMA Kasa 187'de bulunmaktadır. 1187/1773 tarihini taşıyan defterde de sözkonusu esere ait bir bilgi tesbit edilememiştir. Yine Bostancılar Ocağı'nda bulunan kütüphaneye ait başka bir katalog Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunmaktadır. 1188/1774 tarihlerini taşıyan ve III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağı kütüphanesinin kayıtlarını bilim dallarına göre tasnif edilmiş şekliyle içeren TSA. D.

Prince de Machiavel, Alahaie, 1743; Prince'in Osmanlıca ilk matbu baskısı: Machiavel, Hükümdar, Çev. Mehmed Şerif, Hukuk MatBaası, 1335-1338; Anti-Machiavel'in Türkçe ilk ve tek baskısı: Machiavelli, Hükümdar ve Büyük Frederik'in Machiavelli'i Çürütme Denemesi, Çev. Vahdi Hatay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965; II. Friedrich'in eserinin İngilizce çeviri nüshası: Anti-Machiavelli, Translation and Notes by Paul Sonnino, Ohio University Press, 1981, 173 s; Machiavelli'nin Prince'inin İngilizce çevirisi: Nicolo Machiavelli, The Prince, Hertfordshire, Wordsworth Reference, 1993, 296 s.; Türkçe yayınlanmış Prens çevirileri arasında da Güvenç'in çevirisini tercih ettik: Machiavelli, Prens, İstanbul, çev. Güvenç, Anahtar Yayınları, 2.b., 1994, 142 s.

⁹⁵ İsmail Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi, II, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1988, s. 100-107.

3305 No’lu defterde de Anti-Machiavelli’e ait bir kayıt yoktur⁹⁶. Topkapı Sarayı Arşivi’nde III. Mustafa’nın Enderun Hazinesinde bulunan kitaplarının listesini içeren bir başka katalog (TSA, D. 11510) üzerindeki incelememizde de aradığımız bilgiye ulaşamadık.

Anti-Machiavelli isimli kitabın ne suretle Osmanlı coğrafyasına intikâl ettiği, bir başka ifade ile Prusya Devleti’nin veya İstanbul’daki sefaretinin delaletiyle mi veyahud da Avrupa’ya giden Osmanlı sefirlerinin aracılığı ile mi temin edildiği meselesi bizim için hala cevaplanması gereken bir sorudur. Bu sebeple Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Düvel-i Ecnebiye Defterleri ve Name-i Hümayun Defterlerini inceledik. Söz konusu eserin tercümesi halinde mütercimine bir hediye verilip verilmediğine dair arşiv kaydının olup olmadığını ise Büyük Ruznamçelere ve Hatt-ı Hümayunlara bakarak bulmaya çalıştık. Fakat ilgili defter kayıtlarında aradığımız bilgiyi bulamadık.

Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde Prusya Devleti ile yapılan siyasi ve iktisadi anlaşmaların metinleri mevcuttur. Bu kayıtlar ile Osmanlı devletinin öncelikleri, devletlerarasında nasıl bir siyaset izlediğini görmek mümkün olmuştur. Name-i Hümayun Defterlerinde de her iki devlet arasında yapılan yazışmalar ve tarafların birbirlerine gönderdikleri elçiler ve onların taşıdıkları mektup ve hediyelere dair bilgiler vardır⁹⁷.

Eserin ne zaman tercüme edildiğine dair yapmış olduğumuz araştırmalar esnasında bilgisine başvurduğumuz Prof. Dr. Uğur Derman Bey de eserin hattının On sekizinci yüzyıl hattı özelliklerini taşıdığını belirtmişlerdir⁹⁸. Bu bilgiyi II. Friedrich’in reddiyesinin yayın ve basım tarihlerinin incelenmesi ile de teyid etmek mümkündür. Anti-Machiavelli’nin yazıldığı tarih 1740’tır. Aynı yıl, Voltaire’in yazdığı önsözle yayınlanmıştır. Yazma metinde Voltaire’in önsözü yeralmadığına göre bir ihtimal

⁹⁶ Topkapı Sarayı Arşivi’nde III. Mustafa’nın kütüphane kayıtları ile ilgili evrakı tarafımıza lutfedip gönderen değerli Hocam Prof. Dr. İsmail Erünsal Beyefendiye teşekkür ediyorum.

⁹⁷ Bu kayıtlar ve üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Abdurrahman Şeref, “Berlin Hazine-i evrakında vesâik-i kadîme-i Osmaniye”, TOEM, VII-VIII/44, 1 Haziran 1333, s. 65-92; Salahaddin Tansel, “Büyük Friedrich devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında”, Belleten, X/37, Ocak 1946, s. 133-165 devamı Belleten X/38, s. 271-280; Kemal Beydilli, Büyük Frederich ve Osmanlılar, İstanbul, İ. Ü. Yayınları, 1985.

⁹⁸ 11 Ekim 2004 tarihinde Türk Petrol Vakfı’nda yapmış olduğumuz görüşme.

yazma metin orijinalinden veya orijinal elbaskısından çoğaltılmış bir kopyadan çevirilmiştir. Bu halde yazma çeviri metnin tarihini tespit etmemiz mümkün değildir. Voltaire'in neşrinden yapılmış bir çeviri ise, ve mütercimin nâşirin yazdığı önsözü çeviri metinden çıkarmış olduğu düşünülürse, en erken tarih yine 1740 ve sonrasındır. Eserin ikinci baskısı 1743 tarihlidir ve ilk baskısından oldukça farklıdır. II. Friedrich'in ifadesiyle bu baskı "kendi yazdığı metne çok uzaktır"⁹⁹. İkinci baskı Voltaire'in II. Friedrich'in eserini yayınlamaktan vazgeçmesi üzerine onu ikna edebilmek gayesiyle metni "daha ılımlı" hale soktuğu, adeta yeniden yazdığı, neşirdir. Yazma metin ile ikinci baskı arasındaki karşılaştırmamız göstermiştir ki mütercimin çeviri metin için kullandığı nüsha bu baskıya ait değildir. Bu durumda yazma metnin çevirildiği metni tespit etmemiz oldukça güçtür. Fakat metinler arasında yaptığımız karşılaştırma sonucunda şunu söyleyebiliriz; yazma metnin çevirisine esas olan metin, ya ilk baskısıdır ya da müellif nüshası veya onun bir kopyasıdır. Eserin tarihi ile ilgili söyleyebileceklerimiz ise yukarıdaki bilgiler ışığında kesinlikle 1740 sonrası olduğudur. III. Mustafa dönemine ait bir çeviri olduğu hesap edildiğinde de 1755, III. Mustafa'nın tahta çıkış tarihinden, sonrasındır.

2.3. Metnin Transkripsiyonunda Takip Edilen Yöntem:

Metnin tesisinde izlediğimiz yöntem şu şekildedir:

Celî tâlik hat ile yazılan eserin dili Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı eserlerine göre sade Türkçedir. Fakat cümlelerin uzun ifade edilişi, noktalama işaretlerinin kullanılmayışı ve paragraf sistematığının olmayışı nedeniyle metni anlamak zorlaşmaktadır. Bu sebeple metnin paragraf sistematığını düzenleme ve noktalama işaretlerini ekleme ihtiyacı hissettik.

Metinde pekçok yabancı devlet adamı, tarihçi, mitolojiden şahsiyetlerin isimleri geçmektedir. Bu isimlerin orijinallerini bulabildiğimiz kadarıyla metne ekledik. Bulamadığımız isimleri ise Osmanlı Türkçesine göre okuduk ve ona göre yazdık. Metin içerisinde anlamadığımız bazı özel isimleri, Türkçe, İngilizce ve Fransızca tercümelerinden bulup metne ilave ettik. Şahıs isimlerinden orijinallerine

⁹⁹ İM, s. 15.

ulaşamadığımız ve manasını bulamadığımız kelimeleri bold olarak gösterdik. şüphe ettiklerimizin yanına soru işareti koyduk. Metin içerisinde bütün dikkatlerimize rağmen okuyamadığımız kelimeler olmuştur. Bunları metin içerisinde boşluk bırakarak gösterdik. Tek nüsha olan eserin orijinalinde, lekeler olması nedeniyle okuyamadığımız yerlere köşeli parantez içerisinde tahmini ifadeler verdik. Bununla birlikte bu tür okunamayan yerler sınırlı ve sayıca azdır. Sayfa numaraları fihristte bulunmakla birlikte metin içerisinde olmadığından metne ilave ettik.

Çalışmamızda mümkün olabildiği kadar sade bir transkripsiyon tercih edilmiştir. Bununla birlikte kelimelerin Onsekizinci yüzyıl Türkçesine göre okunuşuna dikkat edilmeye çalışılmıştır. (kerre, üzre, kimesne, âdem, vs) Arapça ve Farsça kelimelerde uzun sesliler (â,î,û) harf karakterleri ile okunmuş, (ğ) harfi (‘) ile ve hemze (’) işaretiyle gösterilmiştir. Bunun yanında Osmanlı imlâsı ile fonetikten çok ayrılmamaya çalışılmış edüb,olub, gelüb, idüb, gibi telaffuzlar korunmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM:

PRINCE VE ANTI-MACHIAVELLI ESERLERİNİN MUHTEVASI VE TERCÜME NÜSHANIN PROBLEMLERİ

1. Machiavelli ve Prince Eseri Hakkında Bilgiler:

Machiavelli 3 Mayıs 1469'da Floransa'da doğmuştur. Babası, kent devletlerine çok sayıda yönetici vermiş soylu bir ailedendir. Machiavelli, hümanist eğilimler taşıyan ve o dönemin İtalya'sında hümanist çevrelerle yakın ilişki içerisinde olan babasının tesiri ile iyi bir eğitim görmüştür¹⁰⁰. Çok tanınan bir okulun okul müdüründen özel Latince dersleri almıştır. Daha sonra da Floransa Üniversitesi'ne devam etmiştir. Orada kendisini devlet hizmetine aldırarak olan, ünlü bir hümanist ve üniversite hocası Marcello Adriani'den dersler almıştır.

Machiavelli'nin Floransa kent devletinde çoğu yüksek kademe olmak üzere farklı görevler yaptığı bilinmektedir. Floransa kent devletinin “Özgürlük ve Barış Onlusu” adındaki idare heyetinde on dört yıl bulunmuş, ikinci şansölye ve sekreteri olarak yer almıştır.¹⁰¹ Sözkonusu pozisyonu gereği, Almanya, Fransa ve İsviçre'ye çeşitli diplomatik görüşmelere gitmiştir. Bu görüşmelerin çoğu askeri konularla ilgilidir. Bu bölgelerde bulunduğu zaman çerçevesinde gözlem ve araştırmalar yapmış, bunları raporlar halinde devlet başkanına ve papaya sunmuştur. Pisa savaşı ile alakalı olarak yazdığı *The Discourse on the War with Pisa* (Pisa ile Savaş Konusunda Söylev)'yı papaya takdim etmiştir.

Machiavelli, ücretli askerleri yönetmekle görevlendirilen iki Floransalı savaş delegesine sekreterlik yapmış, 1500 yılında ilk savaş tecrübesini yaşamıştır. Bu savaşta, ücretli askerlerin maaşlarının verilememesi yüzünden çıkan isyanda, Floransa devletinin kurmuş olduğu birlik dağılınca; Machiavelli, devlete asker temin eden bir komisyonun başkanlığına getirilmiştir. Kırsal kesimde halk ile yakın temaslarda bulunmuş, birlikler

¹⁰⁰ Quentin Skinner, Machiavelli, çev. Cemal Atila, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. b., 2002, s. 16.

¹⁰¹ Machiavelli, Savaş Sanatı, s. 10.

oluşturmuş, ücretli askerlerin bir devlet için ne gibi sorunlar teşkil edebileceğine dair önemli bilgi ve tecrübeler edinmiştir.¹⁰²

1520 yılında Floransa'yı yöneten Medici ailesine karşı çıkan bir isyanda, devlet başkanı, cumhuriyete geçmek va'di ve bir anayasa hazırlamak sözüyle halkı teskin etmiştir. Halka verilen sözün ifası için de Anayasa taslağını hazırlamak görevi Machiavelli'ye verilmiştir. O da "Floransa Devletinde Reform Üstüne Konuşmalar" ismini verdiği metni hazırlamıştır. Bu metne göre Floransa'da Medici ailesi yönetimde bulunduğu sürece monarşi hâkim olacak, onların iktidarından sonra cumhuriyet idaresine geçilecektir.

Machiavelli, devlet görevinden uzaklaştırıldığı, işsiz kaldığı dönemde, San Casciano köyüne yerleşmiştir. Oradaki hayatına dair bir arkadaşına yazdığı 10 Aralık 1513 tarihli bir mektupta Prince'in yazımı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Dante "iştirilen şey, zaptedilmezse bilgi olmaz" der, onun için ben konuşulanları (saraylarda ve hükümdarlar arasında) kaydetmek sureti ile kendime sermaye ettim ve şimdi De Principatibus adlı küçük bir eser meydana getirmiş bulunuyorum; bu eserimde, elimden geldiği kadar konuya dalıyor ve hükümdarlığın özünü çeşitlerini ne suretle muhafaza ve neden kayıp edildiğini inceliyorum. Siz eğer benim garip yazılarımdan birini beğendiğiniz oldu ise, bunu muhakkak beğeneceksiniz. Bu eser bir hükümdar, hele iktidara yeni geçmiş bir hükümdar için çok faydalı olacak, çok makbule geçecektir sanıyorum"¹⁰³. Mektubun başka bir yerinde de hükümetin kendi hakkında yapacağı kovuşturmadan korktuğunu dile getiren Machiavelli şu kelimeleri kaydetmektedir: "Bu hükümet, çok sağlam temellere ve büyük bir emniyete sahip olduğu halde, henüz kuruluş halindedir ve bu sebepten dolayı kuşku içindedir"¹⁰⁴.

Yeni hükümet başkanı Prince'i takdim edip etmemekte tereddüdler yaşayan Machiavelli'in, eserinin doğuracağı olumlu etki ile tekrar devlet idaresinde görev almayı umduğu anlaşılmaktadır. Machiavelli'in Prince'de de yeni yönetimden iş beklediği anlaşılmaktadır. Eserin yirminci bölümünde; "yeni yöneticilerin,

¹⁰² A.g.e., s. 10.

¹⁰³ Niccolo Machiavelli, "Francesko Vettori'ye Mektup", çev. Samim Sinanoğlu, Tercüme, XVI/77-80 içinde, 1964, s. 64. Aynı mektubun başka bir tercümesi için bkz. Machiavelli, "Niccolo Machiavelli'den Francesca Vettori'ye", çev. Fatih Özgüven, Gergedan, No: 13, Mart 1988, s. 74-75.

¹⁰⁴ Machiavelli, "Francesko Vettori'ye Mektup", s. 64.

yönetimlerinin başlangıcında rejime, iktidara karşı olarak gördüğü kimselerin daha sonra sadık ve yönetime tarafgir kişiler olduğunu anlayacaklardır” ifadeleri yer almaktadır. Machiavelli burada kendisi gibi, yeni iktidara muhalif görülen kimseleri kastediyor olmalıdır. Onun bu noktadaki tahlillerinin¹⁰⁵ yeni yönetimden iş kapma amacıyla dile getirildiğini söyleyebiliriz. Çünkü Konuşmalar’da ileri sürdüğü görüşler, yukarıdaki ifadelerle tamamen zıttır.

Onun sözkonusu ettiğimiz mektubunda geçen şu ifadeleri de çalışma isteğinin derecesini göstermektedir: “Şu Medici ailesinin bana iş vermesini istiyorum; isterlerse taş çektirmekle başlatsınlar. Çünkü ileride gönüllerini çelemesem, kabahat benim der, geçerim. Böylece, eserim (Prince) okunacak olursa, Devlet idaresi ile meşgul olduğum on beş yılı uykuda veya oyunda geçirmediğim görülür; başkalarının hesabına büyük tecrübe edinmiş bir kimsenin hizmetinden faydalanmak herkesin hoşuna gider sanırım. Sadakatimden de şüphe edilmemeli, çünkü ben daima sözüme sadık kalmışımdır; ihaneti de şimdi öğrenecek değilim. Kırküç yıl, ben kırk üç yaşımıdayım, sadakatle, dürüstlikle hareket etmiş olan bir insan, huyunu değiştirmemelidir. Sadakat ve dürüstlüğümün şahidi de şimdi varlıklı olmayışımdır”¹⁰⁶.

Eserini tamamladıktan sonra devlet idaresinde görev almak isteği, küçük bir umut olsa bile, Machiavelli için çok kısa sürdü. Machiavelli, ona yazdığı bir mektupta devlet idaresinde görev alma imkânının artık hiç kalmadığını yazıyordu¹⁰⁷. Eserini gönderdiği Vettori hiçbir yorumda bulunmadı. Yaşadığı hayal kırıklığından sonra, Machiavelli, bir edebiyat grubuna dahil olup, yeni bir meşgale edinmiştir. Yaratıcılığını kısa bir süre sonra edebiyat alanında göstermeye başlamış, Mondragola isimli, eski bir yargıcın güzel karısını konu alan bir komedi yazmıştır. Eser, 1518 tarihinde yazılmış, iki yıl içerisinde Floransa ve Roma’da sahneye konmuştur¹⁰⁸.

Machiavelli’in devlet görevinden uzaklaştırıldıktan sonra vaktini değerlendirmek üzere kaleme aldığı eserler, esasen onun siyaset tecrübesinin ürünleri olmuştur. 1519-1520’de yazdığı The Art of War (Savaş Sanatı) adlı kitabını Papa X.

¹⁰⁵ Skinner, a.g.e., s. 39.

¹⁰⁶ Machiavelli, Francesco Vettori’ye Mektup”, s. 65.

¹⁰⁷ Skinner, a.g.e. s. 75.

¹⁰⁸ Skinner, a.g.e., s. 75.

Leo'ya sunmuştur. Papanın talimatıyla bu kitabı basılmıştır. Bu eserinde Machiavelli, yerli askerlerin, halk ordusunun bir devlete olan faydasını ispat etmeye çalışmaktadır. Machiavelli'in hayatta iken yayınlanan bu kitap, yeni bir siyasal teoriyi ele alması bakımından; onun yayınlanan ve kabul gören ilk siyasal teori kitabıdır. Cesare Borgia'nın paralı askerleri ordusundan çıkartarak kendi askerlerini orduya dahil etmesi, kendisine bağlı güçlü birlikler kurması; Machiavelli'ce onun başarı nedeni olarak görülmüştür. Borgia'nın kazandığı zaferler onun siyasal teorisinin temel taşlarını oluşturmuştur¹⁰⁹. 1524'de Papa VII. Cleo'nun kardinallik döneminde kendisine yazması için sipariş ettiği Floransa Tarihi'ni de yazmış ve Papa'ya takdim etmiştir.¹¹⁰

Floransa idaresinde cumhuriyetçilerin ağırlık kazandığı ve kendisinin işsiz kaldığı dönemde hükümetin kendisine ikinci sekreterlik vermesini dostları aracılığı ile talep etmiş, fakat Medici ailesiyle olan yakınlığı sebebiyle isteği uygun görülmemiştir. Bunun üzerine Machiavelli, uzun bir işsizlik döneminden sonra, 22 Haziran 1527'de vefat etmiştir.

İşsiz kaldığı dönemlerde yazmaya başladığı, Latin Tarihçi Titus Livus'un tarihinin ilk on kitabı üstüne Konuşmalar, vefatından sonra basılmıştır. Bu kitabının hazırlıkları sırasında, yine idareye sunmak ve tekrar göreve çağrılmak maksadıyla Prince'i, "Principatibus" isimiyle yazmaya başladığını mektuplarında dile getirmektedir¹¹¹. Çok bilinen ve farklı dillere tercüme edilen eser, esas itibâriyle Konuşmalar'ın kısa bir özeti gibidir. Yalnızca yazar, bu eserinde devlet-i müstakilin hâkim ve yönetimde istikrarlı olmasının şartlarını izah etmektedir.

Machiavelli'in bu eseri Cassirer'in ifadesiyle "siyasal çatışmalarda güçlü ve tahlikeli bir silah olarak kullanıldı"¹¹². Bu eser, skolastik değerleri bir tarafa bırakıp, siyasal tarihin tecrübelerinden edindiği izlenimleri, genel yargılar halinde dile getiriyordu. Bu bakımdan eser, siyasal kuramın modern olarak ilk ifadesi kabul edilmektedir¹¹³. Eser basılmamış, sadece el yazmalarından okunup tanınmıştır.

¹⁰⁹ Skinner, a.g.e., s. 54.

¹¹⁰ Güvenç, a.g.e., s. 30.

¹¹¹ Güvenç, a.g.e., s. 28.

¹¹² Ernest Cassirer, Devlet Efsanesi, çev. Necla Arat, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s. 122.

¹¹³ Cassirer, a.g.e., s. 139.

Çoğaltılan ve elden ele dolaşan metnin, birbirinden farklı nüshaları ortaya çıkmıştır. Bu da eserin orijinalitesi üzerine tartışmalara neden olmuştur.

Kitap olarak ilk defa 1532’de basılan Prince daha sonra birçok kez, farklı yayıncılarca basılmıştır. Machiavelli’in Kilise devlet düzeni hakkındaki olumsuz eleştirileri, Kilise muhaliflerinin eseri sahiplenmesine neden olunca, Machiavelli tekrar Roma’nın dikkatini çekmiştir. Fakat bu defa görüşlerinden dolayı, 1559’da, gıyabi olarak aforoz edilmiştir. Kilise kararıyla Prince’in nüshaları imha edilmiştir. İki yüz yıl sessizce siyaset meraklılarınca temin edilip okunan eser, On sekizinci yüzyılda adeta yeniden keşfedilmiştir. Fakat Prince üzerine pek çok olumsuz düşünce bu dönemde kaleme alınmıştır¹¹⁴.

Eserin muhtevası hakkında bilgi vermek gerekirse; Machiavelli’nin eseri bir siyasetname metnidir. Prince yeni hükümdar olmuş, Lorenzo de Medici’ye sunulmuştur. Yazarın amacı, takdim yazısında da belittiği gibi, yeni idareyi devralmış hükümdara, geçmişte iktidarda bulunmuş kimselerin tecrübelerini, ideal ve yanlış tutumlarını aktarmak, tabiri caizse hükümdara kılavuzluk edecek bir metin sunmaktır.

Machiavelli’in eseri ilk olarak hükümdarlığın menşei üzerinde durmaktadır. İlk üç bölüm kaç tür hükümdarlık olduğu bahsinin cevabı üzerinedir. Dördüncü bölümden Onuncu bölüme kadar olan kısımda, yazar, hükümdarların hükümetinin kaynağını araştırmakta ve ne şekilde hükümdarlıklarını muhafaza ettirebileceklerini izaha çalışmaktadır. Onuncu bölümden itibaren yazar, bir hükümdarın kuvvet ve kudretinin kaynağının neler olabileceğini, gücün nasıl temin ve muhafaza edileceğini açıklamaktadır. Askerlik ve savaş sanatı üzerine bilgi ve tecrübelerini aktardığı kısım, onuncu bölüm ile ondördüncü bölüm arasındır. Ondördüncü bölüm ile Yirminci bölüm arasında Machiavelli, hükümdarlara şan ve şöhret kazandıran, onlarda tedbir u siyaset gereği bulunması gereken sıfatlardan bahsetmektedir. Yirmi bir ve yirmi ikinci bölümler, hâkimlerin üst düzey görevlileri ve haiz olmaları gereken nitelikler üzerinedir. Yirmi üçüncü bölüm, hükümdarların iktidarının imkân ve şartları üzerinedir. Bu bölümde yazar, özellikle şartlarını kendi var eden aktivist, teslimiyetçi olmayan kuvvetli bir hâkim portresi çizer. Yirmidördüncü bölüm ise, İtalya’nın birliğinin

¹¹⁴ Güvenç, a.g.e., s. 32.

önündeki engeller ve ne şekilde İtalyan birliği sağlanabilir meseleleri işlenmektedir. Yazar, yirmialtıncı bölümde, İtalya'nın yabancı istilacılardan nasıl kurtarılacağına şartlarını izaha çalışmaktadır. Eser baştan sona incelendiğinde yazarının yeni hükümdara yol gösterme amacının yanında İtalya birliğinin şartları ve imkânlarını araştırdığı anlaşılmaktadır.

Machiavelli'in eserinde örnek gösterdiği üst düzeyde kabiliyetli, şan ve şöhret sahibi hükümdarlar çoğunlukla ilkçağın yöneticileri, bazan da çağının devlet adamlarıdır. Bu hükümdarlar, kuvvetli oldukları kadar aktivist, kaderini kendi yapan, kendi siyaset ilkeleri dışında kural tanımayan kişilerdir. Machiavelli siyaset ve devlet idaresi konusunda fikirlerini anlatırken örnekler üzerinden hareket etmekte ve gösterdiği örneklerden hareketle genel siyaset ilkelerini ileri sürmektedir. Bu bakımdan yazar, adeta tümevarım yöntemiyle, özelden genele siyaset ilkelerine ulaşmaktadır¹¹⁵.

1.1. Türk Düşünce Tarihinde Machiavelli

Prince Haydar Rifat'ın Zeka Mecmuası'nda 1908 yılında yaptığı kısmi tercümeden sonra Türkçe'de farklı tarihlerde, farklı mütercimlerce bir çok kez çevirilmiştir.¹¹⁶ Machiavelli'nin Prince'inden başka birkaç eseri daha Türk düşüncesine kazandırılmıştır. Yazıldığı dönemin ve Renaissance'ın en güzel komedisi¹¹⁷ kabul edilen La Mandragola (Adamotu) eseri, Samim Sinanoğlu tarafından tercüme

¹¹⁵ Benli, a.g.e, s. 10.

¹¹⁶ Makyavel, Hükümdar, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul, 1932. Prince'in Türkçe'ye yapılan daha sonraki tercümeleri tarih sırasına göre şu şekildedir: Niccolo Machiavelli, Hükümdar, çev. Yusuf Adil Egeli, Ankara, Yıldız Matbaası, 1955; Makyavel, Hükümdar ve Büyük Frederk'in Makyavel'i Çürütme Denemesi, İstanbul, Remzi Kitabevi, çev. Vahdi Hatay, 1965; Machiavelli, Hükümdar, çev. Selahattin Bağdatlı, İstanbul, Sosyal yayınları, 1984; Niccola Machiavelli, Hükümdar, çev. Kemal Karabulut, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1988 (aynı tercüme 5. b., 1996); Machiavelli, Hükümdar, çev. Nazım Güvenç, İstanbul, Anahtar Yayınları, 1993; Machiavelli, Hükümdar, çev. Yusuf Türk, İstanbul, 1996; Machiavelli, Hükümdar, çev. Anita Tatlıer, İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997; Machiavelli, Hükümdar, çev. Mehmet Özay, İstanbul, Şule Yayınları, 1997; Machiavelli, Prens, çev. Rekin Teksoy, İstanbul Oğlak Yayınları, 1999 (Bu eserin bir kısmı, Batı siyasal düşüncesini inceleyen bir seçkide yayınlanmıştır: Mete Tunçay, Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, İstanbul, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayını, 2002, s. 41-79); Niccola Machiavelli, Hükümdar, çev. Gaye Demircioğlu, Ayşe Çavdar, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, 117 s. Bu çeviriler, bir yüksek lisans tezinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bkz. Neşe Kıldacı Benli, Machiavelli'nin Hükümdar Çevirilerindeki Çeviri Sorunları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 22-24.

¹¹⁷ Niccolo Machiavelli, "Francesco Vettori'ye Mektup", çev. Samim Sinanoğlu, Tercüme, XVI/77-80 içinde, 1964, s. 61.

edilmiştir¹¹⁸. 1513'te devlet görevinden uzaklaştırıldığı bir dönemde Roma'da bulunan arkadaşı Francesco Vettori'ye yazdığı mektup ilk olarak Samim Sinanoğlu tarafından 1964 yılında Türkçe'ye çevirilmiştir¹¹⁹. Bu mektup farklı bir tercümeyle bir kez daha Türkçe'ye tercüme edilmiş Gergedan dergisinin Rönesans'a ayırdığı özel sayıda yayınlanmıştır¹²⁰. Düşünürün hayatta iken basılan "Art of War" eseri Türkçe'ye Savaş Sanatı¹²¹ ismiyle 1999'da, Discorsi Sopra La Prima Deca Di Titus Livius isimli eseri de Siyaset Konuşmaları adıyla 2008'de yayınlanmıştır.¹²²

Machiavelli'nin düşüncesi ve eserleri üzerine Türkiye'de yapılmış sınırlı sayıda çalışma vardır.¹²³ Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri ise özellikle 1968-1980 yılları arasında, ekseriyeti İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yapılan, bitirme tezleridir¹²⁴. Bu tezlerde daha çok siyaset felsefesi bakımından Machiavelli'nin görüşleri ele alınıp incelenmiştir.¹²⁵ Fakat Türkiye'de

¹¹⁸ Machiavelli, Adamotu, çev. Samim Sinanoğlu, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1951, 70 s.

¹¹⁹ Niccolo Machiavelli, "Francesco Vettori'ye Mektup", çev. Samim Sinanoğlu, Tercüme, XVI/77-80 içinde, 1964, s. 61-65.

¹²⁰ [Machiavelli], "Niccolo Machiavelli'den Franceska Vettori'ye", çev. Fatih Özgüven, Gergedan, No: 13, Mart 1988, s. 74-75.

¹²¹ Bu eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bkz. Machiavelli, Savaş Sanatı, Çev. Berna Özen, İstanbul, Özne Yayınları, 1. b., 1999, 263.

¹²² Machiavelli, Siyaset Üzerine Konuşmalar, çev. Hakan Zengin, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, 502 s.

¹²³ Machiavelli'nin, şahsiyeti, devlet ve siyaset felsefesi üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Celal Bürhan Aru, Makiyavel, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1942, 48 s.; Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2. b., 1981, s. 166-167; Işıl Saatçioğlu, "Machiavelli: Virtüöz", Gergedan, No: 13, Mart 1988, s. 67-68; Mahmut Arslan, Niccolo Machiavelli ve Machiavelizm", Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 3. sayı, 1992, s. 167-185; Cemil Meriç, Sosyoloji Notları, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 147-153, 184-192; Mete Tunçay, Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2002, s. 41-79.

¹²⁴ Bu tezlerin ve Türkiye'de yapılmış, Batı felsefesi ile ilgili çalışmaların bibliyografyası için bkz. Harun Anay, "Batı felsefesiyle ilgili Türkiye'de yapılan tezler", Divan, 1998/2, Yıl: 3, Sayı: 5, s. 117-240.

¹²⁵ Mualla Tümer, Niccolo Machiavelli'nin ve Francis Bacon'un Devlet Anlayışları, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat fakültesi, 1968, 31 s.; Selim Yarar, Machiavelli'nin Devlet Felsefesi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1968, 33 s.; Bahar Akman, İtalyan Rönesansı ve Machiavelli'in Hükümdar'ı, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1971, 34 s.; M.Bayram Cürgen, Nicola Machiavelli ile Francis Bacon'un Devlet Öğretileri İçinde Hükümdar Anlayışları, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1971, 37 s.; Esin Gürcan, Thomas Morus, Thomas Campanella ve Nicolai Machiavelli'nin Devlet Felsefeleri, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1972, 11 s.; Sefer Güvenç, Nicola Machiavelli'nin Hükümdarlık Anlayışı, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1972, 29 s.; Mevlut Turhan, Machiavelli'de Siyasal Devlet Felsefesi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1973, 22 s.; Şerif Acar, Nicolai Machiavelli, Thomas More, Tommaso Campanello ve Francis Bacon'ın Devlet Öğretileri, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1975, 49 s.; Bekir Karlığa, Machiavelli'ye Göre Hükümdar-Devlet İlişkisi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1977, 21 s.; Emel Yurdağülen, Machiavelli'nin Devlet "Anlayışı", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1979, 44 s.; Hatice Topal, Machiavelli'nin Devlet Felsefesi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat

yapılmış iki çalışma, Machiavelli tercümelerinin tahkiki ve fikirlerinin tahlili bakımından önemli bir yere sahiptir. Bunlar, Neşe Kıldacı Benli'nin Yüksek lisans tezi ile Alev Tolga'nın doktora tezidir.

Telif eserlerin yanı sıra, Machiavelli'in şahsiyeti ve fikirleri üzerine yazılmış sınırlı sayıda tercüme vardır. Skinner'ın Machiavelli isimli kitabı hem biyografi çalışması hem de eserlerinin tahlili açısından değerli bir tercümedir. Siyasi Düşünce Tarihi eserleri içerisinde de Machiavelli'in eserlerinden yapılmış iktibaslar ve siyaset düşüncesi bakımından tahlilleri mevcuttur.

Fakültesi, 1980, 44 s.; İbrahim Yerebakan, Makyavelizm ve Christopher Marlowe'dan Makyavelist Bir Oyun: The Jew of Malta, Dan. Yıldız Aksoy, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1988, 102 s.; Neşe Kıldacı Benli, Machiavelli'nin Hükümdar Çevirilerindeki Çeviri Sorunları, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Gülşık Alkaç, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi, İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1994, 170 s.; Alev Tolga, Machiavelli'nin Siyaset Felsefesinde Meşruiyet Sorunu, Doktora Tezi, Dan. Necla Arat, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Anabilim Dalı, 2006, 155 s.

2. II. Friedrich'in Anti-Machiavelli Eseri:

II. Friedrich, (1712-1786), 1712 yılında Berlin'de Prusya kralı Frederick William'ın oğlu olarak dünyaya geldi. Babası, "Asker-Kral" olarak tanınırdı. Kral Frederick William'ın Prusya devletinin birliğini tamamlamasında ve yükseliş kaydetmesinde önemli bir yeri vardır. Onun Prusya askeriyesinde yaptığı yenilikler, askeri sistemi merkezileştirmiş, güçlü merkezi idari yapı, II. Friedrich'in başarılarının temelini hazırlamıştır¹²⁶.

II. Friedrich, yaşadığı dönemde ülke yönetiminde ve devletlerarası politikada kazandığı üstünlük sebebiyle "Büyük" Friedrich olarak anılmıştır. Prusya devletinin bürokrasisini modernize etmiş, özellikle kamu hizmetlerinin alanını ve yeterliliğini artırmıştır. Hukuk sisteminde laik, tekli bir hukuk sistemi kurmuş, idaresi altındaki hertürlü mezhep ve inanış biçimine toleransla yaklaşmıştır. Gençliğinde yoğun ilgi gösterdiği sanat ve felsefe erbabını desteklemiş ve korumuştur.

II. Friedrich, politik kimliği yanında entelektüel ilgileri olan bir hükümdardır, prensliği döneminde büyük bir merakla ahlak, felsefe ve matematikle alakalı okumalar yaptığı bilinmektedir.¹²⁷ Kütüphanesinde antik ve modern felsefe literatürünün Fransızca versiyonlarını bulundurmıştır. Voltaire'e yazdığı mektuplarda okuma seyrini takip etmek mümkündür. Bu mektuplarda, Fénelon'un Telemachus'ını incelediğini¹²⁸, 1734'de hükümdarlık tahtına hazırlanırken, Montesquieu'nün Romalıların Büyüklüğünün ve İzmihlalinin Sebepleri Üzerine Mülahaza ile Voltaire'in Felsefe Mektupları'nı müşahade ettiğini dile getirmektedir. Hatıralarında Voltaire'e olan hayranlığını izhâr eden ifadeler vardır¹²⁹. 1739'da Voltaire'e yazdığı bir mektupta Newton'un Optik'ini okuduğunu kaydetmektedir. Bu eserden sonra, Machiavelli'nin Prince'ini incelediğine dair bir not da düşmektedir.

¹²⁶ İM, s. 10.

¹²⁷ www.wikipedia.com 14.07.08 tarihli erişim.

¹²⁸ İM, s. 10.

¹²⁹ İM, s. 13.

1739-1740 yıllarında Machiavelli'in Prince'ine reddiyeyi kaleme alan II. Friedrich, eserinin girişinde Machiavelli'i kutsal ahlâkın temellerini sarsmakla suçlamaktadır. Machiavelli'i "kutsal ahlakı" yıkmaya teşebbüs etmekten dolayı da "canavar" olarak nitelemektedir. Özellikle kişisel nitelikleri ve faziletleri ile kral olmaları gereken hükümdarların, ahlâkını ifsad etmek, "cinayet ve zulmü öğretip yaymaya" niyet etmek nedeniyle Prince'i "tehlikeli" olarak nitelemektedir. Ona göre Machiavelli'in eserinin yazılış gayesi "nizam-ı âlemi ifsad ve bina-yı ülfet ve ünsiyyeti berbad etmek"tir¹³⁰.

Machiavelli'in eserlerinde örnek gösterdiği, fiillerini yargıladığı hükümdarları halklarına şiddet ve zulüm etmeleri, çeşitli hilelerle devlet görevlilerine, hanedan mensuplarına zarar vermeleri sebebiyle, büyük bir günahın altında bıraktığını ifade emektedir. Friedrich kitabının vazifesinin, bu günahla ittiham edilenleri aklamak olduğunu belirtmektedir. Yazar, Prince'i şu şekilde tavsif etmektedir: "Musannif kemâl-i habâset u melanetinden nâşi "hâkimler habîs u gaddar ve dekkâk u hilekâr olmak iktiza eder" deyü bast-ı makâl-ı dalâlet-meâle cesaret edüb te'lif u inşâ eylediği kitab kuttâ'-ı tarîk ve eşkiyaya [159] lâyıık u sezâ olduğundan mâ'adâ 'avâm ve cehele-i nâsı hükümete tahrîk u iğvâ etmekle cemî' cumhur ve hâkimlere muzırr ve muhill-i nizam ve müzîl-i rahat-ı enâm ve müfsid u mudîl-i âlem olduğu mâlâ-keîâmıdır. Pes hâkimlere lâzım olan ancak adalet u melâhat olduğu azher-i mine's-şems olup isbatı delâil ü berâhînden müstağni olmağla yalnız ba'zı îrâd u beyan eylediği mûlahazât-ı fâsideyi redd ü men'e mübaşeret olunur"¹³¹.

Prince'in yazılma gayesinin, özellikle kişisel nitelikleri ve faziletleri ile kral olmaları gereken hükümdarların, ahlâkını ifsâd, "cinayet ve zulmü öğretip yaymaya" niyet etmek olduğunu belirten yazar, Prince'i hükümdar olacak genç beyinler için zararlı bir eser olarak tavsif etmektedir.

II. Friedrich, yukarıda ifade edilen kasıtlı yazdığı metni Voltaire'e göndermiş, kendi ismi saklı kalmak üzere yayınlanmasını istemiştir. Voltaire, redaksiyonunu yaptığı reddiye metnine karşılık gelecek şekilde Prince'in bölümlerini ilave etmiştir.

¹³⁰ YM, 8.

¹³¹ YM, 159.

Aynı zamanda metin üzerinde bazı tashihler yapmıştır. II. Friedrich, 1740 yılında babasının ölmesi ve tahta geçmesiyle reddiyenin basımı konusunda fikir değiştirmiştir. Fakat kitabın basımı gerçekleştiğinden, Voltaire'den eseri geri alamamıştır. Bunun üzerine eserinin bütün nüshalarını satın almak istemiş, bu arzusu da yayınevinde kabul edilmemiştir. Voltaire, bunun üzerine hükümdarın isteğine uygun ikinci baskıyı yapmayı vaad etmiştir. Bu baskı, 1743 tarihinde yapılmıştır.¹³² Fakat yazarının ismi gizli olarak yapılan bu baskıdan II. Friedrich, hoşnut olmamıştır. Hükümdarın hoşnutsuzluğunun nedeni, Voltaire'in metne yapmış olduğu müdahalelerdir. Bu neşirde, Voltaire'in metne yazdığı sunuş¹³³ ile D'Amelot de la Houssaye'nin Prince kısmına yazmış olduğu giriş¹³⁴ yer almıştır.

Anti-Machiavelli'nin müellif nüshası Bibliotheque Nationale ve German Democraatic Republic Zentrales Staatsarchiv'dedir. Bu eserin yukarıda saydığımız 1740, 1743 tarihli baskıları dışında, 1846-1847¹³⁵ ve 1958¹³⁶ Fransızca, 1981¹³⁷ İngilizce neşirleri yapılmıştır. Türkçe'de Anti-Machiavelli, Vahdi Hatay tarafından yapılan tercümeyle, 1965 yılında yayınlanmıştır¹³⁸.

II. Friedrich, 1740-1786 tarihleri arasında uzunca bir dönem hükümdarlık yapmıştır. Bu süre içerisinde Avrupa'daki devletlerarası ilişkilerde belirleyici rol oynamış, Osmanlı Devleti ve padişahı III. Mustafa ile yoğun diplomatik ilişkiler içerisinde olmuştur. Osmanlı Devleti, II. Friedrich döneminde Prusya'ya iki sefir göndermiştir. Bu sefirlerin yazdıkları sefaretname metinleri daha sonra yayınlanmıştır. Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki ilişkiler, Kemal Beydilli'nin Büyük Friedrich ve Osmanlılar isimli eserinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹³⁹ Türkçe literatürde, II. Friedrich'in biyografisi, eserleri ve siyaset düşüncesi üzerine pek çok makale ve eser kaleme alınmıştır.

¹³² Anti-Machiavelli, Examen du Prince de Machiavel, Alahaie, 1743.

¹³³ a.g.e., s. XXII-XXIX.

¹³⁴ a.g.e., s. XLII-LX.

¹³⁵ *Œuvres de Frédéric le Grand*, ed. J. D. E. Preuss, Berlin, 1846-1857, VIII, s. 163-299.

¹³⁶ *in Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, ed. Theodore Basterman, Geneva, 1958, V, s. 169-356.

¹³⁷ *Frederick of Prussia, Anti-Machiavelli*, Translation and Notes by Paul Sonnino, Ohio University Press, 1981, 173 s.

¹³⁸ Machiavelli, Hükümdar ve Büyük Frederik'in Machiavelli'i Çürütme Denemesi, Çev. Vahdi Hatay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.

¹³⁹ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.

2.1. Türk Düşünce Tarihinde II. Friedrich:

Machiavelli'in Prince'i, bir devlet adamının bürokraside edindiği tecrübeleri, tarihi vakaları ustalıkla kullanarak siyaset ve devlet anlayışını hükümdarına anlatma çabasıdır. Aynı zamanda eserinin yazılış gayesi, hükümdarının dikkatini çekerek tekrar devlet idaresinde etkin rol alma isteğidir. Bu bakımlardan eser, bir tür siyasetname metnidir. Siyaset felsefesi alanında Platon'un Devlet'i ile Aristo'nun Politika'sıyla birlikte en çok bilinen ve tartışılan Prince'in diplomatik ajanları en üst seviyede kullanma başarısı gösteren Prusya devleti kralı II. Frederik tarafından tenkit edilmesi dikkat çekici bir hadisedir.

II. Friedrich, esasen yazdığı başka eserlerce de Osmanlı devlet adamları için ilgi sebebi olmuştur. Hükümdarın yazdığı eserleri, Osmanlı devlet adamlarınca dikkat çekici kılan unsur, hükümdarın Avrupa siyaseti üzerinde yaşadığı dönem itibariyle önemli bir tesire sahip olmuş olmasıdır. Bu sebeple hükümdarla alakalı gerek biyografik gerekse eserlerinden yapılmış tercüme, iktibas ve seçki olarak niteleyebileceğimiz pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin sayısı ve hacmi oldukça geniştir. Sadece Özege Katoloğu'nda geçen eserler şunlardır:

- Prusya'da Askerlik İlmi, Çev. Mehmet Tevfik, İstanbul, Askeriye Matbaası, 1299, 174 s.
- Ömer Subhi, Büyük Fredrik yahud Prusya Tarihinden Bir Nebze, İstanbul Kasbar Matbaası, 1306, (1889), 135 s.
- Büyük Fredrik'in Cenerallerine Talimat-ı Askeriyesi, Çev. Ahmed Refik (Altınay), İstanbul, Ma'lûmat Matbaası, 1316/1898, 132 s.
- Ahmed Refik, Osmanlılar ve Büyük Fredrik (1179-1133), İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1333, 48 s.

Bizim yapmış olduğumuz taramada ulaştığımız eserler şunlardır:

- Ahmed Refik, Büyük Frederik, Amedi Matbaası, 1931, 120 s.
- Ahmed Refik, Büyük Frederik, Kanaat Kütüphanesi, 1931, 97 s.
- Bekir Sıtkı Baykal, Koca Ragıp Paşa-Büyük Friedrich, Ankara, 1939.
- Devlet-i Aliye Canibinden Prusya Kralı Meşhûr Fredrik, İstanbul, 1286, 99 s.
- Büyük Frederik, İstanbul, Sebat Matbaası, 1927, 16 s. İbrahim Alaaddin Gövsa tarafından hazırlanıyor.(TB 610 içinde)
- Büyük Fredrik’in Cenerallerine Talimat-ı Askeriyesi, Çeviren: Ahmed Refik, 1316/1898.
- Prusya Kralı Büyük Frederik’in Emsal-i Hikemiyesi, Çev. Mehmed Tahir, 1303.
- Tenbihat-ı Hükümrân bâ Ser-Askerân, çev. Şanizade Ataullah Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 805, 145 s.
- [II. Friedrich’in askerlere olan “talimat-ı hafiiyesi]”, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 817-1 ve 817-2.

Bu eserlerin dışında II. Friedrich ile alakalı birkaç makale yayınlanmıştır:

- [Henri Dekat], “Büyük Frederik’in hususiyet-i ahvâli”, [mütercimi yok], Mecmua-i Ebüzziya, V/49, Gurre-i Zilhicce 1303, s. 1541-1545; devamı Mecmua-i Ebüzziya, V/50, 15 Zilhicce 1303, s. 1572-1576; devamı Mecmua-i Ebüzziya, V/52, 15 Muharrem 1304, s. 1637-1643; devamı Mecmua-i Ebüzziya, V/53, Gurre-i Safer 1304, s. 1677-1681; Mecmua-i Ebüzziya, V/54, Şevval 1313, s. 1697-1699.

- Sırrı [Maarif-i Umumiye Mektupçusu], “Büyük Frederik”, Mecmua-i Ebüzziya, VI/58, Safer 1314, s. 2195-2202; devamı Mecmua-i Ebüzziya, V-VI/59, s. 2258-2270.

- Yusuf [Mehmed] Tahir, “Büyük Frederike mensub mülâhazât-ı hikemiye”, Mecmua-i Ebüzziya VII/60, Rebiulahir 1314, s. 681-683; devamı, Mecmua-i Ebüzziya, VII/61, Gurre-i Muharremi 1315, s. 725-728; devamı, Mecmua-i Ebüzziya, VII/62, 15 Muharrem 1315, s. 780-784. Bu makale Mehmed Tahir’in Prusya Kralı Büyük Frederik’in Emsal-i Hikemiyesi ismiyle tercüme ettiği eserden yapılmış bir seçkidir.

Vesayaname-i Seferiye¹⁴⁰,nin tercüme ediliş hikayesini Şanizade Ataullah Efendi şu şekilde ifade etmektedir. Tercümesiyle Osmanlı Devleti’ne faydası olacak bir kitap ararken “Prusya ülkesinde hükümrân-ı kraliyet olup civar devletleriyle müddet-i medide olup idare-i akdâh-ı kâr-zâr ve icâle-i semend-i ceng-i pey-gâr ederek ekser (..) ba-husus fenn-i harbde tahsil-i meleke ve iktidar-bürle ol-babda nice kütüb te’lif ve tasnif edüb ilâ fevte say u gayreti nizam-ı asker ve tedbir-i mülk ü leşkere masruf ve kemâl-i himmeti tevsî’-i daire-i memlekete ma’tuf olmağla fûnûn-ı seferiyede üstad-ı meşhûr ve hile-i harbiyyede mükemmel ve me’mur Prusya Kralı İkinci Fideriko namdârın cümle-i asârından olup muallim-i askerden ibaret bir orduyu cânib-i hasma tahrik ve tenfir ve ba’dehu itmam-ı müsâlaha-i kebîr misallerine ircâ ve tesyir eylemek esnâsında irade-i asker ve tertib-i mühimmât ve zehâir-i leşker maslahat-ı mühimmesinde sipahsalar olan zevâta ne gûne hareket-i ehemm ve ne vech ile tedbir ve idareye mübaşeret elyak ve elzem idüğünü yegân yegân ifade vü beyan ederek bi’d- defa’at seferlerde vâki’ olan tecrübe ve müşahâdâtının cümlesini hâvi seraskerlerine verdiği “vesayaname-i seferiye” ki fi’l-asl Nemçe lisanı üzre ma’mûl ve ba’dehu düvel-i Avrupa lisanlarına mütercem ve menkûl olup el-yevm beynlerinde mu’teber ve makbul ve hâlâ indlerinde kanunu’l-harb ittihaz olunarak derece-i bi-gâyet rağbet ve itibâra mevsul olmuştur. [4] Zikr olunan vasiyetname-i fûnûn-ı allâme reside-i dest-i acz-i bi-vüs-i bendegânem olup vakt u hâle muvafakat ve takdimü’l-ehemm ü faidesine reta’et-

¹⁴⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 805, 145 s.

bürle kitab-ı mezburu işbu bin iki yüz yirmi bir sene-i hicriyesinde (...) lisan-ı Türki'ye bi-kadri'l-imbân sadedce tabirat ile" tercüme ettiğini ifade etmektedir.

Sözkonusu hükümdarın askeri dehası Osmanlı devlet adamlarınca merak konusu olmuştur ve yine Prusya kralının maiyetinde bir generalin savaşın genel ilkelerine dair Almanca yazdığı eserin Fransızca tercümesinin dipnotlarına II. Friedrich'in askerlere olan "talimat-ı hafiyyesi" ilave edilmiştir. Eser bu haliyle Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir¹⁴¹.

II. Friedrich'in Osmanlı devlet adamlarınca yazılan portresinde görülen ve zikredilen unsurlardan biri de zamanı ve olayları kullanmada göstermiş olduğu ustalıktır. Devletin istifade edeceği bir işte fırsatın kaçırılmaması gerektiği kaidesi bazen eleştirilerek vurgulanmıştır: "İngilterelü Prusya kralının kuvvetini mübalağa ile vasf ettikleri rütbesinden ziyade olsa mucib-i hased değildir ve lâkin harekât-ı nâ-marzisi-ı hâmı ve nakz-i ahde tasaddisî teşvîş-i hâline müeddî'ne tama olmuştur. Françe Devleti Prusya Kralı hakkında eyyâm-ı sulhda ve hîn-i cidâlde icrâ-yı dostluk eyledikce Prusya kralı teşekkürüne Françelünün dostluğunu terk eylediği mahal-i istiğrab değildir. Zira şürût-ı ittifakına adem-i riayet ile celb-i menfaat-ı mahsûsa içün dostunu ve menfaatini feda eylemek Prusya kralının adet-i müstemirresidir deyü elçi-i mumaillehy takrîr eder. Hal bunda ki Prusya Devleti Devlet-i Aliye ile müttelik olup ve İsveç devleti dahi Devlet-i Aliyye'nin vücûhla kerem-didesi olduğundan gayrı Prusya Devleti Devlet-i Aliyye'ye ittifakı hâvi tasdikname vermiş iken Françelü ber-vech-i mübeyyin gamz ü nifâk eyledi ki zikr olunur"¹⁴².

Ahmed Câvid Bey'in kaleme aldığı Muntehabât isimli eserin içerisinde Prusya kralı ile ilgili yazılacak bahsin başlığı şu şekildedir: "Prusya Kralının mukaddime-i zuhûru ve hâliya vâkı' olan hiyel ü desâyis-i ahvâli ve mîzân-ı düveli halelden sıyaneti keyfiyetleri ezmân-ı kesîre ile müdevvenât-ı tevârih tettebbu' olunarak ve bu abd-i âcizleri herbir târîhden hulâsa vecihle intihâb olunan risâle"¹⁴³. II. Frederich'in ataları

¹⁴¹ Tercüme edenin kimliği belli değildir. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 817-1 ve 817-2.

¹⁴² Âsitânede mukim Françe elçisi suret-i hakdan Nemçe ve İngilterelüyi gamz içün takdim eylediği taktırdir. Fi 9 N. 1170(28 Mayıs 1757. Bkz. Mustafa Kesbî, İbretünümâ-yı Devlet, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 137.

¹⁴³ Adnan Baycar, Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi-Ahmed Cavid Bey'in Muntehabatı-, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004.

ve Prusya'nın kuruluşu üzerine bir fasılla risalesine başlayan Ahmed Cavid Bey II. Friderich ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: “[II. Friedrich] irsen ve istihkâken intikâl iden memâlike kanâ‘at itmeyüp tevsî‘-i memleket ve irâd kaydında olmağın târih-i merkum evâhirinde Nemçe imparatoru kuvveti hasebiyle def‘aten Selezyan eyâletinin iki kazâsından mâ‘adâ mecmû‘unu zabt ve bi‘z-zarûre Nemçelü mağlûbâne bu kadar memâlik ile‘l-ebed Brandeburg kralının hükmünde kalmak üzere musâlaha idüp bu sebep ile dahi memâlik ve îrâdını tevkir ile kesb-i miknet ve Bahr-ı Muhît‘de iskeleleri ve sefineleri olup ve zîr-i hükmünde nice kibâr ve sığâr ve eyaletlerin bir ucu Bahr-ı Baltık‘da derûn-ı Leh‘de olan nehr-i kebîr ve Şanola ve diğer ucu Nederlanda (...) câ be câ ba‘zı mahallerinde Saksonya ve sâir elkator [elöktör] ve hukkâmü‘l emânın birer mikdar yerleri fâsıl olur ise dahi bu vechile Nemçe memâliki kadar bir kıt‘a-i vesîaya mâlik olup kral olduğu vakitten mürd oluncaya değin hilaf-ı âdet-i düvel-i nâsâra sefer ve haza da dâ‘imâ yüz bin nefer cengâver askeri eksik etmeyüp ve hiyel-i harbiyyenin mevcudu ve bâ-husus mukavvadan tob ihdâs ve ale‘l-gafle hilaf-ı melhûz adûlarına [adüvvlerine] hucum ile galebe ve sürat topunu dahi icad ile bir gemide on aded tob ve bir tob bir dakikada on beş def‘a endachte olmağla bir dakikada yüz elli tob atarak düşmanlarını mukavemetten me‘yûs idüp çok işini yalnız sohbet ile meramına mutâbık nizâm verdiği vâki olmuştur”¹⁴⁴. Bu metinde görüldüğü üzere II. Friedrich’in savaşçı kişiliği üzerine özellikle vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında onun savaş sanatı üzerine verdiği ehemmiyete dikkat çekilmektedir.

II. Friedrich’in Osmanlı devleti ile yapmak istediği ittifakın gayesinin, Prusya devletinin menfaatini korumak maksadına matuf olduğu devlet adamlarının gözlerinden kaçmamıştır. “Devlet-i merdâne muamelesi ve meydân-ı vegâda izhâr-ı sebat ve karar ve Avrupa’nın ekserine istilâ niyyetiyle” göstermiş olduğu savaşçı tutumu Avusturya hükümdarlığına kendisi gibi güçlü bir hükümdarın gelmesiyle şekil değiştirmiş ve Osmanlı devletiyle müttefik olma arzu ve niyyetiyle diplomasi yürütmeye başlamıştır¹⁴⁵.

Prusya kralı ile ilgili Osmanlı devlet adamı ve düşünürlerinin dikkat çekmek istedikleri bir diğer nokta kralın askeri dehası ve bunu kullanmada göstermiş olduğu

¹⁴⁴ Baycar, a.g.e., s. 678-79.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 680.

üstün yetenekdir. Mehmed Emin Edîb Efendi (öl.1802) Tarih’inde kralın “mâye-i gayret ve hiddet” ve “bâzâr-ı ceng ü harbi tervîc muktaza-yı tabiat-maslahat” olduğunu ifade ile¹⁴⁶ kralın askeri dehasının herkesçe kabul olduğunu ifade etmektedir. Aynı konuya dikkat çeken bir başka yazar Prusya’ya sefir olarak giden Ahmed Azmi Efendi’dir. Azmi Efendi, Büyük Frederik’in askeri dehasının herkesçe teslim olduğunu, talimlere çevre devletlerden ziyaretçilerin katıldığını, kralın askeri tedbir ve mühimmâtın temini noktasında maharet kesbettiğini, barış zamanlarında mal ve erzak biriktirdiğini, sarayının mahzeninde savaş için ayrılmış ayrı bir hazine bulundurduğunu belirtmektedir¹⁴⁷.

Ahmed Resmi Efendi, Sefaretname-i Ahmed Resmî isimli eserinde “Evsâf-ı Kral-ı Brandenburg” başlığı altında yer alan bahiste kralın “fünun-ı maarifden hissedar, hususen âşina-yı tevarih ve ahbâr olmağla leyl ü nehar İskender ve Timur makulesi sahib-zuhurların etvâr ve âsârını mütalaa ile ceng ü cidal bâbında sūdûra gelen tedâbîr ve hilelerine iktidâ”¹⁴⁸ ettiği, devlet adamlarına tam bir istiklal verdiği¹⁴⁹, askerlerinin ilm ü marifet sahibi olduğu her zaman sebatkar ve görevlerinin başında olduğunu ifade etmektedir¹⁵⁰.

Ahmed Azmi Efendi de sefaretnamesinde Prusya kralının ustalıkla yürüttüğü idari ve siyasi faaliyetlerini şu şekilde tanımlamaktadır: “Büyük Frederik, feylesof ve âkil ve müdebbir âdem olmağla nizam-ı mülke dair te’lif ettiği vasiyetnamesinde bir memleketin hazinesi evvela zer‘ ü harsı teksîr edecek esbâb ve halâtı istihsâl etmek, saniyen; ehl-i hirfeti tervîc ile derûn-ı memlekette işsiz âdem bulunmamak salisen memleketinde mevcut olmayub âhar yerden celbe hâcet messeden emti‘a ve eşyayı her devlet kendü memleketinde yetiştirmeğe cidd ü sa’y etmek, rabi‘an tüccarın mizanına

¹⁴⁶ Ali Osman Çınar, Mehmed Emin Edîb Efendi’nin Hayatı ve Tarihi, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1999, s. 170.

¹⁴⁷ Ahmed Azmi Efendi, Sefaretname, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebüzziya, 1303, s. 63.

¹⁴⁸ Ahmed Resmi Efendi, Sefaretname-i Ahmed Resmî, Kostantiniye, Matbaa-i Ebüzziya, 1303, 1.b., s. 55.

¹⁴⁹ a.g.e., s. 56. Sefaretnamenin tam metni Vasîf Tarihinde yer almıştır Bkz. Ahmed Vasîf, Mehasinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbar, İstanbul, 1804, I, s. 239-262.

¹⁵⁰ Virginia Aksan, Ahmed Resmî Efendi’nin sefaretnamesinden hareketle II. Friedrich’in Osmanlı siyaset adamlarınca nasıl görüldüğünü açıklamaya çalışmıştır. Fakat dönemin başka kaynaklarında yer alan II. Friedrich’e dair yorumlar bu makalede işlenmemiştir. Bkz. Virginia Aksan, “An Ottoman Portrait of Frederick the Great”, Oriente Moderno, XVIII/1, 1999, s. 203-215.

rabıta verüb taşradan memleket içine giren emti'a az olub, çıkan çok olmağla memleketin akçesi derûn-ı memlekette kalmak"¹⁵¹.

Ömer Subhi, Büyük Frederik yahud Prusya tarihinden Bir Nebze isimli eserinde Büyük Prusya'yı inşa eden Friedrich'in İskender, Aşil, Sezar, Napolyon gibi askerlik ve siyaset alanlarında çağının üstünde başarı gösteren, dünyaca tanınan ve saygı duyulan devlet adamlarından biri olduğunu ifade etmektedir. Ömer Subhi, kralın hal tercümesinin yazılmamış olması sebebi ile kitabını kaleme aldığını ifade etmektedir¹⁵².

Evâil-i saltanat, Yedi Sene Savaşları, Friedrich'in son seneleri olmak üzere eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazar, II. Frederikin ilk icraatı ve başarılarının kaynağı olarak askerî ıslahatı göstermektedir. Yazar, "askerliğin esas ve ruhunu teşkil eden hükümdar-ı zî-şâne ve onun vaz' ettiği kavanîn-i mukaddiseye itaat ve inkıyad mesele-i mu'tena-bihası ise müşarun-ileyhce fevka'l-ahd mühimm ve itina-yı tâm görünüb beyne'l-asâkir bunun istihsâli için dahi gayet şedîd birçok kavânîn ve nizamât-ı askeriye vaz'u tesisinden geri durmamıştır"¹⁵³. Friedrich'in her an savaşa hazır ordularını tehlike gördüğü sınır boylarında, kışlalarda hazır bulundurması, erzak ve mühimmâtını uzun süre yetecek surette depolaması, top ve top dökümhanelerine, askerî talimlere önem vermesi yazarın dikkat çektiği hususlardır.

Maarif-i Umumiye Mektupçusu (Örikağasızâde?) Sırrı Bey ise "Büyük Frederik" başlığıyla kaleme aldığı makalede Prusya kralının askerliğinin mükemmelliyetçiliği üzerine örnekler vermektedir. Kralın askerlik dehasını överken onun halkına verdiği ehemmiyetin takdir edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır: "Frederik'in hasâis-i fevkalâdesi ise inhizam ve mağlubiyet ve tehlike ve felaket zamanlarında rev-nüma olmuştur. Cesaret ve cüreti ahvâl ve ilcaatle beraber teraffu ederdi. Şeb-i mehâlik ve mesâib ne kadar zulmet-engiz olursa olsun bu hükümdar pür-iktidarın kalb-i âhenini hiçbir vakit, velev bir lahza olsun, bulunduğu mevki-i a'lâ-yı azametden tenezzül etmedi. Frederik'in herne kadar hatîâtı da varsa da kendisi o devr-i

¹⁵¹ Ahmed Azmi Efendi, a.g.e., s. 57.

¹⁵² Ömer Subhi, Büyük Frederik yahud Prusya Tarihinden Bir Nebze, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1306, s. 14.

¹⁵³ a.g.e., s. 36.

mevhumâtta bir hakikat-i uzma idi. Umumen Avrupa hükümdarlarının Frederik'den başka tebeası meneafiini nazar-ı ehemmiyette tutarak muhafazasına sa'y eder bir hükümdar yok idi"¹⁵⁴.

Kralın askerliği yanında entelektüel bir şahsiyet olması, fikir hürriyetine, adaletin tesisine önem vermesi, iktisat tedbirlerini savaşta ve barışta koruması Osmanlı aydınının dikkat çektiği vasıflardandır.

Burada ilgili litarürü sayarken II. Friedrich'in şahsı etrafında Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki diplomatik ilişkileri konu alan ve devletlerarasında cereyan eden yazışma ve anlaşma metinlerini içeren birkaç makale ve kitaptan da bahsedeceğiz¹⁵⁵. Cumhuriyet dönemi yayını olan bu eserlerden ilki Bekir Sıtkı Baykal'ın 1939'da yayınlanan Koca Ragıp Paşa-Büyük Friedrich isimli eseridir¹⁵⁶. Baykal, Onsekizinci yüzyılın büyük dehası olarak nitelediği Prusya kralının Anti Machiavelli eserini ise o devre kadar geçerli olan hükümdarlık telakkisini kökünden sarsan bir eser olarak nitелеmektedir¹⁵⁷. II. Friedrich hayranlığının o dönemin halk şarkılarına yansıdığını ifade etmektedir¹⁵⁸.

Yazar, Ragıp Paşa'ya dair kısa biyografik bilgi verdikten sonra II. Friedrich ile Osmanlı Devleti arasında doğan ilişkinin kısa tarihçesini kitabına ekemiştir. Yalnız Baykal bu bilgileri verirken akademik bir dil kullanmak yerine hikayeci bir tarih dili kullanmaktadır¹⁵⁹. Eserinde çok bilinen ve hemen hemen her yerde tekrarlanan bilgileri vermektedir. Kitap, Prusya ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden ve her iki devletin menfaatleri icabı takip ettikleri siyaseti hikaye eden bölümle son bulmaktadır.

Ahmed Refik'in Osmanlılar ve Büyük Fredrik isimli eseri de Osmanlı Prusya ilişkilerini konu alan ve bu ilişkilerin belgelerini yayınlayan eserlerden biridir. Ahmet

¹⁵⁴ Maarif-i Umumiye Mektupçusu Sırrı, "Büyük Frederik", Mecmua-i Ebüzziya, V-VI/58, Safer, 1314, s. 2198.

¹⁵⁵ Bu konuda yazılmış ilk kaynak olarak gösterilebilecek birkaç eser vardır. Bkz. Abdurrahman Şeref, "Berlin hazine-i evrakında vesaik-i kadime-i Osmaniye", TOEM, 44, İstanbul, Haziran, 1333/1914, s. 65-92; Sabahaddin Tansel, "Büyük Friedrich devrinde Osmanlı-Prusya münasebetleri hakkında", Belleten, X, 1946, s. 133-165; Sabahaddin Tansel, "1768 seferi hakkında bir araştırma", A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, VIII, 1950, s. 477-536.

¹⁵⁶ Bekir Sıtkı Baykal, Koca Ragıp Paşa-Büyük Friedrich, Ankara, 1939.

¹⁵⁷ Baykal, a.g.e., s. 4.

¹⁵⁸ Baykal, a.g.e., s. 12.

¹⁵⁹ Baykal, a.g.e., s. 9

Refik, Osmanlı Devleti ile Prusya devleti arasındaki ilişkinin bir tarihçesini vererek eserine başlamaktadır. Bu tarihçeyi vermekte kastının Büyük Fredrikin bir yönetici olarak, Osmanlılar için önemini belgelemek olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰

Eserde, sayfa dokuzdan itibaren “Frederik Wilhelm’e dair Vesikalar” başlığı altında Osmanlı arşivinde bulunan ve heriki devletin yöneticileri tarafından gönderilmiş mektuplar bulunmaktadır. Sayfa 23-27’de ise Osmanlı Devleti ile Prusya Devleti arasında cari olan ticari anlaşmanın maddeleri yer almaktadır. Osmanlı Prusya tarihine ilişkin bilgilerden sonra Büyük Friedrich hakkında şu ifadeler yer almaktadır: “Osmanlıların Büyük Fredrik hakkında derin bir hürmetleri vardı. Buna da başlıca sebep, Fredrik’in fazl u kemâlinden ziyade, askerliği idi. İhtiyar kralın cenerallerine verdiği talimat bile, Şanizade Ataullah Efendi tarafından Türkçe’ye tercüme edilmişti. Prusya askerliği heman bütün Osmanlı ricâli tarafından takdir ediliyordu”¹⁶¹. Aynı yazarın Büyük Frederik isimli 1931 tarihinde basılmış bir eseri daha vardır. Muhteva olarak, yukarıda adı geçen eserden farklı değildir¹⁶².

3. Tercüme Metnin Problemleri: Tercüme Metin ile Eserin Orijinali Arasındaki Farklılıklar:

II. Friedrich’in Anti-Machiavelli’inin metin çevirisinin ne suretle yapıldığını tespit etmek, yazma nüshanın orijinali ile karşılaştırılması ile mümkün olmuştur. Fakat eser, iki ayrı muharririn kaleminden, farklı dillerde yazılmış metinlerin mürekkebi hali olduğundan, yazma Anti Machiavelli çevirisinin iki ayrı metin ile karşılaştırılması gereği doğmuştur. Metin tahkikinde kullandığımız ve yazma metni karşılaştırmaya esas aldığımız metinler şunlardır:

Prince’in İtalyanca orijinalini kullanamadığımızdan sözkonusu eserin İngilizce çevirisini kullandık¹⁶³ Prince’in Osmanlıca matbu ilk baskısını metin karşılaştırmasında ve özellikle İngilizce kavramların Türkçe karşılıklarını tespit etmekte istifade ettik¹⁶⁴. Türkçe yayınlanmış Prens çevirileri arasında da Nazım Güvenç’in eserini kullandık.

¹⁶⁰ Ahmed Refik, Osmanlılar ve Büyük Fredrik (1179-1133), İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1333, 48s.

¹⁶¹ Ahmed Refik, Osmanlılar ve Büyük Fredrik, s. 7.

¹⁶² Ahmed Refik, Büyük Frederik, Kanaat Kütüphanesi, 1931, 97 s.

¹⁶³ Nicolo Machiavelli, The Prince, Hertfordshire, Wordsworth Reference, 1993, 296 s.

¹⁶⁴ Machiavel, Hükümdar, Çev. Mehmed Şerif, Hukuk Matbaası, 1335-1338.

İtalyanca'dan yapılan tercüme, Prens'in Türkçe'ye yapılmış çeviriler içerisinde dil kullanımı bakımından en iyi olanıdır¹⁶⁵.

II. Friedrich'in Anti-Machiavelli'inin metin karşılaştırması için kullandığımız eserler şunlardır. Fransızca olarak eserin ikinci baskısını kullandık.¹⁶⁶ Eserin Türkçe ilk ve tek baskısından özellikle dipnotlarda iktibas ettiğimiz metinler için faydalandık.¹⁶⁷ Anti-Machiavelli'in kullandığımız İngilizce çeviri nüshası ise; Preuss metni (1846-1857) ve Studies on Voltaire and the Eighteenth Century isimli eserin içerisinde yer alan Besterman metninin tahkik edilip yayınlanmış halidir¹⁶⁸.

Tespit ve temin ettiğimiz orijinal nüshalar ile yazma metni tahkik ettiğimizde mütercimın çeviri yaparken birtakım tasarruflarda bulunduğunu gördük. Çeviride iki bölüm bütün olarak metin dışında bırakılmıştır. Metin içinde bazı yerler atlanmış, bazı cümlelerde isim, yer adları terk edilmiş, bazan da metin içerisinde anlamı değiştirecek mana sapmaları olmuştur. Çalışmamıza ilave ettiğimiz transkripsiyon metinde terk edilen bölümleri, metin içinde atlanan kısımları, ortaya çıkan anlam sapmalarını ilgili yerlerde altına düşeceğimiz dipnotlarda gösterdik. Fakat kullandığımız İngilizce nüshalarda sözkonusu kısımları, çeviri-metin ile vermemiz güç olduğundan, her iki eserin Türkçe tercümelerini kullandık. Transkripsiyon metnin dipnotlarında, orijinalinden farklılık arz eden veya eksik kalan kısımlara işaret ettik ve ilgili kısımları yukarıda zikrettiğimiz çeviri metinleri kullanarak kaydettik.

Mütercim, özellikle Batı düşüncesi ve felsefesi ile ilgili II. Friedrich'in bazı yorumlarını ihtiva eden bölümleri çevirmemiş, bazan da çok az yerde olmakla birlikte kendi düşüncelerini metne dahil etmiştir. Bazı paragraflarda, metnin esasını değiştirmiş, doğrudan kendi görüş ve düşüncelerini metne ilave etmiştir. Özellikle Machiavelli'in Türklerin devlet ve siyaset geleneğiyle ilgili görüşlerine müdahale etmiştir. Mesela on ikinci bölümde Türklerin İstanbul'u alışı, yazarın aksine "feth u teshir" olarak ifade etmiştir. Machiavelli ise Yunanistan'ın Türkler tarafından alınışını Yunanlıların

¹⁶⁵ Machiavelli, Prens, İstanbul, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Yayınları, 2.b., 1994, 142 s.

¹⁶⁶ Anti-Machiavelli, Examen du Prince de Machiavel, Alahaie, 1743.

¹⁶⁷ Machiavelli, Hükümdar ve Büyük Frederik'in Machiavelli'i Çürütme Denemesi, Çev. Vahdi Hatay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.

¹⁶⁸ Frederick of Prussia, Anti-Machiavelli, Translation and Notes by Paul Sonnino, Ohio University Press, 1981.

Türklere köle olması olarak değerlendirmektedir: “Kendileri hiç birlik oluşturmamış Floransalılar ise Piza’yı ele geçirmek için on bin Fransız savaşa sürdüler; bu tutumla da kendilerini herhangi bir zamandakinden çok daha büyük bir tehlikeye attılar. Konstantinopol imparatoru, komşularına karşı koymak için on bin Türkü Yunanistan’a soktu; savaş bitince bunlar ayrılmak istemediler: Yunanistan’ın dinsizlerin kölesi durumuna düşmesi böyle başladı”¹⁶⁹. Mütercim sözkonusu bölümlerde Osmanlı devletinin siyasal yapısıyla ilgili yaptığı bütün yorumlar için kullandığı “Turk” kelimesini “devlet-i İslamiye” olarak çevirmiştir.¹⁷⁰.

3.1. Prince Çevirisindeki Farklılıklar:

Prince’in çevirisi olan yazma eserin orijinali ile kıyaslandığında birtakım eksiklikler ve farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Metnin İngilizce nüshasını ve Türkçe çevirisini elimizdeki tercüme nüsha ile karşılaştırdığımızda “Ruhban prenslikleri üstüne” başlığını taşıyan 11. Bölüm ile “Neden İtalyan prensleri devletlerinden oldular” başlığını taşıyan yirmi dördüncü bölüm tercüme edilmemiştir.

Metinde tespit edebildiğimiz kadarıyla Prince’in orijinalinde olan başlıklar aynen kullanılmıştır. Sadece iki bölümün başlığı orijinalinden biraz farklıdır. İlk değişiklik dördüncü bölümün başlığıdır. Orijinalinde “İskender’in işgal ettiği Dara’nın krallığı neden İskender’in ölümünden sonra yerine geçenlere başkaldırmadı”¹⁷¹ şeklinde iken yazma metinde “Vech-i muhafaza-i devlet beyanındadır” manasına bürünmüştür.¹⁷² İkinci farklılık ise Ondokuzuncu bölüm başlığındadır. Orijinal Prince metninde yer alan on birinci bölüm daha önce sözünü ettiğimiz üzere mütercim tarafından yazma metinden çıkartılmıştır. Dolayısıyla bizim yukarıda on dokuzuncu bölüm olarak yazma metinde tespit ettiğimiz kısım orijinal Prince metninde yirminci bölüme tekabül etmektedir. Bu bölümün başlığı “Kaleler ve prenslerin her gün yaptığı

¹⁶⁹ YM, 108; Güvenç, a.g.e., s. 93.

¹⁷⁰ YM, 15, 32, 35, 37, 158.

¹⁷¹ Güvenç Çevirisi.

¹⁷² YM, 80.

tüm öteki şeyler yararlı mıdır, değil midir?”¹⁷³ şeklinde iken yazma metinde “Tedbir ve siyasete dair bazı mevâdd beyanındadır”¹⁷⁴ olarak değiştirilmiştir.

Bölüm başlıkları sözkonusu olduğunda sözünü etmemiz gereken, orijinal metinden birkaç ayrılık sözkonusudur. Altıncı bölüm başlığı “İnsanın kendi orduları ve kendi becerisiyle elegeçirdiği yeni prenslikler üstüne”¹⁷⁵ iken yazma metinde şu şekilde çevirilmiştir: “Bir âdem ‘avâm-ı nâsdan iken müceddeden hâkim olub feth ü teshîr eylediği memâlikin beyanındadır” şeklinde tercüme edilmiştir.

Yirminci bölümün başlığı ise mana bakımından küçük bir farkla tercüme edilmiştir. Orijinal metinde “Kendini saydırmak için bir prens nasıl davranmalıdır”¹⁷⁶ başlığı yer alırken yazma nüshada “Hâkimlere îrâs-ı şân u itibâr eden ef’al ve harekât beyanındadır”¹⁷⁷ ifadesi vardır. Yirmibirinci bölüm başlığı da orijinal metinde “Prenslerin Bakanlarına Dair/Prenslerin Bakanları”¹⁷⁸ ifadesiyle yer alırken bizim nüshamızda “Hâkimlerin mahrem-i esrar ve müsteşarları beyanındadır” şeklinde tercüme edilmiştir.

Yazma Anti-Machiavelli eserinde Prince’i kapsayan metin kısmında orijinal bölüm başlıkları yukarıdaki farklılıklar haricinde korunmuştur. Atlanan ve manası değiştirilen bölümleri aşağıda birkaç başlık halinde tasnif ettik.

Metnin Prince’e ait kısmında tespit edebildiğimiz kadarıyla; mütercim çok az müdahale etmiştir. Bazan bir paragraf, bazan bir cümle, bazan da bir kelime değişikliği mevcuttur. Bu kısımda sadece Onbirinci bölümde paralı askerlerin zararına ilişkin anlatılan uzunca beş paragraflık kısım özetlenerek çevirilmiştir. Bunun dışındaki bölümler içerisinde bu kadar uzun bir bahis atlanmamıştır.

¹⁷³ Güvenç, a.g.e., s. 122. Mehmet Şerif tercümesinde bu bölümün başlığı şu şekildedir: “Hükümdarânın ale’l-ekser yaptıkları kılâ’ ve vesâit-i sâire-i kesire nâfi yahud muzır olduğu beyanındadır”; Mehmed Şerif, .g.e., s. 139.

¹⁷⁴ YM, 162.

¹⁷⁵ Güvenç, a.g.e., s. 58; P, s. 41.

¹⁷⁶ Orijinal metinde sözkonusu edilen bölümün “yirmibirinci bölüm” olduğu unutulmamalıdır. Tercüme metinde eksik olan on birinci bölüm sebebiyle böyle bir kayma sözkonusudur. Güvenç, a.g.e, s. 126; P, s. 173.

Mehmed Şerif tercümesinde ise yirmibirinci bölümün başlığı şu şekilde tercüme edilmiştir: “Bir hükümdarın kendüsüne hürmet ettirmek için nasıl hareket etmesi lâzım geldiği beyanındadır”; MŞ, s. 145

¹⁷⁷ YM, 176.

¹⁷⁸ Güvenç, a.g.e., s. 130; P, s. 181.

Mütercimın metin içerisinde tasarrufları sözkonusu olduğunda öncelikle belirtmemiz gereken husus, metin dışında kalan kısımların tesadüfi veya alelusul olmadığıdır. Mütercim, kendine göre metnin bölümlerini, ele alınan konuları önem sırasına koymuştur. Tercümesinde mahzur gördüğü veya önem derecesine göre gerek görmediği metinleri evirmemiştir. Bazı yerlerde de teferruat olarak gördüğü yerleri özetleyerek metne dahil etmiştir. Mütercim esere müdahalesini yirmidördüncü bölümde izah etmektedir: “Kelâm-ı mütercim-i hakîr: Musannif mevâdd-ı fenn-i hükümet ve siyaseti tekmîl edüb nihayet-i kitabı olan işbu faslı mücerred ‘ala tarîki’l-mektub Medici hânedanına hitaben tahrir u tenmîk ve mezbûru İtalya memâlikini eyd-ı zâleme-i mteğallibnden tahlîs ve kendüsi zabt etmeğe tergîb ve teşvik eder. Lâkin derûn-ı faslda istifade edecek şâyeste-i mütala’a hiçbir madde olmamağla lafzen belafzin tercümesi tatvîl-i bilâ-fâide mülâhazasına binaen terk olundu”¹⁷⁹.

Yazma metinde mütercimın teferruat olarak gördüğü ve bu sebeple tercüme metin dışında bıraktığı kısımlara örnek vermek gerekirse, üçüncü bölümde Kral Louise’e teslim olan küçük devletlerin ve sahiplerinin isimleri atlanmış, orijinalinde olduğu halde belirtilmemiştir. Eksik olan kısım şu şekildedir: “Cenova, Mantova Markisi, Ferrara Dükü, Bolanya’lı Bentivogli, Forli Kontesi, Faenza, Pesare, Rimini, Camerino, Piombino, Lucchesi, Pisano, Sanesi beyleri”¹⁸⁰.

On ikinci bölümde bir paragraf mütercim tarafından atlanmıştır: “Bu konuda Cesare Borgia’yı ve hünerlerini örnek göstermekten hiç geri durmayacağım. Romayna blgesine bütünüyle Fransızlardan oluşan bir orduya komuta ederek yabancı birlikler girdi ve Imola ile Furli’yi ele geçirdi. Ama sonra, bu adamlar ona az güvenilir gözüktükleri için daha az rizikolu olacaklarını düşündüğü paralı askerlere sarıldı; Orsini ve Vitellileri hizmetine aldı. Ama bunları da güvenilmez ve sadakatsiz bularak ocaklarını söndürdü ve kendi kuvvetlerine döndü. Dk’un sadece Fransızlara mı Orsini Vitellilere mi ya da kendisine mi bağımlı olduğuna göre değişken saygınlığını ölçerek bu üç tür birliği birbirinden ayırt eden farkı görmek kolaydır. Cesare’nin kendi ordusunun tartışılmaz komutanı olduğunda prestijinin doruk noktasına ulaştığı

¹⁷⁹ YM, 212.

¹⁸⁰ Güvenç, a.g.e., s. 48; P, s. 23.

görülebilecektir”¹⁸¹. Bu paragrafın devamında, mütercimimiz bir hâkim ve serdarın askerlerine karşı yumuşak muamele etmesi halinde doğacak kötü sonuçlara dair verilen örnekleri özetleyen bir paragraf yazmıştır.

Mütercim, ayrıca teferruat kabilinden gördüğü bazı özel isim, yer adları, eser adları gibi bilgileri de atlamıştır. Bunlara örnek vermek gerekirse; üçüncü bölümde Papa Alaxander¹⁸², dördüncü bölümde Pirus¹⁸³, beşinci bölümde Tebai ve Numans¹⁸⁴ altıncı bölümde Theseus¹⁸⁵, yedinci bölümde İyonyan ve Hellespont¹⁸⁶, on yedinci bölümde Nabis¹⁸⁷, yirmi birinci bölümde Antonio da Venafro isimleri metne alınmamıştır.¹⁸⁸

Tercüme metinde birtakım anlam sapmaları da mevcuttur. Yedinci bölümde orijinal metinde sade bir vatandaş iken hükümdar olabilmenin şartları sayılırken birinci şartı “ability” olarak tanımlanmıştır. Yani kişisel beceri, ikinci şartı da “fortune” yani “talihin yardımı” olarak ifade edilmiştir. Yazma metinde ise ‘avam-ı nâsdan iken hükümdar olabilmenin birinci şartı talihin yardımı, ikinci şartı da orijinal metinden anlam bakımından tamamen farklı olarak “başkasının yardımından istifade etmek” olarak tercüme edilmiştir: “İmdi ‘avâm-ı nâsdan iken hâkim olmak ya tâli‘-i pür-sa‘âdet yahud âhar bir hâkim-i akvânın i‘ânet ve müzâheretiyle¹⁸⁹ mümkün olub bu kelâmımı isbat için vaktimde zuhûr u hurûc ve bu iki vechile taht-ı hükümete ‘urûc eden iki kimesneleri ala-tarîki’t-temsîl nakl u tafsîl olunmak münâsib görünmekle”¹⁹⁰.

¹⁸¹ Güvenç, a.g.e., s. 93-94.

¹⁸² Güvenç, a.g.e., s. 49; P, s. 24.

¹⁸³ Güvenç, a.g.e., s. 55; P, s. 33.

¹⁸⁴ Güvenç, a.g.e., s. 56; P, s. 37.

¹⁸⁵ Güvenç, a.g.e., s. 59; P, s. 42.

¹⁸⁶ Güvenç, a.g.e. s. 49; P, s. 49.

¹⁸⁷ Güvenç, a.g.e. s. 113.

¹⁸⁸ Güvenç, a.g.e., s. 130.

¹⁸⁹ Orijinal metinde sade bir vatandaş iken hükümdar olabilmenin birinci şartı “ability” yani kişisel beceri olarak ikinci şartı da “talihin yardımı”, “fortune” olarak geçmektedir. Yazma metinde ise birinci şık talihin yardımı olarak geçmektedir. İkinci şık da “hükümdar olabilmenin şartı olarak başkasının yardımından istifade etmek” olarak mütercim tarafından farklı çevirilmiştir.

¹⁹⁰ YM, 56.

3.2. Anti-Machiavelli Çevirisindeki Farklılıklar:

Tercüme eserde II. Friedrich'in yazdığı reddiyeyle ait bölümler "cevab-ı mümeyyiz" olarak adlandırılmıştır. Halbuki İngilizce ve Fransızca tercümede Prince'deki bölüm başlıkları ile tasnif edilmiştir.

II.Friedrich'in "Ruhban Prenslükleri Üstüne" başlığını taşıyan 11. Bölüm ile "Neden İtalyan Prensleri Devletlerinden Oldular" başlığını taşıyan 24. Bölüme yazdığı reddiye, yazma nüshada eksiktir. Yirmi altıncı bölüme yazılan reddiye de mütercim tarafından "Cevab-ı mümeyyiz" başlığı altında verilmeyip, Prince kısmının yirmi dördüncü bölümünün tercümesinin peşisıra verilmiştir.

Metinde mevcut birtakım eksikliklerin yukarıda ifade ettiğimiz gibi mütercim tarafından sehven değil de ihtiyari olduğunu düşünüyoruz. II. Friedrich'in Batı felsefesi ile ilgili yorum ve düşüncelerine çok fazla müdahale edilmiştir. Antik Çağ felsefesine ait düşüncelerin, ortaçağ siyaset felsefesi ile ilgili eleştirilerin yer aldığı bu tür yorumlar mütercim tarafından bazı yerlerde doğrudan metin dışında bırakılarak, bazı yerlerde de kendi görüşlerini ihtiva eden metinler yazılarak, tercüme edilmemiştir.

Anti-Machiavelli'in ilk bölümünde mütercim adeta bu bölümü çevirmemiş, özetlemiştir. Transkripsiyon metnimize ilave olarak dipnotta Türkçe çevirisini de verdiğimiz bu bölümde, mütercim yazarın, Descartes ile Newton sistemleri arasında yapmış olduğu karşılaştırmayı metin dışında bırakmıştır. Bu bölümde başlı başına çevirilmeyen üç paragraf vardır, buraya örnek olması bakımından ilkinin alıyoruz:

"Dünyada doğru düşünmek istenildiği zaman sözü edilecek konunun özüne inmek, temel nedenlerini elden geldiği kadar anlamak için olayların kaynağına dek gitmek gerekir; onların gelişmeleri incelenince, ileride doğacak sonuçları çıkarmak kolay olur o zaman. (...) Descartes'in sistemi Newton'un sistemine ne kadar aykırı ise, Machiavel'in kuralları da iyi ahlâka o kadar aykırıdır. Descartes'da herşeyin esası nasıl yıldızlar ve onların dolaşımı ise, Machiavel'de de çıkardır. Filozofun fikirleri ne derece havaiyse, politikacının ahlâkı da o derece bozuktur. Bu iğrenç politikacının en tiksiniç suçları öğretirken gösterdiği hayasızlığın eşi emsali bulunamaz. Onun düşünce

biçimine göre hedefleri çıkar ve tutku oldu mu, en haksız, en canavarca davranışlar meşru oluyorlar. Tebe’a, hayat ve ölümleri hükümdarın keyfine kısıntısızca bağlı kölelerdir, aşağı yukarı bir ağıldaki, süt ve yünleri sahibine yarıyan ve bu sahibin canı isteyince kestirdiği koyunlar gibi”¹⁹¹.

Cevab-ı mümeyyiz kısmında üçüncü bölümün ilk paragrafının ilk cümleleri tercüme edilmiş, devamı atlanmıştır. Bu ilk paragraf, orijinal metinden farklı olup mütercimmin yorumudur. Bu bölüme ait ilk dört paragraf çevirilmemiştir. Tercüme olunmayan metnin özelliği, Onbeşinci yüzyıl bilim ve sanatına dair II. Friedrich’in görüşlerine dairdir. Metnin ilk paragrafını aşağıya alıyoruz:

“On beşinci yüzyıl, sanatların çocukluğu gibi bir şeydi; gösterdiği koruma ile İtalya’da Laurent de Medicis yeniden hayat verdi onlara; yalnız, Machiavel’in zamanında bu sanatlar ve bilimler henüz zayıf ve uzun bir hastalıktan kalkmış gibiydiler; felsefe ve geometri fikri ya az gelişmiş ya da hiçgelişmemiş, ya da hiç gelişmemişti ve bugünkü kadar mantıklı düşünülmezdi. Bilginler bile dış parıltıya, parlaklığı olan herşeye vurulurlardı. Böylece, fatihlerin uğursuz şan ve şöhretleri ve büyükleriyle bir çeşit saygı yaratan büyük çapta ve dikkat çekici işler, yumuşaklığa, hakgüderliğe, acımaya ve bütün iyi niteliklere tercih edilirdi; bugünse, insanlık duygusu bir fatihin niteliklerinden daha fazla takdir toplamaktadır, dünyanın yıkılmasına, sayısız insanın da ölmesine sebep olan o kıyıcı ve taşkın ihtirasları teşvik etme çılgınlığı da artık kalkmıştır ortadan; herşey adalet süzgecinden geçirirliyor ve insanoğlu için uğursuz olduğu zaman, fatihlerin yiğitliklerinden ve askeri kabiliyetlerinden tiksintiyle yüz çeviriliyor”¹⁹².

II.Friedrich’in yukarıdaki ifadelerinde, Yeniçağ Avrupasının bilim ve düşüncede On beşinci yüzyıl Avrupa’sına, Ortaçağına, göre ne derece mesafe katetmiş olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Yazar, Machiavelli’nin, onun görüş ve düşüncelerinin Ortaçağ’a ait olduğunu, Yeniçağ’da hiçbir şekilde dillendirilemeyeceğini, gerçekliğini ve işlerliğini kaybettiğini iddiaya çalışmaktadır.

¹⁹¹ Hatay, a.g.e., s. 107-108.

¹⁹² Hatay, a.g.e, s. 109-110; İM, s. 39-40.

Ona göre Avrupa, Rönesans aydınlanmasını yaşamış, Kilisenin bilim ve sanatlar üzerine attığı karanlık örtü kaldırılmıştır. II. Friedrich, Machiavelli'nin görüş ve düşüncelerinin bu karanlık örtünün gölgesinde yazıldığını iddia etmektedir. Onuncu bölümün ilk paragrafından sonra yeralan fakat tercüme edilmeyen iki paragrafta II. Friedrich'in Yeniçağ Avrupasının bilim ve düşüncesini yücelten aşağıdaki ifadeleri yer almaktadır:

“O zamanlar külleri arasından yeniden doğmaya başlayan sanatlar ve ilimler, Hıristiyanlığın doğuşu, Gotların İtalya'yı sık sık istilâsı ve bir sıra amansız, kanlı savaşların yarattığı barbarlığın etkisi altındaydılar hala. Bugün milletler eski alışkanlıklarını yenilerle tırampa etmiş, güçsüz hükümdarlar kudretli kesilmiş, sanatlar gelişmiş ve Avrupa'nın yüzü Machiavel'in yaşadığı yüzyıldakinden tüm farklı olmuştur.

“O eski günlerin bir filozofu dönüp yeniden gelseydi dünyaya, çok aptallaşır ve kendini çok bilgisiz bulurdu: Hatta yeni felsefenin dilinden bile bir şey anlamazdı; yeni gökler ve topraklarla karşılaşırdı; küremizin içinde bulunduğunu sandığı o hareketsizlik, o sükunet yerine, dünyayı ve bütün yıldızları dönme ve yerçekimi kanunlarına uymuş, değişik yörüngelerde güneşin etrafında, güneşin de kendi eksenini üzerinde döndüğünü görürdü. Düşüncelerindeki saçmalığı tumturaklı konuşma hevesinin kapalı hale getirdiği ve bilgisizliğini gizliyen o acayip kelimeler yerine ona gerçeği sadelikle ve açıklıkla görmesi öğretilirdi; bir romandan ileri gitmeyen fiziği yerine, ona kesin, şaşırtıcı ve hayranlık uyandıran tecrübeler sunulurdu”¹⁹³.

Yukarıdaki ifadelerin daha sıkı argümanlarla desteklendiği bir başka bölüm, mütercim tarafından yine tercüme edilmemiştir. Onsekizinci bölümün girişi olan ve on altıncı yüzyılda bilgi felsefesinin kaynakları ve kullandığı yöntemlere ilişkin II. Friedrich tarafından dile getirilen eleştiriler, Batı felsefesinin epistemolojik bir sistem arayışını hikaye ederken, aynı zamanda Descartes ile Leibnitz'in bilgiye ulaşmak için kullandığı yöntem ve arayışları ilkel olarak değerlendirmekte ve sadece bir “merak” düzeyinde görmektedir. Tercüme edilmeyen ilgili kısmı aşağıdadır:

¹⁹³ Hatay, a.g.e., s. 141-142.

“Sistem zihniyeti insan mantığı için her zaman bir tehlike olmuştur; gerçeği yakaladıklarını sananları ve düşüncelerine temel ettikleri bir fikre gülünçce kapılanları yanıltmıştır; onları kim olursa olsunlar, gerçeğin araştırılmasında daima yıkıcı olacak olan peşin yargılarla meşgul etmiştir, öyle ki sistem meraklıları ortaya kanıtlara dayanan bir şey koymaktan çok roman meydana getirmişlerdir.

“Eskilerin gezegenler alemi, Descartes’ın yıldızlarla ilgili dolaşımı sistemi, Leibniz’in ruhla vücut arasında önceden kurulmuş bir uyum bulunduğu nazariyesi merakın sebep olduğu yanılmalardandır. Bu filozoflar hiç tanımadıkları ve tanımak zahmetine bile katlanmadıkları bir memleketin haritasını yapmaya kalkışmışlardır; birkaç şehrin ve nehrin adlarını bilmişler ve onları muhayyilelerinin nasıl hoşuna gitmişse öyle yerleştirmişlerdir. Sonraları, bu zavallı coğrafyacıları utandıracak bir şey oldu: Başka meraklılar bu çok güzel tasvir edilmiş memleketlerde yolculuk ettiler; bu yolculara da birine kıyas, ötekine de tecrübe denen iki şey rehberlik etti; bu adamlar, bu şehirlerin bu nehirlerin, yerler arasındaki bu mesafelerin ötekilerin dediklerinden her noktada çok değişik olduklarını görerek hayretler içerisinde kaldılar.

“Sistem hırsı yalnız filozoflara özgü bir çılgınlık olmakla kalmadı, politikacıları da sardı. Bu çılgınlığa düşenlerin başında Machiavel bulunur”¹⁹⁴.

Anti-Machiavelli’in beşinci bölümünde, II. Friedrich’in Skolastik düşünceye yönelik eleştirilerini içeren ilk beş paragraf da çevirilmemiştir. İnsan’ın ontolojik varlığı üzerine yapılan tartışmalarda skolastik görüşü aklı yadsıdığı için eleştiren II. Friedrich, bu kısımda Machiavelli’i kilise mantığını paylaşmakla suçlamaktadır:

“İnsan aklı olan iki ayaklı ve tüysüz bir hayvandır: İskolastik felsefenin biz yaratıklar hakkında vardığı karar budur. Bu tanımlama bazı kimseler için yerinde olabilirse de büyük çoğunluk için çok yanlıştır, çünkü çok az kişinin aklı başındadır. Ve bir konu üzerinde öyle olsalar bile bunun tam tersi

¹⁹⁴ Hatay, a.g.e., s. 182-183.

oldukları binlercesi vardır. Denebilecek şey şudur: insan fikirleri kafasında yaratıp onları biraraya getiren bir hayvandır; iyi düşüneni kötü düşünene, insanlığı seveni onu ezene, sayın Cambrai piskoposunu Floransa'nın tiksiniç politikacısına yaklaştıran da bu noktadır. Machiavel akıllı kenara attıysa, insanlığa yaraşmıyan bir biçimde düşündüyse, bunu en belirli olarak bu bölümde göstermiştir: Burada bir hükümdarın yeni ele geçirdiği uygar ve cumhuriyetçi bir devleti bir daha kaybetmemek için üç yol koyuyor ortaya. (...) Yeni ele geçirilmiş uygar bir devlet haraç veren bir tâbi haline sokulmalı, oraya, bu memleketi sizin için muhafaza etmek üzere otoriteyi elinde tutacak az sayıda insan yerleştirilmeli”¹⁹⁵.

On birinci bölümde mütercim, Yunan şehir devletleri ve hükümdarlarının kahramanlık ve savaş hikayelerini ele alan bir paragrafı tercüme etmemiş, atlamıştır. Roma devletini yücelten ifadeleri içeren bu metin şu şekildedir:

“Bunu Leonidas’ın Thermopyles’deki yiğitçe mukavemeti, başka bir zaman ise Makedonyalıların Yunanlılara yenilmesi ve lejyonları sade Romalı vatandaşlarından kurulu olduğu sürece Romalıların şaşırtıcı fetihleri gibi örneklerle desteklemek mümkündür. Dünyayı bu anlı şanlı ve gururlu cumhuriyetin buyuruğu altına sokan yabancı değil, milli askerler olmuştur”¹⁹⁶.

On ikinci bölümün ilk iki paragrafı da antikçağın filozoflarına gönderme yapmaktadır. Platon’un Akademisi’ne vurgu yapan bölüm mütercimce atlanmıştır. Yazar, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi antikçağ filozof ve devlet adamlarıyla alakalı bölümleri tercüme etmemektedir. Burada Osmanlı düşünür ve yazarlarının genel itibâriyle bu tavra sahip olduğu kanaati uyanmamalıdır. Birçok siyaset metninde Aristo ve Platon’un görüşlerine, eserlerine, yunan hükümdarlarının uygulamalarına yer verilir. Bu eserlerden en belirgin örnek Akhisari’nin Usulü’l-Hikem Fî Nizami’l- Âlem isimli siyasetnamesidir. Mütercimin bu bahisleri tercüme etmeyişi nedeni metinlerin bilgi ve anlam bakımından düzeyi ile de alakalı olabilir. Atlanan metin şu şekildedir:

¹⁹⁵ Hatay, a.g.e, s. 119-20.

¹⁹⁶ Hatay, a.g.e., s. 150.

“İlkçağın bütün filozofları arasında, en bilgeleri, en hakgüder, alçak gönüllü olanları elbette ki yeni Akademi’nin filozoflarıydı; kararlarında temkinli olduklarından birşeyi kabul ya da reddetmekte hiç acele etmezler, oylarını sunarken ne görünüşe dayanan kanının ne de ateşli mizaçlarının etkisi altında kalırlardı.

“Gönül isterdi ki Machiavel bu filozofların ölçülü hallerinden faydalanmış olsun ve muhayyilesinin onu sık sık mantık ve düzen yolundan çeviren o coşkun buluşlarına kendini kaptırmamış olsun”¹⁹⁷.

Anti-Machiavelli bölümünün tercüme ve tasnifinde ikinci olarak tespit ettiğimiz husus, Prince kısmında da benzer şekilde olduğu gibi, mütercimin bazı bölümlerde metin içerisinde konuya örnek olarak verilmiş olayları, tarihi şahsiyetlerin isimlerini, kitap adlarını metin dışında bırakmış olduğudur. Bir cümle veya birkaç satırı kapsayan bu tür eksiklikler, özellikle ortaçağ batı felsefesinin temsilcilerine, onların eserlerine yapılan göndermeleri ihtiva etmektedir.

Bu tür farklılıklara işaret etmek gerekirse; altıncı bölümde Orijinal metinde yer alan aşağıdaki bir cümle tercümede yoktur: “Corneille’in kahramanlarına göre tasvire kalkmayalım; Racine kahramanlarıyla yetinelim, bu da yeter de artar”¹⁹⁸; Yine altıncı bölümde tarihi kimliği olan isimler tercümede eksiktir: “Theseus, Hieron, Muhammet, William Penn”¹⁹⁹. Sekizinci bölümde de şu kısım yoktur: Orijinal metinde yukarıdaki anlamdan farklı olarak şu şekilde bir cümle geçmektedir: “Kuzeyin Alexandre’ını yakından tanımış olan birçok insan da, Polonya’yı onun değil Quinte-Curce’ün yakıp yıktığını, Stanislas’ın da Abdolomine örneğinde bir kiral olduğunu ve Poltava bozgununa Arbeles savaşının yol açtığını ısrarla söylerler”²⁰⁰. Dokuzuncu bölümde de benzer şekilde bir paragraf atlanmıştır. Atlanan kısım şudur: “İç savaşlar monarşik bir devlet için kötü ise, özgür bir devlet için daha da kötüdür; onlar için ölümlü bir hastalıktır bu: bu sayede Sylar Roma’da diktatörlüğü muhafaza ettiler, Sezar’lar halkın eline verilen silahlarla idareyi ele geçirdiler, Cromweller tahta çıkmayı

¹⁹⁷ Hatay, a.g.e., s. 154.

¹⁹⁸ Hatay, a.g.e., s. 126.

¹⁹⁹ Hatay, a.g.e., s. 123.

²⁰⁰ Hatay, a.g.e., s. 134.

becerdiler”²⁰¹. On altıncı bölümde “tıpkı faziletin yolunu göstermek gerektiğinde Fénelon’a Telamchus’un model olması gibi” ifadeleri tercüme edilmemiştir²⁰². Yirminci bölümde II. Friedrich, Moliere’in Misanthrope ve Scapin’in Dolabları eserlerini ziretmektedir. Mütercim bu kısmı da atlamıştır²⁰³.

Üçüncü olarak tespit ettiğimiz husus; mütercimin özellikle II. Friedrich’in yazdığı kısma fazlaca müdahale etmiş olmasıdır. Muhtemelen mütercim, teferruat olarak gördüğü bazı uzun bahisleri atlamış ya da kısaltarak tercüme almıştır. Tercüme edilmeyen uzun bahislere örnek olarak onuncu bölümün son üç paragrafını²⁰⁴, on altıncı bölümün ilk paragrafından sonraki iki paragrafı gösterebiliriz²⁰⁵.

Mütercim, II. Friedrich’in Machiavelli’le alakalı büyük bir öfke ve tahkirle yazılmış bazı ifadelerini de metin dışında bırakmıştır. Buna örnek olarak On birinci bölümün son üç paragrafını gösterebiliriz:

“Bu bölümü, Machiavel’in bana pek garip görünen bir cümlesini ele aldıktan sonra bitireceğim. “Venedikliler, diyor, kıtalarına kumanda eden Carmagnole dükasından çekinerek, onun bu dünya onun bu dünya ile ilgisini kesmek zorunda kaldılar”.

“İtiraf ederim ki birinin bu dünya ile ilgisini kesmek zorunda kalmanın ne demek olduğunu anlamıyorum ben, meğer ki bu onu arkadan vurmak, zehirlemek, katletmek, kısacası onu öldürmek demek olsun. Alçaklığın piri olan bu adam, böylece deyimleri yumuşatma yolu ile en kara en canice hareketleri günahsız hale sokacağını sanıyor.

“Ölümünden söz ederken Yunanlıların dolambaçlı sözler söylemek adetleriydi, çünkü ölümün korkunç tarafına gizli bir irkilme duymadan dayanamazlardı; Machiavel de cinayetleri dolambaçlı söylüyor, çünkü, kafasına karşı isyan eden yüreği apaçık, öğrettiği iğrenç ahlaka dayanamazdı.

²⁰¹ Hatay, a.g.e., s. 139.

²⁰² Hatay, a.g.e., s. 174.

²⁰³ Hatay, a.g.e., s. 197.

²⁰⁴ Hatay, a.g.e., s. 145.

²⁰⁵ Hatay, a.g.e., s. 173.

“İnsan kendisini başkalarına çırılçıplak göstermekten utandığı ve kendini inceleme anından kaçındığı zaman ne hazin bir duruma düşer!”²⁰⁶.

Yapmış olduğumuz metin tahkiki göstermiştir ki mütercim metni tercüme ederken aynı zamanda yeniden inşa etmiştir. Hem Prince metnini hem de Anti-Machiavelli metnini Osmanlı Türkçesine kazandırırken Osmanlı siyaset ve düşünce sistemi ve onun temsilcilerinin birtakım tercih ve yönelimlerini de hesap ederek tercüme metni “yeniden” yazmıştır. Cumhuriyet sistemi ile ilgili II. Friedrich’in yazmış olduğu bazı kısımlar tercüme edilmemiştir. Bu tür tevcihlerde mütercimin Osmanlı siyaset dünyasının temayülleri koruduğunu iddia etmek çok da yanlış olmayacaktır.

Ayrıca kitapta yer alan ve II. Friedrich’in, hükümdarlık tahtına hazırlanan bir prens olmasıyla tamamen tezat oluşturacak düşünce ve iddialar dikkat çekicidir. Cumhuriyet sistemini yücelten, kralların hırs u tamalarının bu sistem önünde en büyük engel olduğunu vurgulayan Prusya kralının, cumhuriyet sistemi ile alakalı aşağıda yer alan takdirkar ifadeleri çevirilmemiştir. Dokuzuncu bölümün son üç paragrafı olan kısım şu şekildedir:

“Kaldı ki mutluluğun ne olduğunu bilen ve öyle olmaya can atan adamlardan özgürlüklerinden vaz geçmelerini istemeye kalkışılmamalıdır.

“Bir kiral, irade ve kudretiyle iyiliğini göstererek ve uygulayarak ödevini yerine getirmeye niyetli olsa bile, bir cumhuriyetçiyi, örneğin bir Caton’u bir Litteleton’u monarşik bir idarenin en iyi hükümet şekli olduğuna hiç inandıramazsınız. Kabul, diyecektir size, ama hükümdarların bu anka kuşu nerede bulunur? Eflâtun’un kafasındaki adamdır bu, usta bir heykeltıraşın değişik kırk güzelliği birleştirerek meydana getirdiği ve yalnız mermer olarak mevcut olmuş Medieis’nin Venüs’üdür bu. İnsanlığın zaaflarını biliriz; arzuların sınırsız isteğine ve tahtın çekiciliğine dayanabilecek faziletli kişilerde azdır. Mevcut olsaydı eğer, Machiavel, sizin pek metafizik monarşiniz yeryüzünde bir cennet olurdu, ama bugünkü haliyle baskı, dünyayı aşağı yukarı gerçek bir cehenneme çevirmektedir.

²⁰⁶ Hatay, a.g.e., s. 153.

“İkinci düşüncem Machiavel’in ahlâkı hakkındadır. Ona göre, çıkar, iyi ve kötü bütün işlerin bel kemiğidir; bunu onun yüzüne ne kadar vursam azdır. Genel kanıya göre, zorba bir sistemde çıkarın çok yer tuttuğu, adalet ve dürüstlüğün ise hiç yeri olmadığı doğrudur; yalnız, sağlam ve temiz bir ahlâkin kurallarına uymıyan iğrenç politikanın kökünü kazımak boynumuzun borcudur. Machiavel dünyada herşeyin çıkara göre yapılmasını istiyor, tıpkı cizvitlerin insanları, Tanrı sevgisini bırakıp şeytan korkusu ile kurtarmak istemeleri gibi. Hareketlerimizin tek etkeni fazilet olmalıdır. Çünkü fazilet diyen akıl der; birbirinden ayrılmaz şeylerdir bunlar ve akla uygun davranılmak istendiği sürece de böyle olacaklardır. Mantıklı olalım şu halde, çünkü bizi hayvandan ayıran azıcık akıl, mevcudiyetimizi borçlu olduğumuz iyi Tanrı’ya yaklaştıran da, iyiliktir”²⁰⁷

Anti Machiavelli kısmında mütercimın tamamıyla kendinin inşa ettiğı bir bölüm de vardır. On dördüncü bölümde Machiavelli’nin insan hayatını yönlendiren, ilişkilerini belirleyen en etkin duygunun çıkar duygusu olduğuna dair ileri sürdüğü fikirler, II. Friedrich tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Mütercim bu bölümü tercüme etmemiş, yerine, II. Friedrich’in fikirleriyle de örtüşen, yeni bir bölüm yazmıştır.

Metinler arasında yapmış olduğumuz karşılaştırmalarda, sınırlı sayıda olsa da anlam sapmalarının olduğunu tespit ettik. Tercümelerinde mana farklılığı olan yerlere burada işaret etmek istiyoruz. Beşinci bölümde bir cümlede anlam sapması vardır. Yazma metinde aşağıda tırnak içerisine alınan kısmın tercümesinde anlam farklılaşmıştır:

“Mervidir ki kaç sene mukaddem kürsi-i memleket-i İngiltere olan Londra kasabasında bir İngilizlü kendisini helâk edüb “pîş-i tahta sened ve bulunan vasiyetnamesinde şöyle tahrîr etmiş ki: Pîşin kendümü ihlâk ettim işte tamam-ı mülkü zâyî’ etmemek için pîşin harab eden hâkimin hareketi buna müşâbih ve

²⁰⁷ Hatay, a.g.e. s. 141.

muvâfıkdır”²⁰⁸. Bu cümle, İngilizce metinde ve Hatay çevirisinde anlam şu şekildedir: “(...) masasında bir pusula bulundu; onda hiç hasta olmamak için canına kıydığını yazıyordu. Çare hastalıktan beter değil miydi acaba?”²⁰⁹.

Beşinci bölümde yine şu ifadelerin çevirisinde anlam farklılaşmıştır:

“Ve Musannifin insaniyette alakası olmamakla bu kelâmına insâniyet ve âdemiyyet kâ’idesi üzre cevab abes olub yine i’lâm ve tefhîm murad eylediği hâkimlerin maslahat ve menfaatleri iktizâsını taarruz ve bu vech üzre cevab veririm ki”. İngilizce metinde ve Türkçe tercümesinde yukarıda tırnak içerisindeki kısmın yerine şu ifadeler yer alıyor: “Din ve ahlaktan yardım istemeden de Machiavel’i bizzat kendi fikirleriyle ondaki o menfaat düşüncesiyle, kitabının ruhu, taptığı tek tanrı, politika ve suç tanrısı demek olan o menfaatle bozmak mümkündür”²¹⁰.

3.3. Mütercim Tarafından Eklenen Kısımlar:

Tecüme metinde orijinal metinlerde olmadığı halde bazı cümle ve paragraflar metne dahil edilmiştir. Mütercimin metne dahil ettiği bu kısımlar ya tercüme etmediği bir bölümün yerine yazılan, ya da açıklama babında kaleme alınan metinlerdir. Aşağıda bunun örneklerini vereceğiz.

Anti-Machiavelli’in II. Friedrich’in yazdığı “cevab-ı mümeyyiz”in üçüncü bölümünde, orijinal metinde olmadığı halde metne iki paragraf ilave edilmiştir. Bu kısım ya başka bir bölümden sehven, ya da mütercimin ilavesi olarak metne girmiştir. Yazma metinde 27. ve 28. sayfalarda yer alan bu kısmı aşağıya aynen aldık:

“Meselâ Altıncı Aleksan [Aleksandre] nam Papanın ef’âl-i zemîmesi sebebiyle Rim Papalığından azli esnâsında menfûr-ı kulûb-ı enâm olan Cessar Borciya nam [27] veledü’z-zinâsı nâsı mukaddema fûzulâne ve mütegallibâne ahz eylediği memâliki yed-i tasallutundan istirdâd olunub kendüsü dahi kemâl-i hakaret ile ifnâ ve i’dam olundu. Ve Milan ülkesine istilâ eden Galyas Isfors

²⁰⁸ YM, 42.

²⁰⁹ Hatay, a.g.e., s. 120.

²¹⁰ Hatay, a.g.e., s. 120.

nâm kimesneyi kilisa içinde iken nâ-gâh üzerine hücum edüb katl eylediler ve mütegalib ve sahib-i hurûc olan Louise Isfors nâm kimesne Françe memleketinde zikr olunan ef'al-i şeni'asıçün timurdan masnû' kafes içinde mahbusen ruh-ı habîsini teslim etti. Ve İngiltere'de vâki' İburg ve Lankastro hâkimleri nevbetle birbirlerine hücum ve istilâlarından akıbetü'l-emr ikisi dahi harab ve muzmahill oldular. Ve Rûm kayserleri her biri âharına hücum ve muttasılan mukatele etmeleriyle âhir-i kâr devlet-i islâmiyye fırsat bulub mezbûrân kayserleri tedmîr u harab ve devlet-i Rumiyyeyi istishâb ettiler. Ve bunlara müşâbih nice vâkıât-ı pür-'iberden herkesin mükâfâtı cins-i amelinden olduğu zâhir olur.

“Ve bu zaman-ı adalet-nişânda bu misillü fetret ve inkılabın killetine sebep ilm-i âdâb u ahlâk âleme münteşir olub cemî' nev'-i benî adem güzel halklara heves edüb haşûnet ve mükâbereyi bir miktar hilm ü mülâyemete tebdîl etmeleridir. Vâkı'an bu husûsda yani ta' lîm-i ilm-i adâb ve tefhîm-i fenn-i ahlâk-ı hamide ile memâlik-i Avrupa'yı ma'mûr eden erbâb-ı fezâil ve ma'arifin memnun-ı lutf u keremleriyiz”²¹¹.

Üçüncü bölümde mütercim, Machiavelli'in Fransa kralı Louise'nin devlet idaresinde başarısızlığının sebeplerini izah ettiği bahiste, metne eklediği “Kendüye akrabasından bir kızı nikah etmeğe”²¹² cümlesi İngilizce metinde ve Türkçe tercümesinde yoktur.

Mütercimin Prince metni çevirisinde Onikinci bölümde olmadığı halde metine bir paragraf eklemiştir. Paralı askerlerin mahzurlarının izah edildiği bu bölümde mütercim, bu paragraf ile metin içerisinde verilen örneklere işaret etmektedir:

“Zira ol-asger mağlub ve münhezim olurlarsa kendüye irsâl olunan hâkim dahi mağlub ve münhezim olur. Ve eğer mansûr ve muzaffer olurlarsa kemâl-i gurur ile [108] miyânlarında kendü maslahat ve menfaatlerini mukaddema mütea'hhid oldukları sadakat u istikamete takdîm edüb belki mezbûr hâkime sû-i kasd ve istilâ ve âkıbetü'l-emr memâlikini yedinden intizâ' kâidelerini icrâ

²¹¹ YM, 27-28.

²¹² P, s. 26; Güvenç, a.g.e., s. 51.

eyledikleri kerrât ile vâki‘ olub kütüb-i tevârih-i muhtelifede tahrîr olunduğu vech üzre herne kadar tarih-âşinalara ma‘lûm ise de te’yid-i kelâm zımnında ba‘zı temsilât nakl u beyan olunmak münasib görünür.”²¹³.

On ikinci bölümün son üç paragrafı asıl metinden esas itibâriyle aynıdır. Fakat mütercim bu bölümün devamını özetleyerek daha kısa bir metin haline getirmiştir. Özet metin ile asıl metin arasındaki farklılıkları ve mütercimin metne müdahale ettiği kısımları görebilmek amacıyla her iki kısmı aşağıya alıyoruz:

“Binaenaleyh fusûl-i sâbıkada zikri sebkat eden cezire-i Sicilya hâkimi [Sireküzalı] Hieron nam kimesne hükümetinde müstakil oldukda asâkir-i ecnebiyyeyi serdarlarıyla bir vechile def‘ mümkün olmadığından bi’z-zarure mecmû‘unu kılıçtan geçirüb sükkân-ı memleketten müceddeden asker tertib eyledi ve Françe kralı olan Yedinci Charles nam kimesne kendü memleketine müstevlî olan İngilterelüyü memleketinden tard u teb‘îd ettikten sonra yerlü askerinin gayret ü hamiyetlerini tefahhum etmekle mecmû‘ piyade ve süvari askeri mezbûr yerlülerden tertib u tanzim eyledi.

“Amma sonra oğlu yerine kral oldukda yerlü piyadeleri tard edüb yerlerine İsviç[e]rus âhalisini ta‘yîn etmekle nice âfât u mesâib zuhuruna sebep oldu. Ve Françe devleti eğer mesfûr İsviç[e]rusları kendü askerine karışdırmayub pederi Charles kralın vaz‘ ı üzre yalnız yerli askerini istihdam edeydi elbette kuvvet u kudreti ziyade olur idi. [110] Lâkin bu husûsda hata-yı mahz edüb mülâhaza etmediler ki bir şeyin menfaat-i zahîresine firifte olarak mazarrat-ı bâtına ve müstakillesine dikkat ile nazar etmeksizin şey-i mezbûrun icrasına mübaşeret etmek hiffet-i akıldan iktiza eder. Zira gereği gibi âkil ve dûrbîn olan hâkim mahzurât-ı muhtemelü’l-vukû‘u feraset ile anlayub pîşîn çare ve tedbîrine ta‘alluk ve teşebbüs eder.

“Hülâsa-i kelâm ve netice-i meram kendü asâkir-i mahsûsası olmayan hâkimin bir dürlü metanet ve emniyeti olmaz. Zira kuvvet-i müste‘âre elbette zâ‘îfe ve gayr-ı müstemirre olub ancak sahibini kavi ve mu‘teber eden bendegân-ı hâssa

²¹³ YM, 107-108.

ve muhlistir. Ve yerlülerden müretteb ve muntazam askerdir ki bundan akdem tahrîr eylediğim vechler üzre hareket olunsa bu misillü askerın tedarükü ve tertib u tanzimi mümkündür”²¹⁴.

Orijinal metin tercümesi şu şekildedir:

“İtalya’dan ve taze örneklerden ayrılmak istemiyordum. Daha önce de sözünü ettiğim Siraküzalı Hieron örneğini susarak geçiştirmeyeceğim. Anlattığım gibi, bu adam yurttaşlarınca başkomutan yapılmıştı. Bu mevkiye gelir gelmez, İtalyan Candottierileri gibi davranan paralı askerlerin gereksizliğini anladı. Onları ne tutamayacağını ne de başından atamayacağını düşünerek tümünü kılıçtan geçirdi. Daha sonra savaşa kendi öz birlikleriyle gitti, yabancılarla değil. Konuya uygun düştüğü için Ahdi Atik’ten bir kişiyi de anımsatacağım: Davud, Saul’e Filistinli isyancı Goliat’a karşı çarpışmak isteğini söyleyince Saul onu daha da yüreklendirmek için kendi silahlarıyla kuşandırdı. Ama onları kuşanınca Davud iyi dövüşemeyeceğini söyleyerek düşmanının karşısına kendi sapanı ve bıçağıyla çıkmak istedi.

“Sonuç olarak başkalarının silahları ya üstünden dökülür, ya ağır gelir ya da seni boğar. XI. Louis’nin babası VII. Charles Fransa’yı İngilizlerin elinden talihin yardımı ve kendi gözü prkliğiyle kurtarınca kendi öz ordusunu kullanmak geereğini kabul etti, ve krallığında okçu ve piyade birlikleri kurdu. Daha sonra, oğlu Kral Louis piyadeleri dağıtıp İsviçreli paralı askerler tutmaya başladı. Kendisinden sonra gelenlerce de yinelenen bu hata güncel olayların da kanıtladığı gibi, bu krallığın yüz yüze kaldığı tehlikelerin nedeni oldu. Zira İsviçrelilere şan sağlamakla kendi askerlerini küçük düşürdü; kendi piyadesini ortadan kaldırdığı için adamlarını yabancı birliklerin yazgısına bağladı; [adamları da] İsviçrelilerin eşliğinde savaşmaya alıştıkları için onlarsız kazanabileceklerine inanmazoldular. Dolayısıyla Fransızlar İsviçrelilere dayak atmıyorlar ve İsviçrelilersiz de başkalarının karşısına dikilmeye cesaret edemiyorlar. Demek ki Fransız orduları bir bölümü paralı askerlerden, bir

²¹⁴ YM, 109-110.

bölümü yerli askerlerden olmak üzere karmadır. Böyle bir bütün sadece yardımcı askerler ya da sadece paralı askerlerden çok daha iyidir ama öz ordulardan çok daha az iyidir. Bu örnek yeter; çünkü eğer Charles'ın öğütleri tutulmuş ve geliştirilmiş olsaydı Fransa Krallığı yenilmez olurdu. Ama insanlar sakınmasızca bir işe başladılar mı iyyinin tadına bakarken latta yatan zehiri fark etmezler. Tıpkı daha yukarıda sözünü ettiğim verem ateşi gibidir bu.

“O nedenle, prenslikte kötülükleri daha uç verdiği an fark etmeyen prens gerçek bilge değildir. Bu yeti de çok az kişide bulunur. Ve eğer Roma İmparatorluğu'nun düşüşündeki ilk neden iyi aranır, bunun Gotları orduya almakla başladığı görülür; o andan sonra Roma imparatorluğu'nun güçleri yozlaşmaya başladı; birinden kaldırılan tüm iyi nitelikler ötekine veriliyordu. Sonuç olarak, demek ki hiçbir devlet eğer kendi özünden bir orduya sahip olmazsa güvenlikte değildir, tüm yazgısı talihin eline teslim edilmiştir değil mi ki düşmanlıklar karşısında onu savunacak hiçbir güce sahip değildir. Ve şu söz bilge adamların her zaman özdeyişi olmuştur: Quod nihil sit tam infirmum aut instabile, quam fama potentiae non sua vi nixa (Hiçbirşey kendi öz gücünde dayanmayan bir iktidar gösterişi kadar zayıf ve istikrarsız değildir”. Senin öz ordun tebandan, ya yurttaşlarından ya da senin yarattığın kişilerden meydana gelir. Tüm ötekiler ya paralı askerlerdir ya da yardımcı askerler. Böyle bir orduyu nasıl düzenlemek gerektiğini ise yukarıda anılan dört örnekteki düzenlemelerde bulmak, ve Büyük İskender'in babası Filip'in ve çok sayıda başka prenslik ile cumhuriyetin nasıl silahlanıp ordulandıklarına bakmak yeter. Dolayısıyla kendi yargımı tamamen onların davranışlarına bakıyorum”²¹⁵.

Anti-Machiavelli'in hangi amaca matuf olarak tercüme edildiğini girişte ifade ettiğimiz gibi kesin olarak bilemiyoruz. Mütercimimiz metinde bunu izhâr etmiyor, gizliyor. Fakat metnin bir yerinde metne ilave edeceği bir paragraf ile kastını ifşâ veya maksadına uygun olan şu şümleleri yazıyor: “Lâkin el-hâletü hâzihi tavâif-i askeriye bölük bölük tertib olunub küçükleri büyüklerine ve cümlesi zabıtânına mutî‘ u münkad

²¹⁵Güvenç, a.g.e., s. 94-96.

[162] ve birbirlerine merbut ve taht-ı zabıt-ı itaatte mazbut olub mansıbları ancak kralları taraflarından tevcih olunmağla onlardan bir türlü havf u ihtirazımız yoktur. Ve “Devlet-i Aliye-i İslâmiyye dahi askerîsini eğer bu vech ile idare edeydi isyân ve tasallutlarından be-herhal emin u salim olması mukarrer idi”²¹⁶. Mütercim, Machiavelli’in askeri intizam ile ilgili yazmış olduğu bahsi tercüme ederken eklediği bu paragrafta; tırnak içerisine alınan kısımda, özellikle Yeniçeri başıbozukluğundan ve isyanlarından mülhem olsa gerek bir hayıflanması sözkonusudur.

Mütercimin metne ilave ettiği metinlerden en hacimlisi²¹⁷, eserin son bölümüdür. Bu bölüm, yazma metinde yirmi dördüncü, orijinalinde ise yirmi altıncı olan son bahistir. Sözkonusu bölümde hem Machiavelli’nin yazdığı, hem de II. Friedrich’in yazdığı kısım özetlenmiştir. İtalya’nın yabancı devletlerin işgalinden kurtularak nasıl birliğini sağlayacağı hususunda yazılan kısmı tercüme etmek mütercimin kendi lisanıyla “teferruat” olduğundan, bu bahsi özetlemiştir. Reddiye kısmını da aynı şekilde daha öz bir metin haline getirmiştir. Dolayısıyla son bölüm, metin yazarlarının kastını muhafaza etmekle birlikte, tamamıyla mütercimin inşa ettiği bir bölümdür.

3.4. Yazma metinde eksik olan bölümler:

Yukarıda da ifade edildiği üzere Voltaire’in önsözü, 11. bölüm ve 24. bölüm bütünüyle yazma metne alınmamıştır. İlgili bölümler, metnin bütünlüğünü sağlamak, özellikle kilise ve ruhban devletler hakkında Machiavelli’in fikirlerini açığa çıkarmak maksadına matuf olarak Ekler’e alınmıştır²¹⁸.

Kilise ve ruhban devletlerin monarşiler üzerindeki baskı ve müdahaleleri Machiavelli’in üçüncü bölümde üzerinde durduğu bir husustur. Devletler üzerinde dini kurumların olumsuz etkilerini dile getiren on birinci bölümün tercümeye alınmaması dikkate değer bir husustur. Osmanlı devlet yapısının ve dini hiyerarşinin idare ve

²¹⁶ YM, 162.

²¹⁷ Yirmi üçüncü bölümde metnin sonuna eklenen şu cümleler de mütercimin ilavesidir: “Mesela Trayban nam imparator medh ü sena olundukça mecbûl olduğu fezâil ve hasenâtın teksirine ziyade sa’y u gayret eder idi, amma Tiber [Tiberius] nam diğer imparator etrafında olan kimesnelerin müdâheneleri sebebiyle icra-yı seyyiât ve kabâyihde müstekarr olur idi”; YM, 195.

²¹⁸ Bkz. Ekler, s. 177-192.

yönetimin bir parçası oluşu, bu bölümün tercümesinde çekince oluşturmuş olabilir mi sorusunu burada sormak istiyoruz? Çünkü Machiavelli'in eserinin kilise tarafından yasaklanması ve aforoz edilmesine sebep, on birinci bölümde din adamlarını rahatsız edecek derecede keskin bir dille ileri sürdüğü düşüncelerdir.

Yazma metine alınmayan bu bölümler, eserlerin Türkçe tercümelerinden iktibas edilmiştir. Yalnız eksik metinler, iktibas edilirken mütercimlerin kullandığı Türkçe imla aynen alınmış, dizgi hatalarını düzeltmek dışında çeviri metinlere müdahale edilmemiştir. Eksik bölümlerin sonunda düşülen dipnotlarla iktibasların hangi eserlerden olduğu gösterilmiştir.

II. BÖLÜM:

TÜRK-OSMANLI SİYASET DÜŞÜNCESİ İLE MACHİAVELLİ'İN SİYASET FELSEFESİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

1-Osmanlı Siyaset Felsefesinde Devlet ve Hükümdar Kavramı:

Devlet kelimesi Arapça'da “başka bir hale dönmek, nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak manalarında kullanılmaktadır. Devlet kelimesinin, siyasi bir kavram olarak kullanımında, devletin belli sıfatları vardır. “Zafer, güç” ve “hâkimiyetin dönüşümlü olarak el değiştirmesi”, “iktidarın süresi”, “iktidarın ne şekilde el değiştirdiği”²¹⁹ gibi unsurlar, devletin şeklini ve özünü belirler. Bir devlette gücün ve iktidarın el değiştirme biçimi siyasi yapının sürekliliğinin ölçütüdür. İslam siyasi literaründe, islam düşünce tarihinde devlet kelimesi, hem hâkimiyetin el değiştirmesi hem de bu hâkimiyete dayalı siyasi yapı anlamında kullanılmıştır.

İslam felsefe tarihinde devlet tanımlaması, bir gerçekliğin tahlilinden ziyade felsefi ve teorik olan, idealize edilmiş, geçekliğin eksik ve yanlışlarından arındırılmış bir düzen anlayışıdır. Bu ideal devletin varolması zorunlu iki unsuru vardır: Organik düzen anlayışı ve saadet tanımlaması. Bu tür bir devleti idealize eden Farabi'dir, ve nitelikleri açısından Platon'un Devlet'iyle büyük benzerliği vardır. Fakat Farabi İslam siyasi terminolojisi ve felsefi yaklaşımlarını kullanarak ve yorumlayarak ideal devletini kurgulamıştır²²⁰.

Batı dillerinde *satte*, *staat*, *état*, *stat*, *stato* kelimelerinin karşılığı olan devlet, siyasi gücün kurumsallaşması anlamında kullanılmaktadır²²¹.

Osmanlı Devleti, on üçüncü yüzyılın sonlarında küçük bir aşiret iken on dördüncü yüzyılın ortalarında kurumsallaşmış bir devlete ve bundan bir yüzyıl sonra üç kıtada hakimiyet alanı genişlemiş, bir imparatorluğa dönüşmüştür²²². I. Murad'ın saltanatı döneminde, kendisinden önceki altı padişahın icraatlarıyla birlikte devletin

²¹⁹ Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, DİA, c. 9, İstanbul, 1994, s. 235.

²²⁰ Davutoğlu, a.g.m. s. 239.

²²¹ Davutoğlu, a.g.m., . 235.

²²² Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2006, 1.b., s. 37.

idari ve mülki anlamda kurumsallaşması sağlanmıştır.²²³ İstanbul'un fethi ile Osmanlı Devleti, farklı din ve mezhepte olan, farklı dillerde konuşan bir imparatorluk coğrafyasına sahip olmuştu. Fakat Osmanlı siyasal geleneği²²⁴ içerisinde bu imparatorluk, güç ve kudret bakımından, siyasi iradenin tecessüm etmesi açısından sultanın şahsıyla özdeşleşiyordu. Padişahın kendisi bir manada devlet oluyordu. Osmanlı devlet geleneğinde hükümdarın hâkimiyetinin göstergesi olan semboller, bu düşünceyi desteklemektedir: payitaht, saray, çadır, taht, tac, hutbe, sikke, unvan ve lakablar, nevbet, kılıç, bayrak, tıraz ve tuğ²²⁵.

Hükümdarlığın tevarüsü usulünün bilgelik ve liyakat esaslarına bağlı kalınırken, hükümdarlığın asil bir soydan devamı düşüncesi, siyasi yönetimin daima güç ve tecrübe sahibi bir elde kalması gayesine ve hükümdarın iktidar sorumluluğunu taşıyabilecek eğitim ve beceriyi kazanmış olmasına bağlı kılmıştır.

Osmanlı hanedanlığının ilk dönemlerinde devamını mümkün kılan esasların en önemlilerinden biri, veraset usulü ve teamülleridir. Taht mücadeleleri olarak adlandırılan, şehzadelerin tahtın boşalması halinde birbirleriyle mücadeleleri ve iktidar kavgası, içlerinden birinin payitahtta tahta cülus etmesi ile sona eriyordu. Tahta geçen şehzade devletin meşru hükümdarı, padişah-ı ruy-ı zemin zıllullahi fi'l-arz anlayışına göre kutsal kişi mertebesi kazanıyordu. Cülustan sonra şehzadelerden herhangi birinin taht mücadelesine devam etmesi “huruc ale's-sultan, isyan” olarak adlandırılıyordu.²²⁶ Bir şehzadenin tahtta babası veya hanedan üyelerinden birinin bulunması halinde iktidar mücadelesine girmesi de “isyan” olarak sayılırdı.

²²³ Eroğlu, a.g.e., s. 43.

²²⁴ Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve kurumlarının teşekkülü üzerine yapılmış önemli çalışmalar için bkz. Aydın Taneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Devrinde Vezir-i Âzamlık, Ankara, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1974; Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977; Aydın Taneri, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Ankara, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978; Ahmet Emin Yaman, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sadr-ı Âzamlık (1876-1922), Ankara, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1999; Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003; Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2006, 1.b., 195 s.

²²⁵ Taneri, a.g.e., s. 214.

²²⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 56.

Buna göre Osmanlılarda saltanat veraseti usulü, geleneksel Türk hâkimiyet ve hükümdarlık anlayışı tesiriyle belirlenmektedir²²⁷. Veliahd tayini Orta Asya Türk ve Moğol devletlerinde kurumsallaşmış bir sistem olarak gözükmektedir. Bu anlayışa göre hakimiyet etme hakkı Tanrı tarafından verilen bir haktır²²⁸. Kutadgu Bilig’de ilahi hakimiyet düşüncesi, hükümdarlığın hakimiyet kaynaklarından biridir ve Türk Beylerinin hakimiyetlerini Tanrı’dan aldıklarına dair beyitler vardır²²⁹. Osmanlı kroniklerinde de veliahtın seçiminin Allah’ın takdiri ve inayeti ile olduğuna dair bilgiler vardır. Bu sebeple veliahtın tayinine Osmanlı şehzadeleri hoş bakmamaktadır²³⁰. Fakat Osman Bey, oğlu Orhan’ı, I. Murad ve I. Mehmed büyük oğullarını veliahd tayin etmişlerdir. Bu şekilde Osmanlı devletinde hükümdarlığın intikâli veraset usulü ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devletinde veraset usulü ya vasiyet usulü ya da hanedanın içinden muktedir ve liyakat sahibi birinin saltanata getirilmesi anlayışına dayanmaktadır. Fakat hükümdarın veraset hakkına sahipliği ile birlikte onun iktidarı kullanma becerisine sahip olup olmadığı ve bilgeliği, üzerinde durulan ve tartışılan bir mevzu olmuştur. Hükümdarın veraset hakkı onun sahip olduğu kabiliyet ve bilgelikle alakalandırılarak hanedan mensupları arasında bir kişiye devlet adamlarının teveccühü ile teşekkül etmiştir²³¹. Hükümdarın veliahtını tayin etmediği erken dönemde, devlet ricâlinin desteklediği şehzade hükümdar olmuş, ya kardeşlerinin biat sözünü almış veya da onları ortadan kaldırmıştır.

Saltanatın, içsavaşlarla tehlike atlattığı taht mücadelelerinden kurtularak tek bir hükümdarın idaresine teslim olduğu dönemlerde; hanedanın devamlılığını sağlayan iki önemli prensipten söz etmek gerekir. Birincisi saltanata geçmesi muhtemel şehzadelere

²²⁷ Aydın Taneri, Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Ankara, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978, s. 116.

²²⁸ Abdülkadir Donuk, “Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 17, Nisan 1982, s. 103.

²²⁹ Kutadgu Bilig’de hâkimiyetin kaynağının ilahi hakimiyet olduğuna dair şöyle bir beyit vardır: “Tanrı (bayat) kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce uygun tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir” bkz. Özlem Bağdatlı, “Kutadgu Bilig’de devlet ve devletin amacı”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı: 13, Mart 2008, s. 52.

²³⁰ Taneri, a.g.e., s. 117.

²³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 3. b. s. 46. Ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, “Fatih’in teşkilat kanunnamesi ve nizam-ı âlem için kardeş katli meselesi”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 33, Mart 1980/81, s. 17; Anthony Dolphin Alderson, Osmanlı Hanedanının Yapısı, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 28.

payitahta yakın eyaletlerin idaresini verme usulüdür ki şehzade babasının vefatıyla kolayca payitahta intikâl edebiliyordu. İkincisi kardeş katli usulüyle saltanatı tehdit edebilecek muhtemel isyanlar önleniyordu.²³²

Osmanlı Devleti veraset usulünde, kardeş katli kaidesinin gerekliliğini Timur'un oğlu Şahruh'un, Osmanlı veraset sistemine "Osmanî türesine göre, kardeşlerinden her birini ortadan kaldırmışsın. Can kardeşleri arasındaki bu tarz-ı hareket Türe-i İlhani'ye uygun düşmez" eleştirisine Çelebi Mehmet şu şekilde cevap vermektedir: "Kardeşler hakkındaki öğütleriniz baş üstüne! Lâkin, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından beri atalarımız müşgülleri tecrübe eli ile çözmüşlerdir. İki padişah bir memlekette barınamaz. Hususiyle, bizim etrafımızdaki düşmanlar fırsat beklerler"²³³.

Osmanlı Devleti siyaset tecrübesi, Çelebi Mehmed ile birlikte devletin otoritesini tek elde toplamak ve iktidarın gücünü bölecek şekilde hanedana mensup kişilere "yurtluk" adıyla yer tahsis etmek usulünü kaldırmıştır²³⁴. Osmanlı ülkesinde sadece şehzadeler sancağa gönderilmişler, fakat sancağın işlerinin idaresi "kul" taifesinden olan lalara verilmiştir. Fakat bu uygulama, "devletin merkezi ve mutlak otoritesini" sarsabileceği düşüncesiyle, II. Bayezid ve Kanuni döneminde birtakım tecrübelerin de katkısıyla, padişahın ekber evladının sancağa gönderilmesi yönünde şekil değiştirdi²³⁵.

Fatih'in veraset usulü üzerinde yapmış olduğu değişiklik, Birinci Ahmed'in uygulmasına kadar devam etmiştir. Sultan I. Ahmed, verasetin hanedanın en büyük üyesine geçeceğine dair fermanı yayınlamıştır. Padişahların cüluslarındaki "bi'l-ırsi vel istihkak" kaydı bu manadadır²³⁶. Burada hükümdarın veraset hakkını kullanarak iktidara gelmesi için gerekli görülen "istihkak/kabiliyet sahibi" olması şartı oldukça önemlidir. Siyaset metinlerinde hükümdarın "hakimiyet hakkı" bu istihkak şartı ile alakalandırılarak tartışılmıştır. Öncelikle hükümdar, "cesaret" sahibi olmalıdır, çünkü hükümdarın ülkesini koruyabilmesi ve düşmana karşı koyabilmesi için cesur olması gereklidir. Aynı zamanda hükümdar "erdem" sahibi olmalıdır. Adalet sahibi olması,

²³² Alderson, a.g.e., s. 32.

²³³ Taneri, a.g.e., s. 119.

²³⁴ Taneri, a.g.e., s. 119.

²³⁵ Taneri, a.g.e., s. 119.

²³⁶ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, s. 46.

erdemli olmasına bağlıdır. Halkının sevgisini ve güvenini kazanabilmesi için doğru sözlü, yumuşak huylu ve alçakgönüllü, sabırlı ve merhametli olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde hükümdarın tahta geçmesi yani culûsu ve devlet ricâlinin ona bağlılığını ifade etmesi yani biat merasimi gerçekleştirileceği gün ve saatinin tayini gibi meseleler bakımından bazı kaidelere göre teşekkül ederdi²³⁷. Aynı zamanda hükümdarın tahta geçmesi bazı teorik ve pratik kaynaklara dayanması gerekiyordu. Teorik kaynakları, şeri ve örfî hukuk, pratik kaynakları da halkın hükümdara teveccühü, tarikat ve birtakım sosyal örgütlerin taraftarlığı, ulemanın tensibi ve askeri sınıfın onayıdır²³⁸.

Osmanlı devlet geleneğinde hükümdarın mutlak hâkimiyeti önemsenmiş, Fatih Kanunnamesi ile de hükümdarın mutlak hâkimiyeti bir kaide olarak sunulmuştur²³⁹. İdris-i Bitlisî bu hususta şu cümleleri kaydetmektedir: “Mülk sahasında emir sahibi tek olmalı. Sultanın varlığı ile beraber, evladı, akrabası ve yardımcılarının kendilerini hükümetin başı sanarak halka saldırmaları gerekmez”²⁴⁰.

Osmanlı hükümdarlarının örfî hükümlerlik yetkileri, Orta Asya devlet geleneği ve yakın şark devlet telakkilerinin bir ürünüdür. Fakat hükümdarın hükümlerlik yetkisinin kaynağı araştırılırken; Tursun Bey'in bu yetkinin kaynağını ictimâî nizamı koruma düşüncesi olarak göstermektedir.²⁴¹ İctimaî nizam düşüncesi daha sonra pek çok Osmanlı siyaset ve ahlak teorisyenlerince “adalet dairesi” olarak bilinen bir düşünce sistematığı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı padişahları, yetkilerini kullanma ve devlet işlerinin işleyişi bakımından Türk-İslâm tarihinde belki en mutlakiyetçi ve merkeziyetçi hükümdarlardır²⁴². Hükümdar, devlet ile özdeş sayılmıştır. Fakat onun yetkilerini

²³⁷ Taneri, a.g.e., s. 137.

²³⁸ Taneri, a.g.e., s. 157.

²³⁹ Halil İncalcık, padişahın mutlak hâkimiyet yetkisinin Fatih Sultan Selim ile doğduğunu, Selim I ve Süleyman I'ın şahsında kudret ve yetkilerini tamamladığını belirtmektedir. Bkz. İncalcık, a.g.m., s. 493.

²⁴⁰ Hasan Tavakkoli, Kanun-ı Şahenşahi, Basılmamış Doktora Tezi, Üniversite Ktb. Nr. 11554, s. 18'den rivayet eden Özcan, “Fatih'in teşkilat kanunnamesi ve nizam-ı âlem için kardeş katli meselesi”, s. 18.

²⁴¹ İncalcık, Padişah, “Padişah”, s. 494.

²⁴² İncalcık, “Padişah”, s. 495; Engin Akarlı, “Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Hukuk Anlayışı”, 16. yy'dan 18. yy'a Çağdaş Kültürün Oluşumu içinde, İstanbul, Metis Yayınları, 1986, s. 24.

kullanan, icra eden rical ve ordu başta olmak üzere görevleri ve işleyişi belirli kurallara bağlı bir devlet örgütü vardır.²⁴³

Machiavelli de eserinde Osmanlı hükümdarlarını mutlak hükümdarlara örnek olarak göstermektedir. Hükümdarlar, tahta geçişlerinden itibaren mevcut uygulamalar esnasında karşılaşılan problemleri çözmek için birtakım düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemelere, kanun ve nizamlara, “siyaset-i sultanî, yasağ-ı padşahî” veya örf denilmiştir.²⁴⁴

Osmanlı sultanları, hakim oldukları coğrafyanın kendilerine itaatini temin etmek ve iktidarlarına tabi kılmak amacıyla otoritelerini icra eden ulema dışında kalan geniş bir memur kitlesine sahiptiler. Kalemîyye ve askeriyye olarak adlandırılan devlet yapısı, Osmanlı devletinin merkezîyetçi yapısını temin ve tesis eden en önemli unsurlardır. Bununla birlikte hükümdar yetkisini kullanırken birtakım teamüllere riayet etmek zorundadır.

Osmanlı hükümdarlarının yetkilerini kullanmak bakımından açıkça denetlenemez, kontrole tabi tutulamazdı, bununla birlikte şer‘î kanunlara uymak zorunda idi. Padişahın bizzat kendisi otoritesini kullanmak bakımından şeri kanunlarla sınırlanmıştır. Dini hükümleri kendi isteğine uygun olarak değiştiremez veya bu hükümlere apaçık kayıtsız kalamazdı.²⁴⁵ Padişahlar, devlet işlerinde bir karar vermeden evvel bunlar Divan-ı Hümâyunda veya Bâb-ıalî’de ayrıntılarıyla incelenir ve karar sureti hükümdara takdim edilirdi. Divan’ın kararını kabul edip etmemek hükümdarın iradesine bağlıydı.²⁴⁶ Divan, adı verilen kurum, devlet işlerinin işleyişi ile alakalı olarak devletin ileri gelenlerinin toplanıp karar verdikleri bir kurum olmanın yanında padişahın yetkilerini kullanması bakımından bir denetim işlevi görmüştür. Bu görev sebebiyle divan üyelerinin, devlet adamlarının kamu görevini yerine getirirken

²⁴³ Akarlı, a.g.m., s. 24; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 214.

²⁴⁴ Taneri, a.g.e., s. 182.

²⁴⁵ Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, s. 50.

²⁴⁶ Uzunçarşılı, a.g.m. s. 50.

padişaha karşı sorumluluğu olmakla birlikte “istiklal” yani bağımsız iradeye sahip olmasının önemi de devlet adamlarınca vurgulanmaktadır.²⁴⁷

Görüldüğü üzere Osmanlı hükümdarı devletin idaresinde yetkili en üst makamdır. Fakat yetkilerini kullanmak bakımından tamamen bağımsız değildir. Verdiği kararlarda hem şeri otoritenin hem de divan üyelerinin onayını almak durumundadır. Burada devletin kurumsal yapısı, padişahın yetkilerini kullanmasında bağlayıcı unsurdur. Bu kurumsal yapı, hükümdarın tahta geçmesi şartlarını veraset sistemi ile belirlerken padişahın yetkilerini kullanma biçimine göre de meşruiyetini sorgulamaktadır.

Machiavelli’in hükümdarının iktidara geçiş ve iktidar yetkilerini kullanış biçimine baktığımızda, Prince’de zikredilen yeni kurulmuş müstakil devletlerde hakimiyetin ve gücün muhafazası şartları hiçbir teamül ve kaideye bağlı değildir. Machiavelli’in hükümdarı eylemleri bakımından herhangi bir sorumluluk taşımaz. Yetkilerini denetleyen herhangi bir kurum ve merci de yoktur. Hükümdarın güç ve kudretini muhafazası, tamamen hükümdarın şahsi kararlarına ve talihine bağlıdır.

Machiavelli, siyaset ilkelerini iktidarın ne şekilde kullanılacağına, gücün ne şekilde elde tutulacağına inhisar etmiştir. Fakat o, iktidarların el değiştirmesini herhangi bir veraset sistemiyle değil, hükümdarların kendi hırs u tamaları ve becerikliliği ile irtibatlandırır. Eserinde devletlerin kurumsal yapı ve yetkilerin kullanımı özelliğinden daha çok dikkatini hükümdarın iktidarını kullanma şekline yoğunlaştırmıştır. Bu sebeple Machiavelli’in siyaset sisteminde devletin devamı için gerekli olan ilkeler; hükümdarın şahsıyla irtibatlıdır. Osmanlı devleti hükümdarının yetkilerini icra ve gücünü kullanmak bakımından, kurumsal bir yapı içerisinde, Machiavelli’den devralacağı herhangi bir ilke yoktur.

²⁴⁷ Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Müri’t-tevârih, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, I, 1976, s. 29.

2-Machiavelli’de Devlet ve Hükümdar Kavramları:

Machiavelli’in hükümdarlığın tesisi, bekası fikirlerini ele aldığı eserinde, “devlet”in tanımı tam olarak yapılmış değildir. Machiavelli, tanımın kendisinden ziyade bir devletin nasıl teşekkül ettiği ve ne şekilde, hangi unsurları bünyesinde taşıyarak devam edebileceği meseleleri üzerinde durmaktadır.

Onun devlet bahsinde ele aldığı hükümdarlıklar, kurumsallaşmış, köklü bir hanedanın devamı olan devletler olmayıp istila ve güç mücadeleleri sonucunda ele geçmiş küçük devletçiklerdir. Machiavelli, eserinde bu devletçiklerin varlıklarını devam ettirmelerinin imkân ve şartlarını izah etmektedir. Onun yer yer bahsettiği Roma imparatorluğu, Osmanlı Devleti, Sasani Devleti gibi büyük güçler coğrafyalarının genişliği, iktidarlarının gücü, hükümdarlarının zorbalığı gibi örneklere konu olmaktadır. Machiavelli, bu devletler örneğinde kurumsallaşmış devlet yapıları, işleyişi, halkların hürriyet ve mükellefiyetleri gibi meseleleri sözkonusu etmez.

Bu bakımdan Osmanlı devlet yapısı örneğinde yönetim sistemi ve organlarının işleyiş şekillerine dair uzun bahislerin yazılabileceği, kanun ve ilkelerin tartışılabilmesi, karşılaştırılabilmesi bir devlet ve sistem algısı Prince’de yoktur. Floransa şehir devletinin mevcut sorunları, devlet adamlarının tutum ve uygulamaları, güçlü bir iktidarın kaynakları ve kullanım araçları Machiavelli’in gündemini teşkil etmektedir.

Prince’te hükümdar ve hükümdarlık kurumunun tek bir kaynağı vardır, o da hükümdarın siyasi ve askeri gücüdür. Hükümdar, siyasi entrikalar ve askeri müdahaleler ile bir hanedanı yok edebileceği gibi, yeni kurulmuş bir devleti de ele geçirebilir. Bu durumda Machiavelli’in hükümdarının siyasi otoritesini meşru kılan tek unsur, askeri güç ve üstünlüğüdür. Yeni ele geçirilmiş bir devlette hükümdarın tahta geçişi, mevcut teşrifat kaidelerinin icrası ile, cülus, biat, tac giyme ve kılıç kuşanma, gibi ayin ve törenlerle gerçekleşmez.

Machiavelli’in eseri, Türk düşüncesinin ürettiği ve siyaset sahasında çokça örneği mevcut bir yazım tarzına benzemektedir. Onun eseri de taşıdığı teknik özellikler açısından bir tür siyasetname metnidir. Eser, yeni hükümdar olmuş, Lorenzo de

Medici'ye sunulmaktadır. Yazarın amacı, takdim yazısında da belirttiği gibi, yeni idareyi devralmış hükümdara, geçmişte yönetimde bulunmuş kimselerin tecrübelerini, ideal ve yanlış tutumlarını aktaracak, tabiri caizse hükümdara kılavuzluk edecek bir metin sunmaktır.

Eser, baştan sona incelendiğinde yazarının gayesinin hükümdara yol gösterecek bir metin hazırlamak olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Yirmi altıncı bölümde Machiavelli İtalya'nın birliğini sağlamanın imkânını anlatmaktadır. Kitabın varlık nedeninin önsözdeki ifadelerle sınırlamanın yanlış olduğu, son bölümün dikkatle okunmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Eserde ilk olarak hükümdarlığın kökeni ve meşruiyet şartları ve varlıklarını ne şekilde devam ettirebilecekleri tartışılmaktadır. Birinci bölümden on ikinci bölüme kadar olan kısım yukarıdaki soruların cevaplarına ayrılmıştır. Machiavel'in eserinde siyaset ve savaş sanatında üst derecede kabiliyetli hükümdarlar örnek gösterilmiş, çoğunlukla ilkçağın yöneticileri, bazan da çağının devlet adamlarının iktidarlarına atıf yapılmıştır. Bu yöneticiler, ona göre cesareti ile talihi yakalayan, ilahi adaletin gerçekleşmesi yerine aktivist olan, kaderini kendi yapan, kendi siyaset ilkeleri dışında kural tanımayan kimselerdir.

Machiavelli, yönetim ve idare anlayışının sınırlarını çizerken ilkelerini belirlerken önce tekil örneklerden yola çıkmaktadır. Siyaset yapıcıları, idareciler, hükümdarlar, ileri sürdüğü siyaset ilkelerinin uygulayıcıları olarak gözükmektedir. Hükümdarların şahsında ve başarılarında genel siyaset teorisinin örneklerini bulup bu yolla tekil doğrulardan genel kaidelere ulaşmaktadır.

Machiavelli, kendinden öncekilerden farklı ve daha çarpıcı bir şekilde devleti ele almaktadır. İlkçağdan itibaren filozofların devletin amacı üzerine kaleme aldığı metinlerden farklı olarak, siyasal güç ve iktidarın amacının ne olduğu üzerinde durur²⁴⁸. Daha doğru bir ifadeyle eseri, siyasal gücün kullanımına dairdir. Kendinden önceki filozoflar, siyasal iktidarı bir araç olarak görmektedirler, Machiavelli ise

²⁴⁸ William Eberkin, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, İstanbul, Şule Yayınları, 1996, s. 136.

eserinde siyasal iktidarın fonksiyonuna ve en önemlisi iktidarı kullanan hükümdar ve devlet adamlarının bu iktidarı kullanım biçimlerinin önemine dikkat çekmektedir.

Machiavelli, bir hükümdarın hükümetinde istikrarının şartı olarak yeni bir kanun/anayasa tesisi ve düzenli bir ordunun tertibini gerekli görmektedir²⁴⁹. Yasaların devamlılığının güvencesi devletin gücü ve iktidarındır. Bu ise devletin iyi bir ordusunun varlığını gerekli kılar, Ona göre “kendü asâkir-i mahsûsası olmayan hâkimin bir dürlü metanet ve emniyeti olmaz”²⁵⁰.

İtalyan birliğini sağlayacak bir hükümdar için öngördüğü beceri, siyasi kabiliyetinin derecesine bağlıdır. Becerikli bir hükümdar, dağınık İtalyan birliğini toplayacak, şehir devletlerinin birliğini sağlayacak kuvvette askeri birlik oluşturacak ve devletleri biraraya getirecek bir yurttaşlık sevgisinin temellerini atacaktır. Ona göre bir hükümdar bu sebeple halkının kaderini belirlemektedir.

Machiavelli’e göre dünya üzerinde sadece iki devlet şekli vardır. Biri cumhur diğeri de istiklal olan devletlerdir. İstiklal üzere olan devleti şu şekilde tanımlamaktadır: “Ve devlet-i müstakile ya müddet-i vâfireden berü neseb-i vâhidden miras tarîkiyle intikâl veyahud ecânibden biri müceddeden kesb ü tahsil edüb serir-i saltanata su’ûd ve taht-ı hükümte ku’ûd eder”²⁵¹. Bir devlete sahip ve hâkim olmanın şartlarını ise şu şekilde açıklamaktadır: “Tasarruf etmek mâlik olanın şevket ve kuvveti yahud saâdet-i tâli’i veyahud hüsn-i hulku ve memdûhiyet-i etvâr veyahud devlet-i âharînin imdâd ve i’âneti sebebiyle olur”²⁵². Prince’te talih, insanların denetleyemediği güçlerin göstergesi olarak kullanılmıştır.

Onun tezine göre yeni hükümdarlıklar iki şekilde tesis olunur. Birincisi, bir kişinin kendi ordusu ve virtue’su aracılığıyla, ikincisi, başkalarının yardımıyla ya da talihi aracılığıyla. Francesko Sforce, Musa, Cyrus, Romulus, Theseus ve benzeri hükümdarları da sahip oldukları erdemler sayesinde iktidara geçenlere örnek olarak

²⁴⁹ YM, 100.

²⁵⁰ YM, 110.

²⁵¹ YM, 7.

²⁵² YM, 7, YM, 45.

gösterir. Başkasının yardımı ve talihleri sayesinde hükümdar olanlara örnek gösterdiği kimselerin çoğu İtalyan hükümdarları ve Cesare Borgia'dır²⁵³.

Machiavelli, hükümdarın siyasal başarı ve başarısızlıklarının nedeni olarak sadece onun kabiliyetini ölçü olarak görmez. Aynı zamanda hükümdarın şansını ve zamanın getirdiği bir takım fırsatları değerlendirebilme becerisini bir faktör olarak değerlendirmektedir. Bir kimsenin hükümdar olmasının talihine bağlı olduğuna dair Machiavelli'in yorumları, İlkçağ ve Ortaçağ düşünürlerinin "talih" ve "talih tanrıçası tanımlaması" hakkında yazdıkları ile anlamlı hale gelecektir.

Romalı tarihçi ve ahlakçılara göre bir kişi bulunduğu konumu talihine borçlu ise o zaman talihinden korkmayı da bilmelidir. Romalı tarihçiler, talihi daima korkulması gereken, her daim kötü bir güç olarak tanımlamışlardır. Talih denilen tanrıçanın bir kişiyi daima yükseltmesi nasıl sağlanabilir sorusu Romalı tarihçilerin güçlü ve başarılı krallıklar için cevabını aradıkları bir soru olmuştur.

Talihi devamlı olarak cezbetmek, daha Türkçe bir ifadeyle talihi yaver gitmek nasıl mümkün olacaktır mevzusunda Romalı tarihçi ve edebiyatçılarca verilen cevap, talihi cezbeden şeyin, erkekçe cesaret, yani virtue'ya sahiplik olduğudur. Hristiyanlığın Roma'ya ve Roma düşüncesine nüfuzu ile bu düşünce değişerek talihi "kör bir güç" olarak tanımlama eğilimi doğmuştur. Buna göre talih, etkilenebilir ve nüfuz edilebilir bir şeydir.

Rönesansla birlikte talih üzerine yazılan eserlerde; cesareti talihi cezbeden bir nitelik olarak kurgulanmaya başlanır. Machiavelli de bu inancı ileri sürenlerden biridir. Ona göre Hristiyanlığın tesiriyle; insanın dünyanın değişimine hiçbir şekilde karşı koyamayacağı tezine katılmak, insanın cüzi iradesinin varlığını reddetmektir. İnsanın seçim yapmasını mümkün kılan cüzi bir iradesi vardır. Talihi insan tarafına çeken faktör, ona uygun hareket edebilmeyi öğrenmektir. Talihin değişken tabiatına ayak uydurabilmeyi öğrenmek, onu etkisiz kılmak demektir²⁵⁴.

²⁵³ Skinner, a.g.e., s. 41.

²⁵⁴ Skinner, a.g.e., s. 47.

Machiavelli bu çerçevede hükümdarın kendi iradesi dışında, etrafındaki güçlerin belirlediği oluşumları şans, yazgı, talih anlamındaki “fortune” kavramı ile karşılamaktadır. Fortune’nun tıpkı taşkın bir nehir ve bir kadın gibi ancak cesur kişilerce zabtedilebileceğini ifade etmektedir.

Giovan Soderini adında bir arkadaşına yazdığı bir mektupta, Machiavelli, “tabiatın her insana belirli bir yetenek ve ilham kaynağı verdiğini” ve “bütün insanların bu yeteneklerin denetimi altında” olduğunu, fakat zamanın ihtiyaçlarına göre hareket edip bu yetenekleri ona göre kullanabilen kimselerin talihin iyi ya da kötü yanıyla karşılaştığını belirtmektedir²⁵⁵.

Prince’i siyaset bilimi açısından önemli ve değerli kılan metinlerden biri olmasına sebep, erdem “virtue” kavramını ele alış biçimidir. Machiavelli, ilkçağ ve Ortaçağ düşünürlerince bir hükümdarın sahip olması gereken nitelikleri belirlerken zikrettikleri bu kavramı, kendi siyaset ilkeleri doğrultusunda yeniden yorumlamıştır.

Romalı tarihçiler, talihi insanın tarafına döndürecek bir dizi özellikleri belirlemişlerdir. Buna göre hükümdarı veya sıradan bir kişiyi onura, görkeme ve şöhrete ulaştıracak vasıta, güçlü bir “virtue” anlayışı ve çabasıdır²⁵⁶. Bu düşünceyi Cicero’nun Toskana Tartışmaları isimli eserinde görmek mümkündür. Bu eserde virtue’nun bir kişi tarafından güçlü bir şekilde aranması halinde, talihin de yaver gitmesi koşuluyla, kişi şans ve şöhrete iyi bir isme ulaşabilecektir. Bu bakış tarzı ve virtu’yu yorumlama biçimi, Rönesans aydınlarınca da devam ettirilmiştir. Hükümdara doğru siyaset yolunu tavsiye eden, bir tür siyasetname metni diyebileceğimiz, pek çok eser yazılmış ve bu eserlerde “hükümdarın başarısının anahtarı “virtue”ya sahip olması gösterilmiştir²⁵⁷.

Machiavelli de bu kavramı, bir hükümdarın talih’inin olumsuz etkilerine karşı koyacak, hem kendi onurunu hem de devletin onurunu koruyacak, iktidarının güvenliğini tesis edecek bir araç olarak tanımlamaktadır²⁵⁸. Hükümdarın sahip olması gereken başlıca erdemler, gücü, beceriyi, yiğitliği, cesareti, mahareti, başarıyı,

²⁵⁵ Skinner, a.g.e. s. 61.

²⁵⁶ Skinner, a.g.e., s. 55.

²⁵⁷ Skinner, a.g.e., s. 55.

²⁵⁸ Skinner, a.g.e., s. 57.

içermektedir. Bu kapsam sadece Machiavelli’de olmayıp, bu kavramı ele alan Romalı siyasetçiler ve Hümanistler tarafından da benzer şekilde kurgulanmıştır.

Fakat Hükümdar’ın on beşinci bölümünde yukarıdaki kurgudan biraz farklı bir yöntemle virtue’yu ele almaktadır. Buna göre hükümdarın sahip olduğu erdemler sıradan vatandaşlardan farklıdır. Machiavelli, yukarıda ifade edildiği üzere; “virtue”nun liberal, hümanist ve dürüst olmayı da içerdiğini, ve bu erdeme sahip hükümdarların her zaman büyük övgüyü hakettikleri düşüncesini redetmemektedir. Ona göre hükümdar, devletini ve kişisel çıkarlarını korumaya çalışırken yukarıda sayılan niyeliklere ya hiç sahip olamayacak ya da bu niteliklerin gereğince tam hareket edemeyecektir²⁵⁹. Bu ifadelerin açık olarak yorumu şudur bir hükümdar, devletinin devamı gereği “iyi olmama gücüne sahip olmalıdır” ve bu “iyi olmama gücünü ne zaman kullanacağını da” bilmelidir²⁶⁰.

Ona göre Virtue, aynı zamanda yeni koşullara uyum sağlama gücüdür, bu nedenle iyi biri ya da gerekiyorsa kötü biri de olunabilir, bu kavram, kişinin içerisinde bulunduğu durumun gereklerine uyabilme yetisidir. Bir hükümdar, aynı zamanda karşılaştığı yeni durumlara göre hareket ederken, hükümdarlığının devamı ve onuru için yukarıda sayılan erdemlere riayet edemeyecektir.

O, bir hükümdarın yeni ele geçirdiği bir devlette istikrar ile iktidarda bulunmak istiyorsa iki şartı yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Birincisi, kendisinden önceki hanedanın üyelerini ortadan kaldırmaktır. İkincisi kendi adet ve göreneklerine göre ber-hayat olmalarına izin vermektir. Aynı zamanda ağır vergi yükü altına yeni devleti sokmamak gereklidir.²⁶¹

Machiavelli, adet, meşreb ve mezhepleri farklı bir devletin feth edilmesi ile bir devletin orada uzun süre hükmedebilmesi için evveleminde orada ikamet etmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu tedbire örnek olarak da Osmanlı Devleti’nin Makedonya ve Yunanistan’da ikamet etmesini göstermektedir: “Pes bu takribiyle zabt u tasarrufu

²⁵⁹ Skinner, a.g.e., s. 60.

²⁶⁰ Skinner, a.g.e., s. 61.

²⁶¹ YM, 14.

sabit ve ber-karar olmak müyesser olacağı devlet-i İslâmiyye²⁶² tasdik eder ki eğer bilâd-ı Rumiyyeyi [Yunanistan] makarr-ı saltanat ve hükümet ve mahall-i tevakkuf ve ikamet etmeyeler idi vech-i âhar ile hıfz u hırâsetine muvaffak olamazlar idi. Zira hâkim-i hâzır ve nâzır oldukda zuhur eden âsîb ve ihtilali derhal def‘ ve ref‘ edüb lâzım olan nizam ve tedbîri icra eder amma gâîb olduğu halde âteş-i fitne şu‘lelendikten sonra cebir ve habîr u âgâh olmağla itfâ ve teskini mümkün olmaz”²⁶³.

Prince’te müstakil devletlere örnek olarak Osmanlı Devleti gösterilmiştir. Osmanlı hükümdarının bütün hareketlerinde “fail-i muhtar” ve “mecmu-ı kibâr ve sığar”ın da onun esiri olduğu ifade edilmektedir. Halkın “Ricâl-i devlet-i İslamiye”nin hükümdarının “abd u memlûkû” yani “kul” ve “köle”si olması nedeniyle hiçbir şekilde isyan etmeyeceği, başka bir devletin istilasına taraftar olmayacağı belirtilmektedir.²⁶⁴

Osmanlı Devleti’nin zıddı olarak Fransa Devleti ve hükümdarı, halkı örnek gösterilmektedir. Machiavelli, Fransa hükümdarını “hâkim-i gayr-ı müstakil” olarak tavsif etmektedir. Bu sebeble Fransa hükümdarının kuvvet ve iktidarının zayıf olduğunu, hükümdarın alkını, kuvvet ve gücünü asilzadelerin paylaştığını ifade etmektedir²⁶⁵.

Machiavelli’de devlet başkanı, devletin hükümdarı, devletle bütünleşmiştir, ve bizzat devletin kendisidir. Machiavelli’in hükümdarı şu şekilde tavsif etmektedir: “Cümleden ziyade fâzıl ve âdil olmak”²⁶⁶, “hâkimlere lâzım olan akl u rüşd ü fetanet ve tedbir ve hükümet ve siyaset ve idare-i umûr-ı asker ve memlekettir”²⁶⁷; “gaddâr ve zalim olma[sı] iktizâ eder”²⁶⁸. Hükümdarın taşınması gereken niteliklere her türlü fiili “ecr-i hayr u şerri” zamanına ve gereğine göre icra edebilecek evsafa olması gereğini de ilave etmektedir. Ona göre bir hâkim gerektiğinde “kizb ü cevır” gibi kötü bir davranışı yapmaktan tereddüd etmemelidir. Ona göre “hısal-i hamide ve fezail” çoğu

²⁶² İngilizce metinde Türkler olarak geçmektedir. Bkz. s. 18.

²⁶³ YM, 15.

²⁶⁴ YM, 33.

²⁶⁵ YM, 33.

²⁶⁶ YM, 79.

²⁶⁷ YM, 115

²⁶⁸ YM, 132.

kere hâkimlerin zevaline neden olmuş, “kabâyih ve seyyiat” da hâkimler için “mucib-i devlet ve ikbal” olmuştur.²⁶⁹

Hükümdarın haiz olması gereken nitelikleri sıralarken; hükümdarın aksiyon adamı olduğunu belirtmektedir. Aksiyondan kasıt ise şiddetle eş anlamda kullanılabilir. Machiavelli, bunu hükümdarın bazı durumlarda gaddar ve zalim olmasının gerekliliğine dair Vergilius isimli şairden yaptığı alıntı ile ifade etmektedir: “Hükümet-i cedîde muhatarât-ı mütenevvi‘a ve adîdeden ibaret olmağla müceddeden hâkim olan metanet ve devamı ve nizam ve istihkâmı için bî-eyyi halin ibtidâ-yı emrde gaddâr ve zalim olmak iktizâ eder”²⁷⁰. Fakat hükümdarın gaddar ve zalimliğinin ölçüsünün önemine de dikkat çekmektedir. Ona göre gaddarlıkta aşırıya gidilmemesi ve fakat eşkiyayı cesaretlendirecek kadar iktidarda yumuşak davranılmaması gerekmektedir.²⁷¹

Halkın menfaatleri icabınca hükümdara itaat ve taraftar olduklarını belirten yazar, halkından daima emin olabilmesi için bir hükümdarın “mahûf” yani halkına karşı korkutucu olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yalnız hâkimin “korkutucu”luğunda da ona göre bir ölçü icab etmektedir: “Binaenaleyh bir hâkim mahkûmları kulûbuna ol-rütbede havf u haşyet ilkâ etmek iktiza eder ki eğer meyl ü mahabbetlerini dahi celb etmek mümkün olmazsa bari mezbûrların beyninde menfûr ve mekruh olmaya”²⁷².

Machiavelli halkı güvenilmez olarak nitelemektedir. Ona göre halk daima kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri bakımından hükümdar için hiçbir zaman dayanılmayacak bir güçtür. Halkın kendi menfaatleri icabınca itaatkar veya isyankar olduklarını ifade eden Floransalı Sekreter, halkın hükümdardan ihsan gördükçe mutlu olduğunu belirtmektedir: “Hülâsa-i kelâm nâsın meyl ü mahabbet etmeleri îrâdetlerine mevkûf olub lâkin havf u hirâs eylemeleri hâkimin yed-i kudretinde olmağla âkil olan hâkim nâsın fi’l-hakîka dostluklarında metanetleri olmadığından mahabbetlerine asla i’timad etmeyüb istihkâmı için münasib gördüğü vechler ile menfûru’l-kulûb ve

²⁶⁹ YM, 120.

²⁷⁰ YM, 132.

²⁷¹ YM, 132.

²⁷² YM, 133.

mekruh olmayacak rütbelerde mahkûmlarının kulûbuna îrâs-ı havf u mehâbet ve ilkâ-yı bîm u hiras u haşyet etmeğe sa'y u ihtimâm etmek iktiza eder”²⁷³.

Hâkimlerin sahip olması gereken niteliklerden biri de menfaatleri gereğince hareket etmektir. Machiavelli, hükümdarın menfaati icabınca sözünden dönebileceğini ifade etmektir. Ona göre sözlerine bi-vefa olan hâkimler mülklerinin tanzimine ve güzel işlerin icrasına kadir olmuşlar, “dürüst-pâyân” olan hâkimler ise nâdim ve peşîman ve hüsran olmuşlardır. Fakat yazara göre bir hâkim “tekmîl-i maslahat ve kesb-i menfaat zımında” sözünden dönerken her zaman makul bir sebep göstermelidir²⁷⁴.

Hükümdarın sahip olması gereken niteliklerden biri de halkına aşırı derecede yük bindirecek ve zamanla onların kendisine nefretine sebep olabilecek bir cömertlikten uzak durmasıdır. Cömertlik arzusundan vazgeçerek iktidarını devam ettirme niyetinde olan bir hâkimin gerektiğinde arada sırada halkına bulunacağı ihsanlar kendisinin iyilik ve cömertlikle tanınmasını sağlayacaktır.²⁷⁵

Hükümdarın halkın gözünde itibârını artıracak fiillerden birinin de ceza ve zorlamaların devlet adamlarınca veya parlamento üyelerince alınan kararların neticesi olduğuna halkı inandırmaktır. Machiavelli bunun “muktezâ-yı akl-ı selim” olduğunu ifade etmektedir²⁷⁶. Ona göre “Hâkimlere îrâs-ı itibâr ve şöhret ve icab-ı şân u azamet eden efâl-i azîme ve garibe ve harekât-ı gayr-ı mutâde ve acibedir”²⁷⁷. Savaşlarda kazanılan başarıların memleketlerinin sınırlarını genişleterek ve halkı zenginleştirerek hâkimlere büyük şân ve şöhret kazandırdığını ifade etmektedir.

Hâkimlerin sahip olması gereken özelliklerden biri de devlet hizmetini akıl sahibi ve ehil kimselere tevzi etmesidir. Hükümdarların ehil ve kabiliyetli görevlileri seçmedeki başarısı hükümdarın zekasının bir göstergesidir. Çünkü devlet hizmetine seçilecek kişilerin sadece becerikli olması değil aynı zamanda devletin menfaatini herşeyin üstünde tutacak bir ahlak ve sadakat duygusuna sahip olması gerekmektedir. Hükümdarların, devlet hizmetine aldıkları kişilerin ehil ve sadık kimseler olması

²⁷³ YM, 135.

²⁷⁴ YM, 141.

²⁷⁵ YM, 124.

²⁷⁶ YM, 152.

²⁷⁷ YM, 176.

halinde, hükümdarın beceriksiz ve cahil biri olup olmamasının bir önemi yoktur. Çünkü devlet işleri ehil kimselerce yürütülecektir. Fakat Machiavelli, hükümdarın becerikliliği ile devlet işlerine seçilen ileri gelenlerin, ehil ve sadık kimseler olmasını birbiriyle örtüşen ve birbirini tamamlayan iki unsur olarak ele almaktadır. Bu konuyla alakalı diII. Friedrich de uzun bir bahis yazmıştır.

Machiavelli’e göre siyasette insanlık tek başına işe yaramamaktadır. Siyaset öğreticisi ve yapıcısının bunlardan fazla şey bilmesi gerekmektedir. Siyasetin en iyisi insanlık ile hayvanlık arasında ortada bir yerde kalır: “İmdi bir hâkim selamet u istihkâmı için tabâyî’-i hayvaniyyeden dahi behre-dâr olmağa mecbur olub şîrler kuvvet ve heybetlerinden nâşi mazarrat gerek hûn-hôrdan me’mûn ve rûbahlar hile ve ferâsetleri sebebiyle dâm şikâra giriftâr olmadan masûn olmağa hâkim-i müdebbir dahi hem şîr ve hem rûbah olmak iktiza eder ki bu takribiyle gerek düşmanân gerek nihâdânı te’dîb u ihlâk ile tahvîf u tehdid ve gerek nihâdânı te’dîb u ihlâk ile tard u tebîd etmeğe kâdir ola. Zira yalnız seb’iyyet ile dâm-ı hiyel ü tezvîrât-ı sükkârândan emin olamaz”²⁷⁸.

3-II. Friedrich’in Machiavelli’nin Siyaset Düşüncesini Devlet ve Hükümdar Kavramları Çerçevesinde Eleştirisi:

II. Friedrich, reddiyesinin girişinde Machiavelli’i kutsal ahlâkın temellerini sarsmakla suçlamaktadır. Machiavelli’i “kutsal ahlakı” yıkmaya teşebbüs etmekten dolayı da “canavar” olarak nitelemektedir²⁷⁹. Özellikle kişisel nitelikleri ve faziletleri ile kral olmaları gereken hükümdarların, ahlâkını ifsad etmek, “cinayet ve zulmü öğretip yaymaya” niyet etmek nedeniyle Prince’i “tehlikeli” addetmektedir. Ona göre Machiavelli’in eserinin yazılış gayesi “nizam-ı âlemi ifsad ve bina-yı ülfet ve ünsiyyeti berbad etmek”tir²⁸⁰. Machiavelli’in eserlerinde örnek gösterdiği, fiillerini yargıladığı hükümdarları büyük bir günahın altında bıraktığını ifade eden Friedrich, kitabının vazifesinin bu günahla itham edilenleri aklamak olduğunu belirtmektedir.

Friedrich, Prince’i şu şekilde tavsif etmektedir: “Musannif kemâl-i habaset ve melanetinden nâşi hâkimler habîs ve gaddar ve dekkâk ve hilekâr olmak iktiza eder

²⁷⁸ YM, 140.

²⁷⁹ Hatay, a.g.e., s. 103.

²⁸⁰ YM, 8.

deyü bast-ı makâl-ı dalâlet-mâle cesaret edüb te'lif ve inşâ eylediği kitab kuttâ'-ı tarîk ve eşkiyaya [159] lââyık ve sezâ olduğundan mâdâ 'avâm ve cehele-i nâsı hükümete tahrîk ve iğvâ etmekle cemî' cumhur ve hâkimlere muzırr ve muhill-i nizam ve muzil-i rahat-ı enâm ve müfsid ve muzıl-i âlem olduğu mâlâ-kelemdir. Pes hâkimlere lâzım olan olmağla yalnız ba'zı irâd u beyan eylediği mülâhazât-ı fâsideyi redd ü men'e mübaşeret olunur"²⁸¹.

II. Friedrich bir hükümdar için gerekli en önemli vasfı adalet olarak nitelemektedir: “Ma'lûm ola ki efrâd-ı beşer evvel-emirde ancak rahat ve refâhiyet ve fasl u kat'-ı husûmet ve hücûm-ı düşmandan emvâl ve emlâklerini sıyânet ve herbirinin maslahatını umûr-ı mülkden addederek idare etmek için beynerinden kemâl-i akl ü adl ile mevsûf ve iffet ve âdemoiyyet ile ma'rûf, şecî' ve bahadır kimesneyi intihab edüb kendülere hâkim ve vali nasb ve emr ü fermanına itâat eylemişler”²⁸²

Yine onun hükümdarı, toplumun içinden seçilmiş, en erdemli, en hak-sever, çıkara karşı en ilgisiz, en temiz yürekli ve en yiğit kimsedir. Aynı zamanda hükümdar, toplumun “refah-ı hâl [11] ve tefrîh-i bâllerine” çalışmalıdır²⁸³. II. Friedrich, bir hükümdarın hırsının belli ölçüleri olması ve fetih arzusunun da bu sınırlar içerisinde gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre bir hükümdarda hırs ve açgözlülük yerine hayran olunacak nitelikler, “Bir fatihin yiğitliği, hüneri, tecrübesi ve fikirlere hâkim olma sanatı”dır²⁸⁴.

Anti-Machiavelli metninin mukaddimesinde II. Friedrich, hâkimin Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olması sebebiyle halkına adalet ile muamele etmesi gerektiğini dile getirmektedir: “Ve umûr-ı dünyeviyyede hükümet ve siyaseti mansûr olmayan âhâdd-ı nâsı ifsâd u idlâl zâtında bir fiil-i müstekreh iken siyaset ve hükümet-i raiyyet ve icrâ-yı ahkâm-ı adalet u şerî'at ve mahkûmîne irâet-i ibrete me'mûr olub [3] şecâ'at ve gayret ve hamiiyyet ve merhamet ve şefkat cihetiyle zıllullahı fi'l-arz olan hâkim ve

²⁸¹ YM, 159.

²⁸² YM, 8.

²⁸³ YM, 11.

²⁸⁴ YM, 30.

sahib-i devleti iğvâ ve iğfâl etmek ne rütbede mezmûm olduğu bi'l-bedâhe müsellemin-i kâffe-i ümemdir”²⁸⁵.

II. Friedrich, devletin menşeyini “toplumsal sözleşme” kavramı ile açıklamaktadır. Ona göre toplum, kendi içerisinde “kemâl-i akl ü adl” ile mevsuf, “ıffet ve ademiyyet” sıfatlarıyla tanınan, “şecî ve bahadır” kişileri seçip kendilerine hâkim olarak tayin edilmektedir.²⁸⁶ Bir başka yerde ise hâkimlerin taşıması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır: “Hâkimlere lâzım olan akl u rüşd ü fetanet ve tedbîr ve hükümet ve siyaset ve idare-i umûr-ı asker ve memlekettir”²⁸⁷. Fakat birtakım hükümdarların istila ve hırs u tamaları nedeniyle savaş cihetiyle devletler bir başka devletin hükmü altına girmekte veya miras tarikiyle de bir devletin idaresi bir kişiden diğerine geçebilmektedir.

II. Friedrich, kendi asrındaki hâkimlerin sahip olmakla gururlandıkları özellikleri sayarken “ademiyyet ve insaniyet ve rıfk u mülâyemet ve insaf ve adalet” sıfatlarını zikretmektedir. Machiavelli’nin “teksîr-i kuvvet ve tevsî’-i hükümet tasavvuru” ile bir hâkimin şan ve şöhret kazanacağına dair yaptığı yorumu eleştiren II. Friedrich, bir hâkimin bu yolla sadece halkına zulmedeceğini dile getirmektedir.²⁸⁸

O, bir hükümdarın fethettiği yeni bir memlekette ikamet etmesiyle halkının ve devletin gücünü kaybederek dağılacağını, iktidarının zayıflayacağını ifade etmektedir. Ona göre bir hâkim, memleketinin “ruhu” gibidir: “Zira hâkim vücud-ı mülkün ruhu mesabesinde olmağla ol-mülk kalıb-i bî-ruha benzeyüb cüzî tegayyür sebebiyle fesad-gîr ve halel-pezîr olmak mukarrerdir”²⁸⁹.

II. Friedrich, bir devletin kuvvet ve kudretinin ölçüsünün, Machiavelli’nin ifade ettiği gibi arazisinin genişliği olmayıp, halkının çokluğu ve memleketinin mamuriyeti olduğunu iddia etmektedir²⁹⁰. O, avam-ı nâsdan olan ehliyet ve istihkak sahibi bir kimsenin taht-ı hükümete geçmesinin iki şartı olacağını, birincisi hâkimlerin seçimle

²⁸⁵ YM, 3.

²⁸⁶ YM, 8.

²⁸⁷ YM, 115.

²⁸⁸ YM, 25.

²⁸⁹ YM, 28.

²⁹⁰ YM, 43.

hükümete geldiği bir ülkede bulunması, ikincisi vatanını istilacılardan kurtarmak yoluyla hâkim olması şeklinde mümkün görmektedir.²⁹¹

II. Friedrich'in halk tasavvuru ve bir hâkimin halkına karşı ne şekilde davranması gerektiğine dair dile getirdiği görüşleri Machiavelli'den tamamen farklıdır. Aydınlanmacı felsefenin ve “kaide-i insaniyyet” yani hümanist yaklaşımın etkisi altında gözüken hükümdarın fikirleri şu şekildedir: “Salih ve âkil olan hâkimler katl-i nüfus ile hükm etmeğe malik oldukları kuvvet ve kudreti ahar mütehammil oldukları cemî‘ umûr-ı sakileden giranter addedüb sâir nâsın dahi kendü gibi âdem olduklarını ve mecmû‘u mezâlim ve ta‘addiyâtın ‘ivaz ve mükâfâtı mümkün olub lâkin bilâ-teharri acele ile hükm olunan katl u ihlâk ilac ve tedbîr kabul eylemediğini ilme’l-yakîn bilmeleriyle sefk-i dimâ ve ihlâk ve ifnâdan gâyetü’l-gâye ihtiraz ve ittika edüb fart-ı mülâyemetten nâşi müfsidân-ı mel‘anet ve fesâd-endişân ferece bulub ba‘dehu te’dîb ve siyaset ve nizam-ı memleket zımnında ‘ukûbât-ı şedîde icrasına bi’z-zarure muhtaç olmamak mülâhazasıyla mecburen ma‘a’l-kerâhe ahyanen ba‘zı vâcibü’l-katllerin i‘damına rızâ-dâde olurlar”²⁹².

Machiavelli'in hâkimlerin siyasetteki başarılarını sadece harb u kıtaldeki üstünlüğe inhisar etmesini II. Friedrich eleştirmektedir. Hükümdara göre, hâkimlere şan ve şeref, memleketlerine zenginlik ve mamuriyet kazandıracak yol sadece savaşımlardan kazanılacak zafere bağlı olmayıp siyaset ve iktidardaki üst düzey yönetim ile sanat ve ilimdeki başarıyla da sağlanabilir: “Ma‘lûm ola ki kesb-i şan u şöhrat ve teksîr-i kudret ve azamet etmeğe iki tarîk vardır; biri harb u kıtâl vesatâtıyla tevîr-i memâlik ve tevsî‘-i hudûd u mesâlik etmek ve ikincisi hüsn-i tasarruf u hükümet ve tedbir u siyaset ile memleketi ma‘mûr u âbâdân edüb hâkime îrâs-ı servet u refah eden fûnûn ve ma‘arifi tervîc u teksîr etmektir. Ve Musannifin dahi cemî‘ tedâbîr ve nesâyihî tarîk-i evvele mebnî olduğundan eltaf u enfa‘ olan ikinci tarîka dair bu makamda ba‘zı kelimât bast u beyan etmek münâsib görüldü. İmdi ta‘ayyüş-i insana ehemm u elzem olan ziraat ve hirasat ve ahz u ‘ata ve ticaret ve âhar ba‘zı muktazî san‘atlar olub zihn-i insanı dahi teşhîz eden ilm-i hikmet ve hey’et ve hendese ve ilm-i kelâm ve nücûm ve şiir ü ‘arûz ve musikî ve resm u tasvir ve mi‘mâri ve âhar netice-i sanâyi‘-i latifeler vardır. Amma

²⁹¹ YM, 54.

²⁹² YM, 137.

memâlik u ekâlîm ihtilâf üzre olub ba‘zısında ziraat u hirasat ve ba‘zısında metâ‘-ı gûnâgûn ve tuhaf icadı gibi san‘atlar ve ba‘zısında ticaret ve ba‘zısında mezkûrâtın mecmû‘u keyfiyyet ve kemmiyyet-i arzına muvâfık olmağla sahib-i kuvvet u kudret olmağa ikinci tarîki intihab ve tercih eden hâkim ta‘dâd olunan sanâyi’den kangısı husul-pezîr olacağını idrâk [183] u iz‘ân etmek için cümleden akdem memâlikinin tabiat ve keyfiyyetini tecessüs etmek iktizâ eder”²⁹³.

II. Friedrich, hâkimlerin devlet görevlilerini intihab ve istihdam etmeleri bakımından ikiye ayrıldıklarını ifade etmektedir. Bazı hükümdarların devletin bütün işlerini tanzim etmek için bütün iradeyi kendilerinde topladıkları, bu sebeple devletin ruhu mesabesinde olduklarını ifade etmektedir. Bu tür hâkimleri zeki ve becerikli olarak tavsif eden II. Friedrich, devlet görevlerini bütünüyle devlet ricâline tenfiz eden hükümdarların ise ahmak ve kabiliyetsiz olduklarını ifade etmektedir. İkinci sınıfta kategorize edilen hükümdarların devlet görevlilerinin beceriksiz olması halinde ya başka bir devlet tarafından istila ya da kendi içerisindeki isyanlar nedeniyle dağılacığını belirtmektedir²⁹⁴.

Cumhuriyeti “serbestiyet-i tabiiye” ve “müsavat-ı asliye”nin bir gereği olarak düşünen II. Friedrich, insanların bu yönetim altında bulunduktan sonra her zaman cumhuriyet arayışında olacaklarını ve müstakil idarelere karşı fırsat buldukca isyan edeceklerini dile getirmektedir. “Binaenaleyh serbestiyet-i tabi‘iye ve müsavat-ı asliyeye karîb olan hükümet-i âzade-i cumhuriyeden cümle mahzûz olub ba‘zı sahib-hurûc ve sahib-kırân kimesnelerin zuhur ve tasallutları sebebiyle bi’z-zarure tahammül eyledikleri hükümet-i müstakileyi kudret ve ruhsat-yâb olduklarında tekrar [89] hükümet-i cumhuriyeyi tebdîle sa‘y u ihtimam ederler. Bu sebebden bir hükümet-i âzâde ve cumhuriyenin ricâli veyahud sığâr-ı nâsı ale’l-ittifak bir kimesneyi intihab ve üzerlerine hâkim-i müstakil nasb eylediklerinde hâkim-i mezbûr ne vech ile tedbîr ve hareket eylemek iktiza eylediğini beyan zımnında Musannifin bu faslında tahrir eylediği tedbirât tedbîrât-ı sâbıkası gibi herne kadar müfside ve mudille olmayub âkılâne ise dahi yine abes ve beyhude kabîlinden olduğunda şüphe yokdur. Zira bu misillü emrin vukû‘u nadir belki müte‘assir olub her kavim âzâde iken îrâdetleriyle üzerlerine bir müstakil

²⁹³ YM, 183.

²⁹⁴ YM, 187.

hâkim nasb eylemekden ihtiraz eylemelerinden mâ‘adâ mahabbet-i serbestiyet derûnlarında bir rütbede pâyidardır ki âzâdeliği men‘ eder. Cüzî şeyin hudûsünden be-ğâyet havf u vesvese edüb bir müstakil hâkimin nasbı hâtırlarına gelse der-‘akab isyâna müstâ‘id olurlar”²⁹⁵.

Cumhuriyetle yönetilen bir devletin mutlak bir yönetime gebe olduğunu dile getiren II. Friedrich, hükümdarların ve ricâlin hırs u tamalarını buna sebep olarak göstermektedir: “İmdi ma‘lûm ola ki benî âdem tevellüd edüb rû-yı arzda bir müddet ta‘ayyüş ettikten sonra ya hastalık ya kesret-i sinn ü sâl sebebiyetle sahra-yı fenâyâ ‘âzim oldukları gibi devlet-i cumhuriyeler dahi vücud-pezîr olup çend müddet kesb-i itibar u şöhret ettikten sonra âkıbetü’l-emr ya hemşehrlerinden bir kimesnenin gurur u şecâat ve tam‘a u cesaretinden veyahud a‘dânın hücum u tegallübünden nâşi fena-pezîr olması mukarrerdir. Zira bu ‘âlem-i kevn ü fesâdda her umûrun bidâyet u nihayeti olub devam u bekası olmamağla cemî‘ devlet ve hükümet için dahi bir vakt-i muayyen olmayub beher hal ilâ-gayri’n-nihâye devam u istikrâr kaide-i sipihr-i devvâr değildir. Ma‘a-hâzâ devlet-i cumhuriyye bu kaziyye-i müsellemeden âgâh olup vakti geldikde ya bir hânedan-ı zî-kudret yahud civarında vâki‘ hâkimlerden bir sahib-i kuvvetin istilâsı ile serbestiyet ve âzâdeliği mahv u muzmahil olacağını bilür iken yine vüs‘ miktarı muhafazasına sa‘y edüb îrâdetiyle üzerine hâkim nasb etmek [92] muhâldir”²⁹⁶.

Yirmi dördüncü bölümde II. Friedrich, halkın teveccüh göstereceği hükümdarın faziletli, değerli ve hükümdarlık haklarına sahip kimse olacağını, Machiavelli’in iddia ettiği gibi cesur ve kabiliyet dolu bir zorbaya halkın bağlılık göstermeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre zorba bir adama ne nitelik verilirse verilsin, hükümdar olduktan sonra ilk icraatı şiddet ve adaletsizlik olacaktır. Böyle bir hükümdar için de halkın sevgisini temin etmek, devlet ricalinin bağlılığını kazanmak ve disiplinli bir orduya sahip olmadıkça iktidarda tutunma imkanı yoktur.

Prusya hükümdarına göre, bir kralın halkın sevgisini ve devlet ricalinin bağlılığını doğruluk ve fazilet sahibi olmak dışında temin edebilecek başka bir şey yoktur. Bunun yanında hükümdarın insaniyetli ve iyiliksever olması ve ona güven

²⁹⁵ YM, 89.

²⁹⁶ YM, 91.

beslenebilmesi için bu yüksek nitelikleriyle birlikte onda yüklendiği zahmetli görevi bilgelikle yerine getirecek kadar kabiliyet de bulunması şarttır.

II. Friedrich, Machiavelli ile beraber “düzenbazlık” olarak nitelenmeye başlanan politika algısını eleştirmektedir. Politikanın esasında “bilgelik sistemi” olduğunu, hükümdarların nüfuzlarını arttırmaya daha az çalışıp, devletlerini ve halklarını iyi yönetmeye daha çok çaba göstermeleri gerektiğini belirtmektedir.

Hükümdarlığı döneminde Avrupa coğrafyasını yeniden şekillendiren, Prusya’nın hakimiyet alanını ve topraklarını genişleten ve kurduğu merkezi bürokrasinin ve askeri sistemin işleyişi sebebiyle “Büyük Friedrich” sıfatını kazanan II. Friedrich, hükümdarların başka devletlere müdahalelerini şu şekilde yorumlamaktadır: “Anlaşmalardaki kurnazlıkları ve kötü niyeti ortadan kaldırmak ve hükümdarlar arasında doğrusu pek bulunmayan dürüstlüğe ve temizliğe bütün gücünü kazandırmak onlara (hükümdarlara) düşer. Kendi topraklarını muhafaza etmekte ne kadar kıskançsalar, komşularının eyaletlerine göz dikmekten de o kadar uzak olduklarını göstermek yine onlara düşer. Hükümdarlara karşı saygı beslenir; bu bir ödev, hatta bir zorunluluktur da ama (...) herşeye sahip olmak isteyen bir hükümdar, nasıl sindireceğini düşünmeden etle oburcusuna tıkılan bir mide gibidir. İyi yönetmekle yetinen bir hükümdarsa, az yiyen ve midesi iyi sindirim yapan bir kimse gibidir”²⁹⁷.

4-Machiavelli’de İnsan ve Toplum Tasavvuru

Machiavelli’de devlet ve bireyin karşılıklı tanımlanışları üzerinde durmak gerekmektedir. Machiavelli’de devlet, insanın varlığı, inancı, mutluluğu ve tercihlerinin üzerinde mutlak bir güçtür. Ortaçağ devlet yapısının tersine Machiavelli’de mutlak hâkim olan bir devlet vardır. Machiavelli’in devlet anlayışına göre bireyler ve toplum devlet için vardır ve devlet birey ve toplumun varlığından bağımsız bir güçtür. Devletin varlığı, insanın mutluluğu için bir araç değildir, adeta hâkimiyet bir amaçtır.

Machiavelli’de birey, devletin bekası ve iktidarın kuvveti yanında gölgede kalmıştır, insanın mutluluğu ve devletten beklentileri ikinci sınıf bir değerdir. Devletin

²⁹⁷ Hatay, a.g.e., s. 213.

hâkimiyeti altında insanlar iktidara tabi olmak, hükümdara sadakat beslemek ve devlet ve hükümdarın ihtiyacı olduğu zamanlarda vatanını ve hükümdarını korumak zorundadır. Hükümdarın şahsı için çizilen “aktivitist, kaderini kendi yapan, dini ve ahlaki değerlerin kendisini sınırlamasına izin vermeyen” birey tarifi, hükümdarın yönetimi altındaki bireyler için çizilmez. Hükümdar ne kadar mutlak güçse birey de o kadar tabi olandır.

Machiavelli, insanın özünde bencil olduğunu bu sebeble insanların birbirlerine olan tasallutunu önlemek, hürriyetlerini muhafaza etmek gayesiyle devletlerin kurulduğunu ifade etmektedir. İyi bir yöneticinin insanın “bencil” olduğu gerçeğinden hareketle, insanların anarşiye sebebiyet vermemesi için onları yasayla durdurması gerektiğini belirtmektedir²⁹⁸.

Hükümdarın şanını yücelten birtakım özellikleri sayarken Machiavelli’in insanın birtakım zaaf ve temayül gösterdiği tabiat özelliklerinden yola çıkarak, halkını kendine bağlayabileceği durumları tasvir eder. Buna göre, hükümdar her ne kadar cömert ve lütufkâr olursa olsun, insan tabiatı daima fazlasına meyyaldır. Bundan dolayı hükümdarların halkına kendini sevdirmek yerine onların kalbine korku salmaları gereklidir.

Halk, güvenilmezdir Machiavelli’e göre, bir hükümdar zor durumda kaldığı zamanlarda halka dayanırsa, sonu mutlak olarak pişmanlıktır. Eserinde, tarihten halkına güvenerek hükümdarlığını kaybeden kişilerin örneklerini vermektedir. Bir hükümdarın saltanatının devamı için güçlü ordularının ve dolu bir hazinesinin olması gereklidir.

Devletlerin doğuşunun nedeni, insanların hırs u taması olduğunu, insanların birbirlerinden zarar görmelerini engellemek gayesiyle biraraya gelip adil ve bilge bir hükümdar seçtiklerini, fakat yine insanın hırs u taması nedeniyle seçimle başa gelen kişinin ortadan kaldırılarak mutlak hükümdarların hâkim olduğunu belirtmektedir. Ona göre cumhuriyetle kurulan, insanların rızasıyla işbaşına gelen her hükümdar, yine yerini kendisinden daha güçlü gaddar ve zalim bir hükümdara bırakmak zorundadır.

²⁹⁸ George Sabine, Siyasal Düşünceler Tarihi, Çev. Alp Öktem, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, c. II, 1969, s. 13.

Machiavelli, cumhuriyet ile yönetilen bir ülkede bir hükümdarın, ricâlin desteğiyle değil de halkın seçimi ile iktidara gelmesi halinde halkının taraftarlığını kazanabilmesinin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır: “Bir hâkim sığâr-ı nâsın mahabbet ve ittifak ve ittihadlarına muhtaç olub vakt-ı hâcet ve hâlet-i müzayakatda onlardan gayrı istimdâd ve isti‘ânet edecek bir gayr mahalli yoktur”²⁹⁹.

Halkın hükümdara olan taraftarlığını “halka istinad ve i‘timad etmek çamur üzerinde vaz‘-ı esas-birle bina yapılmak gibidir” sözüyle ifadeye çalışan Machiavelli, bir hükümdarın halkının desteğini ve yardımını daim sağlamaya çalışmasının önemli olduğunu fakat hiçbir zaman o desteğe tek başına güvenmemesi gerektiğini dile getirmektedir³⁰⁰: “Binaenaleyh [88] metanet u istihkâmını murad eden hâkim bâlâda tahrir u beyan olunan vechler üzre hareket etmek iktiza eder. Ve dahi mahkûmların vakt-i huzur ve rahatta izhâr ettikleri hizmet u sadakate firifte olmayub mezbûrları daima kendisine muhtaç olacak vechile hâkimâne istihdam eyleye. Zira vakt-i huzurda mülk ü hâkimden menfaate ihtiyaç ve müracaatları olmağla güya can ve baş feda eder suretinde türlü türlü hizmetler ve şecâat u bahadırılık izhâr edenler katı çokdur. Amma vakt-i seferde ve mülk ü hâkimin mahkûmlara muhtaç olduğu zamanda ‘uhûd-ı sâbıkayı icrada ve eda-yı hizmette istikamet üzre sabit-kadem olanlar ekall-i kalîldir”³⁰¹.

Halkın hükümdarından korkmaması halinde hâkime hiçbir şekilde bağlı olmayacağını ifade eden Machiavelli, bir hükümdarın halkına karşı daim korkutucu olması gerektiğini belirtmektedir: “Mülâtafât ve ‘inâyât ile istishâb olunan kimesneler dost-ı hakiki olmak lâzım iken bâlâda bast olunduğu vech üzre hilâf-ı kâide-i mürüvvet dostluklarında sabit-kadem olmamalarıyla vakt-i hâcette mezbûrlardan bir dürlü i‘ânet ve müzâheret me’mûl olmadığından mâdâ envâ‘-i insan daima hiddet ve şiddetinden nâşi mahûf olan hâkime isâl-i mazarrat ve muhalefetten havf u hiras üzre olub mülâyemet-i tab‘ıyla makbul u mergûb olan hâkimden ihtiraz etmezler”³⁰².

²⁹⁹ YM, 86.

³⁰⁰ YM, 87.

³⁰¹ YM, 88.

³⁰² YM, 133.

III. BÖLÜM:

FELSEFİ VE SİYASİ KAVRAMLARIN TÜRKÇE'YE TERCÜMESİ VE KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

1-Felsefî ve Siyasî Kavramların Türkçe'ye Tercümesi:

Prince ve Anti Machiavelli metinleri, Batı siyaset felsefesi ve düşüncesinin ürünleridir. Bu eserlerin Türkçe'ye tercümesinde, Machiavelli'in ve II. Friedrich'in kullanmış olduğu birtakım kavramlar, Osmanlı siyaset düşüncesinin dili ile ifade edilmeye çalışılmış bu durum ise bazı kavramların anlam ve muhteva özelliklerini kaybetmesine sebep olmuştur.

Bununla birlikte mevcut tercüme Onsekizinci yüzyıl Osmanlı düşüncesi kavramlarının muhteva analizinin yapılabilmesi, ve bu kavramların Batı düşüncesi ve felsefesi kavramlarından muhteva ve kullanım bakımından temyiz edilebilmesi için bir imkan hazırlamıştır. Batı siyasi düşüncesi ve felsefesi kavramlarının Türkçe metinde karşılıkları bulunmak suretiyle çoğu siyasi ve felsefi kavramlara verilen manalar bir sözlük çalışması ile tesbit edilmiştir.

Onsekizinci yüzyıl felsefî ve siyasî kavramlarının muhteva ve kullanım özelliklerini tesbit imkanı veren bu çalışma neticesinde; bazı siyasi ve felsefi kavramların anlam ve muhteva bakımından dönüştüğünü ve on dokuzuncu yüzyıl itibariyle birtakım kullanım özelliklerini yitirdiğini veya bazı kelimelerin yeni anlam ve muhtevaya büründüğünü tesbit etmek mümkün olmuştur. Politic manasında kullanılan “tedbir” kelimesinin on dokuzuncu yüzyıl itibariyle bu kullanımının terk edildiğini söyleyebiliriz³⁰³. Ondokuzuncu yüzyılda “meclis” ile karşılanan “parlamento” kelimesi, bir yüzyıl öncesinde “divan” manasında tercüme edilmiştir³⁰⁴.

Bu çalışma, Osmanlı Türkçesinde kullanılan bazı siyasi ve felsefi kavramların anlam ve muhteva bakımından kuşatıcılığına ve kullanım özellikleri bakımından zenginliğine de dikkat çekmiştir. Örneğin Principality, Government ve State

³⁰³ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317, s. 390.

³⁰⁴ YM, 51.

kavramlarının tercümesinde kullanılan “hükümet” kelimesi, Batı siyasi terminolojisinde kullanıldığı muhtevada, yukarıdaki üç ayrı kelimeyi karşılar mana çeşitliliğine sahiptir³⁰⁵.

1.1-Principality, Government ve State Kavramlarının Tercümesi:

Tercümede “principality” (P, 7) ve “government” (İM, s. 84) kelimelerinin karşılığı olarak devlet, devlet-i müstakile ve hükümet (YM, 103) tabirleri kullanılmıştır. State (P,7) kelimesi de devlet, düvel (c.) (YM, 7) manasında tercüme edilmiştir. Batı dillerinde bu kelime, “satte, staat, état, stat, stato” siyasi gücün kurumsallaşması anlamında kullanılmaktadır³⁰⁶. Yazma metinde bu üç kelime government, principality ve state, devlet, hükümet ve hükümet icra eden kurum olarak kullanılmıştır.

Devlet kelimesi Arapça’da “başka bir hale dönmek, nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak manalarında kullanılmaktadır. Devlet kelimesinin, siyasi bir kavram olarak kullanımında, devletin belli sıfatları vardır. Bunlar “zafer, güç” ve “hâkimiyetin dönüşümlü olarak el değiştirmesi”, “iktidarın süresi”, “iktidarın ne şekilde el değiştirdiği”³⁰⁷ gibi unsurlar devletin şeklini ve özünü belirler. Bir devlette gücün ve iktidarın el değiştirme biçimi siyasi yapının sürekliliğinin ölçütüdür. İslam siyasi literaründe, islam düşünce tarihinde bu kelime, hem hâkimiyetin el değiştirmesi hem de bu hâkimiyete dayalı siyasi yapı anlamında kullanılmıştır.

İslam felsefe tarihinde devlet tanımlaması, bir gerçekliğin tahlilinden ziyade felsefi ve teorik olan, idealize edilmiş, geçekliğin eksik ve yanlışlarından arındırılmış bir düzen anlayışıdır. Bu ideal devletin varolmasının zorunlu iki unsuru vardır: Organik düzen anlayışı ve saadet tanımlaması. Bu tür bir devleti idealize eden Farabi’dir, ve nitelikleri açısından Platon’un Devlet’iyle büyük benzerliği vardır. Fakat Farabi İslam siyasi teminolojisi ve felsefi yaklaşımlarını kullanarak ve yorumlayarak ideal devletini kurgulamıştır³⁰⁸.

³⁰⁵ Şemseddin Sami, a.g.e. s. 556.

³⁰⁶ Ahmet, Davutoğlu, “Devlet”, DİA, c. 9, İstanbul, 1994, 235.

³⁰⁷ Davutoğlu, a.g.m., s. 235.

³⁰⁸ Davutoğlu, a.g.m. s. 239.

Esasen hükümet kelimesi, Osmanlı siyaset terminolojisinde “yönetim organı” olarak kullanılmış³⁰⁹; idarî ve kazaî anlamları olduğu da tesbit edilmiştir. Kamus-ı Türkî’de bu kelimeye şu karşılıklar verilmiştir: “1-Bir memleketi idare etme, 2-Bir memlekette hüküm süren ve onu idare eden heyet, devlet, 3-Usul-i idare, 4-Hey’et-i idare”³¹⁰.

Onsekizinci yüzyıla kadar bu kelime Merkez idare teşkilatı ve bu teşkilatın icra ettiği fonksiyonu ifade için kullanıldığı gibi aynı zamanda Beylerbeyi ve kazaskerlerin yetki alanlarını ifade için de tercih edilmiştir. Fakat onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılda hükümet kelimesi devletin fonksiyonlarını ifade eder bir kullanım alanı kazanmıştır³¹¹.

Yazma metinde “hükümet” kelimesinin kullanımına ilişkin birkaç husus üzerinde durmak gerekmektedir. Hükümet kelimesi ile devlet kelimesi yer yer birbirinin anlamlarını kapsar şekilde kullanılmıştır. Fakat aşağıya alacağımız metinde, devletlerin şekillerine dair bahiste, devlet ve hükümet kelimelerinin kullanımına ilişkin bir ayırım gözetilmiştir: “Rûy-ı arzda vâki‘ cemî‘-i düvel ve hükûmât ya cumhûr veyahud istiklâl üzredir. Ve devlet-i müstakile ya müddet-i vâfirenden berü neseb-i vâhidden miras tarîkiyle intikâl veyahud ecânibden biri müceddeden kesb ü tahsil edüb serir-i saltanata su‘ûd ve taht-ı hükûmete ku‘ûd eder”³¹².

Mütercim bu metinde, bir saltanat geleneği olan ve bir toprak üzerinde uzun süre hanedanlığını ve hükümranlığını sürdürmüş iktidarlar için “devlet” kelimesinin kullanımını tercih etmiştir. Bir devletin parçası iken hâkimiyet ve özgürlük iddiasıyla ayrılmış, hükümranlığı başka bir devlet veya gücün korumasına bağlı, geçmiş, devlet geleneği, kurumsal ve yasal düzenlemeleri olmayan topluluklar için de “hükümet/hükûmât” kelimesini kullanmıştır..

Fakat tercüme eserde hükümet kelimesi bazan devlet manasında da kullanılmıştır. Buna göre saltanat geleneği ve hükümranlığı olan devlet manasında kullanımı için şu örnekleri verebiliriz: “Cemî‘-i hükümet-i mülhaka içün nice zahmet ve

³⁰⁹ M. Akif Aydın, “Hükümet”, DİA, c. 18, İstanbul, 1998, s. 468.

³¹⁰ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, s. 556.

³¹¹ Mehmet İpşirli, “Hükümet”, DİA, c. 18, İstanbul, 1998, s. 470.

³¹² YM, 7.

meşakkat ile zafer bulacak maddeler vardır. Meselâ bir hükümet-i cedîde başka bir hükümet-i atîkaya zamm u ilhâk olundukda evvelen mal‘um ola ki insan tebeddül ve teceddüde bi’t-tab‘ mâil ve râğib olmağla merkûm hükümet-i mülhaka da olan kavm-i hâkim mevcuddan iyi ve elyak bir gayr-ı hâkim bulmak kasdıyla daima fursata müterakkib ve fesâd ve fetrete mütehayyi ve isyan ve muhalefete müstâ‘id olurlar”³¹³; “Pes bu takribiyle zabt u tasarrufu sabit ve ber-karar olmak müyesser olacağı devlet-i İslâmiyye tasdik eder ki eğer bilâd-ı Rumiyyeyi [Yunanistan] makarr-ı saltanat ve hükümet ve mahall-i tevakkuf ve ikamet etmeyeler idi vech-i âhar ile hıfz u hırâsetine muvaffak olamazlar idi”³¹⁴; “İmdi tekrar Françe devletinde XII. Louise’in hâl u şânına gelem. Pes Françe Kralı olan Louise her kavmin harekât ve sekenâtını tecessüs eylediğimizde ez-cümle ahâlisinin ahlâkı birbirine muhalif olan İtalya hükümetini zabt etmiş iken hıfz u hırâsetinde mukaddemâ zikr olunan kavâ‘ide riayet etmediğinden zaman-ı kalilde yed-i tasarrufundan çıktığı mal‘um olur”³¹⁵; “mezkûr Asya’nın halkı daire-i itaatten hurûc ve hâkimlerine isyan etmek iktiza eder iken yine merkez-i itaat ve inkıyadda ber-karar oldukları istiğrâb olunursa cevab ve beyan ederim ki tarihi mazbut olan hükümetleri gördük ki iki vech ile zabt u idare olunur”³¹⁶.

Yeni tesis olmuş devlet ve devletçik manasında “hükümet” kelimesinin kullanımı için burada birkaç örnek vermek istiyoruz: “Veyahud hâkimlerden biri âhar devleti dahil-i kabza-i tasarruf edüb hükümetini kendi fûrû‘-ı nesebinden birine tefvîz ve sipariş eyler; İspanya kralının Siciliyateyn ile vâki olan husûsu misillü”³¹⁷. Yukarıdaki heriki manayı da teşmil için mütercim birinci bölümün başlığını “Envâ‘-ı Hükümet Beyanındadır” şeklinde tercüme etmiştir.

Yazma metinde hükümet kelimesi, hükümdarın hâkimiyet alanını ifade için de kullanılmıştır: “Tamam bu mesâib ve fevâci‘ musannifin tasvir ve tasvib eylediği hâkimin mahall-i hükümetinde vâkidir”³¹⁸; “Binaenaleyh ümerâ-i âlem her emrde

³¹³ YM, 12.

³¹⁴ YM, 15.

³¹⁵ YM, 21.

³¹⁶ YM, 31.

³¹⁷ YM, 7.

³¹⁸ YM, 3.

müstakil olmaz; belki müdebbir-i evvel mesabesinde olmağla elbette icra-yı adalet ile zîr-i hükümetinde olanların menfaatine cidd ü sa'y etmek lâzım olur”³¹⁹.

Hükümet kelimesi yönetim ve iktidar anlamında da kullanılmıştır: “Kezâlik Küçük İspanya dedikleri Sicilyateyn’in kâh Roma imparatoru ve kâh İspanyalı tarafından birkaç defa suhûlet ile elden ele geçtiği iki tarafın dahi hükümet-i cebbaranesinden ahâli dilgîr ve müteneffir olup kendülere bir hâkim-i âdil bulmak ümmidiyle hâkimlerinin teceddüdüne mâil ve râğib olmalarından neş’et eylemiştir”³²⁰; “Lâkin vaktiyle tedbîrine mübâşeret olunmadığından ilacı müşkildir dedikleri gibi umûr-ı saltanat ve hükümetde vâki olan ihtilâl bunun aynı olup ba‘de’z-zaman zuhur edecek âfet mukaddem mülâhaza olunursa def‘ u ilacı mümkün ve eğer bilinmeyüb herkese mal‘ûm olacak rütbelerde şiddet bulursa tedbîri vüs‘ ü kudretten haric olur”³²¹; “Eyâ zabt eylediği memâlikin tedbîr ve hükümetine kâdir midir ve herne kadar bir hâkim sahib-i azamet olursa da yine fi’l-hakîka acezeden olan nev‘-i insandan bir şahs-ı zâ‘îf olmağla azamet ve şanı ile teshîr eylediği memâlikin tedbîr ve hükümeti değil belki memâlik-i mezkûrenin isimlerini ve dahi hâtırında hıfz etmeden âcîz olduğundan suret-i zâhirde olan kuvvet ve kudreti hilkatînde olan za‘af u fütur ve acz ü kusurunu beyan eyler”³²².

Fakat hükümet ve devlet kelimelerinin herhangi bir mana farklılığı gözetilmeden, birbirinin yerine kullanıldığı bölümler de vardır: “Vech-i evvel: Hükümet bir hâkim-i müstakil ile idare olunur ki ol-hâkim cemî‘ re’yinde fail-i muhtar olup ricâlinden murad eylediğini her vechile istihdama kâdir ola. Vech-i sâni: Devlet bir hâkim-i gayr-ı müstakil ile idare olunur ki ol-hâkim re’yinde fâ‘il-i muhtar ve murad eylediği ricâli istihdama kâdir olmayub belki ez-kadîm umûr-ı mülke müdahaleye salahiyyeti olan ricâli istihdama mecbur ola. İmdi bu misillü re’yinde müstakil olmayan hâkimin ricâl ü kibârı derûn-ı mülkde başka başka emlâk ve re‘âya sahibi olup re‘âyanın

³¹⁹ YM, 8.

³²⁰ YM, 11.

³²¹ YM, 19.

³²² YM, 25.

bi'ttab' mahabbet ve itaatleri ancak mezbûr ricâllere münhasır olmağla hâkim-i merkûmun kuvveti kalîl olur. Lâkin hâkim-i müstakilin kuvvet ve kudreti kesîrdir"³²³.

1.2. Prince Kavramının Tercümesi:

Yazma metinde "Prince" kelimesi bazan hâkim bazan da kral kelimeleri ile karşılanmıştır. Yalnız bu kelime sadece "hükümdar", tahtın ve iktidarın sahibi anlamında kullanılmıştır, İngilizce'de sahip olduğu anlamda "hükümdarın çocukları, varisleri" manasında tercüme edilmemiştir.

Prince kelimesi, yazma metinde şu karşılıkları bulmuştur: Ulû'l-emr (YM, 5) sadece bir yerde, veliyyü'n-nimet-i sahib-i taht (YM, 10); hâkim-i müstakil (YM, 31); kral (YM, 36) hâkim (YM, 49); sahib-i devlet (YM, 51). Metin içerisinde çok az geçmekle birlikte King kavramı da "Kral, melik" anlamında tercüme edilmiştir (mülûk ve selâtîn: YM, 80).

Prince kelimesi, tahtın sahibi, hükümdar olarak tercüme edilirken; metin içerisinde hükümdarı kastedecek birtakım unvan ve lakabların kullanımında mütercim birtakım dikkat ve tasarrufları sözkonusu olmuştur. "Sultan" unvanı, Machiavelli'in hükümdarını tavsifte, "huruc-ı ale's-sultan" terkinin içerisinde genel bir ifade haricinde, kullanılmamıştır. Osmanlı siyaset geleneği için de sultan ünvanı, müslüman hükümdarlar için kullanılmıştır³²⁴.

Machiavelli'in hükümdarını tavsifte "padişah" kavramı da hiçbir suretle geçmemektedir. Mütercim, çoğunlukla eserin tercümesinde hükümdar manasına hâkim tabirini kullanmaktadır. Bilindiği üzere padişah, Osmanlı sultanlarının "örfî hükümdarlık sıfatı"nı ifade eden, müslüman hükümdarlara ve özellikle çok geniş ülkelere sahip imparatorlara verilen ünvandır³²⁵. Osmanlı tarihi üzerine çalışan Batılı araştırmacılar bu ünvanı "imparator" olarak tercüme etmişlerdir. Osmanlı hükümdarı, imparatoru anlamında kullanılan "hüdavendigar" tabiri³²⁶ de metinde hâkimleri tavsif etmek için kullanılmamıştır. Emir, Gazi, Han, Kagan ünvanları da metinde yoktur.

³²³ YM, 31.

³²⁴ Halil İnalçık, "Padişah", İ.A. IX, 1964, s. 491; Taneri, a.g.e., s. 220

³²⁵ İnalçık, a.g.m., s. 491.

³²⁶ İnalçık, a.g.m. s. 492.

Genel manada hükümdarı tavsif için metnin ilk bölümünde “ulü’lemlr” tabiri kullanılmıştır. Fakat bu kullanım belli bir hükümdarı tesmiye için değildir.

Yazma metinde iyi bir hükümdarın sıfatı olarak şu kelimeler kullanılmaktadır: “cümleden ziyade fâzıl ve âdil olmak (YM, 79); (İM, 108): salih ve âkil (YM, 136); liyakat ve ehliyyet ve istihkak ve kefarete ve sâir fezâil-i matlûbe[ye sahip olmak], müstahakk ve müsta’idd kimesneleri intihab ve hizmetlerinde istihdam etmek. “hâkimlere lâzım olan akl u rüşd ü fetanet ve tedbir ve hükümet ve siyaset ve idare-i umûr-ı asker ve memlekettir”³²⁷. Bu tanımlamaların yanında “gaddâr ve zalim olma[k]”³²⁸ da iyi bir hükümdarın taşıması gereken vasıflardandır. Ona göre bir hâkim gerektiğinde “kizb ü cevır” gibi kötü bir davranışı yapmaktan tereddüd etmemelidir. Ona göre “hısal-i hamide ve fezail” çoğu kere hâkimlerin zevaline neden olmuş, “kabâyih ve seyyiat” da hâkimler için “mucib-i devlet ve ikbal” olmuştur.³²⁹ Bu bakımdan müstakil bir hükümdarın sıfatı olarak “sahib-huruc ve sahib-kıran”³³⁰ ifadelerini kullanmaktadır.

1.3. Politic Kavramının Tercümesi:

“Politic” kelimesi için siyaset manasında tercüme ondokuzuncu yüzyılda da kullanıla gelen bir manadır. Bu kelime için Kamus-ı Türkî’de yazılan madde de şu karşılıklar verilmiştir: “1-Hükümet, idâre-i memleket, 2-Müstahakk-ı mücâzât olanların cezasını vermede ibrâz-ı şiddet, 3-Ceza, mücâzât, 4-Umûr-ı ra’iyyenin tanzimi için hikmet-i hükümet iktizâsından olan icraât, 5- Devletler beynindeki münasebât ilmi”³³¹. Yazma metinde “politic” manasında yukarıdaki dördüncü mana kullanıldığı gibi bu kelime diğer manalar da da bir çok yerde kullanılmıştır.

“Politic” kelimesine de “fenn-i tedbir ve siyaset”³³² olarak karşılık verilmiştir. Esasında kelimenin karşılığı “fenn-i siyaset (YM, 43)” olarak tercüme edilmiş, “tedâbîr ve hükümât (YM, 95)” anlamlarında da metin içerisinde kullanılmıştır.

³²⁷ YM, 115

³²⁸ YM, 132.

³²⁹ YM, 120.

³³⁰ YM, 88.

³³¹ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317, s. 754.

³³² YM, 24.

Modern dönem siyasetçiler manasında; modern politics, “müteahhirîn-i müdebbirîn (YM, 95)” olarak tercümesi yapılmıştır. Siyasi düşünürler manası, political thinkers, için de “müdebbir-i umûr-ı âlem olanlar (YM, 104)” terkibi tercih edilmiştir. Tedbir kelimesinin on dokuzuncu yüzyılda “siyaset, siyaset etme” manalarında kullanımı sözkonusu değildir. Kamus-ı Türkî’de bu kelimeye “Bir işin âkîbetini düşünerek esbâb-ı husul ve muvaffakiyetine teşebbüs, bir işin muvaffakiyet-pezîr olması için düşünülmüş tarîk” manaları verilmiştir. Fakat siyaset etme, devlet ve kamuya ait işleri tanzim etme manası kullanılmamıştır.

1.4. Turk Kelimesinin Tercümesi:

Prince’te Osmanlı Devleti’ni ifade için “Turk” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime de mütercim tarafından “devlet-i İslamiye” olarak tercüme edilmiştir³³³. Yazma metinde Devlet-i islamiye padişahının müstakil olduğu, yani iktidarın bütün yetkilerini elinde bulundurduğu ve otorite sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

1.5. Citizen ve Subject Kavramlarının Tercümesi:

Klasik dönem Osmanlı Devlet geleneğinde devlet idaresi ile görevlendirilen kimseler genellikle devşirme olup, Enderûnda Osmanlı terbiyesinden geçtikten sonra çeşitli görevlere getiriliyordu. Fatih Sultan Mehmet, hükümdarlığı ile nüfuzlu aileleri devlet görevinden azl ederek, “kul taifesinden” olan kimselere görev ve yetki vermiş³³⁴ bu usul ile devlet idaresinde mutlak hükümdarlık sistemini temin etmiştir. Buna göre devlet erkânı can ve mallarıyla padişahın iradesine bağlanmışlardır. Dolayısıyla rical ve ümerâ bundan sonra hükümdarın kul ve mahkûmu sayılırdı.

Osmanlı siyaset geleneğinin ve uygulamasının gereği olarak ricâl ve ümera için kullanılan kul ve mahkûm tabirleri “citizen ve subject” kavramlarının tercümesinde kullanılmıştır. Esasen bu kavramların tam karşılığı vatandaş ve halk olmalıdır.

³³³ YM, 32. Mehmed Şerif tercümesinde “Turk” kelimesi devlet-i Osmaniye olarak tercüme edilmiştir.

³³⁴ Halil İnalcık, “Mehmed II”, İ.A. , VII., 1970, S. 511.

Yazma metinde halk manâsındaki subject kelimesi, “mahkûm sükkân-ı memleket, sükkân ve raiyyet, kul ve tebea, reaya, abd ve memlûk” kelimeleri ile karşılanmaktadır. Mahkûm kelimesinin halk manasında kullanımı için aşağıdaki metin bir örnektir: “Binaenaleyh [88] metanet ve istihkâmını murad eden hâkim bâlâda tahrir u beyan olunan vechler üzre hareket etmek iktiza eder ve dahi mahkûmların vakt-i huzur ve rahatta izhâr ettikleri hizmet ve sadakate firifte olmayub mezbûrları daima kendüsüne muhtaç olacak vechile hâkimâne istihdam eyleye. (...) Amma vakt-i seferde ve mülk ü hâkimin mahkûmlara muhtaç olduğu zamanda uhûd-ı sâbıkayı icrada ve eda-yı hizmette istikamet üzre sabit-kadem olanlar ekall-i kalîldir”³³⁵.

Machiavelli, Osmanlı Devleti’ndeki ricâl ve tebea için “slave” köle tabirini kullanmış, bu kavram da Türkçe’ye “abd [ve] memlûk ve çerâğ-ı mahsûs” olarak tercüme edilmiştir: “İmdi bu iki nev’ hükümet kemâ-yenbağî tecessüs olundukda ma’lûm olur ki bir devlet devlet-i İslâmiyeye istilâ ile memâlikini yed-i tasarrufuna idhâl etmek hayli müşkildir. Amma zafer-yâb olursa zabt u muhafazası âsândır. Ve istilâ husûsunda olan ‘usret bundan iktizâ eder ki devlet-i İslâmiyye ricâli taraflarından istilâ etmek kasdında olan bir âhar devleti tahrîk ve da’vet mümkün olmayub ricâl-i devlet-i İslâmiyyeye göre isyân ve bu takrîb ile tarîk-i istimlâk âsân olmak emr-i ba’iddir. Zira sahib-i saltanatın abd-i memlûk ve çerâğ-ı mahsûsları olmalarından nâşi tama’a düşürmekle yahud âhar vechile ifsâd u idlâl olunmaları emr-i müşkildir. Mümkün olduğu surette dahi bâlâda mestûr olan sebebler muktezâsınca [33] ricâl-i devlet-i İslâmiyyeyi celb ü cezb ve kendülere tâbi etmeğe kudretleri olmadığından nâşi bir-vechle müfid ve nâfi’ değildir”³³⁶.

1.6. Virtue Kavramının Tercümesi:

Bu kelime, Batı siyasal düşüncesinde bir kişinin sahip olması gereken başlıca erdemlerin bütünü, gücü, beceriyi, yiğitliği, cesareti, mahareti, başarıyı, kapsayacak bir vurguyla kullanılmaktadır³³⁷. Türk-İslam düşüncesi ve felsefesinde, Osmanlı siyaset ve ahlak metinlerinde “virtue” kavramını karşılayan kavram ve sözcük esas itibâriyle “fazilet”tir.

³³⁵ YM, 88.

³³⁶ YM, 33.

³³⁷ Skinner, a.g.e., s. 57.

Virtue, yazma metinde fazilet (YM, 54); mekârim (YM, 66); hısâl-i hamide ve fezâil (YM, 121); hısâl-i hamide ve fezâil (YM, 121); hısâl-i hamîde ve etvâr-ı pesendide (YM, 134); hısâl-i hamîde ve mekremet (YM, 139) anlamında içeriği ve vurgusu aynı olmakla birlikte, farklı kelimelerle karşılanmıştır.

“Fazilet”³³⁸ kelimesi, ahlaki erdemleri ifade eder bir anlamda İslam filozoflarının eserlerinde kullanılmış, “insana ait değerli huy”, “en yüksek mutluluğa ulaşmanın aracı” olarak tanımlanmıştır. Klasik ahlak kitaplarında tanımı ve özellikleri itibariyle sayısı farklı tasniflere tutulmuş “fazilet” kavramı, hükümdarın sahip olması gereken bir özellik olarak görülmüştür. Kutadgu Bilig’de bir kişinin hükümdar olabilmesi ve iktidarda kalabilmesi için gerekli görülen bir özellik olarak “fazilet sahibi” olmasıdır. Fazilet sahibi olması ise bir hükümdarın, adil, sözünde duran, doğru sözlü, yumuşak huylu ve alçak gönüllü, ihtiyatlı, sabırlı, merhametli, şefkatli, tatlı dilli, cömert ve güler yüzlü olması demektir³³⁹. Yazma metinde bu kelime, gücü, beceriyi, yiğitliği, cesareti, mahareti, başarıyı, kapsayacak bir vurguyla kullanılmaktadır.

1.7. Fortune Kavramının Tercümesi:

Hükümdar’da talih, insanların denetleyemediği güçlerin göstergesi olarak kullanılmıştır. Fortune kelimesi³⁴⁰ Türkçe’ye baht u tali‘ (YM, 46); (MŞ, 61); müsaade-i baht u tâli‘ ve mu‘âvenet-i rûzigâr-ı muvâfık muktezâsı üzre zuhura gelen (YM, 46) olarak tercüme edilmiştir. Talihin yaver gitmesi anlamında ise good fortune; “baht-ı müsaaid ve tâli‘-i sa‘id (YM, 55)”; müsaade-i baht u tâli‘ (MŞ, 65) ile karşılanmıştır.

Türkçe’de kullanılan baht kelimesi, “iyi ve kötü olayların bağlı bulunduğu insan üstü program” anlamına gelmektedir. Fakat bu kelime olumlu manada, daha çok sevindirici bir olay için kullanılmaktadır. Aynı manadaki talih kelimesi de Arapça “tali” kelimesinin Türkçe’de kullanıldığı şekildedir. Bu kelime de insan iradesi dışında gerçekleşecek şeylere işaret eder³⁴¹.

³³⁸ Mustafa Çağrı, “Fazilet”, DİA, XII, İstanbul, 1995, s. 269.

³³⁹ Bağdatlı, a.g.m., s. 55.

³⁴⁰ Bu kelime Kamus-ı Fransevî’de tâli‘, baht, ikbâl manalarıyla karşılık bulmuştur. Bkz. Şemseddin Sami, Kamus-ı Fransevî, İstanbul, Mihran Matbaası, 4. b., 1322/1905, s. 1078.

³⁴¹ Bekir Topaloğlu, “Baht”, DİA, IV, İstanbul, 1991, s. 522.

Machiavelli, insan hayatında kendi iradesi dışında, gerçekleşen oluşumları şans, yazgı, talih anlamındaki “fortune” kavramı ile tasvir etmektedir. Fortune’nın tıpkı taşkın bir nehir veya bir kadın gibi ancak cesur kişilerce zabtedilebileceğini ifade etmektedir. Batı düşüncesinde talihin bir tanrıça olduğuna dair antikçağdan itibaren süregelen bir benzetme vardır. Machiavelli de devletlerin tesisinde talihe etkin bir rol verir. Talihlerinin yaver gitmesiyle hükümdar olan kimselere örnek olarak Francesko Sforce, Musa, Cyrus, Romulus, Theseus’u örnek göstermektedir.

1. 8. Republic Kavramının Tercümesi:

Yazma metinde, “Republic” kavramı; azadelik ve cumhur ile karşılanmıştır. Cumhuriyetin zıddı olarak da “müstakil idare” kavramı kullanılmıştır. Republic, Cumhur (YM, 7); cumhuriyye (YM, 9); cumhuriyet (MŞ, 38); cumhur ve azâdelik (YM, 41) anlamlarında tercüme edilirken self-goverment, kelimesi de azadelik (YM, 73) manasında karşılanmıştır.

Cumhuriyet, insanın doğuştan sahip olduğu bir hakkın ve insanın yaratılışının bir gereği olarak düşünülmüş bu sebeple hürriyet ve eşitlik kavramları ile birlikte tanımlanmıştır.

2- Kavramlar Sözlüğü

A

absolute (İM, 34): müstakil (YM, 3)

action(s) (İM, 145): efâl ve harekât (YM, 149)

adherent (P, 163): tarafgîr ve mu‘în (YM, 164); izhâr-ı meyl ü sadakat ve i‘ânet ve müzâheret eden kimesne (YM, 164)

admire (P, 30): medh ü sena etmek (YM, 32)

admirable (P, 42): eşref ve eşher (YM, 25)

administrator (P, 30): [devletin] umurunu idare ve rüyet (YM, 32)

ambitious (İM, 34): hırs u tama‘-ı muzır (YM, 88)

ancestor (P, 11): âba vü ecdâd (YM, 9)

ancient body of lord (P, 30): hanedan kibârı (YM, 32); asilzadegân (MŞ, 54)

antiquity (İM, 59): zaman-ı kadîm (YM, 68)

antiquity of blood (P, 29): hanedan kibârı (YM, 32); asalet ve kıdem-i necabet (MŞ, 53)

army (İM, 37): asker-i cerrâr ve sipâh-ı bî-şumâr (YM, 10)

“zamanemiz hâkim ve valileri bâlâda mezkûr olanlar bile iktifâ etmeyüb sefer ve hazerde müheyya ve amâde ettikleri asker-i cerrâr ve sipâh-ı bî-şumâr ile hem-hududları olan devletlerin tama’dan nâşi olan hücumlarına mümana’at ve memâlik ve arazilerini muhafaza ve sıyânet ederler”; (YM, 10)

enormous army (P, 132): asâkir-i mütevâfire (YM, 134)

art (P, 177): hiref ve sanâyi‘ (YM, 179)

auxiliary (P, 93): imdâd ve i‘ânet tarîki (YM, 101)

auxiliary troops (P, 103): imdâd ve i'ânet için irsâl olunan asker (YM, 107)

authority (İM, 24): kuvvet ve kudret (YM, 12)

B

baron (P, 29): ricâl (YM, 31), ricâl ü kibâr, (YM, 31); â'yan (MŞ, 53)

bestowe (P, 50): hazır ve âmâde eylemek (YM, 57)

burgher (İM, 46): yerli ve şehri (YM, 86)

burn (P, 83): yağma ve gâret etmek (YM, 93)

C

cardinal (İM, 46): kardinal (YM, 38)

capacity (İM, 87): istihkak ve kabiliyet (YM, 107); isti'dâd ve liyakat ve ehliyyet (YM, 187)

cavalry-infantry (P, 14) : ümera ve zubbât (MŞ, 44)

cause (P, 131): esbâb ve 'ilel (YM, 134)

principal cause (P, 132): 'illet-i müstakile (YM, 88)

center (İM, 42): merkez-i memleket (YM, 28)

chain (P, 71) kabul-i kayd-ı ubudiyet (YM, 88)

change (İM, 46): tebeddül ve tecedüd (YM, 38)

changed (İM, 75): mütegayyer ve diğer-gün olmuş (YM, 95)

changeable (P, 43): televvün ve tegayyür üzre olma(k) (YM, 93)

character (İM, 46): bi't-tab' (YM, 37); hakikat-i hâl ve keyfiyet-i amâl ve ef'âl (YM, 143); haslet (YM, 143)

choose (P, 185): intihab (YM, 191)

christendom (P, 173): İseviyye (YM, 176)

city (İM, 51): kura (YM, 43)

civil principality (P, 73): azâde memleket (YM, 83)

citizen (İM, 51): sükkân-ı (memleket) (YM, 43); hemşehri (YM, 83)

private citizen (P, 49): ‘Âvam-ı nâs (YM, 55)

conqu岸 (P, 30): istilâ ile memâlikini yed-i tasarrufuna idhâl etmek (YM, 32)

constitution (P, 44): âyin ve kavâ‘id ve kavânîn (YM, 48); kavânîn-i esâsiye (MŞ, 63)

constitution of goverment (İM, 45): hükümetlerin bazı kavâ‘id ve kavânîn[i]
(YM, 35)

comedy (İM, 66): izhâr-ı lu‘be vü lehv (YM, 80)

compassionate (P, 43): merhamet ve şefkat (YM, 120)

condemn (P, 132): zemm ü kadh etmek (YM, 134)

condition (P, 43): kavâ‘id ve kavânîn (YM, 47); kavânîn (MŞ, 62)

old condition (P, 43): kavâ‘id ve kavânîn-i atîka (YM, 47)

conduct (İM, 12): harekât ve sekenât (YM, 143)

confront (P, 166): zafer-yâb olmak (YM, 165)

contrary (İM, 59): muhalif (YM, 67)

counsel (P, 186): umûrlarını istişâre etmek (YM, 191)

country (P, 73): vatan (YM, 83)

courageous (P, 83): bahadır ve şecî‘ (YM, 93)

cowardly (P, 94): pür-havf u haşyet (YM, 101)

crime (İM, 58): cemî‘ hasâil-i zemime (YM, 66); kabahat ve şenâ‘at (YM, 67); kabâyih ve cerâim (YM, 84); kabâyih ve seyyiât (YM, 201)

cruelty (İM, 66): cevr ü te‘addi (YM, 81); zulm ü gadr (YM, 93); gadr u muzlimet (YM, 120); bî-rahm ve bî-emân (YM, 134); huşûnet ve ru‘ûnet (YM, 134)

curious (İM, 112): mütecessis (YM, 143)

custom (P, 11): kavâ‘id ve kavanîn (YM, 9), meşreb, (YM, 14) ‘âdât (YM, 35); usul ve kavâ‘id (MŞ, 39), âdet (MŞ, 43)

D

dangerous (P, 93): mazarrat ve muhatara (YM, 101)

death (İM, 108): katl u siyaset (YM, 135)

debauchees (İM, 85): sefih (YM, 105)

deed(s) (P, 132): ef‘âl ve hareket (YM, 134)

defence (P, 93): def‘ (YM, 100)

deformity (İM, 113): ‘uyûb ve nekâyıs (YM, 143)

despotism (İM, 47): hükümet-i müstakile (YM, 88)

dethrone (İM, 45) taht-ı saltanattan hal‘ olunmak (YM, 36)

different (İM, 46): muhâlif ve mugâyir (“contrast” anlamına daha yakın bir kullanım) (YM, 37)

difficult (P, 165): umûr-ı müşkile (YM, 165)

disarm (P, 163): âlât-ı harbiye ve eslihayı mahkûmları yedlerinden ahz u kabza mübaşeret etmek (YM, 162)

discriminate (P, 185): temyiz etmek (YM, 190)

dispute (İM, 76): redd ü nakz (YM, 96)

disorder (P, 18): asîb ve ihtilal (YM, 16); ihtilâl (MŞ, 43)

dissensions (İM, 86): şikâk u nifâk-ı derûnları (YM, 106)

disunited (P, 18): ecnâs-ı muhtelif (YM, 101)

division (İM, 45): teferruk ve ihtilâl (YM, 36)

divulge (İM, 112): i‘lân ve ifşâ etmek (YM, 143)

dominion (P, 7): tasarruf etmek (YM, 7) “Tasarruf etmek mâlik olanın şevket ve kuvveti yahud saadet-i tâli‘i veyahud hüsn-i hulku ve memdûhiyet-i etvâr veyahud devlet-i aharînin imdâd ve i‘âneti sebebiyle olur”; (YM, 7); kabza-i tasarruf, (YM, 25)

dregs (İM, 85): rezil (YM, 105)

drill (P, 30): te‘allüm-i ahvâl-i harb ü kıtal (YM, 113); temerrünât-i askeriye (MŞ, 108)

E

equity (İM, 39): insaf ve adalet (YM, 24)

equal (İM, 66): müsâvi ve mu‘âdil (YM, 80)

equality (İM, 71): müsavat-ı asliye (YM, 88)

elective (İM, 56): intihâb ve imtiyâz (YM, 54)

empire (P, 32), memâlik (YM, 34); hükümet (YM, 103)

encourage (P, 177): i‘zâz ve ikram ile taltîf ve tatyîb (YM, 179)

enemy (P, 166): a‘dâ ve muhalifîn ve hassâd ve mu‘arızîn (YM, 166); husema ve a‘da (YM, 166)

enforce (P , 44): cebr u kahr (etmek) (YM, 48)

esteemed (İM, 146): mu‘teber (YM, 149)

example (İM, 76): temsil (YM, 95); ibret ü numune (YM, 73)

highest examples (P , 41): meşâhir-i zevat-ı kiram (YM, 45)

experiance (İM, 84): tecrübe (YM, 104)

extraordinary (P , 173): azîme ve celile (YM, 176)

F

faction (P , 165): şikâk u nifâk (YM, 164)

faith (P , 137): sıdk u hulûs (YM, 139)

faithful (P , 118): sıdk u safvet (YM, 120)

faithless (P , 118): kizb ü habaset (YM, 120)

fashion (İM, 47): melbusât icadı (YM, 39)

favour (P , 73): ittifak ve i‘anet (YM, 83)

fear (P , 83): tehdid ve tahvîf (YM, 93)

feared (P , 130): mahûf (YM, 132)

festival(s) (P , 178): melâib temaslar tertibi (YM, 179)

fidelity (P , 94): sadakat ve istikamet (YM, 101)

flatterer(s) (P , 185): meddahîn (YM, 190)

‘Ma‘lûm-ı enâmdır ki müdâhene dedikleri şey her tarafda ve ale’l-husûs hâkimler saraylarında râyicedir. Zira nev‘-i insan bi’t-tab‘ nefsleri mahabbetine mecbûl olmalarıyla kendü nefis ü zatlarıçün olan hüsn-i zanlarını

tasdik eder kelimattan mahzûz u memnun ve bu vechile müdahinlere mağbûn olurlar. Ve hâkimlere göre hakarete giriftar olmaksızın müdâheneyi men‘ ü def‘ etmek dahi hayli müşkildir”; (YM, 190)

well-founded flattery (İM, 143): esas-ı metin-i hakikat üzre mebni olan müdâhene (YM, 194)

flightiness: (İM, 46): hiffet ve televvün (YM, 37)

forbearance (P, 132): fart-ı mülâyemet (YM, 135)

foreign lands (P, 132): memleket-i bîgâne (YM, 134)

form (İM, 76): tarz (YM, 95)

formidable (İM, 85): îrâs-ı havf u haşyet (YM, 105)

fortune (P, 42): baht u tali‘ (YM, 46); (MŞ, 61); müsaade-i baht u tâli‘ ve mu‘âvenet-i rûzigâr-ı muvâfık muktezâsı üzre zuhura gelen (YM, 46)

good fortune (P, 49) baht-ı müsaaid ve tâli‘-i sa‘id (YM, 55); müsaade-i baht u tâli‘ (MŞ, 65)

foundation (P, 93): esas-ı metin ü üstüvâre (YM, 100)

founder (İM, 54): bâni-i devlet (YM, 53)

free (P, 82): serbestiyet (YM, 93); benî adem(in) ef‘âl ve hareketlerinde fâ‘il-i muhtar olması (YM, 201)

freedom (P, 37): cumhur ve âzadelik (YM, 40); hürriyet (MŞ, 58)

G

generous (P, 118): cûd ve sehavet (YM, 120)

glory (İM, 86): itibâr ve şöhret (YM, 106)

god (P, 19): hallâk-ı âlem olan Hak Teâlâ (YM, 201)

govern (İM, 39): tedbir ve hükümetine kadir olmak, (YM, 25); yed-i tasarrufunda ol(mak) (YM, 32).

government (İM, 84): hükümet (YM, 103)

government of world (İM, 58): hükemâ-yı cihan (YM, 66)

gravity (İM, 145): metanet (YM, 149)

greatness (İM, 145): azamet (YM, 149)

H

happy (P, 198): meveddet ve ikbal ile hoş-hal ve fâriğü'l-bâl (YM, 196)

hatred (P, 38): buğz ve âdavet (YM, 41)

heaviest (İM, 108): giranter (YM, 136)

hereditary: (P, 7): neseb-i vahidden miras tarîkiyle intikâl (YM, 7); irs[i] (MŞ, 67);

hereditary state (P, 7): devlet-i mevruse (YM, 10)

hereditary king (İM, 127): hâkim-i bi'l-verâse (İM, 172)

hesitation (P, 118): tereddüd ve tevakkuf (YM, 120)

history (İM, 125): mazi (YM, 169)

knowledge of history (İM, 125): havadis-i kevniye-i maziye (YM, 169)

holiness (P, 149): ilahiyyet (YM, 201)

honest (İM, 116): âdil ve munsıf (YM, 148)

humanity (İM, 39): ademiyyet ve insaniyet (YM, 24)

human mind (İM, 66): zihn-i insan (YM, 80)

hunt (İM, 95): sayd u şikâr (YM, 117)

I

inapplicable (İM, 76): ‘âtıla ve bâtıla (YM, 95)

incapable (İM, 87): ‘adem-i kemâl-i ruhsat (YM, 107)

independence (İM, 71): serbestiyet-i tabiiye (YM, 88)

infidel (İM, 46): küffâr (YM, 37)

innovator (P, 43): tağyîr ve tecdîd-i kavâ‘ide tasaddi eden (YM, 47)

intellect (P, 113): akl (YM, 114); “akl üç dereceye münkasım olub derece-i ûlâda olanlar kemâl-i rüşd ü zekalarından nâşi bilâ-taallüm hod-be-hod hakayık-ı eşyaya intikâl ederler. Ve derece-i sâniyede olanlar taallüm ve tefehhümden sonra cemî‘ manzûrât ve mesmû‘âtı der-akab hiss ü idrâk ederler. Ve derece-i sâlisde olan kimesneler gâyet humk u belâdetden nâşi hiçbir şeyin derk ü fehmine kâdir olamazlar”; (YM, 185)

intelligence (İM, 58): kemâl-i akl u fetânet (YM, 66)

interest (İM, 59): umûr ve mesâlih (YM, 67)

irreligious (İM, 116): küfr ü ilhâd (YM, 148)

J

janissary (İM, 45): yeniçeri (YM, 36)

judicious (İM, 89): âkil (YM, 110)

judge (İM, 87): tanzîm ve te’diye (YM, 107)

justice: adalet (YM, 24)

justification (P, 25): şühûr ve u’dûl (YM, 134)

K

king (İM, 66): mülûk ve selâtîn (YM, 80)

kingdom (P, 25): kral (YM, 13); milel (YM, 51)

elective kingdoms (İM, 127): intihabî olan devletler (YM, 172)

kingdom of Turk (P, 30): devlet-i İslâmiye (YM, 32)

knowledge of the actions of great men (P, 1): tecrübe-i umûr-ı atîka ve cedîde (YM, 6)

L

law (P, 17): ayin ve mezheb (YM, 15); teşkilat-ı dahiliye (MŞ, 43); adât ve kavâ'id-i memleket (YM, 40); kavânîn (MŞ, 58); kavâ'id ve kavânîn (YM, 100); kavâ'id-i şer'î (YM, 139)

legislater (İM, 54): mûcid-i âyin ve mezheb (YM, 53)

liberality (P, 38): cûd u sehâ (YM, 124)

liberty (P, 38): cumhur ve azadelik (YM, 41) serbestiyet (YM, 41); azadelik (YM, 44); âzadegî ve serbestiyet (YM, 170); irade-i cüziye (YM, 201)

“Nev-i benî adem bi't-tab' âzâdeliğe tâlib ve serbestiyet üzre taayyüşe râgıb olmalarıyla ale's-seviye e'âli ve edânî ve ulemâ ve cühelânın derunlarında hubb-ı serbestiyet cây-gir ve arzû-yı âzadelik tab'-ı cehullerinde takaza-pezîr olub hilkatleri irâde-i hürriye üzre vâki' ve tevellüdleri kabul-i kayd-ı ubudiyete mümâni' olmağla feza-yı âlemde herkes bir ferdin cebrine tahammül edemeyüb ber-muktezâ-yı cibilliyet istediği gibi taayyüş sevdasındadır” (YM, 88).

watchword of liberty (P, 38): azâdelikle melûf (YM, 40); nâm-ı hürriyet (MŞ, 59)

partisans of liberty (P, 149): irâde-i cüziye ve serbestiyet-i insaniyyeyi mu'tekid ve tarafgâr olanlar (YM, 201)

liberator (İM, 54): vatan-ı aslisini gereği gibi mütegalibe ve gaddâr ve zâlim ve cabbâr yed-i tasallutlarından tahlîse fırsat-yâb olub halâs etmek tarîkiyle hâkim olmaktır (YM, 54)

lord (P, 30): Padişah-ı müstakil (YM, 32) ricâl (YM, 32)

loss (P, 133): dûr u mehcûr olmak (YM, 134)

M

manifest (P, 131): ispat etmek (YM, 134)

mankind (İM, 45): insâniyet ve âdemiyyet (YM, 42);

maxim (İM, 76): nesâyih ve tedâbîr (YM, 95)

men (P, 41): benî adem (YM, 45); nâs (YM, 135); ebnâ-yı âdem (MŞ, 120)

mercenary (P, 164): asâkir-i ecnebiye (YM, 164)

method(s) (İM, 76): esâlib (YM, 95)

new methods of warfare (İM, 76): esâlib-i cedîde-i harbiyye (YM, 95)

mildness (İM, 39) : rıfk u mülâyemet (YM, 24)

minister (İM, 138): vekil ve müsteşar (YM, 186)

mixed (P, 93): mahlûta ve mürekkebe (YM, 101)

mixed principality (P, 15): hükümet-i mülhaka (YM, 12); saltanat-ı muhtelite (MŞ, 40)

monarch (İM, 50): hâkim (YM, 43); sahib-i hükümet (YM, 51);

money (İM, 76): nakd (YM, 96)

a lot of money (İM, 76): nakdine-i kesire (YM, 96)

monk (İM, 45): ricâl-i mecnun (YM, 36)

moral (İM, 45): ahlâk (YM, 35)

morality (İM, 142): âdab (YM, 192)

moslem (İM, 46): ehl-i İslâm (YM, 37)

N

nation (İM, 45): millet (YM, 35)

french notion (İM, 46): Françe ahâlisi (YM, 37)

national (İM, 84): yerli (YM, 104)

spirit of nations (İM, 45): Milletlerin meşreb ü tabi'atları (YM, 35)

nature (İM, 84): tabiat (YM, 103)

nature of people (P, 44): nev'-i insan (YM, 48)

state of nature (P, 71): ber-muktezâ-yı cibilliyet (YM, 88)

noble (İM, 45): sanâdîd (YM, 36); ricâl ü kibâr (YM, 83)

O

obstacle (P, 165): kâr-ı düşvâr (YM, 165)

offence (P, 93): darb (YM, 100)

official (P, 34) : ehl-i menâsıb (YM, 15); ümerâ ve zabbât (zabitan ç.) (MŞ, 44)

opinion (İM, 45): efkâr ve mülâhazât (YM, 35)

opponent (P, 44): taraf-ı hilâf (YM, 48)

opportunity (P, 42): fırsat (YM, 46); müsa‘ade-i ruzigâr (YM, 54); baht-ı müsa‘aid ve tâli‘-i sa‘id (YM, 55); müsa‘ade-i baht u tâli‘ (MŞ, 65)

“müsâ‘ade-i vakt u zaman ve mu‘âvenet-i baht u tâli‘ olmayınca meziyet ve faziletin lutfu olmaz” (YM, 54)

opposing (P, 149): mugayir ve münâfi‘ (YM, 201)

Oriental (İM, 46): Anadolu (YM, 37)

Oriental peoples (İM, 46): Anadolu ahâlisi (YM, 37)

P

pardon (İM, 108): afv u merhamet (YM, 1135)

parliament (İM, 47): parlamento, ricâl-i divan (YM, 38); divan (YM, 151)

“krallarının istihkâm ve metaneti ve ahâlisinin rahat ve refahiyeti için vaz‘ u tayin olunan cemî‘ kavâ‘id ve kavânînin a‘lâsı parlamento tabir olunur Divan’ın tertibidir. Zira bu parlamentonun mûcidi ve nâzımı ricâl ve kibârın gurur [152] ve tama‘-ı hallerini ve hareket-i fuzulânelerini ve sığar-ı nâsın bi’t-tab mezbûrlara olan husumet ve nefretlerini derk ve ricâl ü kibârı feda etmeksizin zabt u rabt tarîkini kah te’dîb ve kah sıyanet ve tatyîb etmek muktezâ-yı akl-ı selîm olduğunu fehm edüb kralları olan kimesne eğer ricâl ü kibârı sıyanet ederse sığar-ı nâs dil-gîr ve eğer sığar-ı nâsı himayet ederse ricâl ü kibâr münfail olub kral-ı mesfûrun alâ kile’t-takdireyn mübtelâ-yı nefret olacağını mûlahaza ile mezbûr parlamentoyu vaz‘ u tertib eyledi ki bu misüllübu misüllü umûr sığâr u kibârdan muntehab ba‘zı kimesnelerin marifetiyle tayin olunan kavâ‘id ve kavânîn üzre rüyet olunmağla tarafeynden vezir-i vâhid kralına münfa‘il ve şikeste-hâtır olamaz ve bu tedbîrden münfeham olan budur ki hâkim-i âkil tavzî-i inayât ve teşrifâtı kendüye mahsûs edüb tertib-i ukûbât ve te’dîbâtı ve mucib-i nefret olan harekâtı ahara tahmîl etmek iktizâ eder” (YM, 152).

party (P, 73): fırka (YM, 83)

passion (İM, 47): hırs u âz, heves (YM, 50)

“ma‘lûm ola ki gurur ve heves ve ârzu-yı şân u şöhet eğer hadd-i itidâli tecavüz ederse cemî‘-i efkâr u hayâlâtta ziyade musibet ve muhalif-i insaniyet ve ademiyyet ve nizâm-ı âleme muzır ve rahat ve emniyet-i nâsa muhill bir derddir ve avâm-ı nâsdan bu derd-i can-hırâşa mübtelâ olan kimesne vâcibü’l-merhame mecnunlardandır. Zira bu misüllü kimesne bir dürlü halinden hoşnud olmayub daima ıztırab-ı hırs u âz ile bî-huzur ve her nâil olduğı şeye adem-i kanaat ile perişân-ı şu‘ur olmağla [51] meraret-i hırs u hevesi ‘uzûbet-i safa-yı mevcudunu mahv iledir”; (YM, 51)

patrimony (P, 131): emvâl-i mevruse (YM, 133)

people (İM, 116): mahkûm (YM, 148)

perfidy (İM, 65): melanet ve habaset (YM, 79)

perilous (P, 43): müşkil ve muhataralı (YM, 47)

person (İM, 86): ra‘iyyet (YM, 107)

philosopher (P, 149): hükemâ (YM, 201)

pillage (P, 18) : garât ve yağma (YM, 15); yağma (MŞ, 44)

politic (İM, 51): fenn-i tedbir ve siyaset (YM, 24); fenn-i siyaset (YM, 43); tedâbîr ve hükûmât (YM, 95)

“netice-i kelâm Louise-i mezkûr kemâl-i aklıyla mevsuf hâkimlerin [24] ve memâliki zabt u muhafazada cedd ü ihtimam eden kimesnelerin kavâ'id-i müstahsenelerine mürâ‘at etmediğinden Lombardiya eyaletinden mehcûr ve mahrum oldu ve Rim papasının Romanya’ya müstevlî olması İtalya halkının san‘at-ı harb ü kıtali bilmediğinden neş’et etmeyüb belki Françe kralı Louise-i

mesfûr fenn-i tedbir ve siyaseti bilmeyüb mucebi ile amel etmediğinden iktizâ etti”; (YM, 24);

modern politics (İM, 76): müteahhirîn-i müdebbirîn (YM, 95)

political thinkers (İM, 84): müdebbir-i umûr-ı âlem olanlar (YM, 104)

power (P, 7): hükümet, hükûmât (c.) (YM, 12); kuvvet ve satvet (YM, 36); kuvvet ve kudret (YM, 92); emaret (MŞ, 38)

praiseworthy (P, 137): medûh-ı hâss u âm (YM, 139)

prejudicial (İM, 84): mûris-i envâ‘-ı muhatarât (YM, 106)

prerogative (P, 30): itibâr (YM, 20)

pretext (P, 131): bahane (YM, 134)

prince (P, 1): ulû‘l-emr (YM, 5), veliyyü’n-nimet-i sahib-i taht (YM, 10); hâkim-i müstakil (YM, 31); kral (YM, 36) hükümdar (MŞ, 35); hükümdar-ı mutlak (MŞ, 53); hâkim (YM, 49); sahib-i devlet (YM, 51)

good prince (İM, 108): salih ve âkil (YM, 136)

prince of kingdom (P, 30): devlet-i mezbure uzmâsı (MŞ, 54)

sekretaries of princes (P, 181): Umûr-ı devlette müstahdem ve müsteşar ve mahrem-i esrar olan ricâl (İM, 184); vükela (MŞ, 151)

“Cemî‘ hâkimler iki nev‘ olup bir nev‘i her umûra nezaret edüb bi-nefsihi hükümet ve idaresine mübaderet eder. Ve nev‘-i diğeri idare-i umûru vekil ü müsteşarlarına veyahut ba‘zı mukarriblerine sipariş u tefvîz edüb müdahaleden keff-i yed eder. Ve nev‘-i evvel hâkimleri mülk ü hükümetlerinin ruhu mesabesinde olup bârgiran-ı hükümeti mütehammil olmalarıyla cemî‘ hidemât-ı mülkiyeyi ve umûr-ı etrafı kendüleri eda vü tekmîl ederler. Ve Allahu azimü’ş-şan îrâdet-i aliyyesini tenfize nüfus-ı zekiyye ashabını tavsît buyurduğu gibi ânların dahi âra-yı savab ve yedlerini icraya âkil u reşîd ve

kâr-güzar ve müstâ'id ricâlleri vardır. Ve bu misillü ricâl icra-yı ma-fi'z-zamîriçün bir üstad-ı hâzık yedinde olan âlât gibidirler.

Amma ikinci nev' hâkimler idare-i hükümete lâzım olan liyakat u ehliyyet ve istihkak u kefâet ve sâir fezâil-i matlûbede kâsır olmalarıyla [187] müstahakk ve müstâ'id kimesneleri intihab ve hizmetlerinde istihdam ederler ise nakîsa-i zâtîyelerine çare-sâz olmak mümkündür.

Ve ma'lûm ola ki 'ilel u eskamdan sâlim ve cemî' azâ-yı vücudu kaviyye olub bârgirân-ı meşâgil-i takat-güzar-ı hükümete tâb-âver olmağa kâdir olan hâkim, ihmal ve tekâsülünden nâşi 'inan-ı devlet u hükümeti ricâl ü vükelâ yedlerine teslim ve tefvîz ederse vazife-i halini icrada kusur etmiş olur. Ve fi'l-vâki za'îf u 'alîl ve fazilet-i matlûbede nâkıs ve isti'dâdı dahi kalîl olduğu halde bi'z-zarure berây-ı isti'ânet u i'ânet bâr-ı hükümeti tahmil ve idare-i umûru re'yine ihâle edecek kimesneleri intihabda kemâl-i dikkat ve teharri etmezse hem kendü vazife-i hâlini icrada kusur ve hem mahkûmlarına gadr-ı nâ-mahsûr eder. Ve bu intihab bir kâr-ı düşvâr değildir" (YM, 187).

principality (P, 7): istiklal (YM, 7); devlet-i müstakile (YM, 7); saltanat (MŞ, 38)

"Devlet-i müstakile ya müddet-i vâfireden berü neseb-i vâhidden miras tarikiyle intikâl veyahud ecânibden biri müceddeden kesb ü tahsil edüb serir-i saltanata su'ûd ve taht-ı hükümte ku'ûd eder"; ((YM, 7)

"Esbâb-ı hükümet-i müstakille [90] evvelen bir cumhur kendü serbestiyetine hâlel veren hâdisât ve esbâbı ref' ve sâniyen derûn-ı memlekette olan ricâl ü kibârın hırs u tama'-ı muzırlarını def' etmeğe daima muvaffak olmak ve sâlisen hem-civarlarının tahrik u idlâllerini ve a'mâl-i hafîyyelerini men' etmek ve râbi'an âza mesabesinde olan sükkân-ı memleketi gunâ gûn va'dler ile celb ü cezb ve ifsad olunmalarından muhafazaya ebeden basiret üzre olmak ve hâmisen düşmanların hücumlarına ve bi'l-iktiza mübaşeret ettikleri her harb ü kıtâle mansûren ve muzafferden dil-hâh üzre netice vermek ve sâdisen inkılâbât-ı rûzigâr ile hudûs ve zuhur eden âhar nice mevânî' u 'avârız-ı

müşkileyi ve serbestiyete halel veren umûru her zaman teshîl ve tanzîm etmek
cümlesi emr-i muhaldır” (YM, 90).

new principality (P, 41): hükümet-i cedîd (YM, 45); düvel-i cedîde (MŞ, 60)

private citizens (P, 49): ‘âvam-ı nâs (YM, 55)

proficient (P, 177): sahib-i kemâl (YM, 179)

property (P, 131): emvâl ve emlâk (YM, 134)

prosperity (P, 119): ikbal (YM, 121)

province (İM, 40) : memalik (YM, 9)

public (İM, 143) nâs (YM, 195)

hatred of public (İM, 143): lâyıık-ı nefret-i nas (YM, 195)

R

races of men (P, 132): ecnâs-ı muhtelif (YM, 134)

rapacious (P, 118): buhl u hisset (YM, 120)

rasonable (P, 26): kemâl-i aklıyla mevsuf (YM, 24)

rebell (P, 29): idare-i itaatten huruc ve hâkimlerine isyan etmek (YM, 31); isyan etmek
(MŞ, 53)

rebellion(P, 16): isyan, fesad u isyan (YM, 13); huruc-ı ale’s-sultan (YM, 10); isyan
(MŞ, 42); kıyam ve isyan (MŞ, 59)

reflection (İM, 84) re’y ü mûlahaza (YM, 104)

religious (P, 118): diyanet ve salâbet (YM, 120)

republic (P, 7): Cumhur (YM, 7); cumhuriyye (YM, 9); cumhuriyet (MŞ, 38); cumhur
ve azâdelik (YM, 41); “Binaenaleyh serbestiyet-i tabiiye ve müsavat-ı asliyeye

karîb olan hükümet âzade-i cumhuriyeden cümle mahzûz olub ba‘zı sahib-huruc ve sahib-kıran kimesnelerin zuhur ve tasallutları sebebiyle bi’z-zarure tahammül eyledikleri hükümet-i müstakileyi kudret ve ruhsat-yâb olduklarında tekrar [89] hükümet-i cumhuriyeyi tebdîle sa‘y u ihtimam ederler. Bu sebebden bir hükümet âzâde ve cumhuriyenin ricâli veyahud sığâr-ı nâsı ale’l-ittifak bir kimesneyi intihab ve üzerlerine hâkim-i müstakil nasb eylediklerinde hâkim-i mezbûr ne vech ile tedbir ve hareket eylemek iktiza eylediğini beyan zımnında Musannifin bu faslında tahrir eylediği müdebbirat-ı tedbirât-ı sâbıkası gibi hernekadar müfside ve mudille olmayub âkılâne ise dahi yine abes ve beyhude kabîlinden olduğunda şüphe yokdur”; (YM, 89)

republican (İM, 71): âzade-i cumhuriye (YM, 88)

retain (P, 26): zabt u muhafaza etmek (YM, 24)

revolution (İM, 46): ihtilâl ve inkılâb (YM, 37)

reward (P, 177): in‘âmât ve inâyât (YM, 179)

rigorous (İM, 37): hadden efzûn ve tahammûlden bîrun özr ü cevr ü cefa ve tasallut ve zulm ü ezâ (YM, 10)

robbery (P, 131): müsadere (YM, 134)

rule (P, 43): kavâ‘id (YM, 47)

new rules and methods (P, 43): kavâ‘id-i cedide (YM, 47); teşkilât ve ‘âdât-ı cedide (MŞ, 62)

general rules (İM, 84): kâ‘ide-i külliye (YM, 104)

rules of proportion (İM, 103): kavâ‘id-i münâsebet (YM, 127)

S

sanjak (P, 30): eyalet (YM, 32)

safe (P , 93): emniyet (YM, 101)

safest (P , 38): enseb ve evlâ (YM, 41)

scoundrel (İM, 116): zalim ve gaddar (YM, 148)

scoundreliness (İM, 58): şekâvet ve habâset (YM, 66)

sculpture (İM, 103): san‘at-ı hakkâki (YM, 127)

secure (P , 163): kesb-i emniyet etmek (YM, 162)

self-goverment (P , 17), azadelik (YM, 73); hürriyet (MŞ, 42)

servant (P , 29): bendegân (MŞ, 53); vükelâ ve memurîn (MŞ, 53)

(lord’s) servant (P , 30): mecmû‘-ı kibâr u sığâr (YM, 32)

slave (P , 30): sahib-i saltanatın abd [ve] memlûk ve çerâğ-ı mahsûsları (YM, 32)

slavery (İM, 71): esaret (YM, 88)

soldiers (İM, 85): gürûh-ı asâkire (YM, 105)

spirit (İM, 45): meşreb ü tabi‘at (YM, 35); ahlâk (YM, 37)

state (P ,7): devlet, düvel (c.) (YM, 7); (MŞ, 38)

statecraft (P , 26): fenn-i tedbir ve siyaset (YM, 6)

statue (İM, 103): vefk-i kaide-i putperestî (YM, 127)

subject (İM, 51): reaya ve ahâli (YM, 43); mahkûm (YM, 136); halk (YM, 150)

subjugating (İM, 40) : zabt eylemek (YM, 14)

subtle (İM, 143): fark u temyizi zihn ü derke muhtaç olan (YM, 194); be-gayet nazik (YM, 194)

sufficient (P , 82): kifayet edecek miktar (YM, 93)

supersitition (İM, 37): cemi‘-i umûr-ı ‘atîka ve kadîme (YM, 10)

supporter (İM, 127) mu‘in ve taraf-gîr (İM, 172)

T

tax (İM, 85): vergi (YM, 105)

theologian(s) (P, 149): hükemâ-yı ilahiye (YM, 201)

tranquility (P, 32): emniyyet ve rahat (YM, 34)

treachery (İM, 59): dekk ü hile (YM, 67)

tribute (P, 37): harac (YM, 40); vergi (MŞ, 57)

trickery (İM, 58): gadr u hıyanet (YM, 66)

Turk (P, 30): devlet-i İslâmiye (YM, 32); devlet-i Osmaniye (MŞ, 54)

tyrant (İM, 71): cebâbire ve zâleme (YM, 88)

U

ungrateful (P, 130): bî-vefa ve mürâyi (YM, 132)

unit (P, 83): yek-baht u yek-dil ol(mak) (YM, 94)

unity (İM, 127): ittifak ve ittihad ederek yek-dil ve yek-baht olma (YM, 172)

V

valiant (P, 94): pür-şecâ‘at ve cesaret (YM, 101)

variable (P, 44): mütegayyir ve mütelevvin (YM, 47)

varied (İM, 84): tegayyür-pezîr (YM, 103)

vengeance (P, 38): buğz ve âdaveti kesîr ve ahz-ı intikam etmeğe arzu vefîr olmak (YM, 41)

vice (P, 119): menfûr-ı hal olan kabâyih ve seyyiâtın (YM, 121)

virtue (İM, 51): fazilet (YM, 54); mekârim (YM, 66); hısâl-i hamide ve fezâil (YM, 121); hısâl-i hamide ve fezâil (YM, 121); hısâl-i hamîde ve etvâr-ı pesendide (YM, 134); hısâl-i hamîde ve mekremet (YM, 139); “ve ma‘lûm ola ki musannifin müsâ‘ade-i vakt u zaman ve mu‘âvenet-i baht u tâli‘ olmayınca meziyet ve faziletin lutfu olmaz dediği makamda lafz-ı faziletten muradı mekr ü hiledir ki fi-nefsi’l-emr icrası müsâade-i ruzigâra muhtaçdır. Halbuki faziletinin lutf u menfaati daima derkâr memdûhiyyet ve makbuliyyeti zatında âşikârdır”; (YM, 54).

virtuous (İM, 65): fâzıl (YM, 79)

voluntary (İM, 71): ihtiyarî (YM, 88)

W

war (P, 26): harb u kıtal, ceng ü cidal (YM, 8); san‘at-ı harb ü kıtal (YM, 24)

weakness (İM, 111): za‘af ve acz (YM, 139)

wisdom (İM, 66): dide-küşâ-yı basiret ve ibret (YM, 66); ilme’l-yakîn (YM, 136); imâl-i akl u tedbir (YM, 195)

wise (P, 185): âkil (YM, 45); müdebbir ve âkil ve reşid ve fâzıl kimesne (YM, 191)

word (İM, 113): ‘uhûd u emân ve kavlı u peymân (YM, 144)

world (İM, 75): kürre-i arz (İM, 43); cihan ve cihanyân (YM, 95); âlem-i kevn ü fesad (YM, 103)

ends of the world (İM, 51): kürre-i arzın arâzi-i müntehâsı (YM, 43)

happiness of world (İM, 111): nizam ve rahat-ı âlemiyân (YM, 139)

affairs of the world (P, 197): umûr-ı dünya (YM, 195)

FENN-İ HÜKÜMET VE SİYASET

MACHİAVELLİ

&

ANTİ-MACHİAVELLİ

PRUSYA KRALI II. FRIEDRICH

[FİHRİST]

Sayfa 1- Mukaddime-i mümeyyiz

Sayfa 5- Musannifin ricâl-i Avrupa'dan bir kimesnenin ismine alâ tarîki'l-mürasele tahrir eylediği mukaddimesinin tercemesidir.

Sayfa 7- Fasl-ı evvel: Envâ'-ı hükümet beyanında

Sayfa 7- Cevab-ı mümeyyiz.

Sayfa 9- Fasl-ı sâni: Saltanat-ı mevrûse beyanında

Sayfa 10-Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 12- Fasl-ı sâlis: Hükümet-i mülhaka beyanında

Sayfa 24- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 30- Fasl-ı râbi': Vech-i muhafaza-i devlet beyanında

Sayfa 35- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 39- Fasl-ı hâmis: Yed-i tasarrufa idhâl olunub cumhur ve âzadelikle me'lûf memâlik beyanında

Sayfa 41- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 45- Fasl-ı sâdis: Bir âdem 'avâm-ı nâsdan iken müceddeden hâkim olub feth u teshîr eylediği memâlikin beyanında

Sayfa 50- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 55- Fasl-ı sâbi': Kuvvet ve kudret ve meziyyet ü fazilet sahibi olmayup mücerred âharın i'âneti veyahut kendünün tâli'-i pür-saâdeti sebebiyle 'avâm-ı nâsdan birinin müceddeden hâkim olanlara iktiza eden tedâbîr beyanında

Sayfa 65- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 73- Fasl-ı sâmin: Habâset ve şenâ‘at ile müceddeden hâkim olanların beyanında

Sayfa 78- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 82- Fasl-ı tâsi‘: Bir azâde memlekette ricâl ü kibâr müzâhereti veyahud sığâr-ı nâsın i‘ânetiyle müceddeden hâkim olanlar beyanında

Sayfa 88- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 92- Fas-ı ‘aşir: Hâkimlerin kuvvet ve kudretleri beyanında

Sayfa 94- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 100- Fasl-ı hâdî-i aşer: Envâ‘-ı asâkir beyanında.

Sayfa 102- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 107- Fasl-ı sâni aşer: İmdad ü i‘ânet tarîkiyle âhar bir devlet-i müttefika tarafından irsâl olunan asâkir beyanında

Sayfa 110- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 112- Fasl-ı sâlis aşer: Hâkimlere meşğul olup taallümü nâfi‘ olan umûr-ı lâzime beyanında

Sayfa 115- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 119- Fasl-ı râbi‘ aşer: Hâkimlere medh ü mezemmet îrâs eden harekât ve ef‘âl beyanında

Sayfa 121- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 123- Fasl-ı hâmis aşer: Sehâvet ve cûd ve tasarruf beyanında.

Sayfa 127- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 131- Fasl-ı sâdis aşer: Şefkat ve merhamet ve gadr u cevır ü mazlemet beyanında

Sayfa 135- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 139- Fasl-ı sâbi‘ aşer: Hâkimlerin sıdk-ı kelâmları beyanında

Sayfa 142- Cevab-ı mümeyyiz.

Sayfa 149- Fasl-ı sâmin aşer: Hâkimlere nâsın nefret ve adem-i itibarını icab eden ef‘âlden ictinab etmek muktezi olduğu beyanında.

Sayfa 158- Cevab-ı mümeyyiz.

Sayfa 162- Fasl-ı tâsi‘ aşer: Tedbîr ve siyasete dair ba‘zı mevâdd beyanında.

Sayfa 169- Cevab-ı mümeyyiz.

Sayfa 172- Fasl-ı işrin: Hâkimlere îrâs-ı şân u itibar eden ef‘âl ve harekât beyanında.

Sayfa 180- Cevab-ı mümeyyiz.

Sayfa 184- Fasl-ı hâdî ve işrîn: Hâkimlerin mahrem-i esrâr ve müsteşarları beyanında

Sayfa 186- Cevab-ı mümeyyiz.

Sayfa 190- Fasl-ı sâni ve işrîn: Müdâhâneden ne vechile ictinab etmek mümkün olduğu beyanında

Sayfa 192- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 195- Fasl-ı sâlis ve işrîn: Vukuât ve kazâyâ-yı ittifâkiyâtın ve baht u tâli‘in umûr-ı dünyeviyeye dahlleri ne derecede ve tedbîr ü çareleri ne vechile mümkün olduğu beyanında

Sayfa 201- Cevab-ı mümeyyiz

Sayfa 211-Fasl-ı râbi‘ ve işrîn: Memâlik-i İtalya’yı eydî-i düşmanândan tahlîse terğîb zımnında kelâm-ı mümeyyiz ki düvel beyninde li-maslahatin olan envâ‘-ı müraselât ve mükâlemât ve şer‘an ve aklen harb u kîtâli icab eden esbâb ve mevâdd beyanında.

Sayfa 213- Cevab-ı mümeyyiz

[MUKADDİME-İ MÜMEYYİZ]

[1] Ta‘lîm-i ilm-i ahlâk u adâb ve tefhîm-i fenn-i siyaset-i hükûmât için musannifin [Machiavelli] inşâ eylediği işbu kitab ve İspinoza [Spinoza] nam kimesnenin dahi din ü itikad ve mezheb u meşreb bâbında icâd eylediği kitab birbirine mutabık ve muvâfıktır. Zira merkûm İspinoza’nın muradı esâs-ı akâid-i sahîhayı hedm ü tahrîb ve bünyân-ı edyânı kal‘ u taklîb olub musannif-i mezbûrun kasdı dahi tedbîr-i ahvâl-i ‘âlemi tağyîr ve e‘azz-i ‘ulûm olan ilm-i adâb ü hîsâlin tenbihât-ı islahiyyesini ifsâd ve nihayet derece-i ihtilâle is‘âddır. Ve ehaduhumânın hefvât ve sakatâtı ilmiyye ve âharın zellât ve ve sehevâtı ‘ameliyye olup gürûh-ı ‘ulemâ-i İlahiyyîn ittihâd-ı ‘âmm ve ittifâk-ı tâmm ile İspinoza aleyhine hücum ile müellefâtını külliyyen nakz u ibtal ve münkir olduğu Zât-ı Vâcibü’l-vücut isbatını mertebe-i bedâhete îsâl eylediler. Lâkin musannifin işbu tasnifine yalnız ashâb-ı âdâbdan ba‘zı kimesneler lisanen bir mikdar itiraz edüp [2] tedbîrât-ı dâlle ve tenbihât-ı mudillesi nümâyân iken ilâ yevminâ hâzâ tahrîren nakz u ibtâlîne tasaddî olunmayup mütedâvil-i eyâdî-i müdebbirân-ı memâlik olmağla el-hâletü hâzihi tahrîb ve ifsâdını murad eylediği kavâ‘id-i insaniyyet ve kavânîn-i âdemiyyeti sıyânet için bu dâhiye-i dehyânın def‘ ü ref‘ine mübaşeret ve hakk u insaf ve fikr-i savâb ile kıyas-ı fâsid ve kubh u fesâd-ı kâsidine cevaba mübaderet olunub mânend-i bîş u cedvâr semm-i kâtil olan kelimâtı zeylinde edviye-i nâfi‘a makûlesinden olan ecvibe-i dâfi‘ası hâzır ve âşikâr olmak için herbir maddesine başka başka efkâr ve mülâhâzâtı alâ-tarîki’n-nakz ve’l-ibtal sebt-i cerîde-i makâl eyledim.

Musannifin işbu kitabı muzırr ve müfsid olan musannefâtta eşna‘ ve akbah olduğuna şekk ü şüphem yokdur. Zira sahib-i hükümet ve tâlib-i fenn-i siyaset olanlar tettebbu‘ ve mütâla‘asına meşgul olub ale’l-husûs hadisü’s-sinn bü’l-heves kimesnelerin akl u rüşdü gayr-ı tâmm ve henüz nâ-reside-i kıvam olmağla şerr ü hayr ve nef‘ ü zârı fark u temyîze adem-i iktidarlarından nâşi hevâ vü heveslerine muvâfık ve meyl ü şehvetlerine mutabık olan kavâ‘id-i pür-mekâidine rubvede olub hîsâl ve fi‘âlleri muhtell olacağı câ-yı işkâl değildir. Ve umûr-ı dünyeviyyede hükümet ve siyaseti mansûr olmayan âhâdd-ı nâsı ifsâd u idlâl zâtında bir fiil-i müstekreh iken siyaset ve

hükümet-i raiyyet ve icrâ-yı ahkâm-ı adalet u şeri‘at ve mahkûmîne irâet-i ibrete me‘mûr olub [3] şecâ‘at ve gayret ve hamiiyet ve merhamet ve şefkat cihetiyle zıllullahı fi‘l-arz olan hâkim ve sahib-i devleti iğvâ ve iğfâl etmek ne rütbede mezmûm olduğu bi‘l-bedâhe müsellemin-i kâffe-i ümemdir.

Pes [e]mir ü hâkimin etvâr-ı bed-kirdârı ve şehvet-i kûste-meharî bikâ‘ ve mevâtını iğrâk ve kurâ ve mesâkini ihrak ve ebvâb-ı menâzil ve emâkini tahrîb ve iğlâk eden seyl ü tund-reftar ve sâika-i âteşbâr ve veba-i merdüm-mahordan ziyade müellim ve murîs-i ekdârdır. Zira mesâib-i semâviyye gayr-ı müstekirre ve ba‘zı mahallere münhasıre ve maksûre ve mahâll-i merkûme dahi zaman-ı kalîlde âbadan ve ma‘mûre olur. Amma sahib-i hükümetin zulm ü cebr ve taaddî ü gadrinden nice kavm ü kabile bi‘l-küllîye mütezaccir ve müddet-i medîde bâr-girân-ı zulm ü ‘udvânlarından mütelâşî ve mütekeddir olup icrâ-yı nîk ü bed yedinde olan hâkimin kuvvet u kudret-i müstakilesini a‘mâl-i kabihaya sarf u istimalinden havf eden mahkûmînin ahvâl-i pür-melâlleri ziyade şayeste-i merhamet idüğü haric-i havsala-i beyân ve ol-misillü hâkimlerin tama‘ ve denâet ve hırs u hasâset ve tehallûf-i va‘ad u hıyanetlerinden naşî zîr-i hükümlerinde olanların emvâl ü emlâkleri mağsûb ve emniyet ve azadegî ve refâhiyetleri meslûb ve hayat u bekâları dest-i cebbarânelere mevkûf olduğuna derk ü şuurları mahkûmîn ve mazlûmîni ne mertebe bî-rahat ve bî-huzur edeceği zahir ve ayandır ki tamam bu mesâib ve fevâci‘ Musannifin tasvir ve tasvib eylediği hâkimin mahall-i hükümetinde vâkidir.

Ve Musannifin kasd u meramı hâkimlere lâzım olan ef‘âl ve harekâtı tâ‘lim ve ifade olmayub belki hâkimlerin ef‘âl ve harekâtını tavsîf [4] ve ahvâllerini beyan ve ta‘rîzdir deyü ba‘zı efrâdın makam-ı tevhide îrâd eyledikleri zûnûn-ı fâsîdelerinden hâkimler hakkında zemm ü hicv münfeham olur ve buna zâhib olan nice kimesnelere işbu mukaddimeyi itmâmdan evvel bu vech üzre cevab-ı bâ-savab şürû‘ zımnında ümerâ ve hâkimîn aleyhine hüküm-i kat‘î tefevvühüyle su-i zann eden kimesnelerden rica olunur ki Musannifin hem-asrı olub kitabında ala tarîki’t-temsîl îrâd eylediği ba‘zı hâkim-i zalim ve bî-dâda nazaran veyahud insan-ı kâmil indinde mahall-i lânet ve müstehakk-ı melamet olan cebbar-ı bed-girdarın ef‘âl-i dehşet-âsârına kıyasen mağbûn ve mahdû‘ olmayub lâzime-i taht-ı saltanat olan hecme-i idlâl ve iğvâyâ mukavemetleri

derkâr olan hâkimlerin hâiz-i kasabü's-sebk meydan-ı fazl u hüner oldukları mülâhaza-birle tâife-i kesîre-i hâkimîn-i memdûhîn beyninde ba'zı mezmûm ve medhûl dahi zuhûr ederse istiğrâb etmeyeler.

Roma imparatorlarından gadr u zulm ile meşhûr ve mevsûf Neron, Caligulas ve Tibernamun cebbarân-ı bedr ü şân ta'dâd olundukta lutf-haslet ve hüsn-tîynet ile ma'rûf Titüs ve Tirayan ve Antonyon Namon hâkimân-ı adalet-kişân dahi yâd u tizkâr olunur. Bu takdirce ba'zısının evsâfı ile cemî' gürûhu vasf u ta'rîf etmek gadr-ı sarîhdir. Ve kütüb-i tevârih ve siyerde ümerânın yalnız âdil ve memdûhu sebt ü tahrir ve yâd u tezkîr ve zalim ve mezmûmu ceride-i beyandan tarh u ib'âd ve sahâif-i havatırdan hakk u itrâd olunmak husûsu eğerçe killet-i aded-i kütüb-i tevarihi mûktazî idi.

Amma nîk-nâm olan [5] zevâta tamam mücâzât olup nam u şanları evrak-ı âlemde mestûr ve şöhretleri ilâ-âhiri'd-dühûr efvâh-ı nâsda zikr-i cemiliyle mezkûr olmak fi'l-hakika erbâb-ı fazilet ve ashab-ı marifete mahsûs olduğundan nâşi cemî' benî âdem-i memdûhîne taklide gayret ve kesb-i fezâil-i memdûhiyet etmeğe şürû' eylemelerinden mâ'adâ Musannifin dahi işbu kitabı tâli'hâne-i fenn-i tedbîr u siyaseti telvîs ve tednîs etmez idi. Ve ale'd-devam vârid olan tenakuz-ı kelimâtı nakz olunub hâkim-i âdil olanların hakk u adalet ve fetanet ve lutf-ı tabiatlarına terettüb eden tedmîr ü siyaset ve hükümet-i sahihaları musannif-ı mezbûrun bî-şermâne âleme arz u takdim eylediği kavâ'id-i bâ-mekâid ve kavânîn-i pür-mefâsidi üzerine müreccah olduğuna şekk ü şübhe kalmaz idi.

MUSANNİFİN RİCAL-İ AVRUPA'DA BİR KİMESNENİN İSMİNE ALÂ
TARİKİ'L-MÜRÂSELE TAHRİR EYLEDİĞİ MUKADDİMESİNİN
TERCÜMESİDİR

Bir sahib-i saltanat u devletin nazar ve iltifatını iktisab ve bâb-ı saâdet-meâbına intisab kasd eden kimesne malik olduğu nevâdir-i tuhafın e'azz u eltafinı veyahud mehdî-i ileyhin mahzûz olduğu eşyanın ehâsin ve tarafını [azrafını?] ihdâ ve takdim mu'tâd-ı kadîm olub benaberin esb-i hoş-reftar ve esliha-i düşman-ı hor (?) ve emtia-i zerrin-kâr ve cevâhir-i tâb-dâr ve bunlara mümasil eşya-i nefîse ulû'l-emre arz u takdime şâyân olmakdan nâşi bu fakir-i pür-taksîr nişâne-i ubûdiyyet [6] ve ibrâz-ı rıkkıyyet için cenâbınıza ibdaya kudret-yâb olacağım hedâyâ-yı fakirâneyi tefekkür ve mülâhaza edüb tecrübe-i umûr-ı atîka ve cedîde ve tettebbu' ve tetallu'-ı havâdis-i mâziye ve ahvâl-i kurûn-ı adîdeden vakıf olduğum e'âcib-i rûzigâr ve ef'âl u akvâl-i ricâl-i sığâr u kibârı sebt u beyândan gayrı bir dest-âviz bulamadım.

İmdi cemî' havadis-i kevnîyeye dâir evkât-ı hâliyyede olan efkâr ve mülâhazâtımı evrak-ı kalîlede cem' ü tahrir ve tarafınıza ihdâ ve teshîr edüb her ne kadar şâyeste değil ise de hayyiz-i kabule resîde olunması me'mûldür. Zira mekteb-i mihen ü meşakkatte ezmine-i kesîrede te'allüm eylediğim mevâdd ü umûru müddet-i kalîlede tefehhüm eylemenizin tarîkini beyândan âlâ cenâbınıza bir hediye-i behiyye mülâhaza olunmadı. Ve bu mecmûam şâmil olduğu tayin-i meram ve tebyîn-i mehâmm-ı pesendîde-i enâm olur ümmidiyle âhar musanna'at gibi fıkârât-ı mukaffât ve müsecca'a ve terkibat-ı murassa'a ile tezyîn-i kelâm etmedim. Ve benim gibi esâfilden bir kimesnenin ta'lîm-i fenn-i tedbîr ü siyasete cesareti gurur ve küstahlığına haml olunmaya. Zira ressam-ı memâlik olanlar irtifâ'-ı cibâl-i refî'a ve keyfiyet-telâl-i manî'ayı deha ve münhafızadan (?) tasvir ve takrir ve arazi-i sâfileyi mahâll-i mürtefiadan teferrüs edüb tahrir ettikleri gibi bâlâ-nişin-i evreng-i saâdet olan zevât-ı kiram ahval ve keyfiyet-i raiyyete vâkıf ve emkine-i gâire-i raiyyete sâkin olan kimesne dahi mizac ve tabiat-ı sahib-i devleti ârifdir. Binaenaleyh [7] icâle-i nazar-ı iltifât u inâyet ve im'ân-ı basr-ı basiret ile mütâlâa ve dikkat olunub baht-ı sâid ve vass-ı hamîdiniz müktezâsınca derece-i ulyâya irtika ve i'tilânıza kemâl-i şevk ü hâhişim

karîn-i izânınız oldukda bu bendenizin peygûle-nişin-i vâdi-i mihnet u meşakkat olması münâsib olmadığı mâ‘lûm-ı inâyet-mersûmları buyurula.

FASL-I EVVEL: ENVÂ‘-I HÜKÜMET BEYANINDADIR:

Rûy-ı arzda vâki‘ cemî‘-i düvel ve hükûmât ya cumhûr veyahud istiklâl üzredir. Ve devlet-i müstakile ya müddet-i vâfireden berü neseb-i vâhidden miras tarîkiyle intikâl veyahud ecânibden biri müceddeden kesb ü tahsil edüb serir-i saltanata su‘ûd ve taht-ı hükümette ku‘ûd eder. İtalya’da vâki‘ Milan memleketinde zuhûr eden Francesco Sforce³⁴² gibi. Veyahud hâkimlerden biri âhar devleti dahil-i kabza-i tasarruf edüb hükümetini kendi fûrû‘-ı nesebinden birine tefvîz ve sipariş eyler; İspanya kralının Siciliyateyn³⁴³ ile vâki olan husûsu misillü ve devlet ve milleti kendüye mülk edüb gereği gibi tasarruf etmek mâlik olanın şevket ve kuvveti yahud saâdet-i tâli‘i veyahud hüsn-i hulku ve memdûhiyet-i etvâr veyahud devlet-i âharînin imdâd ve i‘âneti sebebiyle olur.

Cevab-ı Mümeyyiz:

Evvelâ Musannife lâzım olan envâ‘-ı saltanatın ihtilâf ve tegayyürünü [8] ta‘dâd ve beyandan mukaddem hükümetin neden neş’et eylediğini mülâhaza ve tecessüs edüb efrâdını âdem fi’l-asl kayd-ı itaatten azade iken ‘ubûdiyyete rıza verüb re‘âyâlığı kabul etmelerinin sebep ve illetini tefahhus etmek idi. Lâkin galiba nizam-ı âlemi ifsad ve bina-yı ülfet ve ünsiyyeti berbad etmek kasdıyla tahrir eylediği kelâm-ı dalalet-encâmına muhalif ve mugayir olmak mülâhazasıyla terk eyledi.

Ma‘lûm ola ki efrâd-ı beşer evvel-emirde ancak rahat ve refâhiyet ve fasl u kat‘-ı husûmet ve hücûm-ı düşmandan emvâl ve emlâklerini sıyânet ve herbirinin maslahatını umûr-ı mülkden addederek idare etmek için beynerlerinden kemâl-i akl ü adl ile mevsûf ve iffet ve âdemiyyet ile ma‘rûf, şecî‘ ve bahadır kimesneyi intihab edüb kendülere hâkim ve vali nasb ve emr ü fermanına itâat eylemişler. Binaenaleyh ümerâ-i âlem her emrde müstakil olmaz; belki müdebbir-i evvel mesabesinde olmağla elbette icra-yı adalet ile zîr-i hükümetinde olanların menfaatine cidd ü sa‘y etmek lâzım olur.

İmdi mütegalibenin ma‘zurâne ve fuzûlâne istilâsı bu vaz‘-ı müstahsene mugayir olduğundan âmme-i enâm indinde menfûr ve mezmûm olmuştur. El-hâsıl

³⁴² Güvenç, a.g.e. s. 39

³⁴³ Güvenç çevirisinde “Napoli Krallığı” olarak geçmektedir. Bkz. a.g.e., s. 39

âlem-i kevn ü fesâdda istihkak ile memâliki tasarruf ya miras tarîkiyle intikâl veyahud ehliyeti mal'ûm olan kimesne intihab olunmağla yahud aklen ve âdeten şürû'u vâcib olan harb u kîtâl tarîkiyle olduğundan cemî'-i efkâr u makâlâtım bu vücûh-ı selase mihverinde devr etmek mukarrerdir³⁴⁴.

³⁴⁴ Bu bölüm orijinalinden farklı olarak çevirilmiştir. Mütercim II. Friedrich'in ifadelerinden anlam ve yorumundan tamamen kopmamıştır. Fakat metin içerisinde geçen Descartes ile Machiavelli hakkındaki kıyaslamalar, II. Friedrich'in Machiavelli'nin vatandaşlık hakkındaki görüşleri üzerine yorumları metin dışında bırakılmıştır. Bu sebeple Hatay'ın çevirisinden bu bölümü tamamen almayı uygun gördük:

“Dünyada doğru düşünmek istenildiği zaman sözü edilecek konunun özüne inmek, temel nedenlerini elden geldiği kadar anlamak için olayların kaynağına dek gitmek gerekir; onların gelişmeleri incelenince, ilerde doğacak sonuçları çıkarmak kolay olur o zaman. Başında hükümdar olan Devletlerin farklarını göstermeden önce, Machiavel, hükümdarların başlangıcını, iktidarın onlara nereden geldiğini incelese ve uygar insanları bir başbuğ seçmeye iten nedenleri ele alsaydı, daha iyi ederdi bence.

Cinayet ve zulmü öğretip yaymaya niyet edilen bir kitapta, bunları ortadan ebediyen silecek şeyleri belirtmek, belki uygun düşmezdi. Milletlerin, huzur ve bekaları için, anlaşmazlıklarını giderecek yargıçlara, mallarının muhafazasında düşmanlara karşı onları tutacak koruyuculara, değişik çıkarlarının hepsini müşterek bir çıkar halinde birleştirecek hükümdarlara sahip olmayı gerekli bularak, kendilerini yönetmesi, bütün işlerinin ağır yükünü omuzlarına alması için, aralarından en erdemini, en hak severini, çıkara karşı en ilgisizini, en temiz yürekliğini ve en yiğitini seçmiş olduklarını söylemek elbette işine gelmezdi Machiavel'in.

“Şu halde, bir hükümdarın başlıca uğraşması gereken şey, adalet; başka her çıkara tercih etmesi gereken şey, yönettiği milletlerin iyiliği; artırmak, olmadığı zaman da sağlamak zorunda bulunduğu şey, onların mutluluğu ve refahıdır denebilir. Çıkar, tantana, ihtiras ve istibdat düşünceleri ne hale düşer o zaman? Hükümdarın, egemenliği aktındaki milletlerin dediği dedik bir başbuğu olması şöyle dursun; bizzat kendisinin onlara baş hizmetkar kesildiği, milletler onun şerefine nasıl vasıta iseler, o da onların mutluluğuna öyle âlet olduğu görülmüştür. Böyle bir şeyi ortaya koymanın kendisini utanca boğacağını hissediyordu Machiavel ve bu araştırma onun politikasındaki acınacak çelişmelerin sayısını arttırmaktan başka şey yapmazdı.

“Descartes'in (I) sistemi Newton'un sistemine ne kadar aykırı ise, Machiavel'in kuralları da iyi ahlâka o kadar aykırıdır. Descartes'da herşeyin esası nasıl yıldızlar ve onların dolaşımı ise, Machiavel'de de çıkardır. Filozofun fikirleri ne derece havaiyse, politikacının ahlâkı da o derece bozuktur. Bu iğrenç politikacının en tiksiniç suçları öğretirken gösterdiği hayasızlığın eşi emsali bulunamaz. Onun düşünce biçimine göre hedefleri çıkar ve tutku oldu mu, en haksız, en canavarca davranışlar meşru oluyorlar. Tebe'a, hayat ve ölümleri hükümdarın keyfine kısıntısızca bağlı kölelerdir, aşağı yukarı bir ağıldaki, süt ve yünleri sahibine yarıyan ve bu sahibin canı isteyince kestirdiği koyunlar gibi.

“Bu yanlış ve yıkıcı prensipleri bir bir çürütmeyi kafama koyduğum için, onlardan yeri geldikçe ve her bölümün konusu bana fırsat verdikçe söz etmeyi bekliyeceğim.

“bununla beraber, genel olarak söylemek zorundayım ki, hükümdarların başlangıçları için bildirdiğim şeyler, devletleri zorbalıkla ele geçirenlerin davranışlarını daha tüyler ürpeticî bir hale sokar, çünkü bu gibiler, kendilerini korusun diye başbuğlar edinen ve ancak bu şartla boyun eğen milletlerin maksadının tam tersine hareket ederler; bu vurgunculara itaat etmekle de, vatandaşlar, çoklukla pek amansız fakat her zaman nefret edilen gaddarların ağgözlülüklerini ve heveslerini doyurmak için hem kendilerini hem de herşeylerini gözden çıkarmış olurlar. Demek, bir memlekette başbuğ olmanın meşru olan sadece üç yolu vardır: ya mirasla, ya imkânı elinde olan milletin seçimiyle, ya da haklı olarak girişilmiş bir savaş sonunda düşmandan birkaç ilin alınmasıyla.

“Machiavel'in birinci bölümü üzerine olan bu üç şekli hiç unutmamasını rica ediyorum okuyucudan, çünkü bu, onlara söyleyeceğim bütün düşüncelerin etrafında dönecekleri bir eksendir adeta.”; Hatay, a.g.e., s. 107-108.

[9] FASL-I SÂNİ: SALTANAT-I MEVRÛSE BEYANINDADIR

Bu kitaptan mukaddem tahrir olunan ba‘zı te‘lifâtımda ale‘t-tafsil izâh ve tarif eylediğim devlet-i cumhuriyeyi³⁴⁵ bu defa terk edüb yalnız devlet-i müstakileyi tahrir ve beyan ederim ki; miras tarîkiyle intikâl eden memalikin muhafazası müceddeden yed-i tasarrufa dahil olan memâlikin muhafazasından esheldir. Husûsiyle maliki olan bir mikdar müstâ‘id ve sahib-i kabiliyet olub ecdadının vaz‘ u tayin eylediği kavâ‘id ve kavanîne riayet ve muktezâ-yı vakt u hale tebe‘iyyet ederse memâlikinde ale‘d-devam müstekarr ve nâfizü’l-kelim olması emr-i mukarrerdir. Şöyle ki âhar bir devlet-i kaviyye zuhur ve tegallüben hücum edüb memâliki yed-i tasarrufundan ahz ederse dahi yine sahib-i evveli bâlâda meşrûh isti‘dâd ve liyakat sebebiyle yed-i galibden halâs etmesi mümkündür.

Meselâ milâd-ı İsa’nın 1488³⁴⁶ tarihinde İtalya’da vaki‘ Ferrara dükasının aleyhine Venedüklünün tasallutu ve 1510 senesinde Yulyus [Julius] nam Papanın tegallübü derkâr iken sinîn-i vâfireden berü mezbûr Ferrara dükası mülk-i mevrûsu olmağla âkıbetü’l-emr ikisine de mukavemet edüb yine memâlikine malik ve hükümetinde ber-karar olduğu gibi. Ve bu husûsun sebep ve illeti budur ki abâ vü ecdadından miras tarîkiyle hâkim olanlarda zîr-i hükmündeki kimesneleri ta‘cîz ve tekdîr gibi hâletler ekseriya kalîl olduğundan nâşi eğer kendi de halkın nefret etmelerini mûcib ef‘âl-i kabîha yok ise mahkûmu olan kavmin hâkim-i merkurum hakkına bi’t-tab‘ meyl ü rağbet ve [10] kemâl-i mahabbetleri olub devlet-i mevrûse ve hükümet-i muttasılası heves-kâr ve mağrurların dimâğlarında olan gıpta vü hasetlerini def ve isyân [u] hurûc-ı ale’s-sultanı men eder. Ba-husûs bir hükümetin tebeddül ve tegayyürü nice tebeddülât ve tegayyürâtı mûcib olduğu mütehakkıkan umûr-ı âlem indinde mücerreb ve zahirdir.

Cevab-ı mümeyyiz:

Benî âdem bi’t-tabi‘ cemi‘-i umûr-ı ‘atîka ve kadimeye ber-vech-i taassub riayet etmeleriyle eğer devlet-i mevrûseye kadîm olmak meziyyeti dahi munzam olursa

³⁴⁵ Titus-Livus’un İlk On Yılı Üstüne Konuşmalar isimli eserinde cumhuriyet hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

³⁴⁶ Bazı çevirilerde bu tarih 1484 olarak verilmektedir. Bk. Hatay, a.g.e, s. 16; Güvenç, a.g.e. s. 40.

nâs bi's-suhûle itaat ve inkıyâd edüb ol-gûne devletin asânılığla idare olunacağı cümlelerin içinde müsellemdir.

Ale'l-husûs veraset tarîkiyle hâkim olanlar mukarrebân dahi kudret ve kesret-i mal ü 'ıyâl ile metanet ve istihkâm bulurlar. Zira 'ıyâl ve mukarrebânın baht u tâli'leri mamuriyetlerine sebep-i müstakil olan veliyyü'n-nimet-i sahib-i tahtın baht u tâli'ine tâbi' olub veliyyü'n-nimetlerinin sukût u zevâli kendü sukût ü zevâllerini icâb eder mülâhazasıyla be-her hal hâkim-i merkûme i'ânet ve müzâherette müttetik ve müttehid olurlar.

el-Haletü hâzihi zamanemiz hâkim ve valileri bâlâda mezkûr olanlarıyla iktifâ etmeyüb sefer ve hazerde müheyyâ ve amâde ettikleri asker-i cerrâr ve sipâh-ı bî-şumâr ile hem-hududları olan devletlerin tama'dan nâşi olan hücumlarına mümana'at ve memâlik ve arazilerini muhafaza ve sıyânet ederler. Lâkin musannifin bâlâda takrir ve beyan eylediği üzere hâkimlerin bir miktar istikrarı kâfi olmayub³⁴⁷ belki zîr-i hükmünde olan kavmin refah-ı hâl [11] ve tefrîh-i bâllerine sa'y ederek hallerine göre iltifat etmek iktizâ eder. Zira bir kavim ki veliyyü'n-nimetlerinden her halde hoşnûd ve razı olalar, daire-i itaatten hurûca cevaz göstermediklerinden mâ'adâ efendilerinden dûr u mechûr ve devlet ve bekasına zaaf u fütur 'âriz olmak mülâhazasıyla sahib-i saltanattan ziyade daima havf üzere olurlar.

Nederlande [Hollanda] memâlik-i İspanyolun taht-ı tasarrufunda olduğu esnalarda her kavim İspanyalunun hadden efzûn ve tahammûlden bîrun gadr ü cevır ü cefa ve tasallut u zulm ü ezalarına ahâli takat getüremeyüb giriftar oldukları şedâidden eşedd-i zulm ü teaddî mümkün değildir. Heman tahlîs-i giribân edelim, herçi bâd abâd diyerek meyûsane isyân-ı meşhûre şürû' eylediler. Kezâlik Küçük İspanya³⁴⁸ dedikleri Sicilyateyn'in kâh Roma imparatoru ve kâh İspanyalu tarafından birkaç dafa suhûlet ile elden ele geçtiği iki tarafın dahi hükümet-i cebbaranesinden ahâli dilgîr ve müteneffir olup kendülere bir hâkim-i âdil bulmak ümmidiyle hâkimlerinin teceddüdüne mâil ve râğîb olmalarından neş'et eylemiştir.

³⁴⁷ İngilizce metinde "di ordinaria industria" ifadesi Osmanlıca metinde "hâkimlerin bir miktar istikrarı" olarak karşılık bulmuştur. Bkz. İM, s. 37.

³⁴⁸ İngilizce metinde Napoli olarak geçmektedir. İM, s. 37.

Ve tamam Lorena [Lorrainers] ahâlisinin vaz‘ u hareketi zikr olunan mevâddın aksi olub Lorena dükalığında sâkin olanlar kıdemli [kadîmî] dükalarını tebdîl ile başka hâkimin zabt u rabtını kabul ve yed-i tasarrufuna duhûle mecbur olduklarında cümlesi gözyaşına gark olub, nice yıllardan berü icra-yı siyaset ve hükümet ve lutf u adalette ümerâ-yı cihâna ibret olmağa lâyük dükalarının nesl-i memdûhdan dahi dûr ve mehcûr olmalarına teessûf ve teellüm eylediler. Ve Leopold Desen nam düka lutf-ı tabiattan nâşi [12] bir rütbede meyl ü mahabbetleri var idi ki fevtinden sonra dahi derûnlarından çıkmadığından zevcesi Lorena’dan [Lunéville]³⁴⁹ azîmet eylediği esnada cemî‘-i nâs arabası etrafında zânu-zen secde-i ta‘zîm olarak tecemmü‘ ve defaatiyle arabanın bârgîrlerini tutup tâs-ı âsumânî pür-tanîn-i feryad ü enîn ve rûy-ı zemini müstağrak eşk-i hûnîn eyledikleri kütüb-i tevârihde musarrahdır.

³⁴⁹ İngilizce metinde bu kelime geçmektedir. İM, s. 38.

FASL-I SÂLİS: HÜKÜMET-İ MÜLHAKA BEYANINDADIR:

Cemî'-i hükümet-i mülhaka için nice zahmet ve meşakkat ile zafer bulacak maddeler vardır. Meselâ bir hükümet-i cedîde başka bir hükümet-i atıkaya zamm u ilhâk olundukda evvelen mal'um ola ki insan tebeddül ve teceddüde bi't-tab' mâil ve râğib olmağla merkûm hükümet-i mülhaka da olan kavm-i hâkim mevcuddan iyi ve elyak bir gayr-ı hâkim bulmak kasdıyla daima fursata müterakkib ve fesâd ve fetrete mütehayyi ve isyân ve muhalefete müstâ'id olurlar. Ma'hazâ yağmurdan kaçub doluya giriftâr olduklarında ekserya neticesi nedamet ve peşimanlık olduğu mücerrebattandır.

Sâniyen, bir hacet veya mecburiyet-i mu'tade dahi vardır ki bir hâkim ya tekâlif-i askeriye ye ziyade şey zam etmek ibrâmıyla yahud yeniden temellük olunan mülke lâzım gelen nice evzâ'-ı şedîde ve metâlib-i 'örfiyye ile müceddeden yed-i tasarrufuna aldığı kavmi ta'cîz ve tazyîke mecbur olmaktan nâşi hükümet-i merkûmenin âdemleri mütekeddir olmağla hâkimlerine husumet ve 'adavet ederler.

Sâlisen, bir hâkim bir memlekete müstevlî oldukda her ne kadar kuvvet ve kudret sahibi ise yine içinden i'ânet eder, mû'in âdemler peydâ [13] etmedikçe fethine zafer-yâb olmak muhâl olup bu misillü mu'înleri dahi ba'de'l-feth hizmet-i sâlifelerine binaen ne tahte'l-kahr istihdam ve ne me'mûlleri üzre ikram olunmaları mümkün olur. Bu surette hizmetlerinin semeresine nâil olmadıklarından dost-ı mu'in iken düşman-ı hain olurlar. Nitekim Françe [Fransa] kralı olan Luis-i sâni-i aşer [XII. Louise] nam kralın tarafından İtalya'da vaki' Milan[o] ülkesi müddet-i kalîlede suhûlet ile zabt u tasarruf olunub yine der-akab dest-i tasarrufundan hurûcu bu sebeb ve illete mebnidir. Zira Milan[o] halkı evvel-emirde izhâr-ı i'ânet ve teshil-i esbâb-ı feth ü hükümet-i memleket edüb ba'dehu me'mûllerine nâil olamadıkların dilgîr ü nâdim ve peşimân olub hâkim-i cedîdden yüz döndürdüler.

Ve bir memleket ahâlisi isyân edüb ba'dehu tekrar yed-i tasarrufa dahil oldukda hâkim olan kimesne gereği gibi onlardan ahz-ı intikam ve fesâd u isyâna sebeb olanları ukûbât-ı şedîde ile te'dîb ve töhmet ashabının cezaları tertib olunub bu tarîkiyle esbâb-ı rahat u emniyeti tedarük ve sû-i zann u şübhe olunan kimesnelerin evzâ' u ef'âline kemâl-i basiret ve ihtiyat ve dikkat olunursa bir dahi [daha] o memleket

ahâlisinin daire-i itaatinden hurûcları emr-i ‘asîr olduğu muhakkak olmağla Milan[o] eyaletinin bir defa da Fransız elinden alınmasına Luisfors [Ludovic] nam dükasının hudud-ı Milan[o]’a yalnız takarrub etmesiyle ahâlisinin Fransıza isyânları sebab-i kâfi olub ba‘dehu Fransız yine istilâ ve ahâlisini mukaddema istedikleri isyânlar için te’dîb etmekle [14] defa-i sâniyede Fransızı ib‘âd ve ihrac ve Milan[o]’ı yedlerinden halas etmek için vâfir kimesneleriyle ittihad ve ittifak etmek iktiza eyledi.

el-Haletü hâzihi ümerâ ve sahib-i mülk müceddeden malik olduğu memâlik zabt u hıfz için lâzım olan tarîkleri tahrîre şürû‘ edüb beyan ederim ki; hâkim-i müstevlinin hükümet-i mevrûsesine zamm u ilhâk olunan mülk, ya ol-hükümetin memâlikinden olub sâkin olanların lisân u tekellümü birdir ya değildir. Eğer memleketler ve lisanları bir olub ‘an-asl azâdelikle me’lûf değiller ise zabt u muhafazası esheldir. Şol-şartıyla ki sahib-i evvel ‘ıyâl u halefleriyle ma‘an i‘dâm ve mahv olunub âdet-i dirîneleri tebdîl ve tağyîr olunmaya. Bu surette kabile-i mezkûrenin fi’l-asl cibilliyetlerinde zıddiyet ve mugâyeret bulunmadığından birbiriyle hoş geçinip dostâne ülfet ve emniyet ederler. Ve buna delil ve şahidim sinîn-i vâfireden berü Françe memleketine ilhâk olunan Bourgonya ve Biritanya ve Gaskonya ve Normandiya ülkeleridir. Zira bunların herne kadar lisân ve tekellümlerinde cüzîce fark var ise de meşreb ve âdetleri müşâbih ve mutâbık olmağla kemâl-i ünsiyet sebebiyle Françe ile cism-i vâhid gibi oldular.

Hâsıl-ı kelâm müceddeden alınan memâlikin hıfz u hırsreti bu iki şarta mürâ‘at ile mevcut olur. Evvelen, sahib-i evvel ‘ıyâl u halefleriyle bi’l-küllîye i‘dâm ve ihlâk olunmak. Sâniyen, kavmin i‘tiyâd eyledikleri ‘âdet ve meşreb ve kâ’ide ve mezhepleri men‘ u tağyîr ve harac ve tekâlif teksîr ve tevfiîr olmamaktır. Hatta bu takribiyle istimlâk olunan eyaletler fi’l-asl miras [15] olan memâlik ile cism-i vâhid gibi olur.

Ve eğer lisan ve meşreb ve ayin ve mezhepleri muhalif ve mugayir ise hıfz u hırâseti ziyade müşkil olub kuvvet-i tâli‘ ve akl-ı kâmile muhtaç olmağla evvelen tarîk-i ulâ ve enseb oldur ki hâkim olan kimesne yeniden zabt u tasarruf eylediği memlekette ikâmet ve tevakkuf etmektir. Pes bu takribiyle zabt u tasarrufu sabit ve ber-karar olmak

müyesser olacağı devlet-i İslâmiyye³⁵⁰ tasdik eder ki eğer bilâd-ı Rumiyyeyi [Yunanistan] makarr-ı saltanat ve hükümet ve mahall-i tevakkuf ve ikamet etmeyeler idi vech-i âhar ile hıfz u hırâsetine muvaffak olamazlar idi. Zira hâkim-i hâzır ve nâzır oldukda zuhur eden âsîb ve ihtilali derhal def‘ ve ref‘ edüb lâzım olan nizam ve tedbîri icra eder amma gâib olduğu halde âteş-i fitne şu‘lelendikten sonra cebir ve habîr u âgâh olmağla itfâ ve teskini mümkün olmaz.

Ba-husûs hâkim bi’l-bedâet ikamet etmediği halde tefvîz ve sipariş edeceği ehl-i menâsıbın gârât ve yağmalarından masûn ve mahfûz olmaz. Ve ol-mahallerin kavmi hâkim ve kavme vasıtasız bi’l-müşâfehe arz-ı hal ve istirhama kâdir olub hâkim ve valileri halîm ve selîm ve hüsn-i ahlâk ise ziyade meyl ü mahabbet ve eğer zalim ve gaddar ve bed-huy ve cefâkâr ise be-gâyet hafv u haşyet ederler. Ve bir hâkimin ikamet eylediği mülkü yed-i tasarrufundan ahz etmek emr-i asîr olduğuna binaen etraftan ol-mülkü zabt u ahza râğıb ümerâ dahi var ise emr-i müşkil olmaktan nâşi hücumdan fâriğ ve müctenib olurlar.

Muhafaza ve mülk-i cedidin tarîk-i sâlisi oldur ki [16] hâkimin mülk-i mevrûsu olan mahallerden yeniden malik olduğu memlekete vâfir âdemler nakl ettirüb ol-mülk-i cedidin kilidi mesabesinde olan mevâzide iskân ettirmektir. Zira bu cihetiyle mülk-i cedidin halkı isyân etmek murad ederlerse dahi gir[i]ve-i mezkûrden havf edüb muradlarına nizâm veremezler. Veyahud asker-i vâfir vaz‘ u tayin olunmaktır. Ma‘lûm ola ki bu iki şıkdan şıkk-ı evvel yani âdemler iskân ettirir mülk-i asker tayininden hoşdur. Zira bu husûsda asker tertibi gibi mesârif-i kesîre olmadığından mâ‘adâ ol-memleket-i cedîdeye giden âdemler memleket-i mezbûrenin bir mikdar âdemlerinin yerlerini zabt etmekle ânlar dahi mahallerinden tard u ib‘âd olunduklarıçün perişân ve fakir olub bundan sonra fitne ve mazarrat îrâsına kudretleri kalmaz ve yerlerinde bâki kalub hareket iktizâ etmeyen kimesneler dahi meskenlerinden dûr ve perişân olanları görmekle bizi dahi bu gûne tekdîr etmesinler deyü havf üzre fitne ve mazarrata cesaret değil belki kemâl-i itaat ve inkıyâdlarını izhâra sa‘y ederler.

Netice-i kelâm tarîk-i iskânın bir türlü masrafı olmadığından başka emniyet ve menfaat-i kesîre ve mazarratı yalnız bir mikdar âdeme münhasır olub tekdîr olunan

³⁵⁰ İngilizce metinde Türkler olarak geçmektedir. Bkz. s. 18.

âdemler fakîr ve perişân olmalarından nâşi îrâs-ı zarar u ziyana kâdir olamazlar. Ve kaide-i mukarrerendendir ki nev-i insafı ya mülayemetle tatyîb ve îgnâ veyahud bi'l-küllîye mahv u ifnâ etmek gerektir. Zira harice tekdîr olunan kimesnenin ahz-ı intikam etmeğe kudreti vardır. Amma kendü de bir türlü kuvvet ve kudret kalmayacak mertebe tekdîr olunan kimesne ahz-ı intikam [17] etmeğe mecali kalmaz. Li hâzâ insan bir tarza tekdîr olunmalıdır ki ba'dehu kendüde asla ahz-ı sâr u intikama iktidar kalmaya. Ve ekser ol-mülk-i cedidin muhafazasına asker tertib ve tayin olunursa harc u masraf bir mertebe kesîrdir ki mülk-i mezbûrdan hâsıl olan malın cümlesi tayinât ve vezâîfine sarf u telef olub hıfz u hırsesi sahibine mahz-ı mazarrat olur. Ale'l-husûs hâkim-i mezbûr vakit vakit asker konaklarını tebdîle muhtaç olmağın cemî'-i ahâliyi ta'cîz ve tekdîr ve bu vechile kendüsünden tenfîr eder.

İmdi ma'lûm oldu ki nakl ü iskân tayin-i asâkir ve muhâfızândan enfa' ve evlâdır. Ve bundan mâ'dâ fi'l-asl mâlik olduğu memâlikin meşreb ve âdetlerine muhâlif ve mugâyir meşreb ve âdeti olan mülkü zabt eden hâkim etrafta vâki hem-hududları olan devletlerin ziyade zaîf olanını zîr-i saye-i himayesinde sıyânet edüb kavi olanı zaîf ve nâ-tüvân etmeğe sarf-ı miknet ve bezl-i nakdîsine kudret etmek lâzımdır ve cümleden [bu kelime yanlışlıkla tekrar edilmiş] ve cümleden mukaddem kuvvette kendüye benzer devlet-i ahrâyı ol-mülke duhûlden her halde men' ve ref' ziyade lâzımdır. Zira münfail olanlar ya hırs u tama'larından veyahud kemâl-i havflarından nâşi daima bir gayrı devleti tahrîk ve da'vetten hâli olmazlar ve belki ekseriya bir vech-i ittihad ve ittifak hâkim üzerine hücum ederler.

Binaenaleyh bir mülkde hâkim-i muhtar olmak için mülkünde ve etrafında olan zî-kudreti zebûn etmek vâcib olur. Ve her kim bu ihtiyat ve basiret üzre hareket etmezse mülkü yed-i tasarrufundan [18] ahz olunur. Ve tasarrufu vaktinde dahi rahat ve emniyeti olmaz. Hatta zaman-ı sâlifde Roma Devleti zabt eylediği memâliki muhafaza husûsunda bâlâda tahrîr eylediğim tarîka sülûk ve muktezâsını kemâ-yenbâğî icra edüb gerek iskân içün âdemler irsâl eder idi. Ve gerek etrafta vaki' devletlerin zâ'îfini ziyade kuvvet kesb eylemelerine ruhsat vermeksizin sıyânet ve taltîf ve kavîsini zebûn ve zâif edüb mutlaka bir gayrı devletin şöhret ve itibar bulmasına tahammül etmez idi. Binaenaleyh Rum memâlikine malik oldukda Atina ve Livadya devletleri zâif olmağla ibkâ ve sıyânet

edüb herne kadar hürmet gösterdiler ise teksîr-i memâlik ve tahsil-i kuvvet eylemelerine ruhsat vermeyüb zî-kudret olan Antoh [Antiochus] nam hâkimi Makedonya tabir olunur Filibe ve etrafı olan memâlikden tard u ib'âd ve bir hatvesini yed-i tasarrufunda komadıkdan sonra Makedonya ahâlisini dahi zebûn ve zâif eyledi. Ve Flibos [Philip] nam hâkim birkaç defa kendü ile dostluk rica etmiş iken gereği gibi iştihârını tezyîl ve kuvvetini taklîl etmedikçe kabul etmeyüb tamam hâkimâne ve âkılâne hareket etti. Zira bir hâkim-i âkil yalnız hazır ve mevcut olan mesâibe tedbîr etmek kifayet etmeyüb gelecek zamanda dahi vukû' ve zuhûru melhûz olan belâ ve musibetin çaresini peşin görmek iktiza eder. Ve mukaddem hüsn-i idrâk olunan mesâibin def' ine tedbîr emrî sehl olub vukû'undan sonra teşennüc bulan emrâz u 'ilel gibi def'i ve izâlesi müşkil olur. Etibbâ hararet-i humma-yı dekkîn evvelinde teşhisi [19] müşkil ve tedbîri âsân, ba'dehu müştedd oldukda zahîr u teşhise sarf-ı zihn etmeğe hâcet olmayub kendü kendüye iyân olur, lâkin vaktiyle tedbîrine mübâşeret olunmadığından ilacı müşkildir dedikleri gibi umûr-ı saltanat ve hükümetde vâki olan ihtilâl bunun aynı olub ba'de'z-zaman zuhur edecek âfet mukaddem mülâhaza olunursa def' u ilacı mümkün ve eğer bilinmeyüb herkese mal'um olacak rütbelerde şiddet bulursa tedbîri vüs' ü kudretten haric olur.

Ve mezkûr Roma devleti mülâhazalı olub zuhuru muhtemel olan fitne ve musibetleri mukaddem te'akkul ve iktiza eden ilac ve tedbîrini vech-i enseb üzre icrâ eder idi. Ve harb u kıtâlin te'hîr u ihmâl olunması düşmana nâfi' olub ve âkîbetü'l-emr düşman ile muharebe iktiza edeceğini bildiği gibi hemân tevakkuf etmeyip ceng ü cidâle mübâşeretden ictinab ve ihtirâz etmez idi. Binaenaleyh ol-esnada bâlâda mezkûr Antoh [Antiohüs] ve Filip [Philippe] üzerine sefer u azîmet etmemek kendü elinde iken mezbûrlar mürûr-ı eyyâm ile ziyade kuvvet kesb edüb âkîbet Roma memâlikine müstevli ve bu takribiyle kendü arazisinde muharebeye muhtaç olur ihtimaliyle ihtiyaten peşince düşmanları memâliki olan diyar-ı Rûm'a hareket ve mukateleye mübâşeret ile def'-i gâile-i müstakbele etti. Ve dahi musibet-i mevhûme için vaktin rahat u safa-yı hâzırını fevt etmeyüb müterakkib-i fursat-ı meçhule olmak [20] iktiza eder deyü ba'zı ukalâ-yı bî-şuur ve hükemâ-yı nev-zuhurun ettikleri nasihat-ı pür-kusurlarına itibar etmeyüb vukû' bulmağa ihtimali olan şeyin zuhurundan mukaddem ilacında daima akl u fikret ve kuvvet u kudretini isti'mâl eder idi. Zira rûzigârın ihtilâf

üzre hareketi kâh hayr ve kâh şerr îrâs etmekle ne suret izhâr edeceği mal‘ûm olmadığından nâşi şey-i meçhule müterakkib ve muntazır olmağa tazyî‘-i evkât etmek câiz değildir.

İmdi tekrar Françe devletinde XII. Louise’in hâl u şânına gelelim. Pes Françe Kralı olan Louise her kavmin harekât ve sekenâtını tecessüs eylediğimizde ez-cümle ahâlisinin ahlâkı birbirine muhalif olan İtalya hükümetini zabt etmiş iken hıfz u hırâsetinde mukaddemâ zikr olunan kavâ‘ide riayet etmediğinden zaman-ı kalilde yed-i tasarrufundan çıktığı mal‘um olur. İş-bu suret şöyle vukû‘ bulmuştur ki Venedüklü İtalya’da vâki‘ Lombardiya’nın nısfını Louise’in ittihad ve ittifakıyla zabt etmek için mezkûr Louise’i davet edüb ol-dahi bir âhar devlet ile müttefik ve müttehid olmadığından memâlik-i İtalya’yı yed-i tasarrufuna idhâl için Venedüklü gibi bir devlet-i kaviyyenin ittihad ve ittifakına muhtaç olmağa davetlerine icabet ve İtalya taraflarına azîmet edüb İtalya’ya dahil oldukda Lombardiya eyaletini zabt ve bir rütbe şöhret ve itibar kesb eyledi ki etrafta bulunan küçük devletlerin ba‘zısı sâye-i himayesine girüb ba‘zısı dahi kulluğunu kabul ettiler³⁵¹. Lâkin mukaddemâ [21] nakleylediğimiz kavâ‘id-i tedbîr u siyasete riayet ve sayesindeki devletleri sıyânet ve âhar devletin tasallutundan himâyet edemeyüb bir başka devletin kesb-i kuvvet ve ol-memlekete duhûl eylemesine ruhsat vermekle İtalya’dan tard u ib‘âd olundu.

Pes bu misillü hatası şu vechile vâki‘ olmuştur ki evvelen Milan ülkesine dâhil olduğu gibi Rim Papanın³⁵² kuvvet-i ruhaniyyesine kuvvet-i dünyeviyeye zamm olundukda bir devlet-i kaviyye olacağını ve zîr-i himayesinde olanları terk ile kendüsüne za‘af geleceğini mülâhaza etmeksizin yine İtalya’da vâki‘ Romagna ülkesini merkûm Rim Papa zabt etmek için i‘ânet ve müzâheret etmekle kuvvet ve kudret kesb ettürüb bu takrib gerek kendünün ve gerek himayesinde olanların zaafına sebep oldu.

Sâniyen bu hata-yı ‘azîmden ma‘da bir hamâkati dahi Sicilyateyn memâlikini İspanya kralı ile taksim ve cemî‘ İtalya’nın hâkim-i müstakilli iken kendüsünden rûgerdân olanlara sahib ve mu‘în olmağa kâdir bir şerîk-i kavî peyda edüb yani

³⁵¹ Bu kısımda tercüme eksikliği vardır. Orijinal metinde Louise’e teslim olan küçük devletlerin ve sahiplerinin isimleri belirtilmiştir: “Cenova, Mantova Markisi, Ferrara Dükü, Bolanya’lı Bentivogli, Forli Kontesi, Faenza, Pesare, Rimini, Camerino, Piombino, Lucchesi, Pisano, Sanesi beyleri”; Güvenç, a.g.e., s. 48; P, s. 23.

³⁵² Papa Alaxander. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 49; P, s. 24.

reâyasından yalnız harac-gûzar bir kimesneyi nasb etmekle zabtı mümkün olan memâlike kendüsünü dahi ihrâca kâdir İspanya devletinin kralı gibi bir kral dahi zî-kudreti davet ve idhâl eyledi.

Ma'lum ola ki fî nefsi'l-emr efrâd-ı beşer malik olmadığı şeye bi't-tab' mâil ve râğıb olmağla bir kimesne meyl-i tabi'îsini icraya fırsat ve istediği her nesneye malik olmağa kudret buldukda bu misillü kimesne senâ vü medh olunmazsa dahi zemm ü kadh olunması lâıyk değildir. Amma vüs' ü kudretinden haric olan nesneye tasaddi etmesi [22] mahz-ı gaflet ve mûcib-i mezemmettir.

İmdi ekser Sicilyateyn memâlikini zabt u teshîre Françe kralının kuvvet ve kudreti kâfi olub âharın i'ânetine ihtiyacı olmadığı surette bilâ-müşareketin yalnız kendi yed-i tasarrufuna idhâl etmek iktizâ eder idi ve illa 'alâ hâlihi terk olunub İspanya kralı ile şirket ve Sicilyateyn'i taksime mübaşeret olunmamak lâzım idi. Lâkin Lombardiya eyaletini Venedüklü ile taksim etmesi husûsunda ma'zûrdur. Zira mezbûr Françe kralı Venedüklünün i'ânet ve ittifakıyla İtalya memâlikine dahil olduğundan bu muameleye mecbur olmuş idi. Amma Sicilyateyn'in taksimini iktiza eder bir hâlet olmamağla müstahakk-ı zemm ü melâmet oldu. Bu takdirce mesfûr Françe kralı Louies'in beş türlü hatası vardır.

Evvela zâ'îf ve zîr-i sâye-i himâyetinde âsûde olan devleti terk edüb imdâd-ı i'ânet etmediğidir. Sâniyen nefsi-i İtalya'da vâki' Rim Papa'nın kuvvetini ziyade ettiğidir. Sâlisen İspanya kralı gibi bir kral-ı zî-kudreti İtalya memâlikine da'vet ve idhâl etmesidir. Rabi'an kendüsü gelüb İtalya'da ikamet eylemesidir. Hâmisen mukaddema zabtında olan memâlikinden âdemler nakl ettirüb İtalya'da zabt eylediği yerlerde tavn ve iskân eylemediğidir. Lâkin bu hatalar mevcut iken eğer ale'l-iştirak zabt ettikleri Lombardiya'yı Venedüklü elinden alub Venedüklüyü İtalya'dan tard u ib'âd etmek gafletini etmese zikr olunan beş türlü hatasına tedbîr ve çare mümkün olurdu. Fi'l-vâki bâlâda zikr olunduğu vech üzre Rim Papa'ya kuvvet buldurub ve İspanya kralını İtalya'ya idhâl [23] etmiş olmasaydı bu surette Venedüklüyü ihrâc etmek münâsib belki vâcib olur idi. Lâkin bâlâda mestûr olduğu vech üzre hareket ettikten sonra mezbûr Venedüklüyü hisselerinden tard u ib'âd sevdasında olmak iktizâ etmez idi. Zira Venedüklü dahi kuvvet ve kudret sahibi olmağla Françelü ile müttefik olduğu surette

İspanya'nın ve Rim Papa'nın hücumunu ve Lombardiya'ya tasallutlarını bi'l-ittifak men' ü def' kâbil olurdu ve düşman ikisine birden hücumla cesaret edemediğinden mâ'da Venedüklü ile ittifak ve ittihad edüb Françe kralını Lombardiya'dan tard u ihrâc etmez idi. Zira Venedüklü ile ittifak eylese eğerçi Françe kralını ihrâc mümkün olurken ba'dehu memleket-i mezbûre Venedüklü zabtında kalmağla izdiyâd-ı kuvvetlerine sebep olur deyü mülâhaza eder idi. Ve mezbûr Françe kralı Louise Romagna'yı Rim Papa'sına ve Siciliyateyn'i İspanya kralına verdi ki ancak harb u kıtâli def' için idi deyü tevcîh kaydında olan kimesnelere cevap ederim ki ceng ü cidalen ihtirâz için bir emr-i mekrûhun vukû'una rıza vermek inde'l-ukalâ re'y-i savâb değildir. Ve ba'zıları Louise "kendüye akrabasından bir kızı nikah etmeğe"³⁵³ Papa'dan izin talebini ve kezâlik Rouen piskoposuna bir kardinallik mansıbı alıvermek için Rim Papa'sı ile mu'ahede ve mukavele eylediği cihetten memleket-i mezbûreyi mezbûr Rim Papa'ya verdi derler ise onların cevabını hâkimlerin incâz-ı va'ad u kavlı u ahdlerine vefa etmeleri husûsunu ta'rif eylediğim bâbda tahrir ederim.

Netice-i kelâm Louise-i mezkûr kemâl-i aklıyla mevsûf hâkimlerin [24] ve memâliki zabt u muhafazada cidd ü ihtimam eden kimesnelerin kavâ'id-i müstahsenelerine mürâ'at etmediğinden Lombardiya eyaletinden mehcûr ve mahrum oldu³⁵⁴. Ve Rim Papa'sının Romanya'ya müstevlî olması İtalya halkının san'at-ı harb ü kıtâli bilmediğinden neş'et etmeyüb belki Françe kralı Louise-i mesfûr fenn-i tedbîr u siyaseti bilmeyüb mûcebi ile amel etmediğinden iktizâ etti.

Ve bi't-tecrûbe ma'lûm oldu ki gerek Rim Papasının ve gerek İspanya kralının İtalya'da şöhret ve azamet bulmalarına sebep-i müstakil Louise-i mezbûrdur ve mezbûrân dahi Louise'in tard u ihracına illet-i müstakilledir. Ve bu cümleden bir netice-i sahîha zâhir olur ki âhar devlete kuvvet kesb ettiren hâkimler akibetü'l-emr kendüler muzmahil olurlar zira kuvvet ve kudret kesb eden devlet kendüye i'ânet ve müzâheret eden devletin kudretinden daima havf üze olub emniyeti münselibe olmağla ol-devlete bi'z-zarure za'af îrâs etmeğe sa'y eder.

³⁵³ Bu bölümde tırnak içerisindeki bilgi diğer metinlerden farklıdır. Bkz. P, s. 26; Güvenç, a.g.e., s. 51.

³⁵⁴ Burada bir cümle atlanmıştır. Bu kısım şöyledir: "Bunda şaşırtıcı bir şey yoktur, alışlagelene uygun ve mantığın gereğidir. Papa Alexander'in oğlu, halkın Valentinli diye çağırdığı Cesare Borgia Romayna'yı işgal ettiği sırada ben de Nantes'da bu konuyu Rouen Başpiskoposu ile konuşmak fırsatını bulmuştum" Güvenç, a.g.e., s. 51.

Cevab-ı mümeyyiz:

Musannifin asrı olan bin beşyüz tarihinde henüz âlemde cehalet ve huşûnet derkâr olmağın rûy-ı arzda insaf ve adalet ve şefkat ve merhamet mün‘adim olub cebâbire ve mütegalibenin mahz-ı musibet ve ayn-ı mazarrat olan şan u şöretleri ve cesûrâne ve cebbârane hareketleri ve bu gûne celâdet ve mehâbetleri nâsın havf u haşyetlerini ve bi’z-zarure inkıyad ve itaatlerini iktiza eder idi. Lâkin bu vaktimizde ademiyet ve insaniyet ve rıfk u mülâyemet ve insaf u adalet ol-cebbâbire ve mütegalibenin onunla fahr u mübahat eyledikleri ef‘âl ve keyfiyyât üzerine [25] her vechile tercih olunmağla fîmâ-ba‘d hiçbir kimesne ef‘âl-i cebbârâne ve harekât-ı gaddârâneyi medh ü sena edüb âlemi harab etmeğe bir âhar kimesneyi sevk ü tahrîk etmez³⁵⁵. “Fî nefsi’l-emr te‘accüb olunur ki bir âdemi acîb ü kerîh [u] harîs kılan mülâhaza ne mülâhazadır ki hatta teksîr-i kuvvet ve tevsî‘-i hükümet tasavvuru ile

³⁵⁵ Bu ilk paragraf orijinal metinden farklı olup, mütercimnin yorumudur. Orijinal metinde ilk dört paragraf çevirilmemiştir. Tercüme olunmayan metin şudur:

“On beşinci yüzyıl, sanatların çocukluğu gibi bir şeydi; gösterdiği koruma ile İtalya’da Laurent de Medicis yeniden hayat verdi onlara; yalnız, Machiavel’in zamanında bu sanatlar ve bilimler henüz zayıf ve uzun bir hastalıktan kalkmış gibiydiler; felsefe ve geometri fikri ya az gelişmiş ya da hiç gelişmemiş, ya da hiç gelişmemişti ve bugünkü kadar mantıklı düşünülmezdi. Bilginler bile dış parıltıya, parlaklığı olan herşeye vurulurlardı. Böylece, fatihlerin uğursuz şan ve şöretleri ve büyükleriyle bir çeşit saygı yaratan büyük çapta ve dikkat çekici işler, yumuşaklığa, hakgüderliğe, acımaya ve bütün iyi niteliklere tercih edilirdi; bugünse, insanlık duygusu bir fatihin niteliklerinden daha fazla takdir toplamaktadır, dünyanın yıkılmasına, sayısız insanın da ölmesine sebep olan o kıyıcı ve taşkın ihtirasları teşvik etme çılgınlığı da artık kalkmıştır ortadan; herşey adalet süzgecinden geçirirliyor ve insanoğlu için uğursuz olduğu zaman, fatihlerin yığılıklarından ve askeri kabiliyetlerinden tiksintiyle yüz çeviriliyor.

Demek ki o günlerde, Machiavel bir insanın zafer koşmasının tabii olduğunu, bir fatihin şan ve şeref kazanmaktan geri kalmayacağını söyleyebilirdi. Biz de ona bugün malını mülkünü muhafaza etmenin ve bunu meşru yollardan artırmanın bir insan için tabii bulunduğunu, ama hırsın ancak kötü yaradılışlı kimselerde doğal olduğunu, başkasının soyulması bahasına büyüme arzusunun ne namuslu bir kimsenin, ne de bu dünyada sayılmak isteyenlerin akıllarından kolay kolay geçmiyeceğini söyleyerek karşılık vereceğiz.

Machiavel’in politikası bütün insanların soyulması bahasına bir tek kişi için uygun olabilir; çünkü çok sayıda açgözlü fatih olmaya kalkışsalar, mallarını karşılıklı ele geçirmek isteselerdi, sahip olmadıkları şeylere karşı arzu duyarak, heryeri istiladan, herşeyi yıkmadan ve her insanı elindekilerden yoksun etmeden başka şey düşünmeselerdi, yeryüzünde ne kadar karışıklık olurdu! Sonunda dünyada herşeye sahip bir kişi görülürdü ancak ve bu kişi ötekilerin hepsinin mirasını elde etmiş olur, bunu da yeniden ortaya çıkacak bir muhterisin ona ses çıkarmadığı sürece muhafaza ederdi.

Bir insanı büyümeye neyin kışkırtabileceğini, neye dayanarak öteki insanların yoksullukları ve perişânlıkları üzerinde kendi kudretini yükseltme niyeti kurduğunu ve soydaşlarını felakete sürükleyerek ün kazanacağına nasıl inanabildiğini size sorarım”; Hatay, a.g.e., s. 109-110.

âlemin harablığını kâd edüb nâsı giriftâr-ı mesâib etmekle tahsîl-i şân u şöhrat etmek hayal-i matlabına zâhib ola”³⁵⁶.

İmdi müceddeden bir hâkimin mâlik olduğı arazi mukaddemâ yed-i tasarrufunda olan memâlik evvelki hallerinden ziyade ma‘mûr etmeyüb sükkânı dahi celb-i menfaat ve hâkimi kesb-i saâdet etmez. Buna binaen nice hâkimler seraskerleri vesâtatıyla zabt eyledikleri memâlik varub bir kerre görmeğe dahi rağbet etmediler. Pes bu misillü temellük hülyâda bir nesneye malik olmağa benzer ve ekseriya beyne’n-nâs zikr olunmağa lâyük olmayan hâkim-i nâdân hayal-i matlabını icra için nice bî-çaregânı mukatele ve muharebe sebebiyle mübtelâ-yı derd-i firâvân eder.

Amma farz edelim ki bir hâkim cemî‘ âlemi kabza-i tasarrufuna idhâl eylemeğe kudret-yâb ola. Eyâ zabt eylediğı memâlikin tedbîr ve hükümetine kâdir midir ve herne kadar bir hâkim sahib-i azamet olursa da yine fi’l-hakîka acezeden olan nev‘-i insandan bir şahs-ı zâ‘îf olmağa azamet ve şânı ile teshîr eylediğı memâlikin tedbîr ve hükümeti değil belki memâlik-i mezkûrenin isimlerini ve dahi hâtırında hıfz etmeden âcîz olduğundan suret-i zâhirde olan kuvvet ve kudreti hilkati nde olan za‘af u fütur ve acz ü kusurunu beyan eyler.

Ve dahi vüs‘at-i memâlik hâkime kesb-i şân [26] u memdûhiyyet ettirmez. Zira birkaç hatve ziyade memâlike malik olan hâkim izzet ve rif‘at kesb etse kesret-i memâlik olan hâkimin şöhrat ve itibarı dahi ziyade olmak iktiza eder idi³⁵⁷.

³⁵⁶ İngilizce metinde bu bölümün Makyavel’in ifadeleri olduğuna dair bir vurgu vardır. Bundan sonraki kısım da bu ifadeye cevaben yazılmıştır.

³⁵⁷ Burada iki paragraf atlanmıştır. Eksik olan metnin Türkçesi şudur: “Bir fatihin yiğitliği, hüneri, tecrübesi ve fikirlere hâkim olma sanatı onda ayrı ayrı hayran olunacak niteliklerdir; aqma bunları adaletsizce kullanmaya kalktı mı, bir muhteristen ve çok kötü bir insandan kalır yeri olmaz. Şân ve şerefi, ancak kabiliyetlerini adaleti korumak için kullandığı ve mizacı dolayisiyle değil, zaruret dolayisiyle fatih olduğu zaman kazanabilir. Cerrahlar için durum ne ise kahramanlar için de öyledir: Cerrahlar barbarca ameliyatlarıyla insanları mevcut bir tehlikeden kurtarınca sayılırlar; ama mesleklerini kötüye kullanarak ihtiyaç yokken ve sırf hünerlerini takdir ettirmek için ameliyat yaparlarsa nefret edilirler.

Kişiler hiçbir zaman yalnız kendi çıkarlarını düşünmemelidirler. Herkes böyle düşünseydi, toplum diye bir şey olamazdı; çünkü kamu menfaati için özel menfaatlerden vazgeçilecek yerde, kamu menfaati özel çıkarlara feda edilirdi. Hayatın tatlılığı, toplumun da mutluluğu olan o güzelim ahenge yardım etmemek ve ancak başkalarına hizmet edip onları minnete boğarak büyük olmamak için ne sebep var? Kendimize yapıldığını istemediğimiz birşeyi başkalarına yapmamamız gerektiğini hiç hatırdan çıkarmamalıyız; bu da başkalarının zenginliğine el atmamamız, kendi halimizden hoşnut olmamız şeklinde gerçekleşebilir”; Hatay, a.g.e., s. 111-12

Bu ise küllî değildir ve musannifin istilâ husûsunu beyanda vâki‘ olan hatası ol-asrda umumen böyle câri olduysa eğerçi avf olunsun lâkin husûs-ı merkûmda beyan eylediği habâset ve melânet kendüye mahsûsadır. Zira müceddeden temellük olunan memâlikin hıfz u hırâseti içün tahrir eylediği tarîklerden şenî bir tarîk yoktur. Şöyle ki gereği gibi teemmül ve tecessüs olundukda mahz-ı hata ve fikr-i fâsid olduğu zâhir ve âşikâr olur.

ez-Cümle bir hâkim malik olduğu memâlikin sahib-i evvelini evlad u ahfâdıyla katl u i‘dam eylemek husûsudur. Bu misillü dehşet verici kelâmdan nefret etmemek nice mümkündür ki tamam bu takribiyle musannif kavâ‘id-i insaniyet ü âdemiyyeti mahv u ibtale ikdâm ve ebvâb-ı seyyiât ve mekruhâtı feth etmeği iltizâmdır. Zira bir hâkim-i bü‘l-hevesin malik olduğu memâlikin sahib-i evvelini katl ü i‘dama bir vechile salahiyeti yoktur ve bundan mâ‘dâ bu katl-i müstekrehi peydâ eden hâkim-i fi‘l-hakîka kendünün dahi helâkine ve harabiyyetine sa‘y eder. Zira câizdir ki ondan akvâ bir hâkim-i bü‘l-heves zuhur ve ameline göre mükâfât edüb memâliki yed-i tegallübünden ahz ve kendüsünü ihlâk ve i‘dama sa‘yede ve musannifin asrında dahi bu kelâmı musaddık nice vekâyi‘ bulunmuşdur. Meselâ Altıncı Aleksan [Aleksandre] nam Papanın ef‘âl-i zemîmesi sebebiyle Rim Papalığından azli esnâsında menfûr-ı kulûb-ı enâm olan Cessar Borciya nam [27] veledü’z-zinâsı nâsı mukaddema fûzulâne ve mütegalibâne ahz eylediği memâliki yed-i tasallutundan istirdâd olunub kendüsü dahi kemâl-i hakaret ile ifnâ ve i‘dam olundu. *Ve Milan ülkesine istilâ eden* Galyas Isfors nâm kimesneyi kilisa içinde iken nâ-gâh üzerine hücum edüb katl eylediler ve mütegalib ve sahib-i hurûc olan Louise Isfors nâm kimesne Françe memleketinde zikr olunan ef‘al-i şeni‘asıçün timurdan masnû‘ kafes içinde mahbusen ruh-ı habîsini teslim etti. Ve İngiltere’de vâki‘ İburg ve Lankastro hâkimleri nevbetle birbirlerine hücum ve istilâlarından akıbetü’l-emr ikisi dahi harab ve muzmahill oldular. Ve Rûm kayserleri her biri âharına hücum ve muttasılan mukatele etmeleriyle âhir-i kâr devlet-i islâmiyye fırsat bulub mezbûrân kayserleri tedmîr u harab ve devlet-i Rumiyyeyi istishâb ettiler. Ve bunlara müşâbih nice vâkıât-ı pür-‘iberden herkesin mükâfâtı cins-i amelinden olduğu zâhir olur.

Ve bu zaman-ı adalet-nişânda bu misillü fetret ve inkılabın killetine sebep ilm-i âdâb u ahlâk âleme münteşir olub cemî‘ nev‘-i benî adem güzel halklara heves edüb haşûnet ve mükâbereyi bir miktar hilm ü mülâyemete tebdîl etmeleridir. Vâkı‘an bu husûsda yani ta‘lîm-i ilm-i adâb ve tefhîm-i fenn-i ahlâk-ı hamide ile memâlik-i Avrupa’yı ma‘mûr eden erbâb-ı fezâil ve ma‘arîfin memnun-ı lutf u keremleriyiz³⁵⁸.

Amma musannifin tedbîr-i sânisı ki müstevlînin zabt eylediği memâlikde karar ve ikamet etmesi husûsudur fi‘l-vâkı‘ bu tedbîrde gadr u zulm [28] olmadığından başka ba‘zı mevâdda nazaran menfaati dahi melhûzdur. Lâkin ekser hâkimler memâliklerinin vasatında ikâmet eylemeleriyle fi‘l-vâkı‘ bulunduğu merkez-i memlekette hareket ve müfarakat ve âhar memlekette ikamet eyleseler sükkânı rencide ve muhtarib olmamak mümkün değildir. Zira hâkim vücud-ı mülkûn ruhu mesabesinde olmağla ol-mülk kalıb-ı bî-ruha benzeyüb cüzî tegayyür sebebiyle fesâd-gîr ve halel-pezîr olmak mukarrerdir.

Tedbîr-i sâlisı ki “müceddeden malik olunan memâlikin istihkâmı için ba‘zı mahallerde emin âdemler iskân ve tavnî olunmaktadır”³⁵⁹, musannif bu husûsda Roma devletinin harekât ve ef‘âlini mesned ittihâz eder. Lâkin mülâhazasında noksan var. Zira Roma devleti eğerçi müceddeden malik olduğu memâlikin hâricinde ve dâhilinde emin âdemler iskân etti amma muhafazasıçün asker dahi tayin ve ba‘zı devletleri kendüye mu‘în etmeseydi memâlik-i cedîdenin zabt u hıfzı mümkün olmaz idi. Ma‘a-hâzâ mezbûr Roma devleti ziyadesiyle şöhret ü şân bulduğu esnada rûy-ı zemini harab eden haramilerin âkıl erinden olub gadren ve zulmen istilâ eylediği memâliki hıfz için âkılâne hareket etmiş iken âkıbetü’l-emr cebbar ve zalim olanların netice-i hâli olan zevâle resîde ve devleti dahi münkarıza oldu.

Hâsılü’l-keîâm musannifin bu üçüncü tedbîrde ta‘lîm eylediği iskân maddesinin mazarrat ve menfaati hakikati üzre mülâhaza olunsa evvelen bir hâkimin müceddeden malik olduğu arazide emniyet tahsili için kendü ‘atîk olan memleketinden nakl ü iskân eylediği âdemler ya ma‘mûr u âbâdân yahud [29] fakîr ü nâ-tüvândır. Eğer ma‘mûr ve âbâdân iseler nakilleri sebebiyle vatan-ı kadîmleri olan

³⁵⁸ İtalik olarak dizilen kısım orijinal metinde yoktur. Mütercim bu bölümü ya başka bir bölümden sehven, ya da metni tamamlamak gâyesiyle yazmıştır.

³⁵⁹ Metinde belirtilmemiş olmakla birlikte tırnak içine aldığımız kısım Machiavelli’e aittir. İngilizce metinde bu şekildedir.

memleket vîran ve nizâmı perişân olur. Ve eğer fakîr ü nâ-tüvân iseler mülk-i cedîdin muhafazası müşkil olub hemân ol-makûle bîçârelere gadr-ı mahz olmuş olur. İmdi bu iki surette dahi nakl ü iskânın kubh u mazarratından gayrı bir lutf u menfaati olmadığında şübhe yokdur. Bu keyfiyet ma‘lûm oldukda çün ki bir memleket-i cedîde kabza-i tasarrufa gire, hıfz u hırasetiçün lâzım olan budur ki ol-mülk-i cedîdin sükkânına itâle-i dest-i ta‘addî ve tecavüz etmeyüb vaz‘ u tayin olunan asker dahi herhalde müretteb ve muntazam ve mutî‘ ve münkâd olub hiçbir kimesne kendülerden âzürde ve rencîde olmaz. Asker olmak lâzımdır ve bu tedbîr eğerçi cümle tedbîrden güzel görünür, lâkin bu tedbîr-i dil-pezîr musannifin asrında ma‘lûm değil idi. Zira ol-zaman hâkimlerin askeri muvazzaf ve müretteb olmayub gasb u gâret ile ta‘ayyüş eder harâmi ve serseri makûlesi olub muhafaza-i memâlik içün ale’-d-devam sefer ü hazerde bayrak altında asker ve tertib-i orta ve oda ve vazife ve yevmiyye ve ulûfe ve düşmana mukavemet ve memâliki sıyânet içün vaz‘ olunan nice kavâ‘id ve kavânîn-i harbiye ve gayr-ı harbiye neye derler bilmezler idi.

Musannifin tedbîr-i râbî‘ ki “etrafda olan zâ‘îf devletler beynlerine nifâk u şikâk bırağub bu takrîb ile kiminin kuvvetine zaaf getürüb ve kimisini tarafına celb edüb kuvvetlerinin ziyade olmasına ruhsat vermemek husûsudur”. [30] Tamam bu vaz‘ u hareket zalim ve cebbar hâkimlere mahsûs olmağla mezmûm ve medhûldür. Tedbîr-i makbul oldur ki bir hâkim düvel-i mezbûre beyninde zuhur eden münâza‘âtı dostâne def‘u ıslah zatü’l-beyne tavassut ve birisine tarafgîr olmaksızın kemâl-i hakkaniyet ile cemî‘-sini sıyânet ve insaf u adalet izhâr ile hatta bu takrib cümlesini hâmi olup kendüye meyl ü mahabbetlerini cezb ede.

Tedbîr-i hâmis ki “bir âhar devletin kuvveti ziyade olmasına ruhsat vermemek husûsudur”. Vâkı‘a bu tedbîr sahih ve güzel tedbîrdir. Zira âhar devlete kesb-i kuvvet ve kudret ettiren hâkimin akıbetü’l-emr zevale resîde olduğu vaktimizde zuhur eden vekâyi‘den mücerebbimizdir³⁶⁰.

Netice-i kelâm cemî‘ nâs indinde cebbar ve mütegalib olanlar hiç bir vechile medh ü senâya istihkakı olmayub devam üzre istilâ ve tegallüb ve i‘dam ve ihlâk-i

³⁶⁰ Burada verilen örnekler metinde eksiktir. “Biri XII. Charles Stanislas’ı Polonya tahtına oturtması ve diğeri daha yakındır”; Bkz. İM, s. 44; Hatay, a.g.e., s. 115.

nüfus cümle indinde menfûrdur. Ve dahi zalim olan hâkim kabza-i tasarrufuna aldığı âdemlerin kulûbunu cezb etmek değil belki gadr u zulmü sebebiyle bi'l-külliye kendisinden tenfîr eder. Zira fiil-i müstekrehin her ne bahâne ile olursa olsun cevaz ve teyidi mümkün olmayub mu'araza eden kimesneler Musannif gibi halt-ı kelâm ederler. Pes kuvvet-i akl u fikrinizi nâsın menfaatinden gayrı umura sarf etmek kendi nefsimizi sıyânet için yedimize verilen seyf ile kendimizi mecrûh etmek gibidir.

FASL-I RÂBÎ‘: VECH-İ MUHAFAZA-İ DEVLET BEYANINDADIR³⁶¹

Müceddeden zabt olunan memâlikin muhafazasında nice ‘usret ve su‘ûbet derkâr iken İskender-i Rumî az müddet içinde [31] Asya memâlikini kabza-i tasarrufuna idhâl edüb çok zaman mürûr etmeyüb İskender dâr-ı bekaya intikâl ettikten sonra veliahdları tasarruf-ı memâlik husûsunda birbirlerine olan hasede binaen beynlerinde zuhur eden münâza‘attan gayrı bir türlü mihnet ü meşakkate mübtela olmadılar ve bu nizâ‘ ve adem-i ittifaklarından nâşi mezkûr Asya’nın halkı daire-i itaatten hurûc ve hâkimlerine isyân etmek iktiza eder iken yine merkez-i itaat ve inkıyadda ber-karar oldukları istiğrâb olunursa cevap ve beyan ederim ki tarihi mazbut olan hükümetleri gördük ki iki vech ile zabt u idare olunur.

Vech-i evvel: Hükümet bir hâkim-i müstakil ile idare olunur ki ol-hâkim cemî‘ re’yinde fail-i muhtar olup ricâlinden murad eylediğini her vechile istihdama kâdir ola. Vech-i sâni: Devlet bir hâkim-i gayr-ı müstakil ile idare olunur ki ol-hâkim re’yinde fâ‘il-i muhtar ve murad eylediği ricâli istihdama kâdir olmayub belki ez-kadîm umûr-ı mülke müdahaleye salahıyyeti olan ricâli istihdama mecbur ola. İmdi bu misillü re’yinde müstakil olmayan hâkimin ricâl ü kibârı derûn-ı mülkde başka başka emlâk ve re‘âyâ sahibi olup re‘âyanın bi’ttab‘ mahabbet ve itaatleri ancak mezbûr ricâllere münhasır olmağla hâkim-i merkûmun kuvveti kalîl olur. Lâkin hâkim-i müstakilin kuvvet ve kudreti kesîrdir. Zira memleketinde cemî‘ arazinin sahibi olup re‘âyâ ve sükkânı ondan gayrısını üzerlerine hâkim bilmezler. [32] Ve eğer ricâlden birisine itaat ederler ise bir mahabbet-i mahsûsa için olmayub ancak hâkim-i mezbûra-i itibaren ve tarafından istihdam olunduğuna binaendir.

Bu vassf olunan hükümeteyn-i mütefâviteyn devlet-i İslâmiye³⁶² ve Françe devletinde zahirdir. Devlet-i İslâmiye bir padişah-ı müstakilin yed-i tasarrufunda olup mecmû-ı kibâr u sığâr esiri ve ferman-ber-i itaati olmağla hükümetinde vâki‘ eyaletlerin³⁶³ umurunu idare ve rû‘yet için münâsib gördüğü ricâli nasb ü tayin ve

³⁶¹ Bu bölüm başlığı orijinalinden farklıdır. Orijinalinin “İskender’in işgal ettiği Dara’nın krallığı neden İskender’in ölümünden sonra yerine geçenlere başkaldırmadı” olacaktır. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 52; P, s. 27.

³⁶² Orijinal metinde “devlet-i İslâmiye” yerine Turk kullanılmaktadır. Bkz. P, s. 30.

³⁶³ Machiavelli eserinde yukarıda eyalet olarak çevirilen kelime için “sancak” ifadesini kullanmıştır. Bkz. P, s. 30; Güvenç, a.g.e., s. 53.

istemediğini azl eder. Lâkin Françenin kurâ ve re‘âya ve itibar sahibi, kuvveti vâfir, hânedan kibârı olmağla kralı olan kimesne müsadefe etmeksizin mezbûrların müdahale ve tasallutlarını men‘ ü def‘ etmek mümkün değildir.

İmdi bu iki nev‘ hükümet kemâ-yenbağî tecessüs olundukda ma‘lûm olur ki bir devlet devlet-i İslâmiyeye istilâ ile memâlikini yed-i tasarrufuna idhâl etmek hayli müşkildir. Amma zafer-yâb olursa zabt u muhafazası âsândır. Ve istilâ husûsunda olan ‘usret bundan iktizâ eder ki devlet-i İslâmiyye ricâlî taraflarından istilâ etmek kasdında olan bir âhar devleti tahrîk ve da’vet mümkün olmayub ricâl-i devlet-i İslâmiyyeye göre isyân ve bu takrîb ile tarîk-i istimlâk âsân olmak emr-i ba‘iddir. Zira sahib-i saltanatın abd-i memlûk ve çerâğ-ı mahsûsları olmalarından nâşi tama‘a düşürmekle yahud âhar vechile ifsâd u idlâl olunmaları emr-i müşkildir. Mümkün olduğu surette dahi bâlâda mestûr olan sebebler muktezâsınca [33] ricâl-i devlet-i İslâmiyyeyi celb ü cezb ve kendülere tâbi etmeğe kudretleri olmadığından nâşi bir-vechle müfid ve nâfi‘ değildir.

Binaenaleyh devlet-i İslâmiyyenin def‘-i düşman husûsunda ittifak ve ittihadı âşikâr ve ricâlîni dahi tahrîk etmek düşvâr olmağla istilâ kasdında olan devlet ancak kendü kuvvet ve kudretine istinad etmek iktiza eder. Amma eğer bir kerre devlet-i İslâmiyye üzerine galib olub tekrar asker tedarük edüb mukavemete mecali kalmayacak rütbelerde münhezim ederse i‘dam ve ihlâki lâzım olan sahib-i saltanatın ahlâf ve varislerinden gayrısından havf u vesvese kalmaz. Zira ricâl-i sâirenin nâs beyinde itibarı olmayub müstevlinin galebesinden evvel kendülerden hizmet ve menfaat ümmid olmadığı gibi galebeden sonra dahi ziyan ve zararları mülâhaza olunmaz.

Ve Françenin ve ona mümâsil olan hükümetlerin de tamam aksi vâki olmağla bu misillü memleketin istilâsını murad eden hâkim ol-memleketin ricâlinden münfa‘il veyahud zatında müfsid ve muharrik olan kimesneleri tarafına cezb ü celb ü imâle tarîkiyle memleket-i mezbûreyi kabza-i tasarrufuna idhâl eylemek âsândır. Zira bu misillü ricâl-i sahib-i kudret ü mecal bâlâda tahrir olunan sebep ve illetden nâşi tarîk-i duhule delil ve rehber ve ol-memleketin feth ü teshîrine suhûlet hâsıl etmek ellerinden gelir. Amma ba‘de’l-feth zabt u muhafaza[ya] mâni‘-i kavi‘ olmalarıyla yalnız hâkim-i evvelin [34] ahlâf ve varislerini i‘dam ve ihlâk etmek kifayet etmeyüb ricâl-i mezbûrân dahi ya gereği gibi tatyîb ve ikram veyahud külliyyet ile katl u i‘dam olunmak iktizâ

eder. Ve illa fırsat bulduklarında isyân edüb memleketin müstevli elinden seri‘an zâyî‘ olmasına sebep olmaları emr-i mukarrerdir.

İmdi İskender’in zabt u istilâ eylediği Asya’da vâki‘ Dârâ devleti devlet-i İslâmiyye gibi olub mezbûr İskender Dara ile mukatele ve üzerine galebe edüb Dârâ’nın askeri münhezim ve kendüsi mün‘adim oldukda memâlikini bundan akdem tafsîl olunan sebebler muktezâsınca ile‘l-vefat kemâl-i emniyyet u rahat ile zabt u hırâset eyledi. Ve eğer İskender’in hulefâ ve veliahtları müttefik ve müttehid olsa idiler suhûlet ile yine tasarruf ve muhafaza ederler idi. Zira beynlerinde olan şikak u nifâk muktezâsınca zuhura gelen fitne ve nizâ’dan memâlik-i mezbûrede kat‘an bir ihtilal zuhur etmedi.

Lâkin Françe devletine müşabih olan devletleri emniyyet ve rahat ile hıfz u hırâset etmek emr-i muhaldır ve bu husûsa şahid ve delilim İspanya ve Françe ve memâlik-i Rumiyyenin Roma Devleti’nin aleyhine olan isyânlarıdır ki cemî‘si memâlik-i mezbûrede bulunan emlâk ve re‘âyâ sahibi kibârın kesretinden neş‘et eyledi ve bu misillü küçük hâkimler mesabesinde olan ricâl ve kibâr mevcud oldukça Roma devleti daima müşevveş olub kuvvet-i kâhire ile tedricî mezbûrları def‘ u izâle [35] edüb tasallutlarını def‘ ettikten sonra sabit ve müstekarr oldu.

Netice-i kelâm bu cümleye dikkat olundukda gerek İskender’in Dârâ yedinden ahz u intizâ‘ eylediği Asya memâlikini suhûlet ile muhafazası istiğrâb ve gerek gayrların³⁶⁴ memâlik-i sâireyi su‘ûbet ile hıfz u hırâset ettikleri isti‘câb olunmayub ma‘lûm olur ki bu suhûlet ve ‘usrethâkim ve müstevlînin kuvvet ve kudretlerinin kesret ve killetinden neş‘et etmeyüb belki istilâ olunan memâlik keyfiyetinden ve hükümet-i muhtelifesinden iktiza eder.

Cevab-ı Mümeyyiz:

Milletlerin meşreb ü tabiatlarını kemâ-huve hakkaha tefehhüm ve temyîz için birbirlerine tatbik ve mukabele etmek iktiza edüb Musannif bu bâbda ehl-i İslâmı Françelüye tatbik eder ki ahlâk ve âdât ve efkâr ve mülâhazâtda tamam birbirlerine mugayir ve muhalifdirler.

³⁶⁴ Burada orijinal metinde “Pirus” örneği zikredilmiştir. Bkz. P, s. 33; Güvenç, , a.g.e.,s. 55

Pes devlet-i İslâmiyye memâlikinin su'ûbet ile teshîr olunub suhûletle muhafaza olunmasının sebeblerini tecessüs edüb Ba'dehu Françe memleketinin bilâ-ta'bin velâ meşakkatin isti'lâ ve teshîr olunduğunun sebeblerini ve ba'de'l-feth fiten-i müteakkibe îkâz edüb müstevlîsini daima rahatsız eden halâtı beyan eder.

Lâkin Musannif hakâyık-ı umûra vâkıf olamayub yalnız hükümetlerin ba'zı kavâ'id ve kavânîne nazar etmekle devlet-i İslâmiyyenin ve devlet-i Acemiyyenin kuvvet ve kudreti hâkimlerinin müstakil olub tasarruflarında olan kavim kendülerinin esiri ve abd-ı memlûkleri mesabesinde olmalarına mebnîdir zannıyla hayal ettiği bir hâkim rahat ile hükümet ve düşmanına mukavemet için hükümetinde [36] gereği gibi müstakil olmak iktiza eder.

Ma'lûm ola ki Musannif-i mezbûrun asrında ricâl-i Françe sanâdîdlerinden her birisi birer küçük hâkim makamında olub krallarının kuvvet ve satvetini beynlerinde taksim ve tevzî' edüb muttasıl isyân edenlere reis ve mülkûn teferruk ve ihtilâline sebep olurlar idi. Li hâzâ devlet-i İslâmiyye hâkimi gibi Françe hâkimi dahi taht-ı saltanattan hal' olunmak muhatarasına ziyade giriftardır. Meğer şu kadar fark ola ki padişah-ı İslâm ekseriya taife-i Yeniçeriyândan âzürde olub Françe kralları dahi ba'zı ricâl-i mecnunları yediyle helak olmuşdur. Ve bu dahi musannife delil-i kâfi olamaz. Zira mezbûrun muradı bir memleketde umumen vâki' olan isyânı ve ihtilâli beyan olmağla bu misillü kazıyye-i mahsûsadan bahs iktiza etmez. Eğerçi fi'l-hakîka hükümete 'ârız olan yara türlü türlü âlâtan olmağla Musannif ba'zı âlâtını hiss ü ve idrâk eyledi. Lâkin âlet-i reisesini galiba tecessüs ve tefahhus etmedi.

Ma'lum ola ki nev'-i benî âdemin tarz-ı ta'ayyüş ve tefekkürde birbirlerine benzemeyüb mugâyeretlerine sebep iklimlerinin ihtilâfı ve me'kûlât ve meşrubat ve terbiyelerinin mugâyereti olub meselâ sevdevî-meşreb ve her-kârda müdekkık ve muhakkık olan İngilizlülerin mizac ve meşrebleri mağrur ve mütekebbir olan İspanyaluların mizac ve meşreblerine be-gâyet muhalifdir. Ve kaplumbağa batî hareket ve teenni ile mevsûf ve maymun kemâl-i çabukluk ve sürat-i hareket ile ma'rûf olub sürat ve bat' ve teennide birbirlerine nisbeti [37] ne minvâl üzre ise Françelü ile Nederlandelünün birbirine mutabakat ve müşabeheti ol-makûleden olub yani Françelü

kemâl-i çabukluk ve sûrat-i hareket ile mevsûf ve Nederlendlü batî ve teenni ile ma'rûflardır ve siyak u sibak-ı kelâmdan ma'lûmdur.

Anadolu ahâlisinden olan ehl-i İslâmın tabiatlarında bilâ-temayül ve nifâk[a] metanet ve istikamet merkûz olub 'akâid-i diniyye ve 'âdât-ı dirîneleri Avrupa ahâlisinin meşreb ve mezheblerine mugayir ve muhalif olmağla³⁶⁵ Avrupa ahâlisinden küffâr tabir olunan kimesneler Anadolu ahâlisinden olan mezkûr ehl-i İslâm'ın hâkimleri üzerine hücum ve sû-i kasdleri zâhir oldukda muktezâ-yı diyanet ve metanetlerinden nâşi mesfûr Avrupa ahâlisine imdâd ve ihânettten istinkâf ve memâliklerini ifsâda sa'y eden ol-makûle kimesneler ile mukatele ve mukabeleye mecbûr oldukları beyandan müstağnidir. Ve zikr eylediğimiz vecheler devlet-i İslâmiyye memâliki âharın yed-i tasarrufuna dahil olmasının müşkil olduğuna sebeb-i müstakil olub Musannifin ta'dâd ve tahrîr eyledikleri vechler esbâb değildir. Ve Françe ahâlisinin ahlâk u meşrebleri ehl-i İslâmın ahlâk u meşreblerine tamam muhâlif ve mugâyir vâki' olmağla Françe memleketinin ihtilâl ve inkılâbına sebeb oldu. Zira ma'lûm ola ki mezbûr Françe ahâlisi bi't-tab' meyyâl ve bî-vefâ ve bî-ârâm ve ehl-i hevâ olmağla hiffet ve televvün ile mevsûflardır. Ve bir rütbede her şeyden tabiatlarına seri'an gelen gelir ki bizzat [38] tebeddül ve teceddüde olan mahabbet ve meyillerini umûr-ı muazzamadan olan mevâdda dahi izhâr ve icrâ ederler. Ve Françe krallarının müte'âkiben müsteşarları ve başvekilleri olan kardinaller ki, Françe ahâlisi indinde hem menfûr ve hem muteberler idi, daima Françe'de vâki' olan isyân ve ihtilâli def' için Musannifin nakl ü tahriri üzre yalnız ricâl ü kibârı harab u zâ'îf kılmağa kanaat etmeyüb ahâlisinin dahi ahlâk ve tabiatlarını tecessüs ve idrâk ederek iktizâsı üzre tedbîrler ederler idi.

Ve evvelemirde Kardinal Rişelyo [Richelieu] nam baş müsteşarı kuvvet-i akliyesini ricâl-i devletlerini zebûn ve zâ'îf etmek tedbîrine sarf edüb bir rütbede isabet etti ki zî-kudret olan ricâl ve sanâdîdin tasallut ve kuvvetlerinden nişâne kalmayub kralın hükûmeti memâlikine câri ve hâkim-i müstakil oldu ki ve halefi olan kardinal Maçarin [Mazarin] nam baş müsteşarı dahi selefinin tarîkine giderek eğerçi bir mikdar

³⁶⁵ Mütercim, burada orijinal metinde geçen "different" kelimesini "contrast" manasında tercüme etmiştir. "Different" kelimesinin kullanımında "mugâyeret ve muhalefet" kelimelerinin kullanıldığı bağlamda bir zıdlık anlamı yoktur.

zahmet ve meşakkat çekdi lâkin âkıbeti'l-emr zafer-yâb olub memleket umûrunu rü'yet ve kralların harekât ve sekenâtlarına nezaret etmek için vaz' olunub parlamento tabir olunan divanlarının serbestiyet-i kadîmesini bir tarz men' ü def' etti ki bu vaktimizde hayal gibi kalub ricâl-i divân-ı mezkûr herne zaman istiklâl ve kuvvet-i asliyelerine rücû' etmek murad ettiler ise nâdim ve peşimân oldular.

Ba'dehu mezbûr müdebbirler krallarının istiklâllerine gereği gibi takvîyet vermek için iki de [39] bir de isyân ve ihtilâl sebeb olan hiffet-i hareket ve televvün-i tabiat ile şöhret bulan kimesneleri umûr-ı mülke müdahaleden bi'l-küllîye men' ve zevk u safaya meyl ettirüb cüziyyât makûlesi şeyler ile meşgul kılıp tamamen tebdîl-i ahlâk eylediler. Şöyle ki zaman-ı sâbıkda Kayser-i meşhûr [Sezar]³⁶⁶ ile müddet-i medîde muharebe ve mukâtele ve nice imparatorun hükümet ve tasallutlarını üzerlerinden def' ü izâlâ³⁶⁷ ve IV. Henri nam kralları aleyhine ittifak u ittihad ve krallarının sabavetleri esnâsında îkâz-ı fitne vü fesâd eden Fransızlar bu eyyâmımızda ancak melbusât icadına ve vâdi-i nev-zuhûr tarhına sarf-ı zihn ederek me'kûlât ve meşrubât ve mezaklarını tebdîl ve tağyîr ve dünkü gün tazîm ve tevkîr ettikleri şeyi bugün tahkîr edüb daima taaşşuk ve mahabbet ettikleri nesneyi tecdîd ve mekân u mahallerini tebdîle sa'y etmeleriyle îrâdeleri ta'alluk eden cemî' eşyada hiffet-i hareket ve televvün-i tabiatlarını icrâ ederler. Bunlardan mâ'dâ bu tedbîrlere dahi kanâ'at etmeyüb muvazzaf asker ta'yîn ve metîn kal'alar binâsıyla Françe devleti bir rütbede müstahkem ve kralları dahi merkezlerinde istiklâl vechi üzre müstekarr oldular ki ba'dezîn gerek mukaddem ve gerek muahhar zuhûrâtta ricâl ü kibârın ve gerek ahâlisinin muhâlefet ve isyânlardan ve gerek etrâf devletlerin hücûm u isti'lâsından havf u haşyet etmezler³⁶⁸.

³⁶⁶ Orijinal metinde "Sezar"dır. Bkz. İM, s. 47; Hatay, a.g.e., s. 118.

³⁶⁷ Orijinal metinde bulunan bir cümle burada atlanmıştır. Bkz. "Valois'lılar zamanında yardımlarına yabancıları çağırabilecek"; Hatay, a.g.e., s. 118.

³⁶⁸ Bu bölümden sonra bir paragraf atlanmıştır: "Fransa hükümeti, Machiavelli'in kurallarından epey yararlandıktan sonra, bu yolda devam edecek, bu polititkacının bütün derslerini uygulayacak gibi görünmüyor. İşlerin dümenini eline almış bulunan nazırın (Fleury) bilgeliği ve becerikliliği karşısında başarıdan şüphe etmek yersiz olur. Ama biz papaz de Colignac'ın da dediği gibi, saçma şeyler söyleriz korkusuyla lafı burada keselim"; Hatay, a.g.e., s. 119.

FASL-I HÂMİS: YED-İ TASARRUFA İDHÂL OLUNUP CUMHUR VE
ÂZADELİK İLE ME'LÛF MEMÂLİK BÂBINDADIR:

[40] Yed-i tasarrufa idhâl olunan mülk eğer an-asl cumhur ve âzadelik ile me'lûf ise muhafazası üç tarîk ile mümkün olur. Tarîk-i evvel: Ol-memleket tahrîb olunmaktır. Tarîk-i sâni': Müstevlî ol-memlekette meks ü ikamet etmektir. Tarîk-i sâlis: Âdât ve kavâ'id-i memleket tağyîr olunmamaktır. Ol-şart ile ki müstevlînin muhafaza için tayin eylediği kimesnelere harac verüb itaat ve inkıyad eyleyeler. Ve ol-kimesnelerin dahi azli ü nasbı müstevlî yedinde olub beher-hal mülkün muhafazasına vüs' ü kudretlerin sarf edeler. Lâkin ma'hâzâ Mora'da vâki' Sistolüler [Ispartalılar³⁶⁹] cumhur ve âzadelikle me'lûf olan Atina³⁷⁰ memleketini zabt ettiklerinde muhafazası içün şart-ı mezkûr üzre taraflarından âdemler tayin etmişler iken yine yedlerinden ihrâc ettiler. Ve Roma devleti İtalya'da vâki' Kapua [Capua] ve İspanya'da vâki' Kartacna³⁷¹ ülkelerini zabt eyledikde bilâ-tevakkuf harab etmekle zîr-i hükümetinde ibkâ eyledi. Ve yine devlet-i mezbûre memâlik-i Roma müstevlî oldukda 'âdât ve kavâ'id-i kadîmelerini tağyîre taarruz etmemiş iken hıfz u hırâset edemeyüb âkıbet vâfir mahalleri harab etmeğe mecbur oldu.

Pes bu zikr olunanlara binaen hükm ederim ki yed-i tasarrufa idhâl olunan mülkü hıfz u hırâset etmenin tarîki ancak ol-mülkü harab u ifnâ etmektir. Ve illâ müstevlî kendüsi tahrîb u ifnâ olunacağı emr-i mukarrerdir. Zira azadelikle me'lûf olan mülk ahâlisinin âzadelik lezzeti henüz damağlarında bâki ve sabit olub [41] mürûr-ı eyyâm ve evkât ve nevâziş ve iltifat ile hâtırlarından hurûcu mümkün olmamağla daima fesâd u isyâna müheyyâdırlar. Eğer harab ve perişân olmazlar ise fırsat bulduklarında evvelki âzadeliklerine rücû' etmeğe sa'y ederler. Toskana Dükalığında vâki' Piza [Pisa] ülkesi misillü ve yed-i tasarrufa idhâl olunan mülk-i cumhur ve âzadelik ile me'lûf olmayub bir hâkim-i müstakil ile idare ve tasarruf olunur mülklerinden ise fasl-ı sâbıkda tahrîr olduğu vech üzre hâkim-i evvel evlad u ahfâdıyla i'dam ve ihlâk olundukda ahâlileri gerek 'an-asl bir hâkime itaat etmeğe me'lûf olduklarıçün ve gerek hâkimlerinin neslinden bir ferd kalmadığı içün âhar ecânibden bir kimesneyi

³⁶⁹ Güvenç, a.g.e., s. 56; P, s. 37.

³⁷⁰ Burada "Tebai" kenti atlanmıştır. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 56; P, s. 37.

³⁷¹ Burada "Numans" kenti atlanmıştır. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 56; P, s. 37.

mücerreden kendülere hâkim nasb etmeğe ittifak ve ittihad etmezler; belki isyân dahi etmeyüb itaat ve inkıyadda sabit-kadem olurlar. Ale'l-husûs bu misillü mülkûn ahâlisi cumhur ve âzadelik lezzet ve tarîkini bilmemekle kat'an tahlîs-i girîbân sevdasıyla isyân ve muhalefete cesaret edemezler. Ve istilâsı dahi eshel olduğu buna mebnidir. Lâkin cumhur ve âzadelik ile me'lûf olan mülklerin müstevlîsine ahâlinin buğz u âdavetleri kesîr ve ahz-ı intikam etmeğe arzuları vefîr olub ve serbestiyet-i kadîmeleri derûnlarından çıkmak mümkün olmadığından tahrîb ü perişân olunmaları veyahud müstevlînin ol-mülkde meks ü ikamet etmesi enseb ve evlâdır.

Cevab-ı Mümeyyiz³⁷²:

Musannifin kavli üzre “an-asl cumhur ve âzadelikle me'lûf olan [42] mülkü teshîr eden hâkime mülk-i mezbûru zabt ve muhafaza etmek için tahrîbden a'lâ tarîk olmaz”. Vaki'an sükkân-ı memleketin isyânından havf eden kimesnelere bundan emin ve eslem tarîk olmaz. Mervîdir ki kaç sene mukaddem kürsi-i memleket-i İngiltere olan Londra kasabasında bir İngilizlü kendisini helâk edüb pîş-tahtasında bulunan vâsi' yetnamesinde şöyle tahrîr etmiş ki: Min ba'd hasta olmamak için pîşin kendümü ihlâk ettim. İşte tamam-ı mülkü zâyî' etmemek için pîşin harab eden hâkimin hareketi buna

³⁷² Bu bölümde II. Friedrich'in Skolastik felsefeyi eleştirdiği aşağıdaki beş paragraf mütercim tarafından çevirilmemiştir:

“İnsan akli olan iki ayaklı ve tüysüz bir hayvandır: İskolastik felsefenin biz yaratıklar hakkında vardığı karar budur. Bu tanımlama bazı kimseler için yerinde olabilirse de büyük çoğunluk için çok yanlışır, çünkü çok az kişinin akli başındadır. Ve bir konu üzerinde öyle olsalar bile bunun tam tersi oldukları binlercesi vardır. Denebilecek şey şudur: insan fikirleri kafasında yaratıp onları biraraya getiren bir hayvandır; iyi düşüneni kötü düşünene, insanlığı seveni onu ezene, sayın Cambrai piskoposunu Floransa'nın tiksinc politikacısına yaklaştıran da bu noktadır.

“Machiavel akli kenara attıysa, insanlığa yaraşmıyan bir biçimde düşündüyse, bunu en belirli olarak bu bölümde göstermiştir: burada bir hükümdarın yeni ele geçirdiği uygar ve cumhuriyetçi bir devleti bir daha kaybetmemek için üç yol koyuyor ortaya.

“Birincisinde hükümdar için hiç emniet yok; ikincisine bir kudurmuş başvurur ancak; ötekiler kadar kötü olmıyan üçüncüsü ise, engelsiz değildir.

“Ne diye zaptedilir bir cumhuriyet, ne diye insanoğlu zincire vurulur, ne diye uygar kimseler köle haline getirilir? Adaletsizliğinizi ve hainliğinizi bütün dünyaya göstermek için; vatandaşların mutluluğunu sağlaması gereken bir iktidarı kendi çıkarınıza çevirmek için... ürkünç kurallar bunlar ve çok taraftar kazansaydı, evreni yıkardı mutlaka. Machiavel'in iyi ahlâka ne kadar aykırı hareket ettiği meydanda. Şimdi duygu ve tedbîre ne derece ters düşündüğünü görelim.

“Yeni ele geçirilmiş uygar bir devlet haraç veren bir tâbi haline sokulmalı, oraya, bu memleketi sizin için muhafaza etmek üzere otoriteyi elinde tutacak az sayıda insan yerleştirilmeli”. Bu, politikacının birinci kuralıdır, bununla da bir hükümdar hiçbir zaman emniet sağlayamaz; çünkü sadece yeni hükümdara sadık kalacağı garanti değildir. Özgürlüğü köleliğe haliyle tercih eder ve kendisini tâbi haline getirenin boyunduruğundan kurtulmak ister; şu halde, başkaldırma ancak elverişli fırsat çıkıncaya kadar gecikebilir”; Hatay, a.g.e., s. 119-20.

müşabih ve muvâfıktır³⁷³. Ve Musannifin insaniyette alakası olmamakla bu kelâmına insâniyet ve âdemiyyet kâ'idesi üzere cevap abes olub “yine i'lâm ve tefhîm murad eylediği hâkimlerin maslahat ve menfaatleri iktizâsınca taarruz ve bu vech üzere cevap veririm ki”³⁷⁴.

Ey! Musannif, hâkim-i mezbûrun bu gûne mülkü istilâ etmekten garazı eğer kesb-i şöhret ve kuvvetdir dersen ne'ûzübillâh. Eğer bir hâkim bu misillü ta'lîm ve nasihatın üzere hareket ederse kesb-i şöhret u kuvvet değil belki zıdlarını kesb etmiş olur. Zira teshîri içün beher hal mazarrat-ı kesîre iktizâ edüb ba'de'l-istilâ ol-mülk harab u ifnâ ve gâret u yağma oldukda hâsılı masrafına vefa etmediğinden ma'dâ ma' mûr olmayan mülkün dahi müstevlîye bir dürlü menfaat ve kuvvet ve şöhret îrâs etmediği 'inde'l-'ukalâ müsellemdir. Ve zannederim ki bir hâkim Arabistan'da vâki' cemî' sahra-yı hâlî ve vâsi' zabt edüb³⁷⁵ malik olmağla sahib-i kuvvet u şöhret olmaz. [43] Ve ol-tarafta olan arslan ve kaplan misillü hayvanât bir memleketi ma'mûr ve abâdân eden re'âyâyâ ve mâldâr olan ahâli kurâyâ, tüccar ve bazergânân sefineleriyle dolu olan limanlara ve gûnâgûn hiref-i sanayi'e müstâ'id olan âdemlere ve asâkir-i mürettebeye değmez.

El-hâsıl cemî' nâs bu husûsda müttefikü'l-keîlâmdır ki bir memleketin kuvvet u kudreti fûshat ü vüs'atine nazaran olmayub belki sükkânının kesretine ve memleketin ma'mûriyetine tevakkuf eder. Meselen Netherlande estâtı Rûsiyye memâlikine kıyasen eğerçi Bahr-ı Umman'dan zuhûr etmiş bir miktar gayr-ı münbit Hassleszo bataklu cezirelerden ibaret tûlü kırk sekiz ve arzı kırk mil cumhur-ı sağîrdır, lâkin bu arazi-i kalîle mecmû'u mahz-ı kuvvet ve sükkânı dahi gâyet-i kesîr olduğundan ma'dâ mâl ü kudret ve isti'dâd u kabiliyet sahibi olub ittifak-ı ehl-i tarih üzere isyân-ı meşhûr ile ol-esnada cemî' devletlerden akvâ olan İspanya'nın hükümet-i cebbârânesinden tahlîs-i girîbân edüb başlı başına bir devlet-i cumhuriye oldu. Ve bu devletin ahz u 'atâsı ve

³⁷³ Burada anlam sapması olmuştur. Tercüme şu olacaktı: “Masasında bir pusula bulundu; onda hiç hasta olmamak için canına kıydığını yazıyordu. Çare hastalıktan beter değil miydi acaba?”; Hatay, a.g.e., s. 120.

³⁷⁴ Orijinal metinde yukarıda tırnak içerisindeki kısmın yerine şu ifadeler yer alıyor: “Din ve ahlaktan yardım istemeden de Machiavel'i bizzat kendi fikirleriyle ondaki o menfaat düşüncesiyle, kitabının ruhu, taptığı tek tanrı, politika ve suç tanrısı demek olan o menfaatle bozmak mümkündür”; Hatay, a.g.e., s. 120.

³⁷⁵ Orijinalinde Libya ve Barca isimleri zikredilmiştir. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 120; İM, s. 51.

ticareti kürre-i arzın arâzi-i müntehâsına dek mebsûta ve memdûde olub rütbe ve derecesi kral-ı tacidârlar akabindedir. Ve bahrde olan muntazam ve müretteb katı vâfir cenk sefinelerinden mâ‘adâ berren dahi vakt-i seferde elli bin nefer cengâver asker tedarük edüb besliyebilir.

Ve memâlik-i Rûsiyye dahi gâyetü’l-gâye vâsi‘a olub bir taraftan Tartaristan-ı kebîr ve Hindistan ve bir taraftan Bahr-i siyah ve Macaristan ve bir taraftan Leh ve Litvanya [44] ve Korlandiya ve bir taraftan İsveç ile mahdûd ve takriben arzı üç yüz ve tûlû altı yüz mildir ve arazisi münbit olub ale’l-husûs Mosko nam memleketde ve Tataristan-ı sağır ile hem-hudûd olan taraflarında envâ‘-ı levâzım-ı ta‘ayyüş hâsıl olur iken Ma‘a-hâzâ bu fûshat ve vûs‘at ile cemî‘ sükkânı ancak on beş milyona bâliğ olur. Ve devletin ki henüz Avrupa beyninde kesb-i şöhret etmeğe başladı, berren ve bahren kuvvet ve [kudreti lafz-ı milyon on kerre yüz bin adede ıtlak olunur] Nederlandelünün kuvvet ve kudretinden çok olmayub malı dahi Nederlandelüden ekalldir.

İmdi bir devletin kuvveti memâlikin kesret ve vûs‘ati ve sükkândan hâlî arazi-i vâfirenin mazarratı ile olmayub belki sükkânın ma‘muriyet ve kesretine tevakkuf etmekle bir hâkimin ancak maslahat ve menfaati zabt eylediği memleketi ma‘mûr ve abâdân etmektedir.

Pes Musannifin bu bâbda habâseti mûcib-i nefret ve kelâm-ı hezeyân-meâli bâ‘is-i hayret olduğu bi’l-bedâhe ma‘lûm olmağla fenn-i siyaseti tefhîme mübaşeretten ol-fikr-i savâb ve re‘y-i müstetab ne olduğunu kendüsi öğrenmek iktizâ eder idi. Ve dahi irâet eylediği tarîk-i âhar ki “müstevlînin mülk-i cedîdde ikâmet etmesidir”, bu tarîkin ‘usret ve su‘ûbetini fasl-ı sâlisde beyan ettim.

Netice-i kelâm benim re‘y ü fikrim budur ki bir hâkim bi’l-iktizâ âhar bir cumhur ve âzâdelikle me’lûf olan mülke hücum ve galebe ettikde ba‘de’t-te’dîb yine afv ve evvelki azâdeliklerini ibkâ etmek mukktezâ-yı insafdır. Amma tama‘-ı mâni‘ olub zabt u tasarrufu murad ederse sükkânını ta‘cîz ve rencide etmeksizin yalnız muhafazasına asker tayin etmek tedbîri kâfidir. [45] Lâkin katı, gâfil ve ahmak âdemleriz ki tasarrufa vaktimiz var ve ömrümüzün nihayeti yok gibi bilâ-kanaatin bütün dünyayı zabt etmek murad ederiz. Ma‘ahâzâ ki müddet-i bekamız serîû’s-seyr olub

ekseriya bir âdem kendü içün sa‘y eder mülâhazasında iken sa‘y u ihtimâmın semeresi vâris-i nâ-müstahakk ve na-halefe müyesser olur.

FASL-I SÂDİS: BİR ÂDEM ‘AVÂM-I NÂSDAN İKEN MÜCEDDEDEN
HÂKİM OLAB FETH Ü TESHÎR EYLEDİĞİ MEMÂLİKİN
BEYANINDADIR³⁷⁶

Müceddeden hâkim olub hükümet-i cedîde peydâ idenler için bast u beyân edeceğim mevâdda eğer meşâhir-i zevât-ı kirâmı temsil edersem istiğrâb olunmaya. Zira ekseriya şâhrâh-ı mu‘tâde sülûk ve eslâfın ef‘âl ve harekâtını taklîd etmek benî ademin âdeti olub eğerçi mukalled için dahi taklid olunan zevâtın kemâlâtına vâsıl olmak herne kadar mümkün değil ise de yine âkil olan kimesne zâtında kendüden ekmel ve eşref olan zevât-ı kirâmın tarîkine girüb daima onlara mütâ‘at etmek gerektir ki bu takrib ile fazl u kemâlde müsâvât peyda edemezse bari bir mikdar müşabehet ve mukarebet peyda eder. Üstâd-ı kemankeşler gibi ki nişangâh olan mahal ba‘id olduğu halde kemanlarının keyfiyetini bilüb isabet için nişandan yukarıya nazar ederler.

İmdi muhafaza-i hükümet-i cedîdenin külliye su‘ubet ve usreti hâkimlerinin isti‘dâd ve kabiliyetlerine göredir. Ve bir kimesne ‘avâm-ı nâsdan iken taht-ı hükümete su‘ûdunu ya kuvvet u kudret yahud baht u tâlî‘inde olan şeref ü saâdet iktiza eder.

[46] Bu ikiden yalnız birine malik olan hâkim zuhûr eden nice ‘usret ve su‘ubetleri herne kadar def‘ ederse dahi ikisine mâlik olan hâkim gibi def‘ edemeyüb devam ve istikrarı dahi ikisine malik hâkim kadar olmaz. Ve baht u tâlî‘in bir mikdar müsaadesi ve kuvvet u kudret-i mahsûsa mu‘âvenetiyle hâkim olanların eşref ve eşherleri Hazret-i Musa aleyhi’s-selâm-ı peygamberî ve te’sîs-i devlet-i Acemiyye eden Cyruss [Keyhüsrev] ve bâni-i devlet-i Roma olan Romolüs ve gayrlarıdır³⁷⁷. Ve Hazret-i Musa fazilet-i nübüvvet ile tenbihât-ı ilâhiyyeyi icrâya me‘mûr olmağla bu fazilet ve meziyetinden başka meziyet-i diğerini tecessüs iktiza etmez. Lâkin Keyhüsrev ve âhar bâni-i devlet ve müstevlî-i memleket olanlar rüşd ü fetanet ve akl u zekâvetlerine göre medh ü sena olunub ef‘âl ü harekâtlarına dikkat ile nazar olundukda Allahu Teâlâ hazretleri gibi bir muallim-i a‘zamı olan Hazret-i Musa’nın ef‘âl ü harekâtından behherhal mütefâvit olduğundan ma‘lûm olur ki mecmû‘-ı müsâ‘ade-i baht u tâlî‘ ve

³⁷⁶ Bölüm başlığı anlam bakımından orijinalinden biraz farklıdır. Orijinali “İnsanın kendi orduları ve kendi becerisiyle ele geçirdiği yeni prenslikler üstüne”dir. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 58.

³⁷⁷ Burada orijinal metinde Theseus de zikredilmiştir. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 59; P, s. 42.

muâvenet-i kuvvet ve kudret ile envâ‘-ı hükümetten münâsib gördükleri hükümeti vaz‘ u tayin eylemeğe muvaffak olabildiler.

Zira fazilet ve kuvvet ve kudret olmadığı surette yalnız müsa‘ade-i baht u tâli‘in semeresi olmayub fırsat ve ganimet fevt olunduğu misillü müsa‘ade-i baht u tâli‘ iktizâ eylediği fırsat-ı rûzigâr dahi olmadığı halde yalnız fazilet ve kuvvet ve kudretin fâidesi olmaz. Meselâ benî İsrail memleket-i Mısır‘da dest-i kahr-ı Firavn‘e giriftâr u esîr [47] olmasalar idi tahlîs-i giribân arzusuyla Mısır‘dan firâr edüb Hazret-i Musa‘nın herhalde emrine imtîsâl ve ittibâ‘a karar vermezler idi. Ve Acemistan ahâlisi dilgîr ve münfa‘il ve hâkimleri dahi gafil ve zevk u safaya mâil ve san‘at-i harb ü kîtâl sahife-i hâtırlarından zâil olmasaydı mezbûr Keyhüsrev dahi memleket-i Acem‘i teshîr edemez idi. Ve Romolüs nam kimesne Hazret-i Musa efendimize olduğu gibi dikkat-i tufuliyetinde bir sandukaya mevzuan ilkâ olunduğu nehirden bir âdem bulub ihrâc ve halâs etmeseydi bade‘z-zamânin Roma memleketinin bânisi ve hâkimi olmaz idi.

İmdi müsaade-i baht u tâlib ve mu‘âvenet-i rûzigâr-ı muvâfık muktezâsı üzre zuhura gelen bu misillü kaziye-i ittifakiyeleri mezbûrlar kemâl-i akl ile derk ve fırsatı ganimet addedüb fevt etmediklerinden gerek kendülerü ve gerek memleketleri şuhûr-ı afâk oldular. Ve bu takribiyle dahi hâkim olanlar eğerçi evveleminde ba‘zı ‘usret ve su‘ubete rast gelirlerse de Ba‘dehu yine câ-yı hükümetlerinde ber-karar olurlar. Pes ibtidâ-yı emrde zuhûr eden ‘usret ve su‘ubetin sebeb u illeti hâkim-i cedîd kendü emniyeti ve memâlikinin istihkâm ve takviyeti içün ba‘zı kavâ‘id-i cedîde vaz‘ u tayin eylemeğe mecbur olduğudur. Zira bir millet ve memleketin kavâ‘id ve kavânîn-i atîkasını ta‘tîl ve müceddeden kavâ‘id ve vaz‘ etmekden ziyade müşkil ve muhataralı bir emr olmaz. Bunun dahi sebebi budur ki kavâ‘id-i kadîmeye me‘lûf olan kimesneler elbette tağyîr ve tecdîd-i kavâ‘ide tasaddi eden hâkime hasm u düşman [48] olub eğerçi içlerinde kavâ‘id-i cedîde vaz‘ından cerr-i menfaat ümmidiyle mahzûz olanlar mu‘în ve tarafgîr olurlar. Lâkin gerek taraf-ı hilâfda bulunanlardan havfen ve gerek halkın bi’t-tab‘ bid‘at ve vaz‘-ı cedîde nâfi‘ dahi olsa tecrübe etmeksizin olan sû-i zanlarına binaen hâkim-i mezbûre i‘ânetleri kalîl olur ve mutlaka hasm u düşman olanlar herne zaman fırsat bulurlar ise ikaz-ı fitne ve îkâ-ı ihtilalde dakika fevt etmezler ve mu‘în ve tarafgîr olacak tarafın bâlâda tahrîr olunduğu üzre def‘-i fitne vü ihtilâl bâbında sa‘yları surî

olmağla hâkimin tarafından herhalde emniyeti münselib ve muhatarası ihtimâl-i gâlibdir.

Binaenaleyh müceddeden te'sîs-i binâ-yı hükümet ve vaz'-ı kavânî-i devlet etmek kasdeden kimesne istikrâr ve istihkâmını ve muhatarât-ı melhûzeden muhafazasını murad ederse yalnız fazilet ve meziyet ve akvâl-i müskite ile nâsı ilzâma kanaat etmeyüb kuvvet u kudret ile dahi itaat u inkıyâda mecbur eylemek iktizâ eder.

Li-hâzâ mezkûr hâkimler esliha ve alât-ı harbiyeyi vakt ü hale göre i'mâl ettikçe gâlib ve ber-murad ve terk ettikleri halde muzmahill ve berbad oldular. Zira zikr olunan sebeblerden mâ'da bi't-tab' mütegayyir ve mütelevvin olan nev'-i insanı bir husûsda ilzâm etmek eğerçi âsandır, lâkin müddet-i vâfire makam-ı ilzâm ve iskatda sabit-kadem etmek emr-i düşvâr olmağla bir nizam-ı müstahsen vaz' olunmak iktiza eder ki mezbûrlar dâire-i tâ'atten hurûc sevdasında olurlar ise kahren ve fehmen idhâl olunub [49] itaat ve inkıyâda mazbut olalar. Meselâ Hazret-i Musa ve Keyhüsrev ve Romulus³⁷⁸ cebr u kahrı ve âlât-ı harbiyyeyi terk etseler idi vaz' u tayin ettikleri âyin ve kavâ'id ve kavânîne halk zaman-ı çandân itibar etmezler idi.

Ez-cümle vaktimizde zuhur eden Jakoben nâm³⁷⁹ kimesneye vâki' olduğu gibi ki tenbihât ve evâmirine itaat ve inkıyâd edeni ibkâ ve etmeyi ilzâm ve mahv u ifnâ etmeğe kuvvet u kudreti olmadığından kendüsi mahv u muzmahill oldu. Netice-i kelâm hâkim-i cedîde evvel-emirde mülâki olduğu 'usret ve su'ûbet ve mevânî' ve muhataraları def' etmek için vâfir-i metanet ve cesaret iktizâ edüb minvâl-i muharrer üzre hareketle muhâlif ve mu'arız ifnâ ve itaat ve inkıyâd edeni ibkâ ettikten sonra câ-yı hükümette istikrar ve beyne'n-nâs itibar ve iştihâr bulması emr-i mukarrerdir.

Ve Hieron nâm kimesne dahi bu bâbda îrâd eylediğim hâkimân-ı zî-şân herne kadar müsâvi değil ise lâkin bazen müşâbih olmağla onlara zamm u ilhâk olunsa ba'îd değildir. Mâ'lûm ola ki Hieron 'avâm-ı nâsdan bir kimesne olub bir rütbede sahib-i akl u fetânet ve istihkâk u ehliyet idi ki memdûh ve meşhûr hâkimlerden olmağa hemân bir mülk ü hükümeti eksik idi. İttifaken ol-esnada Sicilya ceziresinin ahâlisi hücum-ı

³⁷⁸ Teseus ismi tekrar atlanmıştır.

³⁷⁹ Orijinal metinde bu kişinin adı rahip Girolama Savonarola'dır. Bkz. Güvenç, a.g.e, s. 60; P, s. 45.

düşmânândan bî-tâb ü tüvân ve münhezim u perişân olmalarıyla mezbûru isti‘dâd ve istihkâkiçün da‘vet ve üzerlerine serasker nasb ettiler.

Ba‘dehu müsa‘ade-i tahtın iktizası olan fursatı fevt etmeyüb ibrâz-ı hidmet ve âkılâne hareket [50] ederek taht-ı hükümete su‘ûd eyledi ve der-akab mülkün asâkir-i kadîmesini tard u teb‘îd ve müceddeden asker tertîb ve ahbâb-ı dirînesin dahi istiskâl ve tecdîd edüb tertib ve peyda eylediği asâkir ve ahbâb kendünün nasb-kerdeleri ve çerâğ-ı hâsları mesabesinde olub herhalde mu‘temedleri olduklarından nâşi istediği gibi idareye ve meramını icraya kâdir oldu.

İmdi bu cümleden ma‘lûm oldu ki bir âdem müceddeden hâkim-i zî-şân u şöhret olmağa ibtidâ-yı emrde müsâ‘ade-i baht u fursat vakt-i lâzım olub ba‘dehu tafsîl eylediğim vech üzre fazilet ve kuvvet u kudret ve akl u rüşd ü fetânet iktiza eder.

Cevâb-ı Mümeyyiz:

Galiba musannif bu bâbda îrâd eylediği temsilât ve kelimât ile ‘avâm-ı nâsı idlâl ve ifsâd ve hükümet dâiyyesine düşürmek murad eder. Zira irâet eylediği tarîk tabiat-ı insanda merkûz olan gurur u heves ve ârzû-yı şân u şöhreti tehyîc ve tahrîk eder. Pes ma‘lûm ola ki gurur ve heves ve ârzu-yı şân u şöhret eğer hadd-i itidâli tecavüz ederse cemî‘-i efkâr u hayâlâtta ziyade musibet ve muhalif-i insaniyet ve âdemoiyyet ve nizâm-ı âleme muzır ve rahat u emniyet-i nâsa muhill bir derddir ve ‘avâm-ı nâsdan bu derd-i can-hırâşa mübtelâ olan kimesne vâcibü’l-merhame mecnunlardandır. Zira bu misülli kimesne bir dürlü halinden hoşnûd olmayub daima ıztırab-ı hırs u âz ile bî-huzur ve her nâil olduğu şeye ‘adem-i kanaat ile perişân-ı şu‘ur olmağa [51] meraret-i hırs u hevesi ‘uzûbet-i safa-yı mevcudunu mahv eder.

Bâhusûs sahib-i devlet ve hükümet olan kimesne harîs ve mağrur ve pür-heves olursa bâlâda mezkûr olan şahısdan ziyade muztarib ve rahat u safası külliyyen münsalib olur. Zira sahib-i hükümetin hırs u hevesi kuvvet ve azametine göre ondan cunûnu (?)

dahi ezyed olduğundan mâ‘adâ sahib-i hükümet-i mağrurun hırs u hevesi zabt-ı memâlik ve milelû teshîr-i kılâ‘ ve düvel-i gecî ef‘âl-i sa‘bû‘l-minvâl olur³⁸⁰.

‘Avâm-ı nâsın dahi ekseriyen heves ve hırsı mümkünü’l-husûl olan ba‘zı menâsıb ve kesb-i şöhrat ve şâna dair olmağla bunların bu gûne matlablarına nâil olmaları esheldir. Ve eğerçi musannifin ala-tarîki’t-temsîl îrâd eylediği zevât-ı kirama ba‘zı zuhûr u hurûc edüb sahib-i kudret ü kuvvet ve bâni-i devlet ve hükümet olan kimesneleri zamm u ilhâk etmek mümkündür. Amma yine isbat-ı müdde‘âya delil-i kâfi değildir. Zira nice kimesneler halkı cezb ü millet ve hükümet peyda etmek iddiasıyla zuhur edüb âkıbetü’l-emr belâ-yı günâ günâ giriftâr ve mahv u helâk oldukları âşikârdır.

Ve yalnız müsâ‘ade-i baht yahud âhar kazıye-i ittîfakiyye sebebiyle meramlarına nâil olan ba‘zı mağrurân ve heveskârânı beyan edüb ba‘zı meramlarına nâil olamayub hâib ü hâsir olan kimesneleri îrâd u beyan eylemekten musannif-i mezbûrun kasd u muradı âlemi tağlît etmek olmağla³⁸¹ bu hakîr hakikat-i hali iş‘ar ve hile ve hud‘asını âşikâr etmek [52] iktizâ edüb cevâb ederim ki: Hırs u gurur ba‘zı kimesneyi muradlarına îsâl ettiyse ekserini dahi mahv u muzmahill eylediği bundan ma‘lûm olur ki muktedâ-yı Benî İsrail olan Hazreti Musa aleyhi’s-selam efendimiz ve memâlik-i Acem’i yed-i mütegalibeden tahlîs eden Keyhüsrev ve bâni-i Roma olan Romolüs³⁸² ve bunlara müşâbih sahib-zaman kimesneler melhûzlarını icraya fırsat-yâb oldular ise nice vâfir kimesne dahi bu iddia ile varta-i helâke düşüb envâ‘-ı belıyyeye giriftâr oldular.

Ez-cümle Jean de Leid nam kimesneyi pâreleyüb bir kafes içine salb ile ihrâk-ı bi’n-nâr eylediler. Ve İngiltere devletini tegallüben yed-i tasarrufuna idhâl eden

³⁸⁰ Burada da mütercim metne yorum katmıştır. Orijinalinde ilk iki paragraf şu şekildedir: “İnsanlarda ihtiras olmasaydı, Machiavel’in onlara bunu vermek istemesi hoş görülebilirdi; duygusuz ve insanoğlunun hayrını sağlamaktan âciz otomatları canlandırmak amacıyla tanrısal ateşi çalan yeni bir Prometheus olurdu. İş hiç de öyle değildir gerçekte, çünkü ihtirassız kimse yoktur. Bu ihtiraslar ölçülü olunca, hepsi toplum mutluluğunun ruhu olurlar, ama frenleri gevşetilirse, o andan itibaren zararlı ve çoğu zaman pek yıkıcı kesilirler.

“Ruhumuza baskı yapan duygular arasında, hiçbiri yoktur ki, bunların içtepisini duyanlar için, çıkırından çıkmış bir ihtiras, yalan şöhrete karşı aşırı bir arzu kadar uğursuz, insanlık için zararlı, dünyanın huzuru için yıkıcı olsun”; Hatay, a.g.e., s. 122.

³⁸¹ Burada bir cümle çevirilmemiştir. “Machiavel tersini yapıp iyi yüzünü gösteriyor ihtirasın; ancak akşamları mum ışığında görülen, güneş ışığından da titizlikle kaçınan düzgün sürülmüş bir yüz bu”; Hatay, a.g.e. s. 124.

³⁸² Burada eksik olan isimler vardır. Theseus, Hieron, Muhammet, William Penn. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 54.

Cromwell nam kimesne eğerçi hayatında muvaffak oldu. Lâkin mevtinden sonra oğlu tahtından hal‘ olunub babasının lâşesini mezardan ihrâc ve mahall-i siyasete vaz‘ u ilkâ ile tahkîr ve tezyîl olundu. Ve birkaç yehud mehdiyyet davasıyla zuhur edüb ba‘dehu işkence ve eziyet ile mahv u helâk oldular. Ve Rim Papa’nın re’yiyle Pepin nam kimesne kendü kralını hal‘ ve taht-ı hükümete cülûs ile ber-murad oldu. Amma Gizmalafre dahi böyle bir iş göreyim der iken mahv u helâk oldu³⁸³.

Mâ-hasal-ı kelâm icad-ı mezheb ve cezb ü salb-i millet edüb reis ve hâkim olmak sevdasıyla zuhur ve hurûc edenlerden otuz kadar kimesne ve binden mütecâviz eşkiyadan mağrur ve heves-nâk kimesneler ‘ukûbât-ı şedîde ile muzmahil ve helak oldukları kütüb-i tevârihde mestûrdur.

Pes musannifin Hazreti Musa’yı Keyhüsrev ve Romolüs ve bunlara müşâbih [53] âdemlerin silkine münselik ve onlara tatbik etmesi akl-ı selime mugayir ve muhalif görünür. Zira Hazret-i Musa vahy u ilhâm-ı Hudâyı bî enbaz ile müteşerrif ve mümtaz ve kuvvet-i nübüvvet ile Allahu Te‘âlânın evâmîr-i aliyyesi tenfîz ve icraya vâsıta olub yalnız akl u tedbîrleriyle ‘âmil olan sahib-i hurûc ve mûcid-i âyin u kanun kimesnelere müsavi olmayub her cihetten hâl u şânları mütefâvit olmağla ehadi-hümâyı âhara tatbik be-herhal muhalif-i akl-ı selimdir³⁸⁴

Ve eğerçi bâlâda mezkûr Keyhüsrev ve Romolüs ve bunlara müşâbih bâni-i devlet ve mûcid-i âyin ü mezheb olan kimesnelerin akl u rüşd ve fetânet ü isti‘dâd ve ehliyet u şecâatleri inkâr olunmaz. Lâkin hal ü şânları salâh u faziletten behredâr

³⁸³ Metnin orijinalinde yukarıdaki tanımlamalara örnekler verilmiştir. Mütercim, bu örnekleri metin dışında bırakmıştır. İlgili kısım şu şekildedir: “Böylece, Musa’nın talihi karşısına Roma imparatorluğunu kasıp kavuran ilk Gotların mutsuzluğu; Romülüs’ün başarısı karşısına korkusuzluğuyla krallığa yükselen, ama cinayetlerinin kurbanı olan Masaniello’nun o Napoli kasabının felaketi; tacı elde etmiş Heiron’un ihtirası karşısına Walenstein’in cezaya çarptırılmış hırsı çıkarılabilir; kiralını öldüren Cromwel’in kanlı tahtı yanına Blois’da katledilen muhteşem Guise’in yıkılmış tahtı konabilir. Panzehir bu şekilde zehiri izliyerek onun tehlikeli etkilerini önler, yarayı açan ve onu iyileştiren Akhilleus’un (Aşil) mızrağı olurdu bu”; Hatay, a.g.e., s. 124.

³⁸⁴ Burada II. Friedrich’in Hazreti Musa ile ilgili düşüncelerini dile getirdiği bahis mana olarak tercüme edilmemiş, konu genel hatlarıyla mütercimin lisanıyla yazılmıştır. İlgili bahis şöyledir: “Musa ya peygamberdi ya değildi. Değildi ise o zamana ona üstün-haydut, Tanrı’yı alet olarak kullanmış bir hilekâr bir iki yüzlü gözü ile bakılabilir. Sonra Musa Yahudi milletini altı haftada kolayca aşabileceği bir yoldan kırk yılda götürebilecek kadar az becerikliydi, Mısırlıların bilgelerinden az yararlanmıştı, bu bakımdan birer kahraman olan romulüs ve Thésée’den çok geriydi. Musa peygamber idiyse ona ancak Tanrı kudretinin gör bir aleti gözü ile bakılabilir; bu halde de Yahudilerin rehberi, Tanrı’nın yardımıyla yaptıkları yanında kendi yiğitlikleri de güçleriyle büyük işler başaran Roma kurucusundan, acem hükümdarlarından ve Yunanlı kahramanlardan çok aşağıdır”; Hatay, a.g.e.,s. 125.

değildir. Ve sahib-zuhur ve hurûcun isti'dâd ve şecâati kuttâ'-i tarîk ve haramilerde dahi mevcuddur. Lâkin birbirlerinden farkları şu vechiledir ki sahib-zuhurlar meşhûr ve nâmdâr ve haramiler mechul ve nâ-payidâr olub ettikleri zulm u teaddi sebebiyle biri mazhar-ı şöhret ve diğeri müstahakk-ı la'net olur. Zira hem-cinsi olan âdemiyânı kayd-ı 'ubudiyyete giriftâr etmek sevdasıyla zuhûr ve hurûc eden gaddar mutlakan katil ve hunhar mesabesindedir.

Pes musannif netice-i faslında kuvvet u kudret ve fazilet yahud tâli' vü baht u i'ânetiyle 'avâm-ı nâsdan taht-ı hükümete su'ûd edenler ne vechile hareket etmek iktiza eylediğini beyan zımında 'alâ-tarîki't-temsil onlardan Heiron nâm kimesneyi îrâd edüb der ki mesfûr Heiron meramına nâil oldukdan sonra müceddeden asker tertib edüb asâkir-i kadîmesini [54] tard u teb'îd ve ahhâb-ı dirînesini istiskâl ve tecdîd eyledi. İmdi bu hareket tamam-ı küfrân-ı ni'met olanlara münâsib bir hareket olduğundan mâ'dâ bi'l-bedâhe ma'lûm olur ki bu tedbîrden murdar tedbîr olmaz. Zira kuvvet u kudreti tecrübe ve imtihan olunmuş askere ve hulûs u sadakati nümâyân olan ahibba ve asdikaya istinâd etmek hukuk ve tecrübesi sebkat etmeyen ahhâb ve asâkir-i cedîdeye istinâd ve i'timad etmekten akl-ı selîm muktezâsınca evlâ olduğu şek ve şüpheden mu'arradır.

Ve ma'lûm ola ki musannifin müsâ'ade-i vakt u zaman ve mu'âvenet-i baht u tâli' olmayınca meziyet ve faziletin lutfu olmaz dediği makamda lafz-ı faziletten muradı mekr ü hiledir ki fi-nefsi'l-emr icrası müsâade-i rûzigâra muhtaçdır. Halbuki faziletini lutf u menfaati daima derkâr, memdûhiyyet ve makbuliyyeti zatında âşikârdır. Netice-i kelâm zannederim ki ale'l-ıtlak 'avâm-ı nâsdan bir kimesne taht-ı hükümete bi'l-ehliyeti ve'l-istihkak su'ûd etmek iki vechile olur.

Vech-i evvel: Hâkimleri miras tarîkiyle olmayub belki intihâb ve imtiyaz tarîkiyle hâkim olan memlekette bulunub kendüsi taht-ı hükümete iclâs olunmağa da'vet ve sâirleri beyninden imtiyâz ve intihâb ve ihtiyâr olunma tarîkiyle hâkim olmaktır.

Vech-i sâni: Vatan-ı aslîsini gereği gibi mütegalibe ve gaddâr vü zâlim ve cabbâr yed-i tasallutlarından tahlîse fursat-yâb olub halâs etmek tarîkiyle hâkim olmaktadır³⁸⁵.

³⁸⁵ Orijinal metinde burada bir cümle daha vardır. “Corneille’in kahramanlarına göre tasvire kalkmayalım; Racine kahramanlariyle yetinelim, bu da yeter de artar”; Hatay, a.g.e.,s. 126.

[55] FASL-I SÂBÎ': KUVVET U KUDRET VE MEZÎYYET Ü FAZÎLET
SAHİBİ OLMAYUB MÜCERRED ÂHARIN İ'ÂNETİ VEYAHUT KENDÜNÜN
TÂLÎ'-İ PÜR-SAÂDETİ SEBEBİYLE 'AVÂM-I NÂSDAN İKEN
MÜCEDDEDEN HAKİM OLANLARA İKTİZA EDEN TEDÂBÎR
BEYANINDADIR

'Âvam-ı nâsdan olub mücerred baht-ı müsaid ve tâlî'-i sa'îd muktezâsınca müceddeden hâkim olanlar eğerçi evvelemirde kemâl-i suhûlet ile taht-ı hükümete su'ûd ederler. Lâkin ba'de's-su'ûd nice su'ubetler peydâ olmağla makam-ı hükümette müstekarr olmak be-gâyet 'asîr ve muhtac-ı tedbîr ve re'y-i isabet-pezîr olur. Zira bu misillülerin taht-ı hükümete su'ûd edüb hâkim olması ya başka ziyade kuvvetli bir hâkimin i'ânet ve müzâheretiyle olur; meselen Dârâ'nın zabt u teshîr eylediği memâlikde³⁸⁶ iftihar u şöhrat ve itibar u emniyeti için istediği kimesneleri lutfen ve keremen imdâd u i'ânet ve müzâheretiyle hâkim nasb ettiği hâkimler gibi. Veyahud tavâif-i askeriyeyi bir tarîkiyle ifsâd ve idlâl edüb kendü taraflarına cezb ü celb ve imâle etmek tedbîriyle hâkim olur. Binaenaleyh devam ve istikrarları be-herhal bâlâda mezkûr olan hâkim-i akvanın yahud tavâif-i askeriyenin îrâdet ve ikbâl kuvvetlerine tevakkuf edüb bu iki şey ise yani îrâdet ve ikbâl ve kuvvet-i âdemiyan daima bir kararda olmayub tebeddül ve tegayyürden hâli olmamağla müceddeden hâkim nasb olunan şahıslar hükümetlerine sebep olan gerek hâkim-i akvâ ve gerek cezb eyledikleri asâkire istinâd ve i'timad etmeyüb metanet ve istihkâmı mûcib harekât [56] ve tedâbîr-i nafi'ayı isti'mâle sa'y u ihtimâm etmek iktizâ eder.

Ve illâ tedbîrleri nâkıs olub kendülere mahsûs mu'temedun aleyh askerleri olmamağla seri'an taht-ı hükümetlerinden tard u ib'âd olunacakları emr-i mukarrerdir. Ve bundan mâ'ada bu misillü hükümet ekseriyen def'aten zuhur edüb henüz zâ'îfetü'l-esas ve kabiletü'l-indirâs olmağla eğer hâkim-i cedîd olan şahs bâlâda mestûr iki sebebin biriyle nâil olduğu hükümet-i cedîde-i mezbûreyi hıfz u hırsat için lâzım olan tedbîrleri der-'akab icrâ ve istihkâm u metaneti bâbında iktizâ eden esasî bilâ-tehir vaz' u ibkâyâ kemâl-i sür'at ile mübaşeret etmezse cüzice muhalif-i rûzigâr zuhurundan ve

³⁸⁶ İyonyan ve Hellespont. Bkz. P, s. 49; Güvenç, a.g.e. s. 49.

ednâ bir musibetin hudûsundan devlet ve hükûmeti yed-i tasarrufundan zâil ve kendüsü muzmahil olur.

İmdi ‘avâm-ı nâsdan iken hâkim olmak ya tâli‘-i pür-sa‘âdet yahud âhar bir hâkim-i akvânın i‘ânet ve müzâheretiyle³⁸⁷ mümkün olup bu kelâmımı isbat için vaktimde zuhûr u hurûc ve bu iki vechile taht-ı hükûmete ‘urûc eden iki kimesneleri ala-tarîki’t-temsîl nakl u tafsîl olunmak münâsib görünmekle ma‘lûm ola ki; birisi Françesko Sforce [Francesco Sforza] nam kimesnedir ki kemâl-i kuvvet-i tâli‘nden nâşi meydan dükâlığını zabt ü kabza-i tasarrufuna idhâl edüb vâfir ‘usret ile nâil olduğu mezbûr dükâlığı tedâbîr-i hasene ile suhûlet vechi üzre hıfz u hırsaset ve himayet ve sıyânet edebildi. [57] Ve ikincisi Duke de Valentinois lakabıyla şöhret-şi‘ar Sezar Borgia nam kimesnedir ki pederi olan Rim Papa’nın devlet u i‘ânetiyle bir memlekette hükûmet sahibi olup her ne kadar devam ve istihkâmı için müdebbirâne ve ‘âkılâne hareket ettiyse pederinin fevtinden sonra tard u teb‘îd olundu. Ma‘a-hâzâ harekâtına dikkat ile nazar olundukda herhalde kudret u şân sahibi olmağa lâzım olan cemî‘ esbâb ve mukaddemâtı kemâ-yenbağı hazır ve âmâde eylediği âşikâr olur.

Binaenaleyh müceddeden hâkim olanlara göre mezkûr Duke de Valentinois’dan a‘lâ ibret ve numûne olmaz. Hayaliyle harekât u tedâbîrini nakl u tafsîl etmek abes değil zannederim. Zira der-pîş eylediği mülâhaza-i zamîri âkıbetü’l-emr netice-pezîr olmadığı hata ve kusuru zuhurundan olmayub belki kemâl-i nuhûset-i pür-şürûrundan neşe’t etti. Ve tafsîl-i ahvâli budur ki Rim Papa’sı olan pederi mezbûr Duke de Valentinois nam oğlunu taht-ı hükûmete is‘âd ve bu takrîb ile şânını i‘zâm etmek için İtalya memâlikinden bir memleketi mezbûre temlîk murad ettikde husûl-pezîr olmasına iki şey mâni‘ olur idi.

Evvelen biri bu idi ki ol-esnâda İtalya’nın ba‘zı mahallini zabt eden Milan dükası ve Venediklüler muhalefet edüb kâil ve ve razı olmazlar idi. Saniyen tavâif-i askeriye Kulon [Colonna] ve Orsin [Orsini] nam hânedanları ve tarafgîrleri yedlerinde olup mezbûr Papa’nın izdiyâd-ı kuvvet u azametinden mahzûz olmadıklarından nâşi

³⁸⁷ Orijinal metinde sade bir vatandaş iken hükümdar olabilmenin birinci şartı “ability” yani kişisel beceri olarak ikinci şartı da “talihin yardımı”, “fortune” olarak geçmektedir. Yazma metinde ise birinci şık talihin yardımı olarak geçmektedir. İkinci şık da “hükümdar olabilmenin şartı olarak başkasının yardımından istifade etmek” olarak mütercim tarafından farklı çevirilmiştir.

asâkiri istediği gibi [58] tahrîk ve i'mâl ve mezkûr hânedânlara dahi gereği gibi itimâd u ittikâl mümkün olmadı. Bi'z-zarûre mevânî'-i mezbûreyi def'ü izâle için İtalya memâlikini fesâd u ihtilâle verüb bu takrib ile esnâ-i gavgada ol-dahi bir mahallini oğluna zabt ettirdiği vech âti'l-beyân üzre vâki' olmuştur: Ol-hilalde Venedüklü ba'zı mesâlih ve mûlahazâtına binaen Françe kralını İtalya'ya davet eylemek murad etmekle Rim Papa'sı mâ-fi'z-zamîrini icrâyâ bu fursatı ganimet addedüb bir türlü muhalefet etmeksizin vûrudunu teshîl eyledi. Ve mezbûr Françe kralı dahi bundan mukaddem fasl-ı diğerde tafsîl olunan sebeblerden nâşi davete icabet ve vâfir asker ile azîmet edüb derûn-ı İtalya'ya dâhil oldu.

Pes mezbûr Papa meramına nâil olmak için her vechile kralı tarafına cezb etmeğe sarf-ı vüs'ü kudret edüb ez-cümle kral-ı mesfûr bilâ-sebebe zevcesini tatlık ve tecdîdidine âyinleri üzre mezbûr Papadan izn istedikde Katolik ayini üzre memnû'âtan iken mücerred rızasında bulunmak için hilâf-ı mezheb ü âyin izn ü ruhsat verüb bundan mâ'adâ âhar nice tabasbus ve temellük izhâr etmekle kral bir rütbede mahzûz ve memnun oldu ki mukabelesinde bir mikdar asker ile mesfûr Papaya imdâd u i'ânet edüb Romaina ülkesini zabt ve Duke de Valentinois nam oğluna temlik ettirdi. Ve mezbûr Duke de Valentinois eğerçi bu takrib ile mülk ü hükümet sahibi oldu.

Lâkin Kolon ve Orsin [59] hânedanları hilâfında olub mu'îni olan Françe kralı dahi bundan ziyade teksîr-i memâlike izn ü ruhsat vermediğinden devam ve istikrar ve metanet ve muhafaza-i hükümet ve tevsî'-i memlekete kudret-yâb olmak için mu'âriz ve muhaliflerini def' ü ifnâ ve mahsûs asker tedarük ve peyda edüb âharın iânet ve müzâheretine istinad u ittikâ etmeğe hâcet kalmadığını fehm etmekle evvelemirde mezkûr Orsin ve Kolon hânedanlarını zâ'îf ve zebûn etmek için müttefik ve müttehidleri olan sanâdîd-i ricâli atâyâ-yı vâfire ve hallerine göre menâsıb ve idrârât ve vezâif-i kesîre va'diyle kendü tarafına cezb ü imâleye sarf-ı zihn edüb bir mertebe isabet etti ki az müddet içinde mecmû'u onların ittihadından rû-gerdan ve mesfûrun hizmetine şitâbân oldular. Ba'dehu Kolon hânedanını tefrîk ve perişân edüb ve henüz kuvvet ve cemiyeti gereği zâil olmayan Orsin hânedanını dahi muzmahill ve sergerdân etmek için vakt-i fursata nigerân olub âkıbetü'l-emr vech-i âti'l-beyân üzre meramına nâil olmuştur.

Mezbûr Duke de Valentinois ve babası olan Rim Papanın bu tarza izdiyâd-ı kuvvet u kudretleri herhalde vücûh ile muzırr ve harab olmalarına sebep olacağını Orsin hânedânı ve müteallikleri hiss ü idrâk etmeleriyle Piroz ülkesinde akd-i meclis-i meşveret ve ref‘-i livâ-yı muhalefet edüb tard u teb‘îdleri bâbında ikâz-ı fitne ve bi’l-ittifak ahâlisi ile isyâna mübaşeret etmiş iken [60] mezkûr Duke de Valentinois yine Françe kralının i‘âneti ile âteş-i fitneyi teskin eyledi ve giriftâr olduğu muhatara-i cesîme ve beliiye-i azîmeden halâs u emin olub makam-ı hükûmetine istihkâm ve umûr-ı lâzimesine nizam verdikten sonra bir tarafa istinad u i‘timad etmeksizin tarîk-i hile ü hud‘aya sülûk-birle sebep-i isyân olan mezbûr Orsin hânedanı aldadub yed-i tasarrufuna almak içün izhâr-ı mülâyemet ve ketm-i husumet ederek vâfir-i nevâziş ve hedâyâ ile içlerinden Paul nam kimesne-i mutebereyi tarafına cezb ve ıslah-ı zâtü’l-beyne ve tatmin-i kulûblarına tevsît eylediğinden ol-hânedân-ı biçare mevâ‘id-i dil-firîbine firifte, devam-ı mekr ü hilesine girifte olub her biri birer vech ile mahv u muzmahill oldu. Ve bu takrîb ile cemî‘ mu‘âriz ve muhalif olan kimesneleri def‘ü i‘dam etmekle bünyân-ı devleti müstahkem ve bilâ-gâile cây-ı hükûmette müstekarr oldu.

Ve bundan mâ‘adâ memdûhumuz olan mezbûr Duke de Valentinois nam kimesnenin nakl u taklîde sezâ bir tedbîri dahi budur ki; Romanya ülkesini zabt u teshîr eyledikde mukaddemâ hâkim olan şahs u ricâli kemâl-i hisset ve denâetlerinden nâşi ancak celb-i emvâle meşgul olub nizâm-ı emvâl-i ra‘iyyet vazife-i halleri olmadığından ahâlisi muhtell ü müşevveş ve umûr-ı memleket herc ü merc ve sağır ü kebîrleri bî-itaat olmağla hetk-i a‘râz ve katl-i nüfus ve fesâd u ihtilâl ve gâret-i emvâle sa‘î olduklarını [61] müşahede edicek memleket-i mezbûreyi tanzîm ve hoş-hâl ve müfsid ve yaramaz olanları te’dîb ve güşmâl ve zîr-i itaatine idhâl etmek içün Romagna de Orco nâm bir zâlim ve gaddar ve cesur ve kâr-güzâr kimesneyi kasden imtiyaz ve intihab ve vekil-i mutlak nasb edüb vesâtatıyla bilâ re’fetin velâ merhametin te’dîb u siyaset ve tedbîr ü hükûmet ederek matlûbu olan nizâmı müddet-i kalîlede verdikten sonra mesfûrun zulm ü gadrına ve şiddet ve hiddetine halk tahammül ettiremeyüb bi’l-küllîye müteneffîr olur havfiyla bir mikdar nevâziş ve tesliyet zımnında memleketin ortasında bir hâne bina ettirüb mesâlih-i nâsı adl ü hakk üzre rü’yet etmek içün her bir karyeden birer âdem vaz‘ u ta‘yîn ile izhâr-i mülâyemet eyledi.

Lâkin yine halkın nefret ve ikrâhı hakkında ziyade olub giriftâr oldukları mezâlim ve şedâidi kendüye haml ettiklerini hissetmekle bu misillü ef'âl-i gaddârâne rızasıyla olmadığını iş'âr ve halkı tağlît için bir gün ale's-seher mesfûr Romagna de Orco'yu katl vücudunu iki parça edüb meydan-ı siyasete ilka eyledi ve mezâlim-i güzêşteye kendüsü sebeb u 'illet olmayub maktûlün tabi'at-ı gaddârânesinden iktiza eylediğini beyan kasdıyla parçaların yanına bir kanlı bıçak vaz' ettikde ahâli bu gûne hareket-i gayr-ı me'mûlesinden hayran ve ahz-ı intikam etmiş gibi hoşnûd u şükran oldular.

İmdi mezkûr Duke de Valentinois hükümetinde metin ve cemî' muhatarâtta emin olub [62] vâfir kuvvet ve asker peydâ ve îsâl-i mazarrata kâdir olanları vech-i meşrûh üzre ifnâ etmekle kimseden havf u pervâsı kalmadı. İllâ Françe kralı tarafından bir mikdar havf ederdi. Zira mezbûr Françe kralı eğerçi ibtidâ-yı emrde i'ânet ve müzâheret edüb mezkûrün sebeb-i rif'ati oldu idi, lâkin bu rütbede kesb-i şöhet u kuvvet etmesinden mahzûz olmayub mu'âvenet ve müzâheret-i sâbıkası hata-yı mahz idiğini fehm u idrâk edüb nâdim ve peşimân olmuş idi. Binaenaleyh Françe kralından vesvesesi olmağla zâhiren izhâr-ı mahabbet ve hulûs edüb hîn-i hâcette mukavemete kudret-yâb olmak için hufyeten âhar devletler ile ittifak u ittihâd ve kendüye mu'în peyda etmek tedbîrine zâhib oldu. Ve eğer ol-esnâda pederi olan Rim Papa'sı vefat etmeseydi bu tedbîri dahi netice-pezîr olur idi.

Pes bu cümleden umûr-ı hâzıranın idaresi husûsunda vâki' harekât-ı âkılânesi münfeham oldu. Lâkin umûr-ı gayr-ı hâzıradan olub hudûs ve zuhûru muhtemel mevâdda dair pîşîn eylediği tedbîr ve âkıbet-endişliği dahi şöyledir ki; peder ve müstenedi olan Rim Papa'sı fevt oldukda yerine Papa nasb olunacak kimesne ya garazan veyahud âharın tahrik ve ibrâmıyla selefi olan Papanın i'tâ eylediği memâliki istirdâd ve yed-i tasarrufundan intizâ' etmek sevdasında olur mülâhazasıyla vehm ü endişeye zâhib olub [63] bu ihtimâlin def'i için dört gûne tedbîr tasavvur ve icrasına sa'y-i bî kusur eyledi. Evvelkisi cebren ve kahren zabt eylediği memâlikin sahiblerini i'dâm ve ihlâk etmektir ki bu takribiyle iddia-yı hak eder kimesne kalmamağla cedîd papanın dahi istirdâda isti'dâdı ve yedinde bahânesi kalmaya.

İkincisi Rim memleketinin ricâl ve sanâdîdinin mahabbet u meveddet ve gûnagûn dostluklar izhârıyla kalblerini tarafına cezb ü imâle etmektir ki bu surette dahi vesatatlarıyla Rim Papa'sını dil-hâhı üzre muktezâ-yı vakt ü hâle göre bir şeyden men' yahud bir şeye tahrîk mümkün ola.

Üçüncüsü elden geldiği rütbelerde kendü çerâğ-ı has ve herhalde mutemedlerinden kardinaller nasb edüb papalığa müstahak olanı intihâba me'mur olan kardinaller gürühuna onları idhâl etmektir ki; -kardinal şol kimesnelere ıtlak olunur ki papa fevt oldukda yerine papalığa münâsibini onlar tefahhus edüb nasb ederler, bu takribiyle istediği kimesneyi ya papalığa intihâb ettirmek mümkün ola.

Dördüncüsü pederinin kuvvetinden mukaddem kavî bir hâkim olub düşman ile mukavemete kâdir olmak için ziyade kuvvet peyda ve vâfir asker tedarük eylemektir ki bu halde dahi zuhuru muhtemel düşmana mukavemete iktidar hâsıl etmiş olur. Lâkin bu bast olunan dört türlü tedbîrlerden üçünü gereği gibi icrâ edüb dördüncüsünü dahi icrâ müyesser olur idi, eğer ol-esnada pederi vefat edüb mezbûru iki kavî düşman arasında bırakmasa idi. Zira henüz Toskana ve etrafında vâki memâlikî zabt u teshîre ve şöhet ve kuvvetini teksîre mübâşeret edüb [64] icrâ-yı ma-fi'z-zamîrine bir ramak kalmış iken babasının vefatı mâni'-i küllî oldu. Ma'a-hâzâ be-gâyet şecî' ve müsta'idd ve vakt u hale göre hareket etmeğe sâ'î ve mûcidd olub az müddet içinde vaz' u tesîs eylediği bünyân-ı hükûmeti bir derecede metin ve müstahkem idi ki eğer kazaen kendüsi dahi pederinin vefatı esnâsında hasta ve sahib-fıraş bulunmasaydı veyahud iki düşman birden üzerine hücum etmeseler idi yine ahir zuhur eden 'usret ve su'ubetlere zafer bulmak mümkün olur idi.

Ve buna şahid ve delilim budur ki bundan akdem girîve-i mu'arızîn ve muhâlifinden bir takrîb ile pençe-i kahrından halâs bulub diyar-ı âhara firar eden ba'zı kimesneler mesfûr papanın vefatından sonra avdet edüb mezkûr Duke de Valentinois'i hâlet-i nez'de hasta bulmuş iken bir tarîkiyle tekdîr ve ızrâra kâdir olamadılar ve Papa nasb olunmağa lâyük bir kimesneyi intihab etmek için kardinaller ka'ideleri üzre bir yere geldiklerinde bu zaaf-ı vücuduyla eğerçi tarafgîr ve mutemedi olanı nasb ettirmeğe kudret-yâb olamadı, lâkin yine emniyeti olmayub istemediği âdemleri nasb u intihâb ettirmedi.

Netice-i kelâm mezbûrun cemî‘ harekât ve tedâbîri hâkimâne ve âkılâne olmağa taklide sezâdır. Pes kuvvet-i tâli‘ yahud gayrı bir hâkimin i‘âneti ile müceddeden hâkim olan kimesne kuvvet-i kâhire veya hud‘a vü hile ile galib ve muzaffer ve re‘aya ve askeri muteber ve mekr-i düşmandan emin [65] olmağa dost ve mu‘în peyda ve hilafında olan muzırr kimesneleri i‘dam ve ifnâ ve münâsib gördüğü kavâ‘id ve kavânîni vaz‘ u teşyîd ve hıyaneti zahir olan askeri tard u teb‘îd ve müceddeden asker tertib ve onları herhalde te’dîb ve etrafda vâki‘ devletler ile ittifak u ittihad ve iktizasına göre istinad u i‘timad ve izhâr-ı şecâ‘at u sehâvet ile kesb-i şöhret ve vakt ü hâle münâsib hareket etmek murad ederse bu vasf eylediğim Duke de Valentinois’den a’lâ ibret ve numune bulmak mümkün değildir. Zira harekâtı dikkat ile mütalaa olundukda akl u tedbîri dürüst olub cemî‘ umûrunda isabet eylediği bâhir ve fakat bir maddede hata ve gaflet eylediği zâhir olur. Ve bu hata ve kusuru bâlâda tahrîr olunduğu vech üzre istemediği kimesneyi Papa nasb ettirmek elinde iken mukaddemâ tekdîr ve rencide eylediği Yulyüs [Julius] nâm kimesnenin intihâb ve papa nasb olunmasına muhalefet etmeyüb tekdirât güzeşte ferâmuş olunur mülâhazasıyla razı olduğudur ki mezkûr Yulyüs kendünün tamam harabiyet u izmihlâlâline sebep oldu. Ve mücerrebâtandır ki ekseriya kibâr-ı nâs mukaddem tekdîr olunub ba‘dehu i‘zaz u ikram olunsalar yine ahz-ı intikam sevdasından geçmezler.

Cevab-ı Mümeyyiz³⁸⁸:

Tehzîb-i hulk-ı sîret ve ta‘lîm-i tedbîr-i siyaset ü hükümet babında³⁸⁹ Mensüyo de Fenelon nam kimesnenin inşâ vü te’lif eylediği kitabda [Telemachus] [66] vasf olunan hâkim işbu Musannifin kitabında terbiye eylediği hâkim ile tatbik ve mukabele olundukda Mensüyo de Fenelon’un vasf eylediği hâkim-i munsıf u muteber ü âdil ve hüner-ver ve derece-i ulyâda mekârim ile âraste ve fezâil u me‘ârif ile pîrâste ve kemâl-i akl u fetâneti muktezâsınca nizam u intizam-ı ‘âmme dîde-küşâ-yı basiret ve ibrette hükemâ-yı cihan olmağa şâyân bir zât-ı sahib-i hamiyet olub Musannifin ‘ala tarîki’t-

³⁸⁸ Bu bölümün ilk paragrafı tercüme edilmemiştir. Çok kısa olan bu paragraf şöyledir: “Bir yazar için yaradılışının cevherini gizlemek pek güçtür; çok konuşup o kadar çok konu üzerinde açılır ki ağzından, istemese de, kaçan düşüncelerle özünü (his morals) hissettirir”; Hatay, a.g.e.s. 126.

³⁸⁹ “Tehzîb-i hulk u sîret ve ta‘lîm-i tedbîr-i siyaset ve hükümet babında” tanımlaması mütercime aittir. Orijinal metinde kitabın ismi verilirken mütercim burada sadece Fenelon’un kitabına ilişkin bir tarif yapmakta kitabın ismini zikretmemektedir. Mütercimin bu tasarrufundan dolayı kitabın onun tarafından bilinip tanındığına işaret olabilir.

ta'lîm vasf eylediği hâkim tamam zıdd-ı kâmil gibi şekâvet u habâset ve gadr u hıyanet ve cemî' hasâil-i zemime ile muttasıf bir şahs-ı zalim ve denî ve nâ-munsıf belki bir dâhiye-i dehya ve musibet-i kübrâ idüğü zâhir ve âşikâr olur”³⁹⁰.

Binaenaleyh mezkûr Mensüyo de Fenelon'un kitabını tettebbû' edüb hâvi olduğu tenbihât ve nesâyih ile 'âmil olan kimesne ahlâk-ı hamîde ve etvâr-ı pesendîde cihetiyle melâike müşâbih ve mümâsil olub işbu Musannifin telifini mütalaa ve muktezâsınca hareket eden şeyâtîn-i dûzâh-mekîn misillü mezmûm-ı âlem ve mekûh-ı benî adem olur.

İmdi musannif-i merkûm kuvvet-i tâli' ile peydâ eylediği kudret vesatâtıyla veyahud dostlarının imdâd u i'ânetleriyle müceddeden hâkim olanlara iktizâ eden tedâbîr ve harekâtı ta'lîm u beyân için ibret olmak üzere habâset ve mel'anet-ekîn Duke de Valentinois nam kimesneyi 'ala tarîki't-temsîl îrâd u tahrîr etmekle gerek bunun ve gerek [67] meddahı olan Musannifin keyfiyet ve tabiatları kemahâ-huve hakkaha herkese zâhir olmak için cümleden akdem mesfûr Duke de Valentinois'in ahvâlini ta'rîf ve tafsîl etmek iktiza eder.

Ma'lûm ola ki mürtekib olmadığı kabahat ve şenâ'at kalmayub evvelen derd-mend bîrâderini şan u şöhrette ve mübtelâ olduğu aşk u mahabbette rakîb addetmekle bilâ-merhametin birgün hemşiresi müvâcehesinde katl u ihlâk eyledi.

Sâniyen Payezibasi demekle ma'rûf memâlik sâkinlerinden olub İsvicerus [İsviçre] tabir olunanlardan ba'zı kimesneler bir tarihte validesini tekdîr u tahkîr etmeleriyle ketm-i adavet edüb fursatyâb oldukda ahz-ı intikam etmek için yine memâlik-i mezbûre sâkinlerinden Rîm-Papasının hizmet muhafazasında olan İsvicerusları bilâ-cürm ihlâk u i'dâm eyledi.

Sâlisen hırs u tam'aı sebebiyle cemî' kardinallerin ve maldâr kimesnelerin emvâl ü eşyasını kemâl-i gadr u zulm ile nehb ü gâret eyledi.

³⁹⁰ Burada orijinal metinde tırnak içerisine alınan kısım “cehennemin bile çıkaramayacağı bir canavardır bu” diye tanımlanmıştır. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 127.

Râbi‘an Romanya memleketini sahib-i evveli Dük de Rebin [Dük Urbino] nam kimesnenin yed-i tasarrufundan cebren ve tasalluten ahz u kabz edüb kendi âlet-i cevri zulmü olan bî rahm u bî eman Remiro dö Orko [Ramagna de Orco] nâm vekil-i mutlâkını icra-yı meram ettikten sonra katl u i‘dam eyledi.

Hâmisen a‘mâl-i seyyiesini icraya mâni‘ ve umûr ve mesâlihine muhalif zann eylediği ricâli Sinigalya [Sinigaglia] nam eyalete dostluk suretinde davet edüb her birini birer dekk ü hile ile tesmîmen ihlâk ve ifnâ eyledi.

[68] Sâdisen Venedik bakire kızlarından birinin bokrini cebren izâle ettikten sonra kabahati mektûme kalmak için mezkûreyi gark ile i‘dâm eyledi. Ve bunlara müşâbih nice ta‘addiyât ve mezâlîme izn ü ruhsat verüb cevri gadri hesabdan efzûn ve tahammûlden bîrûn idi.

İşte Musannifin asrında mevcut olan âhar cemî‘ ukalâ-yı dakîka-şinâslara ve zaman-ı kadîmde zuhur eden sahib-kırân u zî-şân kimesneler üzerine bî-edebâne takdim ve müsaade-i rûzigâr ile taht-ı hükümete su‘ûd edenlere ibret ve numune olmak için îrâd ve tefhîm eylediği Duke de Valentinois bu zikr olunan evsâf-ı mezmûme ile mevsûf olup evzâ‘ u harekât-ı mekrûhâsı bâlâda tahrir u beyan olunduğu vech üzre idi.

Lâkin nefsinde dâll ve âlemi mudill olan Musannifin tağlîl u tadrîlinden halkı tahlîs etmek kasdıyla ve bu misillü efkâr-ı fâsideye zâhib olanlara bahâne ve habâset u mel‘anetlerini icraya ser-rîşte olmamak için makal-i dalâlet-meâlini redd ü tekzîb etmek lâzım belki vâcib olmağla cevab ederim ki evvelen bir kavmin emvâl u eşyasını bir kimesne gasb u gâret etmeğe kudret-yâb olmak için ibtidâ kavm-i mezbûru zâ‘îf ve zebûn etmek iktiza eder. Ve zâ‘îf ve zebûn etmek için ikâz-ı fitne ile onları tefrîk ü perişân etmek lâzımdır. Ve bu mesfûr Duke de Valentinois İtalya’da vaki‘ hem-civar hâkimlerin ve mütemevvil ricâlin emvâl ü emlâkını nehb ü gâret ve bu takrîbiyle azamet ve kudret kesb etmek için mezbûrları tefrîk ü perişân eyledi. [69] Amma bu mülâhaza eğerçi mel’ûn ve habîsler kavâ‘ idi üzre sahihatü’ ıneticedir. Lâkin inde’l-ukalâ be-gâyet mezmûme ve mekrûhadır.

Bundan mâ‘adâ Musannif der ki Rim Papa’sı oğlu olan mezbûr Duke de Valentinois bir hükümet ve memleket alıvermek arzusıyla Françe kralını tarafına cezb ü

i'ânet ve müzâheretini salb etmek için hilâf-ı âyini iken li-maslahatin kral-ı mezkûre fesh-i nikâh eylemeğe ruhsat verdi. Sübhanallah ehl-i dünya kimesnelerin hırs u tama'ları ve habâset ü mel'anetleri ne dereceye vâsıl olmuşdur ki umûr-ı uhreviyeden olan tenbihât-ı diniyyeyi metâlib-i dünyeviye tahsiline sermaye edinüb dünyayı 'ukbâya takdîm ve tercih ederler. Ale'l-husûs reis-i kilisa-yı Katolik olan Rim Papa'sı kavâ'id ve âyini üzre nikâh-ı mezkûrün feshi câiz olduğu surette bilâ-tevakkuf izn ü ruhsat vermek iktizâ eder idi.

Ve illâ memnu'âtın olub feshini mûcib sebep olmadığı halde dünya ve mâfihâ için kâil ve razı olmamak vazife-i hâli idi. Ve mezbûr Duke de Valentinois'in hilafında olan Orsin hânedanını tefrîk u perişân ve zâ'îf u nâ-tüvân etmek için içlerinden müteayyin olan kimesneleri envâ'-ı 'atâyâ ve hedâyâ ile tarafına cezb ü imâle etmesi bir mikdar akl u tedbîre yakın ve mülâyim ve mu'amelât-ı haseneye müşâbih ve mukârin olmağla âhâr kabâyih-i kesîresine nazaran afv u iğmâz olunur. Amma mezkûr Orsin hânedanını külliyyen tahrîb için izhâr-ı dostî edüb dürlü dürlü va'adler ve dekk ü hileler ile [70] aldadub Sinigigalya eyaletine götürdükden sonra mecmû'unu i'dam ve ifnâ eylediği cemî' nâs indinde bir fiil-i mekrûh olub dekk ü melâ'net ve kizb ü hıyanet ve hulf-i va'd ve yemininde hânis olmak ve katl-i nüfus misillü kabâyih-i muzırre ve menzureyi Musannif tedâbîrden addedüb bu misillü irtikâbatı olan mel'unu medh ü senâ ve bu takrib ile âlemi ifsâd eylemesi be-gâyet istiğrâb olunur. Zira bu gûne ef'âl-i mezmûmenin tab'an mekruhiyetinden mâ'adâ zerrece aklı olan kimesne bilir ki mükâfat ve bed-namlıktan havf etmek cihetiyle mazarrat ve nedameti menfaatine galibdir. Ve âlem-i kevn ü fesâda dikkat nazarıyla bakılsa bi't-tecrûbe ma'lûm olur ki mükâfat ve mücâzât-ı amel yine cins-i amelden olub âkıbetü'l-emr katil-i maktul ve gâbin-i mağbûn ve dekk ü hile ile nakz-i ahd ü yemin eden kimesneyi bî-eyyi halin bi'l-istihkak muamele-i bi'l-misle düçâr ve ameli ile ta'lîm eylediği hud'a ve desiseye kendisi giriftâr olur.

Pes mesfûr Duke de Valentinois zabt u teshîr eylediği Romaina memleketini tathîr u tanzîm ve güya yaramazları te'dîb kasdıyla ol-bî rahm ü emân olan Remiro dö Orko [Ramagna de Orco] nâm kimesneyi intihâb ve kemâl-i ruhsat u istiklâl ile değil mutlak nasb edüb vesatâtıyla kendüsi cebâbirenin azlemi ve kezzâbânın ekzebi ve

kahhârân ve gaddârândan ziyade kattâl ve gaddâr iken a‘mâl-i seyyiesinden ednâsını terakkub ve habâset u mel‘anette mukallidi olanları [71] şerm ü haya etmeksizin bu vech üzre hezâr ‘ukûbât-ı şedîde ile ta‘zîb u tekdîr eyler idi ki gâyet mezmûm ve dâire-i insafdan dûr bir vaz‘-ı medhûldür. Zira bir hâkim ibtidâ kendü nefsinin ıslâh ve tashih etmek iktizâ eder.

Binaenaleyh müştehiyât-ı nefsâniyeye tebe‘iyyet ile zene fî‘il-i şenî‘ eden katl olunmak Saksonya memleketinde kâ‘ide-i mer‘iyyeden olup bu töhmet ve kabahat ile bir kimesneyi ahz u katl buyuruldusunu imza için Leh kralı olan Saksonya Herseki na‘l-kıran nam [Frederikos] krala götürdüklerinde mezbûr na‘l-kıran dahi bu illete mübtelâ ve zen-dost olduğundan nâşi ya bu mezkûre kâ‘ide-i mer‘iyyeyi tağyîr ve ta‘tîl veyahud ibtidâ kendüsünü te‘dîb etmek iktizâ eder mülâhazasıyla kemâl-i insafından nâşi buyruldu. mesfûru endâhte-i ceyb-i nisyân ve sükût ile muamele ederek gerek zâni-i mezbûru helâkden halâs ve gerek mezkûre kâ‘ide-i gaddârâneyle nezaketle mahv u ibtâl eyledi. Halbuki Musannifin nakli üzre mesfûr Duke de Valentinois murâdât ve makâsıdın icra ve itmâm ettikten sonra halkı tağlît ve mezâlim-i güzeşte rızasıyla olmadığını i‘lân zu‘muyla emr ü meramını tenfîze sa‘y u ihtimâm eden ve âlet-i cevri ü âzarı olan mesfûr Remiro dö Orko’yu [Ramagna de Orco] ittihâm ve bi-gayri hak katl ü i‘dâm eyledi. Lâkin bundan ziyade zu‘m-ı fâsid olmaz. Zira bir hâkimîn izn ü ruhsatı olmayınca ferd-i vâhidin zulm ü gadre cesaret edemeyeceği ma‘lûm-ı enâmdır. Ve bundan mâ‘adâ şer‘a tatbik olunarak riya suretinde icra olunan ta‘addiyât ve mezâlim ziyade nefse ağır gelüb bir vechile sabr u tahammül olunmaz.

[72] Bundan mâ‘adâ mesfûr Duke de Valentinois Rim Papa’sı olan pederinin vefatından sonra müceddeden papa nasb olunacak kimesnenin kendüye zarar u ziyânı terettüb etmemek havfıyla pîşin iktiza eden tedâbîri fikr ü teemmül edüb gasb u gâret eylediği emlâk ü emvâli me‘mûnen istimâl için sahiblerini i‘dâm ve ihlâk eyledi. Fî nefsi’l-emr bu vaz‘ u hareketi dahi nihaye-i derekât-ı günah ve kuttâ‘-i tarîk ve haramîlere mahsûs vaz‘ olduğunda iştibah yoktur. Zira onlar böyle fikr ü mülâhaza ederler ki emvâl ü eşyaya dest-res olmak için âhar kimesnenin emvâlini yağmaya mecburdurlar. Ba‘dehu yağma ettikleri şey yanlarında kalmak için sahib-i evvelini ifnâ etmek iktiza eder.

Netice-i kelâm Musannifin memdûhu olan mezkûr Duke de Valentinois ba‘zı kardinalleri tesmîm kasdıyla Rîm Papa’sı pederi hânesinde bir ziyafet tertîb edüb mezbûr kardinalleri davet eyledi. Pes tenâvül-i ta‘am eder iken müheyyâ kılınan şarab-ı mesmûmdan ikisi dahi hataen nûş etmekle pederi der-‘akab vefat ve kendüsi illet-i müzmineye mübtelâ olub kâtil ve gaddârlara lââyık olduğu vech üzre bakiyye-i ömrünü derd ü belâ ve renc ü üsâ ile geçirdi.

İşte Musannifin medh ü senâya cesaretini muktezî akl u feraset ve hüner ü faziletin semeresi böyle olursa eğer ve bu te’lîfi kasâid ve gazaliyyât makûlesinden olup belâgat ve fesahât izhârîçün tahrîr olunsaydı yalnız sanâyi-i şiiriyye ve muhassenât-ı lafziyye ve ma‘neviyye-i kelâmına dikkat olunub memdûhu olan zâta bakılmaz idi. Lâkin murad u maksadı [73] ahlâf u müteahhirîne fenn-i siyaseti ta‘lîm ve ifade olmağla dûzah ve nîranın ‘adem-i tahammülünden nâşi rû-yı arza istiğrak-ı habîs u bî-dîn Duke de Valentinois gibi melûnu medh ü senâ ve ibret u numune olmak üzre alâ tarîki’t-temsil tahrîr ve îrâd ve bu takribiyle âlemiyânı idlâl u ifsâd ve efâl-i kabîhaya halkı tahrîk eylemesi cümleye muzırr olub mecmû‘-ı tahrirâtı habâset ve melanet-i cibilliyесinden iktizâ etmiştir. Binaenaleyh hakikat-i hâli ilân ve izhâr zımnında vech-i sâlifü’l-beyan üzre taarruz ve cevaba tasaddi olundu.

FASL-I SÂMİN: HABÂSET VE ŞENÂ‘AT İLE MÜCEDDEDEN HÂKİM OLANLARIN BEYANINDADIR

Avam-ı nâsdan iken müceddden taht-ı hükümete su‘ûd etmeğe fasl-ı sâbıkda beyan olunan iki tarîkden ma‘âda iki tarîk dahi vardır ki biri habâset ve şenâ‘at ve ikincisi bir memleketin sığâr u kibârı bir kimesneyi dahi üzerlerine hâkim nasb etmeğe ittifakları olub habâset ve şenâ‘at ve irtikâbıyla sahib-i hükümet olmak murad edenlere lâzım olan harekâtı tecessüsden mukaddem bu takrîb ile hâkim olanlardan iki kimesne ‘ala tarîki’t-temsil nakl ü tafsîl olunsa ibret ü numune içün kifâyet eder zannederim.

İmdi bu iki kimesnelerden biri Sicilya ceziresinin sükkânından Ağatokles [Agathocles] nam şahısdır ki bir fakir ve bîçare çömlekcinin oğlu olub eğerçi habâset ve melanet ile mecbûl idi. Lâkin rüşd ü fetanet ve şecâ‘at ve cesaret sahibi olmağla menâsıb-ı askeriye tedricî tayy ederek derece-i ulyâyâ vâsıl ve vekîlû’d-devle mansıbına nâil oldukda hevâ-yı saltanata düşüb müstakil hâkim olmak [74] sevdâsına zâhib oldu ve bu meramını icrâ içün ba‘zı kendüye müşâbih zevât ile menfaat ile ittifak ve sırrını ifşâ ve ifsad bir mikdar mu‘temedun-aleyh asker tedarük ve peydâ edüb birgün ale’s-seher umûr-ı mülkden bir husûs zımnında meşveret iktizâ eder bahânesiyle cemî‘ ricâl ü kibârı bir mahalle cem‘ ve davet eyledi. Pes hâzır ve âmâde eylediği âdemlere işaret edüb bilâ-merhametin mecmû‘nu def‘aten i‘dâm eyledi.

Pes bu vechile mevânî‘ bertaraf ve hükümeti ale’l-istiklâl yed-i tasarrufuna idhâl ettikten sonra der-akab iktiza eden tedâbîre teşebbüs edüb harben ve sulhen makarr-ı hükümetinde müstahkem oldu³⁹¹. Fi-nefsi’l-emr hem-şehrlerini ifnâ ve ahıbbâsını hıyanet tarîkiyle feda edüb bî-dîn ü millet ve bî-mezheb ü insaniyet olmak ef‘âl-i kabîhadan olub hernekadar bu misillü kabâyih gâhice vesile-i hükümet olursa da yine nîk-namlık îrâs etmeyüb belki sahibini beyne’n-nâs mezmûm ve bed-nâm etmekle

³⁹¹ Orijinal metinde bu paragrafın devamında olan fakat mütercim tarafından atlanan uzunca bir metin vardır: “Daha sonra iki kez yenildiği, hatta Kartacalılar tarafından kuşatıldığı halde yalnızca kendisini savunmayı başarmakla kalmadı adamlarının bir bölümünü kenti savunmaya bırakıp kalanıyla Afrika’ya saldırdı. Kısa zamanda, Sirakuza’yı kuşatmadan çıkarttı ve Kartacalıları geri çekilmeye zorladı. Öyle ki pazarlığa oturup Afrika’yla yetinmek ve Sicilya’yı Agatocle’ye bırakmak zorunda kaldılar. Eğer bu kişinin yaşamına ve eylemlerine bakarsan talihe yorabileceğin pek bir şey bulamazsın, değil mi ki yukarıda da dendiği üzere, prensliğe gelişi bir başkasının kayırmasıyla değil de bibbir engel ve tehlikeye rağmen milisteki rütbesinin yükselmesiyle olmuştur; cüret ve cesareti sayesinde yerinde tutunmuştur”; Güvenç, a.g.e., s. 72.

bu evsâf ile mevsûf mesfûr Agathocles dahi müstahakk-ı mezemmettir. Lâkin bi't-tab' muhataralarda kemâl-i cesareti ve eyyâm-ı icrâ-yı tedâbîrde metaneti cihetiyle bir miktar medh ü senâ olursa ba'id değildir.

Ve ikincisi İtalya'da vâki Fermo memleketinin sükkânından Oliverotto nâm kimesnedir ki tufûliyetinde yetim kalmağla dayısı olan Fulyani [Giovanni Fogliani] nâm kimesne mezbûru zîr-i himayesine alub ittifak ve tezhîb-i ahlâk ve teallüm-i san'at -ı harb ü kıtâl etmek için diyar-ı âharda sâkin Pol Vitelli [Pagolo Vitelli] nâm bir üstada teslim eyledi. Mezbûr Oliverotto istifadeye sa'y u ihtimam ve güşiş u ikdâm edüb [75] be-gâyet reşid u müsta'idd ve zâtında şecî' u bahadır olmağla müddet-i kalîlede gerek sâir fenlerde ve gerek san'at-ı harb ü kıtâlde fâikü'l-akran ve beyne'l-guzât mişâru'n-benân oldukda bulunduğu hâle 'adem-i kana'at ile vatan-ı aslîsi olan Fermo memleketine bir bahâne ile avdet ve sırren haberleştiği ba'zı hâin hemşehrilerinin ittifak ve ihânetleriyle memleket-i mezbûreyi kabza-i tasarrufuna idhâl ve muttasılan kral olmak dâ'iyyesi derûnunda cay-gîr olub dekk ü iğfâl kasdıyla mezbûr dayısına bu minvâl üzre bir mektub tahrir ve irsâl eyledi ki sînîn-i vâfireden berü diyâr-ı gurbette ikamet edüb hubb-ı vatan ıztırabıyla bî-rahat olmamla vatanıma ric'at ve akraba ve müte'allikâtıma mülakat etmek arzusundayım. Lâkin diyar-ı gurbette taziy'-i evkât etmeyüb tahsil-i marifet ve bulunduğu halde kesb-i şöhet eylediği hemşehrilerime iş'ar u izhâr etmek için yüz nefer kadar süvari etbâ' ile ma'nûn ve muhteşem vatanıma dühul etmeğe izn ü ruhsat verüb ve bana olan ikram fi'l-hakîka yine size râci' olmağla memleketin kibâr u ricâlini alub istikbalime çıkanları ricâ vü niyâz ederim.

Pes dayısı bu mektubu gördükde mefhumuna i'timad edüb bir türlü vesveseye zâhib olmaksızın yeğeni mesfûr Oliverotto'ya iltiması üzre vürûd eylemeğe izn ü ruhsat verüb vâsıl olacağı gün kendü dahi memleketin cemî' ricâliyle istikbaline çıkub mülakat u mu'ânaka ve arz-ı hulûs u iştiyâkdan sonra bi'l-izzî ve'l-ikbal derûn-ı memlekete idhâl eyledi. İmdi çend rûz tarafında Oliverotto ba'zı müttetikleriyle görüşüb söyleştikten sonra icrâ-yı mâ-fi'z-zamîr için [76] birgün konduğu hânenin bir mahfî odasına kendü etbâ'ından şecî' vü bahadır kimesneleri ihfâ ve güya ziyafet ve it'âm için dayısını ve istikbâline çıkan ricâl u zabitanı da'vet edüb ayş ü işret tamam oldukda ketmi lâzım ba'zı esrâr-ı umûr-ı mülkiyeye ve etrafında vâki düvele dair kelimâta

kasden âğaz eyledi. Ve kaide-i sohbet muktezâsınca da‘vet eyledikleriyle muhataba ve mücâvebe olunarak hâsıl olan germiyyet-i müsahabet esnâsında ihtirâz suretinde dedi ki; bu misillü sohbetin ifşâsı muzırr ve tevatür bulması muhataralı olmağla başka bir mahfî odaya varılmak iktiza eder. Ve heman-dem mezbûrları alub hâzır eylediği mahûd odaya götürdü ve gûya halvet edüb kapuları bend ettikten sonra ale‘l-gafle mecmû‘unu mukaddemâ ihfâ olunan âdemlere katl u helâk ettirdi. Ve der-akab bârgirine süvâr olub âdemleri ve mû‘inleriyle katl olunan ricâl-i mesfûrenin idare-i umûr için sâkin oldukları saraylarına nevbet ile hücum ve memleketin hazinesini ve defter-hânesini zabt etmekle cemî‘ sükkânı bi’z-zarure bey‘ate mecbur oldular.

Ba‘dehu üzerlerine müstakillen hâkim olub bu hareketinden münfa‘il ve hilafında olanları bilâ-emân katl u ifnâ ve münâsib gördüğü kavâ‘id u nizamı tertib ve icra ederek bir rütbede istihkâm u metanet ve şöhrat u kuvvet u mekânât kesb eyledi ki eğer fasl-ı diğerde bast olunan Duke de Valentinois’in kelâm-ı durûğuna ve dekk ü hilesine firifte olarak Sinigaglia memleketine gelüb varta-i helâke müsâdefe etmeseydi nice müddet [77] makarr-ı hükümetinde müstekarr olmak mukarrer idi.

Ma‘lûm ola ki mezkûr Ağatokles [Agathocles] ve ona müşabih nice habîs kimesneler envâ‘-ı mezâlim te‘addiyâtı icra ettikten sonra mahkûmlar tarafından bir türlü isyân ve muhalefet zuhur etmeksizin hükümetlere müdavemete ve etraftan hücum eden düşmanlarıyla mukavemete muvaffak olmuş iken âhar nice zalim ve bî-merhamet kimesneler dahi gadr u zulmleri sebebiyle seferde değil belki hazerde dahi memleketlerini ve devletlerini muhafazaya kâdir ve muvaffak olamayub yed-i tasarruflarından zâyî‘ eyledikleri istiğrâb olunub hikmet u illeti sual olunursa cevab ederim ki şiddet u gadrin ve zulm ü cevrin hüsn-i isti‘mâli yahud sû-i isti‘mâlinden iktizâ eder. Ve hüsn-i isti‘mâli şu vechiledir ki hâcet mess edüb tahsil-i refâhiyet ve emniyet için ikide bir de tecrîd u tekrîre muhtaç olmaksızın memleketin nizamı ve müfsidlerin i‘dâmı bâbında yalnız bir defada cemî‘ mezâlim ve şedâid gereği gibi icra olunmaktır ve sû-i isti‘mâli yevmen fe yevmen mezâlim ve şedâid tedricî icra olunub ve madem mütezâyid ve ale‘t-tevâlî gayr-ı münkati olmasıdır.

Binaenaleyh âşikâr olur ki teshîr-i memleket eden müsteavlîler bir memleketi zabt eylediklerinde emniyet u refahiyet ve istikrarları için defa‘-i vâhidede cemî‘

mezâlim u te‘addiyât ve şedâid u te’dîbâtı kemâ-yenbağî icra etmek iktiza eder ki bu takrib ile halkı dâimen tekdir etmeyüb esnada izhâr-ı inayet ile taltîf eylemek dahi mümkün ola. Ve illâ ihtirâz ve adem-i cesaretten nâşi başka gûne hareket edüb evvelki hamlede memleketini tathîr etmez ise mahkûmlarını lâ-yenkati‘ tekdîr u ta‘cîze muhtaç olmalarıyla ne kendüleri [78] emin olmak ve ne mahkûmları sabr u tahammül etmek hadd u imkânda olur. Ve ekseriya hal-i hazıra nazaran muamelât-ı güzeşteyi ferâmuş etmek efrad-ı beşerin âdeti olmağla ibtidâ-yı emrde sonra tekrar muhtaç olunmayacak derecelerde cemî‘ mezâlim u şedâidi serî‘an birden icrâ ve tekmîl edüb Ba‘dehu nevazîş ve mülâyemete tedrici mübaşeret ve yevmen fe-yevmen birer gûne inâyet izhârıyla mahkûmların kalbini tefrîh ve te’mîn etmek muktezâ-yı akl-ı selimdir.

Netice-i kelâm âkil ve müdebbir olan hâkim feth ü teshîr eylediği memlekette şiddet u mülâyemeti ve te’dîb u nevâzişi vech-i sâlîfî’l-beyan üzre vaktinde bir zaruret mess etmezden mukaddem icra etmek iktiza eder. Zira tahvîf-i ra‘iyyet ve tathîr-i memleket için şedâid u mezâlimi def’aten icra etmeyüb müfsid olanları ve emin olmadığı kimesneleri ‘alâ tarîki’t-tedric i‘dâm ve te’dîb eylediği halde tekdîrât ve şedâid-i müte‘âkibeden mahkûmları âciz olub bir kerre muhalefet ve isyâna cesaret ettikten sonra dilhâh üzre te’dîb u izâle etmek müşkildir. Ve ol-esnada izhâr-ı mülâyemet ve nevazîş dahi ederse mecbur olmağla bir dürlü fâide-mend olmayacağı ma‘lûm ve âşikârdır.

Cevab-ı Mümeyyiz³⁹²:

Musannifin bu fasılda eylediği hezeyanını redd ü ibtâl etmek için kesret-i kelâma ihtiyaç olmayub belki kendünün isti‘mâl eylediği kelimât-ı mel‘anet-âlûd-ı fitne-engizi kifâyet eder. Zira habâset u [79] şenâ‘at vesatâtıyla ne vechile sahib-i hükümet olmak mümkün olduğunu ta‘lîm ve beyana cesaret etmesinden habâset ve mel‘aneti ve ifsâd u mazarratı bi’l-bedâhe ma‘lûm ve nümâyân olur.

³⁹² Bu bölümün de ilk paragrafı atlanmıştır. Mütercim, muhtemelen ilk paragrafta verilen bilgiyi gereksiz görmektedir: “Avrupa’da Monsieur de La Grange’ın Philippiques adlı eserine bugüne dek yazılmış ün kırıcı taşlamanın en kuvvetlisi gözü ile bakılıyor; yersiz de değil hani. Bununla beraber, Machiavel için söyleyeceklerim La Grange’ın söylediklerinden daha serttir, çünkü onun eseri Fransız naibine karşı bir kara çalmadır aslında”; Hatay, a.g.e, s. 133.

Ve eğer bu te'lifî yalnız ba'zı habîs ve hâin kimesnelere hitab ve mücerred onlara irâet-i tarîk-i mel'anet ve fesâd etse idi, idlâl u izrârı âmmeye olmadığından bu rütbede istiğrâb olunmaz idi. Lâkin kağıda basılıb âleme münteşir olmağla cemî' nâsın ale'l-husûs siyaset ve hükümete min-tarafillâh me'mur olub cümleden ziyade fâzıl ve âdil olmak lâzıme-i hâlleri olan hâkimlerin ellerinde mütedâvil olacağı emr-i bedihî olub bu misillülere ta'lîm-i şekâvet u hıyanet ve irâet-i tarîk-i mel'anet u habâset etmekten ziyade fena şey olmaz.

Binaenaleyh Musannif-i merkumun 'alâ tarîki't-temsil îrad eylediği Ağatokles [Agathocles] ve Oliverotto ve onlara müşabih şakîlerin harekât ve sekenât-ı şenî'aları deyyâr-ı kaleme alınmayub belki beyne'n-nâs meçhul kalmak iktiza eder idi. Zira mezbûr Ağatokles [Agathocles] ve Oliverotto ve bu misillülerin tarih ve hikâyelerinin mütalâasından fîsk u fesâda bi't-tab' mâil ü müstâ'id olan nev'-i insanın tâynet ve tabiatında merküz ve muzmer olub henüz bilmediği tohm-ı fesâd neşv ü nemâ bulub şecere-i habâset derûnunda köklenüb tedricî zuhur eder ve efkâr u mûlahazât-ı mütenevvia suhûlet ile zihinlere sirayet etmekle nice nev-sinn ü sâl civanlar hezeyân ve efsane mütalâasından fehm ü fîrasetlerin idlâl eylediler³⁹³.

Hülâsa-i kelâm tevârih ve siyerin [80] tehzîb veyahud ifsâd-ı ahlâka dahl-i azîmi vardır ve buna delil ve şahidim şecî' ve cengâver ve bahadır u hünerver ve metanet u cesarete bî-misl [u] bî-hemâl meşhûr İsveç kralı Onikinci Charles'dir ki cemî' fezâil u hasâili mertebe-i ifrata resîde olduğuna binaen 'uyûba mübeddel olmuştur. Mezbûr Charles tufûliyetinden berü ömrü nihayet buluncaya dek İskender-i Rûmî'nin tarihini mütalaaya meşgul olub bir an üzerinden eksik etmeyüb bir mertebede müteessir ve ahlâk-ı İskender ile mütehallik oldu ki gerek Leh memleketini istilâ ve kralını azl ve âharını nasb etmesi ve gerek Rusiyelü ile Poltade ülkesinde olan mukabelesi ve gayrı zuhur eden muamelât ve harekâtı mezbûr İskender-i Rûmînin ef'âl ve harekâtına müşabih u mutabık olduğunu³⁹⁴ cemî' tarih-âşinayân tahkik ve tasdik ederler. Ve tarîf-i hal ve zihn-i insanda temyîz-i menzilet u şân caiz olmayub mülûk ve

³⁹³ Burada Gandalin ve Medor örnekleri geçmektedir. İlki bir roman kahramanı, diğeri de bir şiir de geçen kahramandır.

³⁹⁴ Orijinal metinde yukarıdaki anlamdan farklı olarak şu şekilde bir cümle geçmektedir: "Kuzeyin Alexandre'ını yakından tanımış olan birçok insan da, Polonya'yı onun değil Quinte-Curce'ün yakıp yıktığını, Stanislas'ın da Abdolomine örneğinde bir kiral olduğunu ve Poltava bozgununa Arbeles savaşının yol açtığını ısrarla söylerler"; Hatay, a.g.e., s. 134.

selâtîn dahi insaniyet ve hilkat cihetiyle sâir ecnâs-ı nâsa müsâvi ve mu‘âdil olduklarından temsil-i ekberden temsil-i sa‘gîre nüzûl olursa çendân muhalif-i âdâb değil mülâhazasıyla isbat-ı müdde‘âya bir delilim dahi birkaç sene mukaddem İngiltere’de vukû‘ bulan vak‘a-i acîbe ve meşhûredir ki vech-i âti‘l-beyan üzre vâki‘ olmuştur. Birgün İngiltere’nin mudhik ve mukalledleri nâs muvacehesinde âşikâre izhâr-ı lu‘be vü lehv eder iken Hırsızlar³⁹⁵ oyununu taklid ve kuttâ‘-i tarîkin zerafet ve nezaketlerini icra edüb seyr ü [81] temaşasından halk bir derecede sirkaya isti‘dâd kesb ettiler ki gördükleri san‘atleri heman-dem icra ve ol-mahalde olanlar birbirinin parmaklarından yüzüklerini ve kutularını ve saatlarını çalmağa âğaz edüb ba‘dehu niceleri dahi haramiler gürûhuna dahil olub zokak ve çarsûlarda bile hırsızlık etmeğe mâil oldular. İmdi temsilât ve ‘iber-i kabîhanın îrâdı ne rütbede muzır ve müfsid olduğu nakl u beyan olunan delillerden ma‘lûm olur zannederim.

Pes Musannif der ki mesfûr Ağatokles [Agathocles] ve Oliverotto’nun [Oliverotto] cevri ü te‘addileri kemâlde iken hükümetlerinde müstahkem ve sabit olmalarına sebeb ü ‘illet cemî‘ mezâlim u şedâidi defaten icra ettikleridir. Ve bundan istidlâl eder ki âkil ve müdebbir olan maslahatına nâfi‘ görülen kahr u siyaseti ve zulm ü şiddeti tekerrürüne hâcet kalmayacak rütbelerde evvelemirde def‘e icrâ ve tekmîl etmek muktezâ-yı akl u tedbîrdir.

Binaenaleyh şedâid-i güzeşte ferâmûş olunur mülâhazasıyla hilafında olan eşhâsdan ve adüvvlerinden ahz u intikamda tekâsül ve ihmâl etmeyüb i‘damlarına ve emin olmadığın kimesnelerin tahrîblerine şitâb ve tedricî te‘dîblerinden ihtirâz eyle deyü âlemi teşvik ve tahrîk eder; güya ki bin kadar nüfusu yevm-i vâhidde katl etmek vakt be-vakt tedricî helâk etmekle beraber değildir³⁹⁶. Ve Musannif-i merkûmun ta‘lîm [u] tefhime cesaret eylediği yalnız tedâbîr-i musibet-engîzini reddetmek kâfi olmayub kendüsi dahi zâtında rezil ü kâzib ve hikâyâtı gayr-ı vâki olduğunu âşikâr etmek vâcibdir.

³⁹⁵ Cartoche isminde bir haydut çetesinin elebaşısıdır. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 134.

³⁹⁶ Bu bölümde, Machiavelli’nin zikrettiği Vepres Sicilienne, Saint-Barthélémy gibi toplu katliamlar örnek verilmektedir. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 135.

İmdi ma‘lûm ola ki mezbûr cebbar Agathocles’in ol-kadar kabâyih u cerâimi ile âsûde-hal ve müreffehü’l-bâl imrâr-ı eyyâm eylediği [82] kizb-i sarîhdir. Zira tâife-i Kartacana ile muharebe ve mukatele üzre olub bilâhare firâr etmekle Kartacana’da ki iklim-i Afrika’dır mecburen terk eylediği âsâkiri hücum ve isyân ve evladını katl ettiler ve kendüsünün dahi âkîbetü’l-emr ferzend-i asgarından tesmîm ve ihlâk olundu. Ve vâsf eylediği Oliverotto mezkûr Duke de Valentinois’in hile ve huda’sıyla ceza-yı amelini bulub hurûcundan sonra bir sene zarfında bu takrib ile zeval u izmihlâlî zuhur etmeseydi hakkında olan cemî‘ nâsın kin ve adavetleri sebebiyle ber vech-i mükafat aleyhine tedarük ve müheyyâ eyledikleri ceza ve te’dîb-i lâyika müsadif olacağı muhakkak olmağla isbat-ı müdde‘âya şahid-i zâ‘îf olub bu mahalde delil makamında îrad olunmak kat’an münâsib değil idi.

İşte bu misillü zâ‘îf mîsâller ile Musannif kabâyih u cerâimin menfaatini isbata sa’y eder. Amma farz edelim ki mezâlim u kabâyihden bir türlü muhatara ve vesvese iktiza etmeyüb bir cebbar ve gaddar mükâfattan havf u ihtiraz etmeksizin şekâvet u şenâ‘atini kemâl-i emniyet ile icra etmek mümkün ola. Bu misillü kimse eğer nice helakden ve müstahakk olduğu muhatarattan tahlîs-i giribân edebilirse dahi lâkin şakâveti hasebiyle beyne’n-nâs hedef-i la‘net u nefret olduğundan nâşi mekruh ve menkûb ve rahatı meslûb olduğundan mâ‘ada kendünün alçaklığına derûnunda merkûz olan şehâdet-i zamîri daima kendüye bir ‘ukubet-i ‘uzmâ ve siyaset-i kübrâ olmağla hiçbir tarihte [83] mutmainnü’l-hal ve müreffehü’l-bâl olmak adîmü’l-ihhtimaldir.

Ve Dönyüs’in [Dionysius] ve Tiberyüs [Tiberius] ve Neron [Nero] ve XV. Louis nâm zalim ve gaddar kralların tevarihlerini tettebbu‘ ve mütalâ’ a olunsa mecmû’u nuhûset ve musibet-i mütenevvia ile fena-pezîr oldukları ma‘lûm ve meşhûr olur. Pes ma‘lûm ola ki zatında bî-rahm u bî-emân olan kimesne suğreviyyü’l-mizac ve vahşet u hiddet-i tab‘ ile mecbûl olub vakt-i sabavetinden berü hiddetini mülâyemete tebdîle ve mizacını ta’dîle sa’y u ihtimâm etmezse mürûr-ı eyyâm ile gâyetü’l-gâye gaddar ve hunhâr olmak iktiza eder. Netice-i kelâm haşyetullah ve şeri‘at-ı enbiya ve adalet yok farz olunursa dahi yine benî adem âdem olduğu cihetten ehl-i salah u fazilet olmak lâzımdır. Zira salah u fazilet daima sebeb-i ittihad u ittifak ve mûcib-i beka-yı nev‘-i

beşer olub şikâk u nifâk ve zulm ü gadr u şenâ‘at bâ‘is-i teferruk u harabiyet ve mûris-i ihtilâl u âfettir³⁹⁷.

³⁹⁷ Bu paragraftan sonra bir bölüm atlanmıştır. İlgili kısım şu şekildedir:

“Machiavel’de duygu, iyi niyet ve akıl diye bir şey yok. Örnek olarak ileri sürdüklerini ele alarak ahlâksızlığını ve sadakatsızlığını gösterdim. Şimdi onu, kaba ve göze batar çelişmeler içinde olduğuna inandıracağım. En cesur yorumcu, en kurnaz tercüman gelsin de onu kendisiyle bağdaştırsın bakalım. Bu bölümde diyor ki: “Ağathcokles yüceliğini kahramanca bir cesaretle korudu; bununla beraber, işlediği cinayetlere ve ettiği ihânetlere fazilet adı verilemez”. Yedinci bölümde Cesar Borgia hakkında ise: “Ursin’lerden kurtulmak için fırsat bekledi ve bu fursattan akıllıca yararlandı”. Aynı bölümde: “genel olarak Borgia’nın bütün yaptıkları incelenirse, onları yermek güçtür” ve “Başka türlü davranamazdı ki” diyor. Sorabilir miyim acaba yazara. Agathocles’le Borgia hangi yönden farklıydılar? Ben ikisinde de aynı suçları, aynı hainliği görüyorum. Aralarında bir paralel kurmak isteseydi, bir noktada zorluk çekilirdi ancak, o da hangisinin ötekinden daha vicdansız olduğuna karar vermede.

“Bununla beraber gerçek ara sıra itiraflara zorluyor Machiavel’i o zaman fazilete karşı vicdan borcunu yerine getirir görünüyor. Göze batacak kadar açık olayların zoru ile şöyle söylüyor: “Bir hükümdar, kötü zamanlarda tebeasını hoşnut etmek üzere bazı şeylerden fedakarlık yapmaya kendini mecbur hissetmemesi için, her zaman aynı şekilde hareket etmelidir, çünkü kötü zamanlarda kendisinden zorla sağlanacak yumuşaklığın hiç değeri olmaz, halk da bundan dolayı gönül borcu duymaz ona karşı”. Demek, Machiavel, zalimlik ve kendinden korkutma sanatı, sizin usul usul aşılacak istediğiniz gibi, politikanın biricik zemberekleri değildir ve siz de kabul ediyorsunuz ki yürekleri fethetmek, bir hükümdarın emniyetinin ve tebeasının sadakatının en sağlam temelidir. Ben de fazlasını istemiyorum; hasmımın ağzından çıkan bu itiraf bana yeter de artar. Şekilsiz, bağlantısız, düzensiz ve çelişmelerle dolu bir eser meydana getirmek ve yayımlamak, kendine ve halka az saygı göstermek demektir. Yıkıcı ahlak kuralları kenara bırakılsa da, Machiavel’in Hükümdar’ı yazarına nefretten başka şey kazandırmaz, çünkü bu eser, aslında, her çeşit fikrin birbirine karşı olduğu, birbirine çarptığı bir hülya, ara sıra sağduyu örnekleri veren bir çılgının kudurma nöbetleridir.

“Vicdansızlığın mükafatı şudur ki fazilet zararına suş peşinde koşanlar, yasaların gücünden sıyrılırlar bile, sağduyu ve akıldan yana kaybederler, Machiavel gibi.”; Hatay, a.g.e., s. 137-138.

FASL-İ TÂSİ‘: BİR ÂZÂDE MEMLEKETTE RİCÂL Ü KİBÂR
MÜZÂHERETİ VEYAHUT SİĞÂR-I NÂSIN İ‘ANETİYLE MÜCEDDEDEN
HAKİM OLANLAR BEYANINDADIR.

Amma kendü vatanında mücerred hemşehrilerinin ittifak u i‘aneti ile müceddeden hâkim nasb olunan kimesneye fasl-ı diğerde bast u beyan eylediğim istihkak u kabiliyet ve şecâat u cesaret misillü faziletler iktiza etmeyüb yalnız bir rüşd ü isti‘dâd kifayet eder ve bu misillü hâkim ya ricâl ü kibârın ittifak ve i‘aneti veyahud sığâr-ı nâsın müzâhereti ile nasb olunur. Zira daima bunlar her memlekette iki fırka olub ricâl ü kibâr sığâr-ı nâsı tahkir ve emvâlini gasb u gâret [84] ve sığâr-ı nâs ricâl ü kibârdan havf u haşyet etmeleriyle daimen birbirlerinden emniyetleri meslûbedir.

Binaenaleyh kâh ricâl ü kibâr sığâr-ı nâsı gereği gibi dikkat ve itaate idhâl etmek için ve kâh sığâr-ı nâs dahi mezbûrların tasallutlarından kendülerini muhafazaya kudret-yâb olmak sevdasıyla ekseriya ittifaken bir kimesneyi intihâb ve üzerlerine hâkim nasb ederler. Ve ricâl ü kibârın ittifak u müzâheretleriyle nasb olunan hâkimîn câ-yı hükümette müstekarr ve müstahkem olması haylice müşkildir³⁹⁸. Zira mezbûrları gurur ve tasallutlarından nâşi dilhâh üzre istihdam etmek mümkün değildir.

Lâkin sığâr-ı nâsın nasb ettikleri hâkime vücûh ile itaat ve emr ü fermanına inkıyadları olmağla hâkim-i mezbûr eshel-i vech üzre rahat u emniyet ile hükümetinde sahib-i metanet³⁹⁹ olur ve ricâl ü kibârı mutâlebe-i vefîre ve tekâlîf-i kesîrelerine müsaade ile gayrılara gadr etmeksizin irzâ ve hoşnûd etmek muhâl olub sığâr-ı nâsı sahib-i kanaat ve kasdları ancak kendilerini sıyânet olmağla irzâ ve hoşnûd etmek emr-i sehldir. Ve bundan mâ‘ada sığâr-ı nâs ricâl ü kibâra nisbet ekser olduklarından i‘ânet u müzâheretleri akvâ ü enfa‘ ve mazarratları ekallıdır. Lâkin gürûh-ı ricâl ü kibâr tekâlîf-i takat-güzarlarına nâil olamayub münfa‘il olduklarında be-herhal dekk ü mel‘anet ve isyân u muhalefete sülûk ve onlardan geldiği vechleriyle hâkimlerinin tard u teb‘îdine ve âhar bir hâkim nasbına sa‘y u ihtimâm edecekleri mâ-lâ kelâmdır⁴⁰⁰.

³⁹⁸ Orijinal metinde bu cümle ile “cumhuriyet” sistemi vurgulanmıştır.

³⁹⁹ Bu cümle ile “mutlak hükümdarlık” vurgulanmıştır.

⁴⁰⁰ Bu son cümle ile “Anarşi”ye vurgu yapılmıştır.

Mâ-hasal-ı kelâm bir hâkim sığâr-ı nâsdan olan re‘âya ve mahkûmlarını taltîf ve kulûblarını te‘lîf edüb [85] tarafına cezb etmeğe eşedd-i ihtiyacıyla muhtaçtır, zira icra-yı hükümeti ve bekâ-yı saltanatı daima onlar ile olub ricâl ü kibârı dahi bir vefk-i dil-hâh tebdîl u tağyîr ve muktazâ-yı vakt ü hâle göre ta‘zîm u tahkîr ve terfî‘ u tenzîl etmek mümkündür. Ve bu surette dahi bu vechile tedbîr ü hareket iktizâ eder ki daima ricâl ü kibârın etvâr u harekâtlarını tecessüs ve tefahhus etmek lâzımdır. Eğer sadakat üzre olub kendülerinin saâdet ve selametlerini hâkimlerinin devlet u ikbâl ve baht u tâli‘inden bilüb ona tevekkül ettiler ise manzûr ve mükerrerrem ve hidemâtta müstahdem olmak iktiza eder. Be-şart-ı in ki zümre-i cebâbire ve tama‘kârândan olmayalar ve eğer mezbûrlar hâkimin mukarreblerinden ve ‘ibâd-ı hâssalarından değiller ise ictinâbları ya havf u ihtirâzlarından veyahud dekk ü hile ve mel‘anetlerinden neş’et eder.

İmdi havf u ihtirâzlarından nâşi tekarrub ve umûra müdahale etmeğe cesareti olmayanların müdebbir ü âkilini intihâb ve ashab-ı menâsıb-ı aliyye ve erbâb-ı istişare gürûhuna idhâl edüb daima onlardan nasihat ve meşveret taleb etmek ziyade münâsibdir. Zira bu misillüler hâlet-i yûsr ü saâdette ibraz-ı hizmet u sadakat edüb vakt-i ‘usr u müzayakada hıyanet ve îsâl-i mazarrata cesaret bir vechile etmezler. Lâkin dekk ü hile ve mel‘anetleri olan kimesneler daima kendü maslahat ve menfaatlerine müterakkib-i fırsat olub hâkimlerine bir mikdar idbâr hâil ve sa’dı nahse mâil olduğu gibi izhâr-ı sadakat ve i‘ânet etmek değil belki hıyanet edüb bir an akdem hâkimlerinin harab ve berbad olmasına sarf-ı vüs‘ ü kudret eder erbâbdan olmalarıyla tard u ib‘âd olunmaları muktezâ-yı akl u rüşd u sedaddır.

İmdi sığâr-ı nâsın i‘ânet ve müzâheretleriyle [86] hâkim nasb olunan kimesne mezbûrları gadr u cevrdan sıyânet ve zulm ü te‘addiden himayet ederek kendüye daima mu‘în ve hayr-hâh etmek nice menâfi‘i müştemil olub eğer halkın rızasına muhalif recâlar ve kibârın ittifak ve i‘ânetleriyle nasb olunursa dahi yine cümleden akdem sığâr-ı nâsın meyl ü mahabbetini cezb etmeğe sa‘y u ihtimâm ederse be-gâyet fâide-mend olur.

Bir hâkim sığâr-ı nâs vesatâtıyla nasb olunmadığı surette bir mikdar iltifat ve istimâlet ile meyl ü mahabbetlerin cezb etmek ziyade sehldir. Zira hizmet u zahmetleri sebkâ etmeyüb mazarrat u hasâret vesvese ettikleri zâttan hilâf-ı me’mûl rıfk u

mülâyemet müşahede ettiklerinde elbette kendü veliyyü'n-nimetlerine ve nasb-kerdelerine ettiklerinden ziyade ol-hâkime riayet ve ihtiram edüb herhalde memnun olurlar. Ve halkın meyl ü mahabbetlerini celb ü cezb etmek husûsu bir kâide-i külliye merbut olmayub muktezâ-yı vakt u hale göre hareket olunarak vücûh-ı muhtelif ile mümkün olduğundan her türlüşünü ta'dâd u tahrîr etmek emr-i asîrdir. Heman bu kelâmı ale'l-ihhtisar beyan ederim ki mücerred bir hâkim sıgâr-ı nâsın mahabbet ve ittifak u ittihadlarına muhtaç olub vakt-ı hâcet ve hâlet-i müzayakatda onlardan gayrı istimdâd u isti'ânet edecek bir gayr-i mahalli yoktur.

İmdi memâlik-i Rûmiyyenin sükkânı ve Roma'nın asâkiri Mora'nın hâkimi olan Nabs nam kimesne üzerine hücum eyledikleri vakitte eğer sıgâr-ı nâsın dahi ona mahabbet ve hüsn-i zanları olmasaydı istinad ve i'timad eylediği [87] yalnız ba'zı kibârın imdad u ianetiyle ol-belâ vü hatardan halâs bulması hadd-i imkânda değil idi.

İmdi halka istinad ve i'timad etmek çamur üzerinde vaz'-ı esas-birle bina yapılmak gibidir. Ve bu darb-ı mesel-i meşhûru ta'rîz kasdıyla îrâd eden kimesneye bu vechile cevab ederim ki; bu mesel-i mezkûr ancak 'avâm-ı nâs hakkında sahihdir. Zira 'avâm-ı nâs pençe-i düşmandan veyahud hükkâm ve zabitan elinden halâs olmağa halkın i'ânetine i'timad ederlerse ekseriyen nâdim ve peşimân olurlar ki Roma memleketinde Gram nam ve Florance ülkesinde Yorgi nam kimesnelere vâki olduğu gibi. Lâkin muhalefet üzre olan eyyâmda sahib-i temkîn u metanet ve hall ü akd umûr-ı memleket ve sıgâr-ı nâsın kendüye olan meyl ü mahabbetini hıfz u hırâsete kâdir şecî' u bahadır u cesur ve müdebbir olan hâkim sıgâr-ı nâsın i'ânet ü müzâheretine i'timad eyledikde peşimân olmaması be-herhal mukarrerdir.

Ve bundan mâ'adâ devlet-i cumhuriyyede müceddeden hâkim nasb olunan kimesne ol-cumhurun sıgâr-ı sükkânını cezb etmeyüb ve icrâ-yı hükümeti kendü a'yân u ricâli vesatâtıyla edüb umûrunda müstakil olmazsa kat'an muhataradan emin olamaz. Zira cumhur halkı a'yân u ricâle itaat etmeğe mu'tâd olub hâkim tarafından cezb olunmadıkları halde â'yân u ricâl murad eylediklerinde veyahud bir ednâ ihtilâl zuhurunda veyahud sefer vukû'u esnasında hâkim-i mezbûru suhûlet ile tard u teb'îd etmeleri muhakkaktır. Ba'dehu bir daha zimam-ı istiklâli yed-i tasarrufuna almak hayli müşkil olur.

Binaenaleyh [88] metanet u istihkâmını murad eden hâkim bâlâda tahrir u beyan olunan vechler üzre hareket etmek iktiza eder. Ve dahi mahkûmların vakt-i huzur ve rahatta izhâr ettikleri hizmet u sadakate firifte olmayub mezbûrları daima kendisine muhtaç olacak vechile hâkimâne istihdam eyleye. Zira vakt-i huzurda mülk ü hâkimden menfaate ihtiyaç ve müracaatları olmağla güya can ve baş feda eder suretinde türlü türlü hizmetler ve şecâat u bahadırılık izhâr edenler katı çokdur. Amma vakt-i seferde ve mülk ü hâkimin mahkûmlara muhtaç olduğu zamanda ‘uhûd-ı sâbıkayı icrada ve eda-yı hizmette istikamet üzre sabit-kadem olanlar ekall-i kalîldir.

Cevab-ı Mümeyyiz:

Nev-i benî âdem bi’t-tab‘ âzâdeliğe tâlib ve serbestiyet üzre ta‘ayyüşe râgıb olmalarıyla ale’s-seviye e‘âlî ve edânî ve ulemâ ve cühelânın derûnlarında hubb-ı serbestiyet cây-gir ve arzû-yı âzadelik tab‘-ı cehûllerinde takaza-pezîr olub hilkatleri îrâde-i hürriye üzre vâki‘ ve tevellüdleri kabul-i kayd-ı ubûdiyete mûmânî‘ olmağla feza-yı âlemde herkes bir ferdin cebrine tahammül edemeyüb ber-muktezâ-yı cibilliyet istediği gibi ta‘ayyüş sevdasındadır. Binaenaleyh serbestiyet-i tabi‘iye ve müsavat-ı asliyeye karîb olan hükümet-i âzade-i cumhuriyeden cümle mahzûz olub ba‘zı sahib-hurûc ve sahib-kırân kimesnelerin zuhur ve tasallutları sebebiyle bi’z-zarure tahammül eyledikleri hükümet-i müstakileyi kudret ve ruhsat-yâb olduklarında tekrar [89] hükümet-i cumhuriyeyi tebdîle sa‘y u ihtimam ederler. Bu sebebden bir hükümet-i âzâde ve cumhuriyenin ricâli veyahud sığâr-ı nâsı ale’l-ittifak bir kimesneyi intihab ve üzerlerine hâkim-i müstakil nasb eylediklerinde hâkim-i mezbûr ne vech ile tedbîr ve hareket eylemek iktiza eylediğini beyan zımnında Musannıfın bu faslında tahrir eylediği tedbirât tedbîrât-ı sâbıkası gibi herne kadar müfside ve mudille olmayub âkılâne ise dahi yine abes ve beyhude kabîlinden olduğunda şüphe yokdur. Zira bu misillü emrin vukû‘u nadir belki müte‘assir olub her kavm âzâde iken îrâdetleriyle üzerlerine bir müstakil hâkim nasb eylemekden ihtiraz eylemelerinden mâ‘adâ mahabbet-i serbestiyet derûnlarında bir rütbede pâyidardır ki âzâdeliği men‘ eder. Cüzî şeyin hudûsünden be-gâyet havf u vesvese edüb bir müstakil hâkimin nasbı hâtırlarına gelse der-‘akab isyâna müstâ‘id olurlar.

Ve sıdk-ı kelâmım bundan zahir olur ki zaman-ı sâbıkda⁴⁰¹ nice milletler âzâdelik ümmidiyle cebâbire ve zâlemeden olan hâkimlerin hükümet-i müstakilelerini üzerlerinden def‘ ve birer takribiyle rıbka-i itaatlerini rakabelerinden ref‘ eyledikleri kütüb-i tevârihde mestûrdur. Lâkin âzâde iken îrâdetleriyle esir gibi mukayyed olmağı ihtiyar eyledikleri kat‘an mesmû‘ değildir. Amma nice cumhur-ı enâm mürûr-ı eyyâm ile hükümet-i müstakille olduysa dahi ya be-tav‘ı’r-rıza olmayub ancak nuhûset-i talî‘leri iktizasınca ve zikr olunacak sebeblerden nâşi mecbur oldukları bî-şekk ü şübhedir.

Esbâb-ı hükümet-i müstakille [90] evvelen bir cumhur kendü serbestiyetine hâlel veren hâdisât ve esbâbı ref‘ ve sâniyen derûn-ı memlekette olan ricâl ü kibârın hırs u tama‘-ı muzırlarını def‘ etmeğe daima muvaffak olmak ve sâlisen hem-civarlarının tahrik u idlâllerini ve a‘mâl-i hafıyyelerini men‘ etmek ve râbi‘an âza mesabesinde olan sükkân-ı memleketi gunâ gûn va’dler ile celb ü cezb ve ifsad olunmalarından muhafazaya ebeden basiret üzre olmak ve hâmisen düşmanların hücumlarına ve bi’l-iktiza mübaşeret ettikleri her harb ü kıtâle mansûren ve muzafferden dil-hâh üzre netice vermek ve sâdisen inkılâbât-ı rûzigâr ile hudûs ve zuhur eden âhar nice mevâni‘ u ‘avârız-ı müşkileyi ve serbestiyete hâlel veren umûru her zaman teshîl ve tanzîm etmek cümlesi emr-i muhaldır.

Bunlardan mâ‘adâ müdafaa-i hücum-ı düşman için iktizâ eden harb ü kıtâle bir za‘îf u cebân ve hâif kimesneyi serdar nasb u tayin eyleseler mağlub ve şikâr-ı a‘dâ olmak ihtimali derkârdır. Ve eğer bu ihtimalden ihtirâzen bir şecî‘ ü bahadır kimesneyi ta‘yîn eyleseler mezbûr eda-yı hizmet ve galibâne avdet ettikde kibr ü gururundan nâşi dava-yı istiklâl ve cumhuru kabza-i tasarrufuna idhâl sevdasına zâhib olacağı muhakkaktır⁴⁰².

Hülâsa-i kelâm âferînişden bu ana gelinceye dek nice müstakil devletler devlet-i cumhuriyeye mübeddel ve nice cumhurlar ba‘zı sahib-hurûclar zuhuruyla evc-i

⁴⁰¹ Orijinal metinde “zaman-ı sâbık” yerine “Avrupa’da” ifadesi kullanılmıştır. İM, 71.

⁴⁰²Yukarıdaki paragraf orijinal metnin dışında mütercim tarafından yazılmıştır. Prince metninde yer alan paragrafın tercümesi şöyledir: “İç savaşlar monarşik bir devlet için kötü ise, özgür bir devlet için daha da kötüdür; onlar için ölümlü bir hastalıktır bu: bu sayede Sylar Roma’da diktatörlüğü muhafaza ettiler, Sezar’lar halkın eline verilen silahlarla idareyi ele geçirdiler, Cromweller tahta çıkmayı becerdiler”; Hatay, a.g.e., s. 139.

serbestiyetten ka‘r-ı zemin-i ubûdiyete düşüp devlet-i müstakilleye muhavvel oldukları bâlâda sebt ü beyan olunan sebeblere mebnîdir. [91] Meselâ Atina devleti bir cumhur-ı zî-kudret u meşhûr olub hâkim Filibos’un [Philip] hücumunu birkaç kere def‘ etmeğe kudret-yâb olduysa lâkin oğlu İskender-i Rûmî’nin tasallutuna mukavemet edemeyüb âkıbetü’l-emr giriftar-ı kayd-ı ubudiyet oldu. Ve Roma memleketinin halkı müstakil hâkimlerini tard u teb‘îd edüb serbestiyet ve âzâdeliklerini muhafazaya sarf-ı sa‘y u kudret ederler iken mürûr-ı eyyâm ile ber-muktezâ-yı devr-i felek hâh u nâ-hâh müstevlî olan imparatorlara ser-fürû ve zulm ü ta‘addilerine tahammül etmeğe mecbur oldular.

İmdi ma‘lûm ola ki benî âdem tevellüd edüb rû-yı arzda bir müddet ta‘ayyüş ettikten sonra ya hastalık ya kesret-i sinn ü sâl sebebiyetle sahra-yı fenâya ‘âzim oldukları gibi devlet-i cumhuriyeler dahi vücud-pezîr olup çend müddet kesb-i itibar u şöhrat ettikten sonra âkıbetü’l-emr ya hemşehrlerinden bir kimesnenin gurur u şecâat ve tam‘a u cesaretinden veyahud a‘dânın hücum u tegallübünden nâşi fena-pezîr olması mukarrerdir. Zira bu ‘âlem-i kevn ü fesâdda her umûrun bidâyet u nihayeti olub devam u bekası olmamağla cemî‘ devlet ve hükümet için dahi bir vakt-i muayyen olmayub beher hal ilâ-gayri’n-nihâye devam u istikrâr kaide-i sipihr-i devvâr değildir. Ma‘a-hâzâ devlet-i cumhuriyye bu kaziyye-i müsellemeden âgâh olup vakti geldikde ya bir hânedan-ı zî-kudret yahud civarında vâki‘ hâkimlerden bir sahib-i kuvvetin istilâsı ile serbestiyet ve âzâdeliği mahv u muzmahil olacağını bilür iken yine vüs‘ miktarı muhafazasına sa‘y edüb îrâdetiyle üzerine hâkim nasb etmek [92] muhâldir. Sebebinden sual olunsa ferd-i vâhidin emr ü re’sine itaat etmeden ez-kadîm vaz‘ u tayin olunan kavâ‘id ve kavânîn-i cumhuriyye riayet edüb serbestiyet üzre ta‘ayyüş etmek evlâ ve enfa‘dır deyü cevap ederler. Binaenaleyh bu emr-i mümteni‘ü’l-vukû‘ için Musannifin tahrir ü beyan eylediği tedâbîr ve nesâyihî abes u bî-sûd ve tatvîl-i kelâmı beyhudedir⁴⁰³.

⁴⁰³ Bu bölümün son üç paragrafı tercüme edilmemiştir. Sözkonusu üç paragrafın tercümesi şudur:

“Kaldı ki mutluluğun ne olduğunu bilen ve öyle olmaya can atan adamlardan özgürlüklerinden vaz geçmelerini istemeye kalkışılmamalıdır.

“Bir kıral, îrâde ve kudretiyle iyiliğini göstererek ve uygulayarak ödevini yerine getirmeye niyetli olsa bile, bir cumhuriyetçiye, örneğin bir Caton’u bir LITTLETON’u monarşik bir idarenin en iyi hükümet şekli olduğuna hiç inandıramazsınız. Kabul, diyecektir size, ama hükümdarların bu anka kuşu nerede bulunur? Eflâtun’un kafasındaki adamdır bu, usta bir heykeltıraşın değişik kırk güzelliği birleştirerek meydana getirdiği ve yalnız mermer olarak mevcut olmuş Medeis’nin Venüs’üdür bu. İnsanlığın zaafılarını biliriz; arzuların sınırsız isteğine ve tahtın çekiciliğine dayanabilecek faziletli kişilerde azdır. Mevcut olsaydı

FASL-I ÂŞİR: HAKİMLERİN KUVVET U KUDRETLERİ
BEYANINDADIR:

El-hâletü hâzihi hâkimlerin kuvvet ve kudretlerinin kemmiyet ve keyfiyeti ve bir hâkim yalnız malik olduğu kuvvet ve asker ile âhar bir devletin ittifak u i‘anetine muhtaç olmaksızın hücum-ı düşmânâne mukavemete ve mülkünü muhafazaya kâdir olabilir mi deyü sual olunursa cevap ederim ki; emvâl-i vefîre ve nüfus-ı kesîre ve memâlik-i vesî‘ası olan hâkimin müdafaa-i düşman bâbında âharın imdâd ve i‘anetine ihtiyaç ve müracaatı kalmaz. Amma emvâl u memleketi ve sükkân u ra‘iyyeti kalîle olub mülkünden taşra[ya] asker ihrac u irsâlinde âciz olan hâkim derûn-ı mülkünde mahbus gibi oturmağa mecbur olmağa ihtiyaçtan berî değil görünür.

Ma‘a-hâzâ bu misillü hâkim makarr-ı hükümeti olan mahalle kılâ‘-i metîne ile kema-yenbağî metanet u istihkâm verüb etrafı gereği gibi muhafaza ederse tedbîr-i kâfî olub ecânibden istimdâd u isti‘ânete muhtaç olmaz. Zira makarr-ı hükümetine istihkâm verüb mahkûmlarına fusûl-i sâbıkada tahrîr ü beyan eylediğim [93] muamelât ve tedâbîri icra eden hâkime düşman dahi hücumdan havf u ihtirâz eder. Zira herkes husulü müşkil olan umûra tasaddi ve mübaşeretten ictinâb eder. Lâkin bu şart ile hâkim-i mezbûr mahkûmları beyninde menfûr olmaya. Ve bu cümleye şahid ü delilim memâlik-i Macaristan’dır⁴⁰⁴ ki arazisi kalîle iken kılâ‘-ı metîne ve müstahkemesi ve ‘arîz u amîk hendekleri ve top ve cebehâne ve levâzım-ı seferiye ve mahzenlerinde bir sene kifayet edecek miktarı müddehar zahîresi olmağa ahâlisi serbestiyet üzre ta‘ayyüş edüb imparatorlarına dahi itaat ve inkıyadları istedikleri vech üzre olub etrafda vâki‘ sâir düvelde çendan havf u haşyet etmezler. Ve memâlik-i mezbûrenin teshîr ü

eğer, Machiavel, sizin pek metafizik monarşiniz yeryüzünde bir cennet olurdu, ama bugünkü haliyle baskı, dünyayı aşağı yukarı gerçek bir cehenneme çevirmektedir.

“İkinci düşüncem Machiavel’in ahlâkı hakkındadır. Ona göre, çıkar, iyi ve kötü bütün işlerin bel kemiğidir; bunu onun yüzüne ne kadar vursam azdır. Genel kaniye göre, zorba bir sistemde çıkarın çok yer tuttuğu, adalet ve dürüstlüğü ise hiç yeri olmadığı doğrudur; yalnız, sağlam ve temiz bir ahlâkın kurallarına uymayan iğrenç politikanın kökünü kazımak boynumuzun borcudur. Machiavel dünyada herşeyin çıkara göre yapılmasını istiyor, tıpkı cizvitlerin insanları, Tanrı sevgisini bırakıp şeytan korkusu ile kurtarmak istemeleri gibi. Hareketlerimizin tek etkeni fazilet olmalıdır. Çünkü fazilet diyen akıl der; birbirinden ayrılmaz şeylerdir bunlar ve akla uygun davranılmak istendiği sürece de böyle olacaklardır. Mantıklı olalım şu halde, çünkü bizi hayvandan ayıran azıcık akıl, mevcudiyetimizi borçlu olduğumuz iyi Tanrı’ya yaklaştıran da, iyiliktir”; Hatay, a.g.e. s. 141.

⁴⁰⁴ Orijinal metinde Almanya. Bkz. Güvenç, a.g.e. s. 82.

muhasarasının meşakkat ve usreti zahire olduğundan etrafta olan düvel dahi hücum ve istilâdan keff-i yed etmişlerdir.

Binaenaleyh her kim bu fiil-i düşvâra tasaddi ve mübaşeret ederse âkîbetü'l-emr hâib ü hâsir avdet edeceği mukarrerdir. Zira umûr ve mesâlih-i dünya daima televvün ve tegayyür üzre olmağa bir kal'a muhasarasında müddet-i medîde meks ü tevakkuf etmek emr-i asîrdir. Pes asâkir-i mahsûsa muhasara-i medîde sebebiyle giriftâr oldukları ta'b u zahmete ve kal'a haricinde olan emlâk u eşyaları dest-i düşman ile yağma vü garet olunduğuna tahammül edemeyüb hâkimlerinden rû-gerdan olmaları muhtemeldir deyü bu kelâma ta'rîz edenlere cevap ederim ki; âkil u bahadır ve şecî' u müdebbir olan hâkim müddet-i muhasaranın [94] hitâmı ve nusret u galebe eyyâmı tekarrub eyledi inşaallahu teâlâ diyerek asâkir-i mahsûresine gayret ve tesliyet verüb kulûb-ı münkesîrelerini te'lif ve mezbûrları tehdid u tahvîf zımnında düşmanın dahi fırsat buldukda edeceği zulm ü gadrını ta'rîf ve tefhîmde mübalağa edüb kendü içlerinde müfsid u muharrik olanları birer takrîb ve bahâne ile i'dâm u izâle ederek bu ihtimalin dahi vukû'unu derece-i muhâle îsâl etmesi mümkündür.

Ve tedâbîr-i mezkûrenin icrası ve hâkimin ziyadece basiret üzre hareketi ibtidâyı emrde gâyet lâzımdır. Zira cunûd-ı a'dâ muhâsaraya geldikleri gibi hararet-i hasmâneleri muktezâsınca kal'a etrafında vâki mesâkin ve mezâri'i hamle-i ulâda hedm u tahrîb ve buldukları emlâk u eşyayı yağma vü gâret etmek kâide-i külliyyeden olub ol-esnâda nüfus-ı mahsûre sabr u tahammül ederler ise ba'dehu emlâk u eşyalarından me'yûs olmalarıyla ahz-ı intikam etmek içün hâkimleriyle yek-baht u yek-dil olub müdafaa-i hücum-ı düşmana gereği gibi sa'y u ikdâm ederler.

Netice-i kelâm bir hâkim husûn u kılâ'ına metanet u istihkâm u meûnet ve zahire-i lâzımesine nizâm verdikde mahkûmlarını dil-hâh üzre istihdam ve makam-ı itaat u mukavemette tevakkuf ve ârâm etmeğe irza u ilzâm ve mülkünü hücum ve tasallut-ı düşmanândan hıfz u hırâset etmeğe ibrâm mümkündür.

Cevab-ı Mümeyyiz:

Musannifin fenn-i hükümet ve siyaseti tahrîr eylediği vakitten bu âna [95] gelince cihan ve cihanyân bir rütbede mütegayyir ve diğer-gûn olmuşdur ki hiçbir vech

ile tarz-ı kadîme müşâbehet ve mutabakatı yokdur⁴⁰⁵. Şöyle ki Françe kralları beyninde meşhûr ve nâmdâr olan Onikinci Louise nam kralın serdar-ı sahib-iktidarlarından biri eğer tekrar dünyaya avdet etmek mümkün olub kendü asrında muharebât-ı azîme ve fütühât-ı cesîmeleri icra ve tekmîle asâkir-i kalîle kifayet edüb bunlara dahi edâ-yı hükümetten sonra vatan ve hânelerine ric‘at etmeğe icazet ve ruhsat verilmek ve esnâ-yı mukatelede zırhlar ve yek-pare demürden yapılmış libaslar ve gûnagûn mızrak ve sinanlar ve çarhlu tüfenkler isti‘mâl olunmak kâide-i meriyyeden iken bu günlerimizde asâkir-i kesîre ile cenge mübaşeret olunub zaman-ı hazerde vakt-i seferdeki gibi asâkir-i mezkûrenin daima tayinât ve vezâif ile hazır ve âmade durduklarını ve rûsûm için tertib olunmuş envâ‘-ı libasları ve şişlü tüfenkleri ve mukâbele ve muhârebe ve cihad ve muhasara-i kılâ‘ u bilâd ve asâkiri müteferrik ve perîşan olmadan men‘ ve mahall-i ma‘reke de tevkîf için peydâ ve icad olunan esâlîb-i cedîde-i harbiyye ve fûnûn u sanayi‘-i müteaddideyi müşahede ise mütehayyir ve müteaccib kalacağı mahall-i iştibah değildir.

Ve bizzat Musannif dahi el-yevm Avrupa’da câri olan tedâbîr ve hükûmâtın tarz-ı cedîdini ve ol-zamanda bî-nâm ü şân olub şimdi kesb-i şöhrat u itibar eden nice zî-kudret hâkimleri ve hükümetlerinde müeyyed ve müstekarr olan kralların kuvvet u kudretlerini ve tarz-ı muamelelerini ve zuhuru muhtemel [96] ba‘zı harîs mütekebbirlere mukabele ve mukavemet etmek için beynlerinde ettikleri ittihad u ittifaklarını ve rahat-ı âleme sebep olan muvazeneyi görse bi’z-zarure hayran kalmak iktiza eder idi. Ve bu ta‘dâd olunan mevâdda ahvâl-i âleme tegayyürât ve tebeddülât-ı külliye îrâs etmekle Musannifin nesâyih ve tedâbîri müteahhirîn-i müdebbirîn indinde ‘âtıla ve bâtıla kalub bir işe yaramadıklarını birkaç temsil îrâdıyla izhâr u beyan etmek lâzım belki vâcibdir.

⁴⁰⁵ Bu ilk cümleden sonra iki paragraf atlanmıştır:

“O zamanlar külleri arasından yiden doğmaya başlayan sanatlar ve ilimler, Hıritiyanlığın doğuşu, Gotların İtalya’yı sık sık istilâsı ve bir sıra amansız, kanlı savaşların yarattığı barbarlığın etkisi altındaydılar hala. Bugün milletler eski alışkanlıklarını yenilerle tırampa etmiş, güçsüz hükümdarlar kudretli kesilmiş, sanatlar gelişmiş ve Avrupa’nın yüzü Machiavel’in yaşadığı yüzyıldakinden tüm farklı olmuştur.

“O eski günlerin bir filozofu dönüp yeniden gelseydi dünyaya, çok aptallaşır ve kendini çok bilgisiz bulurdu: Hatta yeni felsefenin dilinden bile bir şey anlamazdı; yeni gökler ve topraklarla karşılaşır; küremizin içinde bulunduğunu sandığı o hareketsizlik, o sükunet yerine, dünyayı ve bütün yıldızları dönme ve yerçekimi kanunlarına uymuş, değişik yörüngelerde güneşin etrafında, güneşin de kendi ekseninde döndüğünü görürdü. Düşüncelerindeki saçmalığı tımtırlı konuşma hevesinin kapalı hale getirdiği ve bilgisizliğini gizliyen o acayip kelimeler yerine ona gerçeği sadelikle ve açıklıkla görmesi öğretilirdi; bir romandan ileri gitmeyen fiziği yerine, ona kesin, şaşırtıcı ve hayranlık uyandıran tecrübeler sunulurdu”; Hatay, a.g.e., s. 141-142.

Ma‘lûm ola ki Musannif-ı mezbûr zanneder ki “hükümet-i vesî‘a ve memleket-i fesîhaya malik ve bu vechile nakdîne-i kesîre ve asâkir-i vefîreye sahib olan hâkim gayrların imdâd u i‘ânetlerine muhtaç olmaksızın yalnız kendü kuvvet u kudretli düşmanlarının hücumlarına mukavemet etmeğe kâdir olabilir”.

Amma bu kelâm-ı gayr-ı sahîhi ecvibe-i müskite ve mülzime ile şu vech üzre redd ü nakz olunur ki bir hâkim ve vali herne kadar sahib-i kuvvet u kudret olursa dahi müttefik ve müttehidsiz kuvvetli a‘dâlarıyla mukabele ve âhîrû’l-emr mukavemet etmek imkânında olmayub lâ-mahale birkaç müttefik ve müddehidlerin i‘ânet u müzâheretlerine muhtaç olur. Ve buna delil ve şahidim On ikinci Louis nam Françe kralıdır ki kuvvet u itibarı ve kudret u iştiharı kemâlde iken İspanya devleti evlâdına intikâl etmek iktizâ eder deyü hakk-ı veraset iddiasıyla mübâşeret eylediği muharebede münhezim ve mağlub olmağa bir ramak kalub ol dahi müttefik ve müttehid peydâ etmeseydi [97] tasallutlarını men‘ ü ref‘ için üzerine hücum eden devletlere bir vechile mukevemete kâdir olamaz idi.

İmdi akl u şeca‘atte meşhûr böyle bir kral-ı bî-mecâl bilâ-müttefik ve müttehid düşmanlarıyla mukabelede âciz olduğu surette ondan ez‘af ve ednâ olan krallar mu‘în ve müttefik peyda etmeyince nice yalnız kendi kuvvetleriyle mukavemet edüb hükümetlerinde müstekarr olabilürler. Ve hiçbir tarihte ve bir zamanda şûrût-ı ittihad ve mu‘ahedeye kemâ-huve hakkaha dikkat üzre daima riâyet olunmamağla ittifak u ittihad ve mu‘ahedeler gayr-ı müfîd ve bilâ fâ‘idedir deyü efvâh-ı ‘avâm-ı nâsda mütevatir olan kelâm-ı fikr-i savâbdan gâyetü’l-gâye devr olub hernekadar ezmine-i maziyyede ve bu vaktimizde mülûkden nice kimesneler akd-i ittifak u ittihad etmiş iken nakz-i ahd edüb taahhüd eyledikleri i‘ânet u müzâhereti fiilen icra etmediler ise yine beherhal akd-i ittifak ve muahede-i ittihad etmeden hâli olmamak elzem ve enfa‘dır.

Zira ol-müttefik ve müttehidler sözlerinde sabit-kadem olmayub va‘d eyledikleri imdâd u muavenet ve müzâhereti vakt-i müzayaka ü hâcette icra etmezler ise dahi bari bir eyyâm taraf-gîrliği bırakub ale’l-gafle izhâr-ı ‘adâvet etmezler ve bu takribiyle def‘aten hücumları mülâhaza olunan a‘daveti adüvvü kalil olur.

Pes memâlik-i sa‘gîreye malik olub asker tedarük etmeğe kâdir olmayan küçük birincip [Principi]ler ve zâif hâkimler hakkında Musannif bast-ı kelâm [98] edüb der ki; mezbûrlar kendü makarr-ı hükümetlerine takviyet ve istihkâm ve metanet verüb vakt-i seferde bi’l-cümle askerîleriyle onda tahassun etseler âharın i‘ânetine muhtaç olmaksızın müdafaa-i düşmana kâdir olabilürler.

Musannifin tahrîr eylediği zâ‘îf hâkimlere vaktimizde olan hâkimlere nisbet ile hâkim ismi dahi şâyetse değildir. İmdi bu misillülere nasihat ederim ki; eğer etraflarında vâki‘ düvel kendüler gibi zâ‘îf ve nâ-tüvân iseler Musannifin tedbîri üzre hareket etmek münasibdir. Ve illâ civarlarında olan hâkimler ziyade kuvvet u kudret sahibleriye metanet u istihkâmları ve tedârük-i mühimmât-ı müsadimleri abes ve bî-fâide olduğundan mâ‘dâ kendülere müzayaka-i hâl ü perişânlık icab eder. Zira bir hâkimin mesârif ve meharici hükümetinin kuvvet u tahammülünden ziyade olduğu halde âkıbetü’l-emr nâ-tüvân ü perişân-hal olması emr-i mukarrerdir. Şol hânedanlar gibi ki kibr ü gururlarından nâşi hadlerinden ziyade masraf ve unvan u nümayişe mâil olmalarıyla mahv u muzmahil olmuşlardır.

Hülâsa-i kelâm hükemâ-yı sa‘gîrenin kendü hükümet-gâhlarına kılâ‘ u husûn binâsıyla metanet u istihkâm verüb asker tedârük etmeleri abes ve bî-fâide olduğun sebeb ve ‘illeti budur ki bu misillü za‘îf hâkimlere eğer kendüleriye hem-kuvvet ve hem-kudret olan hâkimlerden biri hücum ve istilâ ederse bunlardan akvâ olan hem-civâr hâkimleri derhal tavassut edüb nizâ‘ vü mu‘ârazalarını fasl hâh u nâ-hâh mu‘ârazadan [99] men‘ ve beynlerini ıslah ve irâka-i dimâya muhtaç olmaksızın bir iki satır iskat edici lafızlar ile belki cebredici kelimeler ile tarafeyni ifhâm ve iskât eder. Ve eğer kasd-ı hücum ve istilâ eden bir kral-ı sahib-iktidar ise kuvvet-i kâhiresine ve kesret-i asâkirine bir vechile mukavemet mümkün değildir. Binaenaleyh kılâ‘ u husûna istihkâm vermenin zerre kadar fâidesi olmaz.

Ve bundan mâ‘dâ etrafda vâki‘ ve devletler beynlerinde muharebe ve mücadele zuhur ettiği esnâda yine bu misillü zâ‘îf ve sağîr olan hâkimin rahat u emniyeti meslûb olur. Zira ya bir tarafı olmayub muharebesi olan ve devlet ânı ittifak ve ittihadı mecbur

etmek için memleketini harab ve berbad eder veyahud cengi olan devletlerin birbiriyle ittifak u ittihad edüb makarr-ı hükümeti pâzde-i hayvanât-ı asâkir-i müttefika olur⁴⁰⁶.

Pes Musannifin ala tarîki't-temsîl îrâd eylediği memâlik-i Macaristan'ın ahvâli vasf u ta'rîf eylediği gibi olmayub bu eyyâmda gâyetü'l-gâye mütefâvitedir. Şöyle ki Nemçe imparatoru mecmû'unu kabza-i tasarrufuna idhâl etmek için yalnız bir emirnamesini irsâl ile kifayet eder. Zira şimdi husûn u kılâ'ı zâ'îfe ve münhedime ve ekseri kulel-i cibâl-i gayr-ı müstahkemeye merbut köhne ü rahnedar dîvarlardan ibaret olub etraflarında vâki' hendekler dahi mürûr-ı eyyamıyla bi'l-küllîye hass u hâşâk ve hâdken dolmuşdur ve kal'alar içinde olan asâkir ve muhafızân-ı [100] kalîle ve san'at-i harb ü kîtâlden bî-behre olub iş erleri ve zabitleri dahi ekseriyyen Nemçelü ve diyâr-ı âharın merdûd u matrûddlarından veyahud hizmete kâdir olmayan müsinn u sâl-horde kimesnelerdendir. Ve ba'zı mevâzı'da kılâ'-i müstahkeme ve tedarükât-ı mükemmele ve top ve cebehâne var ise de yine imparatorlarına mukavemete kifayet eylemediği kerrât ile sükkânının ma'lûmları olmuşdur.

El-hâsıl darbî veya def'î muharebelere mübaşeret ve kılâ' u memâlik-i muhafaza veyahud muhasaraya mübâderet etmek ve âhar bunların emsali ef'âl-i harbiyyeler kuvvet ve kudret-i kesîre ve memâlik-i vesî'a sahibi olan hâkimlere mahsûs olub bilâ-kuvvet ve kudret bunlara taklid-i murad eden kimesneler san'at ile ra'dın sadâ-yı mehîbine taklid etmekle Allahım deyü dava-yı ulûhiyyet eden şahs-ı fâcîre benzerler.

⁴⁰⁶ Onuncu bölümde aşağıdaki üç paragraf çevrilmemiştir:

“Neye yarar kaleleri şu halde? Küçük komşularına karşı Troia'daki kadar uzun bir kuşatmaya dayanacak halde bile olsalardı, güçlü bir kralın orduları önünde Jericho'daki gibi bir kuşatmaya dayanamazlardı. Sonra, çevrelerinde büyük savaşlar oluyorsa, tarafsız kalmak ellerinden gelmez, yoksa tüm mahvolup giderler; savaş halindeki devletlerin birinden yana olunca da başkentleri bu hükümdarın savaş yeri haline geçer.

“Sözünü ettiğimiz hükümdarlara göre kudret bakımından çok üstün olan Victor-Amedee, bütün İtalya savaşlarında, surları yönünden çok üzücü bir sonuçla karşılaştı; Torino şehri bile kâh Fransızların kâh Carmen imparatorunun egemenliği altına girdi.

“Açık şehirlerin sağladığı fayda şu ki savaş zımnında kimseye kaygı konusu olmazlar, onlarabırakılır rahat rahat”; Hatay, a.g.e., s. 145.

FASL-I HÂDÎ-İ AŞER: ENVÂ-I ASÂKİR BEYANINDADIR:

Bu âna dek cemî‘ hükûmâtın envâ‘ı ve hükümet sahibi olmanın tarîkleri ta‘rif ve ta‘dâd ve muhafaza-i hükümet babında derkâr olan ‘usret ve su‘ubetler ale’t-tafsil vasf u îrâd olunub def‘ veyahud darbî olan muharebelere dair mevâddı dahi tahrîr ü beyan etmeğe mübaşeret murad olundu.

İmdi bundan akdem bast olunduğu vech üzre her hâkim metanet u istikrarı için vaz‘-ı esas-ı metin ü üstüvâre muhtaç [101] olup cümleden akdem u elzem olan esasın biri kavâ‘id ve kavânîn vaz‘ u tayini ve ikincisi asâkir-i memdûha ve muntazama tertibidir ki birbirine bunlar eşedd-i irtibat ile mürtebıt olup ne asâkir a‘mâli kavâ‘id ve kavânînsiz ve ne kavânîn ve kavâ‘id icrası asâkirsiz mümkündür. Binaenaleyh envâ‘-ı asâkirin lutf u mazarratını ve vech-i müreccahını tecessüs etmek iktiza eder.

Ma‘lûm ola ki muhafaza-i memleket için tertib olunan asâkir ya ol-memleket sükkânından müretteb veyahud etraf u cevânibde ücret ile müctemi‘a veya imdâd u i‘ânet tarîkiyle âhar bir devletten mürsele veyahud bu üç nev‘ askerden mahlûta ve mürekkebedir. Pes ücret ile etraftan cem‘ veyahud imdâd u i‘ânet tarîkiyle âhar devletten irsâl olunan asâkirin mazarrat ve muhatarası vâfire ve adîde ve bu misillü askere i‘timad eden hâkimin her vechile emniyeti ba‘îdedir.

Zira ücret ile etraf u ecânibden cem‘ olan askerler ecnâs-ı muhtelif ve san‘at -ı harb u mukâtelet ve sadakat u istikametten bî-behre olup icrâ-yı şekâvet u mel‘anette pür-şecâat u cesaret lâkin hîn-i hâcette düşman ile mukatelede pür-havf u haşyet olduklarından vakt-i hazerde dahi hasaret u ziyanları ve zulm ü cevri-i bî-pâyânları sebebiyle vakt-i seferde îsâl-i mazarrat u âzar eden düşmandan ziyade muzırlardır. Ve hâkime meyl ü mahabbet ve uğuruna fedâ-yı baş u can edecek sebepleri [102] olmamağla fakat aldıkları ücret-i harbiye için kendülerin tehlikeye ilkâ etmeyüb kararı firara tebdîl ederler. Ve buna şahidim İtalya memâlikidir ki zikr olunan misillü asâkire i‘timad etmekle harab ve berbad olmuştur.

Ve ale’l-husûs asker üzerine tayin olunan serdar ecnebî olursa gâyetü’l-gâye muzırr ve mûcib-i ekdardır. Zira mesfûr serdar ya şecî‘ u bahadır ve âkil u müdebbirdir. yahud [d]eğildir. Eğer şecî‘ u bahadır ve âkil u müdebbir ise kendü maslahat ve

menfaatini be-herhal takdim edüb hizmet eylediği hâkime hile ve hıyanet ve belki istiklâl iddiasıyla isyân u muhalefete cesaret eder; ve eğer bu vasıflar ile mevsûf değil ise sırf düşmandan münhezimen ve mağlûben avdet edeceği emr-i mukarrerdir. Ve isyân ve muhalefet sudûru yalnız ecnebiden değil belki her ta'yîn olunan serdardan muhtemeldir denür ise cevap ederim ki fî nefsi'l-emr ihtimalden ba'îd olmamağla kasd-ı harb u kıtâl eden hâkim-i müstakil ise bi-nefsihi âzim sefer ve pîşvâ-yı leşker olmak evlâ vü enfa'dır. Amma devlet-i cumhuriyye ise bi'z-zarure ricâli gürûhundan istihkak ve liyakati nümâyân olanı intihâb ve serdar nasb edüb kavâ'id-i cumhuriyyeden hâric ednâ bir harekete cesaret etmeyecek rütbede ruhsatını tahdid etmek iktiza eder. Ve bu minvâl üzre hareket eden hâkimler ümidlerine nâil ve muradlarına vâsıl oldukları bi't-tecrübe âşikârdır.

[103] Meselâ Roma ve Mora memleketleri bâlâda tahrîr eylediğim tarzda hareket etmeleri ile serbestiyet ve âzadeliklerini müddet-i vâfire hıfz u hırsaset etmeğe kâdir oldular. Ve İsveceruslar kendü askerleri vesatâtıyla ecnebiden istimdâd etmeksizin İspanyalunun hükümet-i cebbârânesinden tahlîs-i girîbân edüb el-an âzadelîğe evkât-gûzarlardır. Ve Afrika ahâlisi Roma muharebesinden etraf u cevânibden ücret ile cem' eylediği âsâkiri istihdam etmekle hernekadar serdarları kendü ricâlinden oldular ise yine mağlub ve münhezim olmalarına bir ramak kalmış idi.

Ve bunlara müşabih nice temsilât dahi vardır ki nakl ü beyanı mûcib-i itab-ı kelâm olmağla terk[i] ihtiyar olundu⁴⁰⁷.

⁴⁰⁷ Mütercimim nakline gerek görmediği kısımda paralı askerlerin zararıyla alakalı uzunca bir bahis vardır. Mütercim bu bahsi tercüme etmemiş, bölüme yazdığı son paragrafla terk edilen kısma açıklama getirmiştir. Orijinal metin aşağıdaki gibidir: “Bunlar başlangıçta bazı ilerlemeler sağlamış ve kendi aralarında savaştıkça yiğit gözükmüşlerdir; ama yabancının gelmesiyle ne mal oldukları ortaya çıkmıştır. Öyle ki Fransa Kralı Charles İtalya’yı tebeşirle alabilmiştir; bunun nedeni günahlarımızdır diyenler doğru söylüyorlardı; ama bu günahlar onların sandıkları günahlar değil, benim anlattıklarımıdır: Cezasını yine prenslerin çektikleri prens günahları.

“Bu birliklerden ne gibi kötülükler gelebileceğini daha iyi kanıtlamak istiyorum. Paralı askerlerin komutanları ya harika adamlardır ya da değildirler. Harika iseler onlara güvenemezsin, çünkü ya bizzat sana baskı yaparak ya da değildirler. Harika iseler onlara güvenemezsin, çünkü ya bizzat sana baskı yaparak ya da senin niyetine aldırmadan başkalarını ezerek elde edecekleri kendi büyüklüklerine takılıdır kafaları; ama işlerinde usta da değillerse seni yine yıkıma götürürler. Ve bana cevap olarak denecek olursa ki ister paralı asker olsun ister olmasın eli silahlı her komutan aynı şeyi yapar, karşılığım şu olur: Ordu ya bir prensin hizmetindedir ya da bir cumhuriyetin. Prens bizzat kendisi sefere çıkmalı ve komutanlığı üstlenmelidir; cumhuriyette ise yurttaşlardan biri görevlendirilir. O görevlendirilen iyi çıkmazsa, değiştirilmelidir, iyi çıkarsa haddini bilmezlik etmesin diye yasalarla dizginleri sıkı tutulmalıdır. Deneyler gösteriyor ki yalnızca silahlanmış cumhuriyetler ve prensler büyük işler yapmışlar

paralı askerler ise zarar vermekten başka bir işe yaramamışlardır. Ayrıca kendi öz kuvvetleriyle silahlı bir cumhuriyetin yurttaşlarından birine boyun eğmesi yabancı kuvvetlere dayanan bir cumhuriyetten çok daha güçtür.

“Roma ve Isparta yüzyıllarca silahlı ve özgür oldular. İsviçreli de son derece silahlı ve son derece özgürdüler. Paralı askerlere eski bir örnek Kartaca’dan gösterilebilir; Roma’ya karşı ilk savaştan sonra Kartacalılar neredeyse kendi paralı askerlerinin boyunduruğu altına gireceklerdi oysa komutanları kendi öz yurttaşlarıydı. Makedonyalı Filip, Epaminondas’ın ölümünden sonra Tebeaililer tarafından komutanlığa getirilmişti ve ilk zaferden sonra Tebeaililerin özgürlükleri ellerinden gitti. Dük Filippo’nun ölümünden sonra Milanolular Venediklilere karşı Francesco Sforza’yı parayla tuttular. O da Cravaggio’da düşmanları yendikten sonra patronları olan Milanolular baskı yapmak için onlarla birlik oldu. Sforza’nın babası, Napoli Kraliçesi Giovanna’nın parayla tutulmuş komutanı iken ansızın onu yüzüstü bıraktı; öyle ki kraliçe tahtını yitirmemek için kendini Aragona Kralı’nın kucağına atmak zorunda kaldı. Ve eğer Venedikliler ile Floransalılar varlıklarını bu birliklerle büyüttüler ve komutanları prens olmaya kalkışmadan savundularsa derim ki Floransalılar bu olayda çok şanslı çıktılar; çünkü iktisatlarından korkabilecekleri değerli komutanlarının kimi savaş kazanmamış, kimi engelle karşılaşmış, kimi de iktisatlarını başka yerlere yöneltmişlerdi. Zafer kazanmamışlardan biri de Giovanni Aucut’tu. Yenmemiş olduğu için sadakatini kanıtlayamadı; ama herkes teslim ediyorki eğer yenmiş olsaydı Floransa’yı avucunun içine alırdı. Her zaman birbirlerine ters düşen Sforza ve Braccio bu yüzden birbirlerini etkisizleştiriyorlardı. Francesco iktisatını Lombardiya’ya çevirdi, Broccio da Kilise ve Napoli Krallığına. Ama günümüzde daha yakın olaylara gelelim. Floransalılar sağduyulu biri olan ve sade yurttaş iken büyük üne kavuşmuş Paula Vitelli’yi komutan yaptılar. Piza’yı almış olsaydı kimse inkar edemez ki Floransalılar ona boyun eğmek zorunda olurlardı; zira eğer o düşmanın hizmetine geçseydi kendileri çaresiz kalırlardı; ama kendilerinin adamı olarak kalsaydı bu kez onlar ona itaat etmek durumundaydılar. Venediklilere gelince, ilerlemelerine bakılırsa görülürki savaşı kendi öz suretleriyle yaptıklarında güvenli ve şanlı bir biçimde hareket etmişlerdir. Kara savaşına girişmelerinden önceki durum buydu; soyluları silahlanmış halk yiğitçe hareket ediyordu; ama, karada savaşmaya başladıklarında bu erdemlerini unuttular ve İtalyan geleneklerine uydular. Başlangıçta büyük topraklara sahip değillerdi ve büyük ünlerinden ötürü komutanlarından fazla çekinmiyorlardı; ama Carmingnola’nın yönetimi altında topraklarını genişlettikçe hatalarının ilk kanıtını gördüler. Çünkü Milano Dükü’nü yendiğinde yiğitliğiyle göze çarpmış iken artık savaştan soğumuş olduğunu fark ettiler, onunla kazanamayacaklarını çünkü kazanmayı istemediğini ama elde ettiklerini yitirmeden de onun işine son veremeyeceklerini düşündüler; onun için güvenliklerini sağlama bağlamak üzere onu öldürmeleri gerekti. O zamandan beri Bartolomeo da Bergamo da Bergamo, Ruberto da San Severino, Pitigliano Kuntu ve benzerleri gibi komutanlara sahip oldular, onlarla zaferden çok yenilgiden korkmak durumundaydılar. Nitekim sonraları Valia’da bu da başlarına geldi. Sekiz yüzyılda onca zahmetle elde ettiklerini bir günde yitirdiler. Çünkü bu birliklerin zaferleri yavaş, geç ve cılızdır ama kayıpları birden ve şaşırtıcı olur. İmdi, bu örnekler beni İtalya’nın yıllardır paralı asker kullanması konusuna getirmişken bu konuyu daha fazla ve daha yukarıdan incelemek istiyorum, bir şeyin kökü ve gelişimi bilinirse tedavisi de daha iyi olur.

“Şu halde siz de bilirsiniz ki son zamanlarda imparatorluğun İtalya’nın dışına itilmesi ve Papa’nın cismani gücünün daha da yaygınlık kazanmasıyla İtalya birçok devlete bölündü; çünkü büyük kentlerin çoğu daha önceleri imparatorlardan aldıkları destekle kendilerini ezen soylulara karşı silaha sarıldı; Kilise de kendi cismani gücünü arttırmak için bunu körükledi; birçok başka kentte de sade yurttaşlar prens oldular. Öyle ki sonuç olarak hemen hemen bütün İtalya Kilise’nin ve birkaç Cumhuriyet’in eline geçtiği ve bu papazlarla bu yurttaşlar silah taşımaya alışık olmadıkları için yabancı asker tutmaya başladılar. Bu çeşit milise ilk rağbet eden Romayna’dan Alberigo da Conio’dur; onun yetiştirmelerinden Braccio ve Sforza o dönemde bütün İtalya’ya egemen oldular. Onlardan sonra, günümüzde bu ordulara dayanarak hükümet eden tüm ötekiler geldi. Marifetlerinin sonucu İtalya, Charles’ın ayakları altında kaldı, Louis tarafından yağmalandı, Ferdinando tarafından ırzına geçildi ve İsviçreli tarafından hakarete uğradı. Bu komutanlar, ilk iş olarak, kendi saygınlıklarını arttırmak için piyadenin saygınlığını azalttılar. Bunların kendilerine ait devletleri olmadığı ve geçimlerini kendi sanatlarından sağladıkları için az sayıda piyade askeri onlara saygınlık kazandıramazdı; yeterincesini de onlar besleyemiyordu; süvarilere yöneldiler çünkü yeterli sayıda süvari hem daha saygınlık uyandırıyor hem de beslemesi daha kolaydı. Ve sonunda işler o hale geldi ki yirmi bin askerlik bir ordunun içinde iki bin piyade bulunmaz oldu. Ayrıca, mesleklerini kendileri ve askerleri için yorgunluk ve korkudan uzak kılmak üzere çarpışmalarda birbirlerini öldürmemek, sadece esir alıp karşılığında fidye istememek gibi kaçamaklara başvurdular. Geceleyin saldırmazlar, kuşatma altındakiler de kuşatanlara karşı saldırıya geçmezler; ordugâhın

Cevab-ı Mümeyyiz:

Âlem-i kevn ü fesâdda cemî‘ mesâlih u umûr tegayyür-pezîr olub fî zamânina dahi tabiat ve mizac-ı insan eyyâm-ı kadîmeye nisbet ile mütegayyir olduğu gibi hükümetlerin hemân (?) mizacları mütegayyir ve ahvâl-i âlem bi’l-külliye mübeddel olmuşdur. Ve mizac-ı hükümetden murad hükümetin vüs‘at-i mevâki‘ u semti ve füşat-i arazi vü memleketi ve sükkânının mikdar u keyfiyeti ve ahz u ‘ata ve ticareti ve kuvvet u kudret ve satveti ve kavâ‘id u kavânîni ve meşârib u mezâhib ve âdâtı ve emvâl u îrâdât-ı muayyenesidir ki min külli’l-vücûh kadîme mugayirdir⁴⁰⁸. Ve etibbâ beyninde cemî‘ emrâz u eskâmı dâfi‘ [104] bir deva bulunmadığı gibi müdebbir-i umûr-ı âlem olanlar dahi her nev‘ hükümete nâfi‘ bir kâ‘ide-i külliye vaz‘ u ta‘yîn etmek mümkün değildir.

Binaenaleyh Musannifin asâkir-i ecnebiye için olan re’y ü mülâhazasını tecessüs etmek iktiza eder. İmdi Musannif-i mezbûr ba‘zı ‘ilel u temsilât îrâdıyla bu misillü asâkirin mazarratından gayrı bir türlü lutf u menfaati olmadığından istihdamlarını bi’l-külliye men‘ eder.

Ve fi’l-hakika yerli asâkir gayret ü hamiyetlerinden nâşi hubb-ı vatan sebebiyle asâkir-i ecnebiyyeden vücûh ile müreccah oldukları nice tecrübeler ile müsbet ve müsellemdir⁴⁰⁹. Lâkin bu tedbîr ve nasihat ancak memâliki kesret-i sükkân ile ma‘mûr ve âbâdân olub asâkir-i firâvân tedarüküne kâdir olan hâkimlere münasib ve çesbândır. Ve bu misillü hâkim zaruret messetmeksizin asâkir-i ecnebiyyeyi istihdam ederse lâ-cerem peşîman olur. Zira asâkir-i mezbûrenin mahazir-i kesîresi olduğundan mâ‘dâ kendü âdemlerini a‘mâl-i hidemât-ı seferiyyede istihdam eylemediği surette mecmû‘u

çevresinde ne siper kazarlar, ne hendek açarlar; kışın sefere çıkmazlar. Bütün bunlar, dediğim gibi, yorgunluk ve tehlikeden kaçmak için kendileri tarafından uydurulmuş askeri kurallardır. O kadar ki İtalya’yı köleliğe ve şerefsizliğe sürdüler”; Güvenç, a.g.e. s. 87-91.

⁴⁰⁸ Burada bir cümle atlanmıştır:

“Bu hükümet farkı çok belirlidir ve ayrıntılara dek gitmek istenirse çok da sınırsızdır”; Hatay, a.g.e., s. 150.

⁴⁰⁹ Burada bir paragraf atlanmıştır. Mütercim yunan şehir devletleri ve hükümdarlarının kahramanlık ve savaş hikayelerini genel olarak tercüme etmemiş, atlamıştır:

“Bunu Leonidas’ın Thermopyles’deki yiğitçe mukavemeti, başka bir zaman ise Makedonyalıların Yunanlılara yenilmesi ve lejyonları sade Romalı vatandaşlarından kurulu olduğu sürece Romalıların şaşırtıcı fetihleri gibi örneklerle desteklemek mümkündür. Dünyayı bu anlı şanlı ve gururlu cumhuriyetin buyuruğu altına sokan yabancı değil, milli askerler olmuştur”; Hatay, a.g.e., s. 150.

betâlet ve kesâlete alışub metruk ve amel-mânde ve san‘at-ı harb u kîtâlden bî-behre ve bî-fâide kalmalarıyla vakt-i hâcette dahi bir işe ve bir hizmete yaramazlar.

Binaenaleyh âkil u müdebbir olan hâkim daima askerini a‘mâl ü hidemât-i seferiyyede istihdam ile işgal ve mezbûrlara imrâr-ı nazar u dikkat ederek ahvâl-i harb u kîtâl ve umûr-ı ceng ü cidalî ta‘lîm ü tefhîmden hâlî değildir. [105] Amma memâlik ve sükkânı kalile olan hâkim bî-eyyi vechin etraf u eknâfdan ücret ile ecnebi asker tedarüküne muhtaç ve mecbûr olub mezbûrları kendü yerli askeriyle karışdırub cümlesi nesak-ı vâhid üzre san‘at-ı muharebeye iğrâ ve nice muamelât ve tedâbîr-i haseneyi icra ile tadrîcî sadakat ve istikameti derunlarına ilkâ ve mikdarları sükkân-ı memlekette ekall olmağa dikkat ederse mahzur-ı melhûzlarını def‘ etmek hadd-i imkândadır.

Meselâ şimal taraflarında vâki‘ krallardan bir kralın ettiği gibi ki asâkiri cevânib-i muhtelifeden müctemi‘a ve mahlûta iken bâlâda mestûr olan vech üzre hareket etmekle hayli kesb-i kuvvet u kudret ve etrafa îrâs-ı havf u haşyet eylemiştir. Ve el-yevm Avrupa asâkirinin ekseri yerli ve ecnebilere müretteb ve mürekkebdır. Zira ziraat u hırâsete ve sâir hıref u sanayi‘e meşgul olan ehl-i ırz ve işine muksîd kimesneler tavâif-i askeriyenin mesârif-i lâzimesiçün kudretlerine göre bir mikdar vergi verüb îrâdet u ihtiyarlarıyla sefere gitmezler ve gürûh-ı asâkire dahil olanlar ekseriya mühmel u rezil u sefih ve zelil ve fîsk u fucûra mâil kimesneler olmağa gerek gayret u hamîyyetsizliklere ve gerek hâkimlerine adem-i meyl ü mahabbette asâkir-i ecnebiyeden farkları olub belki bed-ter olmaları muhakkaktır⁴¹⁰.

Lâkin yalnız İsveç askeri [106] yek-pâre yerli ve şehrîlerden ibaret olub sefere azîmet eylediklerinde derûn-ı mülkde ziraat u hırâsete ve âhar sanâyi‘-i lâzîme meşgul olacak âdem kalmamağa vakt-i sefer mütemadi olursa emlâk ve mezâri'leri haraba yüz tutub kendüleri fakir ve perişân-hal olurlar. İmdi bu cümleden asâkir-i ecnebiyenin kubh u mazarratı ve hüsn ü menfaati ma‘lûm ve âşikâr oldu.

⁴¹⁰ Bu paragraftan sonra bir paragraflık kısım atlanmıştır: “Bu askerler nerede, dünyayı fetheden o Romalılar nerede! Bugünkü ordularda sık sık görülen o kaçmalar Romalıların bilmedikleri bir şeydi; aileleri, ev-barkları, Roma burjuvazisi, kısaca, hayattta en aziz olan şeyler için savaşan o adamlar, alçakça bir kaçışla bir çırpıda bunca menfaati ayaklar altına almayı düşünmezlerdi. “Avrupa’da büyük hükümdarlarının emniyetini sağlayan şey, askerlerinin aşağı-yukarı hepsinin benzemesi ve bu yönden hiçbirinin ötekilerden daha iyi durumda olmayışdır”; Hatay, a.g.e, s. 151.

Pes Musannifin bir hâkim serdarlarına i'timad etmeyüb bî-nefsihi sefere varmak iktiza eder deyü tahrîr eylediği kelâm sahîh u vâki' ve lâzım u nâfi'dir. Ve fi-nefsi'l-emr zî-kudret olan hâkim kendü maslahat u menfaati ve itibar u şöhreti için bi'z-zat sefere azîmet etmek lâzime-i hal olduğundan mâ'dâ muhafaza-i memâlik u raiyyet vazifesi ve mesâlih-i askeriyye akdem-i umûru olmağla be-herhal idare-i asâkiri ve tedbîr-i muharebeyi âhara teslim ve ihâle etmek câiz değildir.

Zira hâkim hazır olduğu halde her emr vaktiyle seri'an icra ve ser-askerlerin şikâk u nifâk-ı derûnları ki mûris-i envâ'-ı muhatarâtır, def' olunub mühimmât-ı sâirenin dahi tedârük ve tekmiline ve zehâir-i mühimmenin gereği gibi cem' ü iddihâr ve tahsiline medâr-ı azîmdir. Ve hâkimin gayret ü hamiyet ve şecâati askerine dahi gayret verüb derûnlarına şecâat ve cesaret ilkâ etmesi emr-i mukarrerdir.

Amma her hâkimde serdarlara lâzım olan şecâat u cesaret [107] ve rüşd ü fetânet ve tecârib-i harbiye bulunmaz denürse cevap ederim ki bu kelâm akla muvâfık ve nefsü'l-emre mutabıktır. Lâkin ma'a-hâzâ her hâkimin mahall-i ma'rekede bulunması lâzım olub zâtında isti'dâd ve kabiliyyet herne kadar yoğise dahi mukarrebleri olan âkil ve ehl-i tecrübe kimesnelerden istişare tarîkiyle taallüm ve muktezâsıyla amel ettiyse kâfidir ve hiç olmazsa mezbûr hâkimin vücudu seraskerlerin hizmet-i me'murelerini lâyıki üzre edâ etmelerine sebep olur.

Zira hâkim olan kimesne müsteşarlarıyla mahall-i ma'rekede hâzır u nâzır olmayub asker muharebe ahvâlinden gâfil olmalarıyla umûr-ı lâzımının tanzîm ve te'diyesinde be-herhal kusur edüb ve mezbûr seraskerler dahi hernekadar müstâ'idler iseler 'adem-i kemâl-i ruhsat u istiklâl sebebiyle ibrâz-ı hizmet-i lâyık ile istihkak ve kabiliyetlerini izhâr etmeleri muhaldır⁴¹¹.

⁴¹¹ On birinci bölümün son üç paragrafı da tercüme edilmemiştir:

"Bu bölümü, Machiavel'in bana pek garip görünen bir cümlesini ele aldıktan sonra bitireceğim. "Venedikliler, diyor, kütâlarına kumanda eden Carmagnole dükasından çekinerek, onun bu dünya onun bu dünya ile ilgisini kesmek zorunda kaldılar".

"İtiraf ederim ki birinin bu dünya ile ilgisini kesmek zorunda kalmanın ne demek olduğunu anlamıyorum ben, meğer ki bu onu arkadan vurmak, zehirlemek, katletmek, kısacası onu öldürmek demek olsun. Alçaklığın piri olan bu adam, böylece deyimleri yumuşatma yolu ile en kara en canice hareketleriğ günahsız hale sokacağını sanıyor.

FASL-I SÂNÎ-İ AŞER: İMDÂD Ü İ‘ÂNET TARÎKİYLE ÂHAR BİR
DEVLET-İ MÜTTEFİKA TARAFINDAN İRSÂL OLUNAN ASÂKİR
BEYANINDADIR:

İmdâd u i‘ânet için irsâl olunan askerin lutf u menfaati irsâl eden kimesneye râci‘ olub iki takdirde kendüye irsâl olunan kimesneye zararı çokdur. Zira ol-asker mağlub ve münhezim olurlarsa kendüye irsâl olunan hâkim dahi mağlub ve münhezim olur. Ve eğer mansûr ve muzaffer olurlarsa kemâl-i gurur ile [108] miyânlarında kendü maslahat ve menfaatlerini mukaddema mütea‘hhid oldukları sadakat u istikamete takdîm edüb belki mezbûr hâkime sû-i kasd ve istilâ ve âkıbetü’l-emr memâlikini yedinden intizâ‘ kâidelerini icrâ eyledikleri kerrât ile vâki‘ olub kütüb-i tevârih-i muhtelifede tahrîr olunduğu vech üzre herne kadar tarih-âşinalara ma‘lûm ise de te’yid-i kelâm zımnında ba‘zı temsilât nakl u beyan olunmak münasib görünür. Meselâ Roma Papası olan Julies nam kimesne Ferrara cenginde Sicilyateyn kralından istimdâd ve irsâl olunan askere i‘timad etmekle nâdim ve peşîmân oldu. Ve Toskana halkı Pisa ülkesini teshîr için Fransızlardan on bin âdem istimdâd etmeleriyle türlü türlü musibetlere giriftâr oldular. Ve belde-i Kostantiniyye kayseri civar hâkimlerinin tasallutlarını ref‘ zımnında ehl-i İslâmdan⁴¹² isti‘ânet u istimdâd tarîkiyle on bin nefer âdemi belde-i mezbûreye idhâl edüb itmâm-ı seferden sonra ihrâc edemeyüb âkıbetü’l-emr bu kazıyye Kostantiniyyenin feth ü teshîrine illet-i müstakille olmuştur⁴¹³.

İmdi mağlubiyetten havf eden hâkim gerek bu misillü asâkiri ve gerek etraftan cem‘ olunan asâkir-i ecnebiyyeyi beher-hal istihdam etmez ve ale’l-husûs âhar devletlerden istimdâd u isti‘ânet etmeden gâyetü’l-gâye ihtirâz ve ittikâ edüb yalnız kendü askeriyle kanaat ve iktifâ etmek münasibdir. [109] Zira bâlâda beyan olunan

“Ölümünden söz ederken Yunanlıların dolambaçlı sözler söylemek adetleriydi, çünkü ölümün korkunç tarafına gizli bir irkilme duymadan dayanamazlardı; Machiavel de cinayetleri dolambaçlı söylüyor, çünkü, kafasına karşı isyân eden yüreği apaçık, öğrettiği iğrenç ahlaka dayanamazdı.

“İnsan kendisini başkalarına çırılçıplak göstermekten utandığı ve kendini inceleme anından kaçındığı zaman ne hazin bir duruma düşer!”; Hatay, a.g.e., s. 153.

⁴¹² Mütercim, Türk kelimesini “ehl-i İslâm” olarak çevirmiştir.

⁴¹³ Mütercim bu paragrafta, metnin esasını değiştirmiş, Türklerin İstanbul’u alışını “feth u teshîr” olarak ifade etmiştir. Makyavel ise Yunanistanın Türkler tarafından alınışını Yunanlıların Türklere köle olması olarak değerlendirmektedir: “Kendileri hiç birlik oluşturmamış Floransalılar ise Piza’yı ele geçirmek için on bin Fransız savaşa sürdüler; bu tutumla da kendilerini herhangi bir zamandakinden çok daha büyük bir tehlikeye attılar. Kontatinopol imparatoru, komşularına karşı koymak için on bin Türkü Yunanistan’a soktu; savaş bitince bunlar ayrılmak istemediler: Yunanistan’ın dinsizlerin kölesi durumuna düşmesi böyle başladı”; Güvenç, a.g.e., s. 93.

mazarratlardan mâ‘adâ gâlib [o]lması dahi mümkün farz olunursa yine bu misillü galebenin şan u şöhreti kendüye râci‘ değildir. Bâ-husûs gayret u hamiyeti olan hâkime göre âhar devletin askeriyle gâlib olub müddet-i medîde zîr-i bâr-girân-ı itminânda zebûn olmak ârından ise yalnız kendü mahsûs askeriyle ceng edüb mağlub olması gayûrlar indinde evlâdır⁴¹⁴.

Binaenaleyh fusûl-i sâbıkada zikri sebkât eden cezire-i Sicilya hâkimi [Sireküzalı] Hieron nam kimesne hükümetinde müstakil oldukda asâkir-i ecnebiyyeyi serdarlarıyla bir vechile def‘ mümkün olmadığından bi’z-zarure mecmû‘unu kılıçtan geçirüb sükkân-ı memlekette müceddeden asker tertib eyledi ve Françe kralı olan Yedinci Charles nam kimesne kendü memleketine müstevlî olan İngilterelüyü memleketinden tard u teb‘îd ettikten sonra yerlü askerinin gayret ü hamiyetlerini tefahhum etmekle mecmû‘ piyade ve süvari askeri mezbûr yerlülerden tertib u tanzim eyledi.

Amma sonra oğlu yerine kral oldukda yerlü piyadeleri tard edüb yerlerine İsviç[e]rus âhalisini ta‘yîn etmekle nice âfât u mesâib zuhuruna sebep oldu. Ve Françe devleti eğer mesfûr İsviç[e]rusları kendü askerine karışdırmayub pederi Charles kralın vaz‘ ı üzre yalnız yerli askerini istihdam edeydi elbette kuvvet u kudreti ziyade olur idi. [110] Lâkin bu husûsda hata-yı mahz edüb mülâhaza etmediler ki bir şeyin menfaat-i zahîresine firifte olarak mazarrat-ı bâtına ve müstakillesine dikkat ile nazar etmeksizin şey-i mezbûrun icrasına mübaşeret etmek hiffet-i akldan iktiza eder. Zira gereği gibi âkil ve dûrbîn olan hâkim mahzurât-ı muhtemelü’l-vukû‘u feraset ile anlayub pîşîn çare ve tedbîrine ta‘alluk ve teşebbüs eder.

Hülâsa-i kelâm ve netice-i meram kendü asâkir-i mahsûsası olmayan hâkimin bir dürlü metanet ve emniyeti olmaz. Zira kuvvet-i müste‘âre elbette zâ‘îfe ve gayr-ı

⁴¹⁴ Bu paragrafın peşi sıra yeralan bir kısım atlanmıştır: “Bu konuda Cesare Borgia’yı ve hünelerini örnek göstermekten hiç geri durmayacağım. Romayna bçlgesine bütünüyle Fransızlardan oluşan bir orduya komuta ederek yabancı birlikler girdi ve Imola ile Furli’yi ele geçirdi. Ama sonra, bu adamlar ona az güvenilir gözüktükleri için daha az rizikolu olacaklarını düşündüğü paralı askerlere sarıldı; Orsini ve Vitellileri hizmetine aldı. Ama bunları da güvenilmez ve sadakatsiz bularak ocaklarını söndürdü ve kendi kuvvetlerine döndü. Dük’ün sadece Fransızlara mı Orsini Vitellilere mi ya da kendisine mi bağımlı olduğuna göre değişken saygınlığını ölçerek bu üç tür birliği birbirinden ayırt eden farkı görmek kolaydır. Cesare’nin kendi ordusunun tartışılmaz komutanı olduğunda prestijinin doruk noktasına ulaştığı görülecektir”; Güvenç, a.g.e., s. 93-94.

müstemirre olub ancak sahibini kavi ve mu‘teber eden bendegân-ı hâssa ve muhlidir. Ve yerlülerden müretteb ve muntazam askerdir ki bundan akdem tahrîr eylediğim vechler üzre hareket olunsu bu misillü askerin tedarükü ve tertib u tanzimi mümkündür⁴¹⁵.

⁴¹⁵ Son üç paragraf asıl metinden esas itibariyle aynıdır. Fakat mütercim bu bölümün devamını özetleyerek daha kısa bir metin haline getirmiştir. Asıl metnin tercümesi şöyledir:

“İtalya’dan ve taze örneklerden ayrılmak istemiyordum. Daha önce de sözünü ettiğim Siraküzalı Hieron örneğini susarak geçiştirmeyeceğim. Anlattığım gibi, bu adam yurttaşlarınca başkomutan yapılmıştı. Bu mevkiye gelir gelmez, İtalyan Candottierileri gibi davranan paralı askerlerin gereksizliğini anladı. Onları ne tutamayacağını ne de başından atamayacağını düşünerek tümünü kılıçtan geçirdi. Daha sonra savaşa kendi öz birlikleriyle gitti, yabancılarla değil. Konuya uygun düştüğü için Ahdi Atik’ten bir kişiyi de anımsatacağım: Davud, Saul’e Filistinli isyancı Goliat’a karşı çarpışmak isteğini söyleyince Saul onu daha da yüreklendirmek için kendi silahlarıyla kuşandırdı. Ama onları kuşanınca Davud iyi dövüşemeyeceğini söyleyerek düşmanın karşısına kendi sapanı ve bıçağıyla çıkmak istedi.

“Sonuç olarak başkalarının silahları ya üstünden dökülür, ya ağır gelir ya da seni boğar. XI. Louis’nin babası VII. Charles Fransa’yı İngilizlerin elinden talihin yardımı ve kendi gözü prkliğiyle kurtarınca kendi öz ordusunu kullanmak geereğini kabul etti, ve krallığında okçu ve piyade birlikleri kurdu. Daha sonra, oğlu Kral Louis piyadeleri dağıtıp İsviçreli paralı askerler tutmaya başladı. Kendisinden sonra gelenlerce de yinelenen bu hata güncel olayların da kanıtladığı gibi, bu krallığın yüz yüze kaldığı tehlikelerin nedeni oldu. Zira İsviçrelilere şan sağlamakla kendi askerlerini küçük düşürdü; kendi piyadesini ortadan kaldırdığı için adamlarını yabancı birliklerin yazgısına bağladı; [adamları da] İsviçrelilerin eşliğinde savaşmaya alıştıkları için onlarsız kazanabileceklerine inanmazoldular. Dolayısıyla Fransızlar İsviçrelilere dayak atmıyorlar ve İsviçrelilersiz de başkalarının karşısına dikilmeye cesaret edemiyorlar. Demek ki Fransız orduları bir bölümü paralı askerlerden, bir bölümü yerli askerlerden olmak üzere karmadır. Böyle bir bütün sadece yardımcı askerler ya da sadece paralı askerlerden çok daha iyidir ama öz ordulardan çok daha az iyidir. Bu örnek yeter; çünkü eğer Charles’ın öğütleri tutulmuş ve geliştirilmiş olsaydı Fransa Krallığı yenilmez olurdu. Ama insanlar sakınmasızca bir işe başladılar mı iynin tadına bakarken latta yatan zehiri fark etmezler. Tıpkı daha yukarıda sözünü ettiğim verem ateşi gibidir bu.

“O nedenle, prenslikte kötülükleri daha uç verdiği an fark etmeyen prens gerçek bilge değildir. Bu yeti de çok az kişide bulunur. Ve eğer Roma İmparatorluğu’nun düşüşündeki ilk neden iyi aranırsa, bunun Gotları orduya almakla başladığı görülür; o andan sonra Roma imparatorluğu’nun güçleri yozlaşmaya başladı; birinden kaldırılan tüm iyi nitelikler ötekine veriliyordu. Sonuç olarak, demek ki hiçbir devlet eğer kendi özünden bir orduya sahip olmazsa güvenlikte değildir, tüm yazgısı talihin eline teslim edilmiştir değil mi ki düşmanlıklar karşısında onu savunacak hiçbir güce sahip değildir. Ve şu söz bilge adamların her zaman özdeyişi olmuştur: Quod nihil sit tam infirmum aut instabile, quam fama potentiae non sua vi nixa (Hiçbirşey kendi öz gücünde dayanmayan bir iktidar gösterişi kadar zayıf ve istikrarsız değildir”. Senin öz ordun tebandan, ya yurttaşlarından ya da senin yarattığın kişilerden meydana gelir. Tüm ötekiler ya paralı askerlerdir ya da yardımcı askerler. Böyle bir orduyu nasıl düzenlemek gerektiğini ise yukarıda anılan dört örnekteki düzenlemelerde bulmak, ve Büyük İskender’in babası Filip’in ve çok sayıda başka prenslik ile cumhuriyetin nasıl silahlanıp ordulandıklarına bakmak yeter. Dolayısıyla kendi yargımı tamamen onların davranışlarına bakıyorum”; Güvenç, a.g.e., s. 94-96.

Cevab-ı Mümeyyiz⁴¹⁶:

“Âkil u gayûr ve şecî‘ u cesur olan hâkim kuvvet-i asâkir-i ecnebiyye ile mansûr ve muzaffer olmakdan ise kendü kuvvet-i askeriyle mağlub ve münhezim olmasını tercih etmek iktiza eder” ve bu Musannifin bu kelâmı hadd-i mübalağayı tecavüz etmiştir. Zira zannederim ki gark olmak muhatarasına giriftâr olan kimesne halâs için arz olunan hibâl u ahşaba taalluk ve teşebbüs edüb zîr-i bâr-girân-ı minnette kalmakdan ise gark u helâk olmak evladır diyenin kelâm-ı nâ-makulünü sem‘-i kabul ile isgâ [111] ve ol vakt-i zaruret ve hâlet-i mahsûsada ol-kelâmı nâ-ma’kûlû icra ve dest-gîr olan kimesnelerin i‘ânetinden ibâ etmek emr-i muhaldır. Ve Musannifin bu mülâhazası dikkat olursa mahz-ı buhl ü levm olduğu ma‘lûm olduğundan mâ‘adâ bir rütbede muzırr olduğu bi’t-tecrûbe zâhirdir. Zira nice hâkimler şöhret-i nusret u galebede âharı hissedar etmemek sevdasıyla gayrıdan istimdad ve asâkir-i ecnebiyye i‘timad eylemediklerinden nâşi muharebât-ı kesîrede mağlub u münhezim ve belki mahv u mün‘adim oldular.

Binaenaleyh eğerçi fi’l-hakika bir hâkim yalnız ecnebi ve müttefik u mu‘în asker ile cenge mübaşeret etmeyüb kendünün dahi kuvvet ve kudret-i mahsûsası olmak lâzımdır. Lâkin birbiriyle ittifak ve muavenet ve ittihad ve iktizâ-yı vakt ü hâle göre bi’l-münavebe imdâd u istimdâd ve icrâ-yı şurût u uhûda sa’y u ihtimâm ve dikkat-i mâlâ-kelâm eylemek muktezâ-yı akl-ı selimdir. Meselâ zaman-ı sâbıkda Françe krallarından On dördüncü Louise nam kralın hücum ve tasallutunu def‘ zımnında Nemçe ve İngiltere ve Netherlande devletleri ittifak üzre oldukça mezbûr Françe kralı satvet ve kuvvet ve kudreti kemâlde iken yine bir vech ile müttefikler ile mukavemete kâdir olamadığı kütüb-i tevârihde mestûrdur. Ve İsveç krallarından Onikinci Karlos [Charles] nam kralın ba‘zı memâliki yed-i tasarrufundan üç tane düvel-i müttefikanın asâkiriyle intizâ‘ olundu.

⁴¹⁶ On ikinci bölümün ilk iki paragrafı da antikçağın filozoflarına gönderme yapmaktadır. Platon’un Akademisi’ne vurgu yapan bölüm mütercimce metinden çıkartılmıştır. Atlanan kısım şu şekildedir: “İlkçağın bütün filozofları arasında, en bilgeleri, en hakgüder, alçak gönüllü olanları elbette ki yeni Akademi’nin filozoflarıydı; kararlarında temkinli olduklarından birşeyi kabul ya da reddetmekte hiç acele etmezler, oylarını sunarkenne görünüşe dayanan kanının ne de ateşli mizaçlarının etkisi altında kalırlardı. “Gönül isterdi ki Machiavel bu filozofların ölçülü hallerinden faydalanmış olsun ve muhayyilesinin onu sık sık mantık ve düzen yolundan çeviren o coşkun buluşlarına kendini kaptırmamış olsun”; Hatay, a.g.e., s. 154.

Ve bunlardan mâ‘dâ âhar nice vekâyi-i muhtelifeden devletlerin birbirlerine mu‘âvenet ve müzâherete muhtaç oldukları âşikârdır. [112] ve kendünün kuvvet-i askeri olmayub yalnız müttefiklerin imdâd u i‘ânetleriyle cenge mübaşeret eden hâkim gâyetü’l-gâye za‘îf ve nâ-tüvândır. Amma kendünün asâkir-i mahsûsası olub müttefiklerden dahi istimdâd ve isti‘âne ederse teksîr-i kuvvet ve kudret ve kesb-i şan u şöhret edeceği mukarrerdir.

Binaenaleyh asâkir-i mu‘înenin miktarı istimdâd eden hâkim asâkirinden ziyade olmadığı surette zerre kadar mazarratı olmadığından mâ‘adâ menfaati zâhiredir. Ve Françe devleti İsviçerusları hizmetlerine idhâl edeliden berü kuvvetlerine zaaf ârız oldu. Ve bu Musannifin bu kelâmı kizb-i sârih olub Françelünün zuhur eden muharebâta ekser galebeleri mezbûr İsviçeruslar i‘ânet ve müzâheretleriyle olduğu sikâtdan istimâ‘ ile ma‘lûmdur. Kaldı ki Sicilya hâkimi Hieron nam kimesne asâkir-i mu‘îne ve ecnebiyyenin mahzur u mazarratını tefahhum edüb tard u teb‘îdlerine cesaret eylemediğinden bir takribiyle mecmû‘unu katl u ifnâ eylediği vâki‘ dahi farz olunursa da yine cemî‘ nâs indinde menfûr ve tab‘an dahi mekruh bir fiil-i mezmûm olmağla zerrece akli olan kimesne bu misillü hareket-i muzır ve medhûleden be-gâyet mücânebet etmek iktiza eder.

FASL-I SÂLİS-İ AŞER: HAKİMLERE MES‘ÛL OLUB TA‘LİMİ NÂFİ‘
OLAN UMÛR-I LÂZİME BEYANINDADIR

Gayret u hamıyyet ve hamaset u şeca‘atte müşarun bi’l-benân olmak için [113] cümleden akdem hâkimlere lâzım ve nâfi‘ olan sanâyi‘-i harb ü kıtâlin tahsiline sarf-ı zihn etmektir. Zira bu san‘at sebebiyle makarr-ı hükümetlerinde pâyidar ve ber-karar olub kesâlet u betâletıyla evkât-güzâr ve san‘at-ı harb ü kıtâlden gafıl ve nâ-behredar olan hâkimler eshel vech üzre hükümet ve memâlikini yed-i tasarruflarından ihrac ederler. Francesko nam kimesneye vâki‘ olduğu gibi ki avâm-ı nasdan olub san‘at-ı harb ü kıtâli tahsil etmekle Milano memleketinin dükalığına nâil olmuş iken evladı gafilîn ve cahilîn olduklarından nâşi pederlerinin vefatından sonra mezbûr dükalıktan tard u teb‘îd olundular. Ve san‘at -ı harb ü kıtâlden bî-behre olan hâkim asâkiri beyinde dahi mu‘teber değildir.

Binaenaleyh bir hâkim gerek şöhrat ve gerek metaneti için sefer u hazerde daima teallüm-i ahvâl-i harb ü kıtâle aklen ve fiilen meşgul olmak iktiza eder. Ve fiilen meşgul olmak şu vech ile olur ki asâkirini lâ-yenkati‘ ef‘âl-i harbiyede gûnâgûn tarîkleriyle i‘mâl ederek kendüsi dahi zahmet u meşakkat-i seferiyeye kesb-i idman u meleke ve memleketinin mevâki‘ u menâzilini müşahade ve cibâl u telâl ve mehâric u medâhilini muayene ve sahralarının fûshat u vüs‘atini ve enhâr ve göllerinin sığlığını ve derinliğini ve sâir keyfiyetini re‘ye’l-ayn mütalaa etmek için sayd u şikâra çıkub memâlikini geşt ü güzâr eyleye. Hatta bu takrîb ile gerek memleketin hücum-ı düşmandan muhafazası [114] ne vechile eshel olduğuna ârif ve gerek memâlikine kıyas ile âhar memâlikin dahi vihâd u cibâline ve enhâr u telâline vâkıf olur. Ve mahall-i münasibde tevakkuf ve ârâm ve düşman ile mukabele ve mukateleye ikdam ve asâkiri kemâ-yenbağî idare ve husûn u kılâ‘ı vech-i ahsen üzre muhasara etmek için mevâki‘ u menâzilin ma‘rifetini tahsil bî-eyyi halin bir hâkime elzem u akdemdir.

Lovadya ve ol- tarafların hâkimi olan Filipos [Philibe] nam kimesne vakt-i hazerde daima umûr-ı harbiyeyi mütalaa edüb ahibbâ ve müsteşarlarıyla geşt ü güzâr eylediği mahallerde tevakkuf ve ârâm ederek eğer bizim askerimiz bu tarafda olub düşman dahi şu cebelde nasb-ı hıyâm ederse şerefiyyet-i sükkân cihetiyle meziyet kangı taraftadır ve hîn-i mukabelede ne taraftan düşman üzerine hücum etmek iktiza eder ve

zaruret messedûb puşt-nümâ-yı firar olmak lâzım gelürse ne vechile avdet u ric‘at etmek münasibdir ve düşman münhezimen firara âzim olursa mezbûru ne takrîb ile ta‘kîb etmek re’y-i sabittir deyü mezkûr Filibos’un hitab ve sualden ve ahvâl-i seferiyeyi istişare ve istitâ‘dan hâli olmadığından nâşi bir rütbede kesb-i mâharet ve tefennün eyledi ki ismi kütüb-i tevârihde medh ü sena ile mestûr ve ilâ-hezâ’l-an efvâh-ı nâsda zikr-i cemil ile mezkûrdür.

Ve aklen meşgul olmak şu vechile olur ki evkât-ı maziye de zuhur eden âkil ve şecî‘ u bahadır kimesnelerin [115] harekât ve sekenâtına ve esfâr-ı sâlifede olan galebe-i nusret ve mağlubiyet u hezimetlerin sebep u illetlerine vâkıf ve muttâlî‘ olmak için kütüb-i tevârih-i sahihayı tettebbu‘ ve mütalaa etmektir. Lâkin yalnız mütalaaya kanaat etmeyüp ba‘zı memdûh ve meşhûr kimesnelere taklid u ittibâ‘ etmeğe dahi sa‘y-ı evfa etmek lâzımdır⁴¹⁷.

Hülâsa-i kelâm memdûhiyet ve istihkâmını murad eden hâkim tazyî‘-i evkât etmeyüb bâlâda beyan olunan vechler ile fiilen ve kavlen ve aklen teallüm ve tefennüne meşgul olmak iktiza eder ki bu takribiyle kesb-i kudret u isti‘dâd edüb muhalif olan eyyâmda mukavemete kâdir ola.

⁴¹⁷ Makyavel, tarihte fiilleri örnek alınması gereken şahsiyetleri sıralamıştır:

“Onlar, son derece parlak yetenekleri olan bir önderi bellerler ve hep akıllarında tutarlardır. Derler ki böylece Büyük İskender Aşil’i taklit edermiş; Sezar, İskender’i, Afrikalı Scipion Keyhüsrev’i. Ve kim ki Keyhüsrev’in Ksenefones tarafından yazılmış yaşamöyküsünü okur ve taklidin Scipion’a ne kadar şan verdiğini ve Scipion’un tatlı dilliliğiyle, insancılığıyla, eliaçıklığıyla ve ahlak temizliğiyle modeline ne denli uyduğunu görür. İşte uyanık bir prensin nasıl davranması gerektiği: barış zamanı asla aylak oturmamalı, bu zamanı düşmanlık günlerindeki kendisine yardımı dokunabilecek bir birikim yaratmaya kullanmalı. Eğer talihi o sırada ona düşman ise hücumlarına direnmeye bulacaktır onu”; Güvenç, a.g.e., s. 99.

Cevab-ı mümeyyiz⁴¹⁸:

Musannifin tenbih ve nasihati üzre bir hâkim yalnız ef‘al-i harbiye ve sanâyi‘-i seferiye meşgul olursa elbette nâkıs olur. Zira fasl-ı evvelde beyan olunduğu vech üzre harb ü kıtâl efrâd-ı askeriye mahsûs olub hâkimlere lâzım olan akl u rüşd ü fetanet ve tedbîr u hükümet ve siyaset u idare-i umûr-ı asker ve memlekettir.

Ve Musannif-i mezbûrun hâkimleri sayd u şikâra sevk u teşvik etmesi bu takribiyle memâlikin cemî‘ mevâki‘ u menâzil ve mehâric u medâhiline vukûf ve ittılâ‘ hâsıl olur mülâhazasına mebni olmağla daire-i akldan haric olub tazyî‘-i evkâtan gayrı bir fâideyi müntic değildir. Zira bir hâkim sayd u şikâr bahânesiyle memâlikini re‘yü’l-ayn [116] müşahede etmek içün sinîn-i vefîre ve müddet-i kesîreye muhtaçtır. Meselâ Nemçe yahud Françe krallarına sayd u şikâr tarîki ile memâlik-i vâsi‘atü’l-mesâliklerini seyr ü temaşaya bir ömr-i tabîi ancak kifayet eyleye.

İmdi her tarafın bâ-husûs Nemçe memleketinin sanâdîd ve ricâli ve kişi-zâde ve kralları sayd u şikâr zevkine mâil olmalarıyla mazarrat ve menfaatini ilân ve hakikatini beyan ve ‘iyân etmek iktiza eyledi. Pes evvelen ma‘lûm ola ki sayd u şikâr lezâiz ve meşâgil-i cismâniyeden olmağla yalnız vücudları it‘âb etmekle ervâh ve ezhânın inkişâfını îcâb etmez. Amma gürûh-ı sayyadân mu‘araza edüb imrâr-ı vakt içün olan lezâiz-i dünyeviye akdem ve eltafi meşguliyet-i sayd u şikârdır derlerse cevab

⁴¹⁸ Bu bölümün de ilk paragrafları tercüme edilmemiştir:

“Bütün mesleklerde müşterek olan ve meslek sahiplerinin aşırı ve ölçüsüz davranışlarından doğan bir çeşit ukalalık vardır ki insana saçma şeyler söyler ve buna vurulanları gülünç hale sokar.

“Bilimlerin gelişmesi uğruna ilkçağın bilgi dolu tozlarına gömülen, bu karanlıkların dibinden insanoğlu üzerine sanki ışık saçan, pek tanımadıkları çağdaşlarına yararlı olmak için pek iyi tanıdıkları ölümlerle ve ilkçağ yazarlarıyla yaşayan edebiyat dünyasının hamalları diyebileceğim kimseleri, bu hareketlerinden dolayı hoş görürüz.

“Meslekleri yaşadıkları yüyl içine serpilmeleri ve kendilerini uygarlaştırabilecek bir topluma girmelerine engel olan birinci sınıf bilginlere bu ukalalık az çok bağışlanabilirse de, askerlerde dayanılmaz bir hal alır.

“Bir asker ufak tefek şeylerle fazla uğraşır, palavra savurur ya da Donkişot vâri hareketler yaparsa, ukala demektir ve bu kusurlar onu çalışma odasının tozu ve Latin memleketine özgü davranışının bir bilgini ettiği kadar gülünç eder.

“Machiavel’in coşkunluğu da hükümdarını bu gülünç hale sokuyor: Meseleyi öyle şişiriyor ki hükümdarının askerden başka bir şey olmasını istemiyor; onu, muhayyilesi sadece savaş alanları, siperler, istila şekilleri, cephe tutma, saldırılar, karakol yerleri, istihkâmlarla dolu tam bir Donkişot yapıp çıkıyor, yazarın onu nasıl olmuş ta cephe çorbalarıyla bomba şeklinde böreklerle, boru şeklinde çöreklerle beslemeyi akıl etmemiş ve Michel de Cervantes’in sevimli delisi gibi yeldeğirmenlerine, kuzu ve devekuşlarına hücum ettirmemiş hayret doğrusu.

“Herşeyde makul olan orta karardan uzaklaşınca, insan böyle saçmalıklar yapar işte; makinada ağırlık noktası ne ise ahlakta da orta karar odur”; Hatay, a.g.e., s. 158.

ederim ki; fi'l-hakîka kıdem ve letafeti teslim olunursa dahi lâkin yine i'tidali memdûh olup ricâl-i mütekaddimîn gibi külle yevmin sayd u şikâra meşgul olmak gâyetü'l-gâye muzır ve medhûldür.

Ve vakt-i cehalette âbâ vü ecdâdımızın muhâlatat-ı fuzâlâ ve tesahüb-i ukalâya kudretleri olmamağla evkât-ı hâliyelerini deşt ü kûhsârda ta'kîb-i hayvanâta sarf ile tazyi' eyledikleri gılzet ve cehaletlerinden neşe't etmekle be-herhal taklide şayân değildir. Zira envâ'-ı benî âdemîn [117] hayvanât-ı sâireden meziyeti ancak akl cihetiyle olup her-bâr mütalaa-i hakâyık-ı eşya ve dekâyık-ı maarif-i şettâya meşgul olmak iktiza eder iken sayd u şikâra müdavemet ve kilâb u fûrûs ve vuhûş-ı hayvanât ile muhâlatat etmek tavr-ı akldan hâric olduğundan mâ'adâ bu misillü kâr-ı nâ-savaba tasaddi eden kimesnelerin ekseri humk u gabâvet ile ma'rûf ve katl u ta'zîb-i hayvanât ile me'lûf olmağla hem-cinsi olan âdemiyâna dahi bî-rahm oldukları bi't-tecrûbe ma'lûmdur.

Amma sayd u şikâr hareket sebebiyle sıhhat-i vücuda ve tezâyüd-i ömre nâfi' ve def'-i gam u küdüret ve izhâr-ı haşmet u azamet ve fûnûn-ı harbiyyede tahsil-i mâharet etmek için ricâl-i sahib-iktidar ve hükkâm-ı bâ-vekarlara bir zevk-i mübah ve bir safa-yı bî-günahdır denürse cevab ederim ki evvelen tekmil ömr-i tabîî sayd u şikârın hareket-i müfritasına mevkûf olmayub nice kimesneler sayd u şikâra müdavemet etmeksizin müddet-i medîde muammer oldukları ma'lûm-ı enâm olduğundan mâ'dâ bilâ-ifade ve istifade güzêrân eden ömr-i tavîlin bir türlü fâidesi olmayub beka-yı insan ilâ inkırazi'd-devran icrâ-yı âsâr-ı hayriyeye ve kesb-i nam u şana tevakkuf etmekle lâyık olan evkât-ı azîze-i ömrü mütalaa-i hakâyık ve dekâyık-ı ulûma ve ef'âl-i haseneye sarf ile zaman-ı kalîlde malik-i ömr-i cavidân olmağıdır.

Sâniyen hükkâm u ricâl sahibler[ine] (?) göre izhâr-ı kuvvet u azamet etmeğe âhar nice vesile-i memdûhalar var iken bahâne-i sayd u şikâra hâcet yokdur. Belki [118] vuhûş-ı hayvanât kurâ ve kasabâta îsâl-i mazarrat edecek rütbelerde geşt üzre olurlar ise

tathîr ve taklîlleri avcı bayrakları tabir olunur ulufelü sayyadlara sipariş ve tahmil olunmuşdur⁴¹⁹.

Hülâsa-i kelâm bir hâkim ancak vech-i ahsen üzre icra-yı hükümete ve tahsil-i fûnûn-ı siyasete meşgul olmak iktiza eder. Ve sayd u şikâra iştigâl vesile-i teallüm-i sanayi-i harb ü kıtâl olur deyü Musannifin kelâmı kizb-i sarîh olduğu bi'l-bedâhe zâhirdir. Zira sanat-ı muharebede mahir ve meşhûr nice âdemler zuhur etti ki müddet-i ömrlerinde asla sayd u şikâra meyl ü heves etmediler. Ve bundan mâ'adâ evkat-i seferde tavâif-i askeriye-yi nizâm u tertiblerine hâlel gelmesün deyü sayd u şikârdan men' etmek ziyade lâzım olub kral ve serdarları dahi ihtiraz ve ictinâb etmezlerse muhataraya düşer olmaları muhtemeldir.

Zaman-ı sâbıkda vâki' olduğu gibi ki Nemçelünün Devlet-i Aliyye ile muharebesi esnasında mechulü'l-ism bir hâkim mahall-i ma'reke olan memleket-i Macaristan'da sayd u şikâr bahânesiyle geşt ü güzâr eder iken eyâdî-i ehl-i İslâma giriftar olmağa bir ramak kalmış idi.

İmdi bu cümleden murad u maksadım hâkimleri sayd u şikârdan bi'l-küllîye men' etmek olmayub meşâgil-i kesîre sebebiyle müctemi'a olan gumûm ve küdürâtı def' zımnında ahyânen sayd u şikâra azîmet etseler ma'zûrlardandır. Lâkin bir hâkim zevk ü safâ-yı mahsûsu ve meşguliyeti ve ihtimamı ancak ta'mîr-i memleket ve terfîh-i raiyyet ve siyaset ve teksîr-i sanâyi' vü ticarete münhasır olmalıdır.

⁴¹⁹ Bu bölümde mütercim, II. Friedrich'in avlanmanın hâkimler üzerindeki kötü etkilerini değerlendirdiği uzunca bir bahsi özetlemeyi tercih etmiştir. İlgili kısım tarihte avcılık yapan hükümdarlara ilişkin örnekler içeren dört sayfalık bir metin olduğundan buraya alınmamıştır. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 160-164.

[119] FASL-İ RÂBİ‘-İ ÂŞER: HAKİMLERE MEDH Ü MEZEMMET
ÎRÂS EDEN HAREKÂT VE EF‘ÂL BEYANINDADIR

El-hâletü hazihi hâkimlerin hâb(?) u mahkûmlarına ne vechile muameleye mecbur olduklarını tecessüs iktiza eder ve eğer bu husûsa dair kütüb-i muhtelif ve mufassala te’lîf ve tahrir eden kimesneler katı vâfir olub benim tarz-ı âhar üzre bast-ı kelâma mübaşeret eylediğim (?) cesaret ise de lâkin muradım umûr u ahvâlin menfaat cihetiyle hakikatini ‘alâ mâ-hiye aleyh tecessüs ve beyan u ‘ıyân etmek olmağla kizb ü tâğlîti irtikâb etmeyüb mezbûr müelliflerin ve sâir nâsın ale’l-ımiyyâ zâhib oldukları mülâhazât ve hayâlâta ittibâ‘ eylememek evlâ görünür. Zira benî ademin me’lûf oldukları mu‘aşeret ve musahabet ve muhalatat şurût ve âdâb-ı mu‘aşeret-i sahihadan fî zamânina hâzâ bir derecede mütefâvitedir ki bir âdem cereyân eden muhalatat-ı nifâkaneyi terk edüb âdâb-ı müvaneset üzre yani hulûs u safvet ile musahebet u muhalatata mübaşeret ederse mahv u muzmahill olacağı bî-iştibahdır.

Pes fâsıkân ve fâcirân meyanında salih ve zahid olmak sevdasına düşmenin neticesi vehamettir. Binaenaleyh metanet u istihkâmını murad eden hâkim bi’l-küllîye salih ve nîk-haslet olmayub muktezâ-yı vakt ü hale göre hareket ederek icra-yı hayr u şerre kâdir olmak iktiza eder. İmdi ma‘lûm ola ki herkes bâhusus makam-ı âlîleri sebebiyle cemî‘ nâsın matmah-ı nazarı olan hâkimler evsâf-ı hamîde ve zemîmeden birer vasf u lakab ile mevsûf ve mülakkab yani kimi cûd u sehâvet ya buhl u hisset ile ve kimi kerem [120] ü mevhibet ya nehb ü gâret ve kimi merhamet ve şefkat ya gadr u mazlimet ve kimi sıdk u safvet ya kizb ü habâset ve kimi şeca‘at u cesaret ya cûbn ü haşyet ve kimi tevazu u insaniyyet ya gurur u huşûnet ve kimi zina vü şehvet ya perhiz u ismet ve kimi hulûs u sadakat ya hile ve hıyanet ve kimi hilm ü mülâyemet ya hiddet u ru‘ûnet ve kimi metanet u sükûnet ya ‘ucb u hiffet ve kimi diyanet u salâbet ya küfr ü dalâlet ile şöhrat-yâb olub eğerçi bu ta‘dâd olunan evsâfın memdûhalarıyla ittisaf ve mezmûmelerinden ictimâ etmek ni‘me’l-matlûbdur.

Lâkin bir âdemde cemî‘ fezâilin ictimâ‘ı müteşekkil olmağla âkil ü müdebbir olan hâkim mecbûl olduğu kabâyih ve hatîfatın veyahud bi’z-zarure irtikâb eylediği seyyiâtın bâri fâhşalarından ve tazyî‘-i hükümet îcâb eden mezmûmiyyet ve medhûliyetten hazer ve mücânebet etmek iktizâ eder. Amma metanet ve istihkâmı için

zaruret messedüb nâs beyninde mezmûmiyyet ile şöhrat bulan zulm ü gadr ve kizb ü cevri misillü kabâyih-i fâhişenin dahi irtikâb ve icrasına mecbur olursa bir an tereddüd ve tevakkuf etmeyüb icrasına sâ'i ve mücidd ola. Zira mücerred salih ve memdûh olmak sevdasıyla tazyî'-i hükümeti mezmûmiyyet ve medhûliyyete takdim ve tercih etmek münasib ve ma'kûl değildir. Fi'l-hakîka ibret nazarı ile [121] dikkat olursa beyne'n-nâs memdûh olan hîsâl-i hamîde ve fezâilin nice kerre mûris-i zevâl u izmihlâl ve menfûr-ı âlem olan kabâyih ve seyyiâtın def'a-i kesîrede mûcib-i devlet u ikbal oldukları ma'lûm ve âşikâr olur.

Cavab-ı Mümeyyiz:

Nakl u tahrir-i ahvâl ve tedâbir-i rûb'-ı meskûn ve nakş u tasvir-i gûnâgûn eden muharrirân ve musavvirândan mâ'dâ bir nev' musavvir dahi vardır ki daima heyâkil-i garîbe ve şeyâtîn-i mehîbe ve u'cûbe ve udhûke teşkil ve tasvirine meşgul olur⁴²⁰.

⁴²⁰ Bu bölümü de mütercim kendi tercihleri doğrultusunda yazmıştır. Bu bölümle orijinal metin arasındaki farklılıklarının anlaşılması amacıyla ilgili kısım buraya alınmıştır: “Ressamlarla tarihçiler arasında müşterek bir nokta vardır: Birinciler insanların çizgilerini, renklerini resmederler, ikincileri de karakterlerini, taptıkları işleri ve en sonraki kuşağa ulaştırmak üzere insan kafasının tarihçesini ele alırlar. Öyle ressamalar vardır ki, bunların güzellik tanrıçası tarafından yönetilen fırçaları tabiat ananın ihmal ettiği yerleri düzeltirler, yaşın getirdiği kusurları örterler, modellerinin şekilsizliklerini hafifletirler. Bossuet’lerin ve Flechierlerin parlak dilleri bu iyiliği çok yapmıştır; insanoğlunun kusurlarını örtbas etmişler ve sadece büyük adam olanları birer kahraman haline sokmuşlardır. Tersine, ressamalar da vardır ki çirkin yapmakta birebirdirler; en güzel renkli zaambak ve gülleri kendi renkleri ile berbad ederler; en düzgün yüz çizgilerine çirkinlik katarlar ki resimlerinde insan Praxitelus’un şahaserleri olan Yunanlı Venüs’le Aşk Çocuğunu bile tanıyamaz olur. Taraf tutma zihniyeti de yazarlara aynı kusuru işler. Peder Daniel, Fransa Tarihi adlı eserinde din adamları ile ilgili olayları kökünden ve yanlış olarak değiştirmiş, onun kadar müfrit, onun kadar akılsız olan kimi protestan yazarlar da tutkularının esinlediği yalanları gerçeğe borçlu oldukları tarafsız düşüncelere tercih etme alçaklığını göstermişler, bir tarihçinin ilk görevinin olayları değiştirmeden sadakatle bildirmek olduğuna aldırış etmemişlerdir. İşaret ettiğim iki tür ressamalardan da farklı daha başka ressamalar, cehennemde bile raslanılmayacak derecede çirkin canavarlar meydana getirmek için tarihle masalı birbirine karıştırdılar; fırçalarının şeytani figürlerden başkasını yakalamak vergisi yokmuş gibiydi sanki. İşte Callot’lar Pierre Teata’lar bu cins ressamalıkta neyseler; Machiavel de bu cins yazarlıkta odur. Evreni bir cehennem, bütün insanları da ifrit olarak gösteriyor; benzerlerine karşı duyduğu hınçtan ötürü, bu insan düşmanı politikacı, hepimize iftira atmak istiyor ya da bu kıtada oturanların hepsini kendine benzetmek için fazileti yoketmeyi aklına koymuş diyeceği geliyor insanın.

“Faziletten söz ederken, Machiavelli hiç anlamadıkları şeyler üzerinde fikir yürüten kimselerin gülünç haline düşüyor, üstelik başkalarında kötü gördüğü ifrata kendisi kapılıyor; çünkü bazı yazarların dünyayı çok iyi göstermediklerine karşılık, o dünyayı çok kötü gösteriyor; sarhoşluğu ortasında ortaya koyduğu bir ilkedan hareket edilse, bundan doğsa doğsa yanlış sonuçlar doğar; ortak bir merkez olmadıkça bir yuvarlak yapmak nasıl imkânsızsa, ilk prensip doğru olmayınca doğru fikir yürütmek de o kadar imkânsızdır.

“Yazarın politika ahlâkı, bir kısmını ihtiras hesabına gözden çıkararak çıkara uygun düşen kusurlara sahip olmaktan, ve başka türlü davranıldığı takdirde kaçınılması imkânsız olacak bir kaybı önlemek gâyesiyle dünyanın alçaklığına ayak uydurmaktan ileri gitmiyor”; Hatay, a.g.e., s. 165-166.

İmdi Musannifin bu nev‘den olduğunda kat‘an şekk u şüphe yoktur. Zira kemâl-i habâset u mel‘anetten nâşi tarîk-i savâb u hakikatten inhıraf edüb halkı idlâl ve ifsâd etmek kasdıyla cihan ve ehl-i cihanı hey‘et-i asliye ve sahihalarından hâric bir tarz-ı cedîd üzre ta‘rîf ve tasvir eder ki zu‘m-ı fâsidince olmak iktizâ edeydi âlemin cehennemden ve insanın şeyâtîn-i duzah-mekînden hiç farkı olmaz idi.

Pes Musannif-i mezbûrun hezeyân-ı fesâd u habâsetten ibaret olan kelâmı ki âlem ve âlemiyân beyninde salih u mütediyyin olmak murad edenin âkıbeti vehamettir dediği mahz-ı kizb u bühtan olub salâhın neticesi selâmet idüğü ve hîsâl-i hamîde sahibi olan kimesnelerden müfsid u habîs olan kimesneler dahi havf u haşyet üzre [122] olub mezbûrlara hâh u nâ-hâh i‘zâz u itibar ve faziletlerinin meziyyetini mecburen ikrar eyledikleri malûm-i enâmdır.

Ve ekseriya efrâd-ı beşer herne kadar habâset u melanete bi‘t-tab‘ mâil iseler lâkin mecmû‘u habîs ve müfsid olmayub içlerinde munsıf ve mutedil ve salih ve fazıl kimesneler dahi bulunmağla muhıkk ve âdil olan hâkim elbette her halde metîn u müstahkem olur ve müfsid u melûn olanlar ya insaf edüb habâset-i cibilliyelerini terk ü feragat veyahud icra-yı melanetten hafv u haşyet ederler.

Hülâsa-i kelâm evsâf-i hasene ve memdûha ile mevsûf olan hâkimlere ale‘s-seviye cemî‘ mahkûmların meyl ü mahabbetleri ve sadakat ile müzâheretleri kemâldedir. Şöyle ki bir zalim-i cebbar olan hâkime hücum ve istilâ edüb memâlikini yed-i tasarrufundan ahz u intizâ‘ etmek âsândır. Zira mahkûmları zulm ü gadrından ve te‘addi vü cevrenden müteneffir olmalarıyla der-‘akab isyân ve yed-i bî-emânından tahlîs-i giribân etmek için be-herhal müstevli olan kimesneye i‘ânet ederler. Amma âkil u âdil ve salih u fâzıl olan hâkimi hükümet ve memleketinden tard u teb‘îd etmek gâyetü’l-gâye müşkildir. Zira mahkûmları hoşnûd ve fâriğü’l-bâl ve her cihetten müreffehü’l-hal olduklarından nâşi hâkim-i mezbûrun muhafazasında yek-dil ü yek-cihet olub devam u istikrarına gayret u ihtimam ve müdafaa-i düşmanâne fedâ-yı baş u can ederler.

Binaenaleyh İngiltere krallarından âdil ve memdûhü’l-etvâr olanların üzerlerine [123] nice düşmanlar asâkir-i bî-şümâr ile hücum ve ılgar etmişler. Lâkin

bi'l-mukâveme yine câ-yı hükümetlerinde ber-karar olub zalim ve gaddar olanların rakiblerinin ednâ bir tasallut ve hareketleriyle mahv u müzmahill oldukları kütüb-i tevârihde musarrah ve âşikârdır. İmdi bir hâkim habîsler ile habîs olmak iktiza etmeyüb mücerred salih u mütedeyyin ve fâzıl olmak lâzımdır ki bu takrib ile “en-nasü alâ dini mülûkihim” fehvasınca zîr-i destinde olan re‘âya ve mahkûmlarını tarîk-i salah ve ef‘âl-i haseneye irşâd ve memâlikini ma‘mûr ve âbâdân edüb müfsid u mel’ûn olanlar kendüden lerzân u hirâsân civarında vâki‘ düvel dahi etvâr-ı hamîde ve tedâbîr-i pesendîdesini taklide şitâbân olalar.

FASL-I HÂMİS-İ AŞER: SEHÂVET VE CÛD VE TASARRUF BEYANINDADIR

Cümle hîsâlin akdemi olan sehâvet ve tasarrufdan bed'-i kelâm edüb derim ki; her hâkimin cûd u sehâ ile şöhrat-yâb olması be-herhal kendüye nâfi' ve lâzım olub lâkin kesb-i şân u şöhrat ve mücerred hisset ile mezkûr olmamak içün mahalsiz ifrât üzre cûd u sehâvet ederse kalî'ü'l-mal ve perişân-hal olacağı emr-i bedihîdir. Ve bundan mâ'adâ cûd u sehâveti lutf u 'atada ednâ bir kusur zuhur ederse veyahud bezl ü keremi itidâl üzre olub sefahet ve tebzîr rütbesinde değilse halk adem-i insafdan nâşi cûd-ı sehâ-yı sâirîni [124] ferâmuş edüb hisset u denâet ile ittiham ederler.

Binaenaleyh beyne'n-nâs cûd u sehâ ile mevsûf ve mezkûr olmak murad eyleyen hâkim-i müdâm bir dürlü harc u masrafdan ibâ vü ihtirâz etmemek iktiza eder. Lâkin bu takribiyle mesârif-i kesîreye mübtelâ olmağla cemî' hazâin ve emvâlini telef u izâ'at edüb tekrar lakab-ı sehâveti ibkâ etmek içün bi'z-zarure re'âyasına tahammûlden hâric tekâlîf-i mütenevvia tahmîl ve zulm ü ta'addî ve müsaderât-ı gûnâgûna tasaddî etmeğe mecbur olur. Pes bu misillü gadr u cevri sebebiyle menfûr-ı 'âlem ve akîbetü'l-emr iflasdan nâşi itibardan sükûtuyla mekrûh-ı benî âdem olub ol-esnada sîret u meşrebini tebdîl ve terk-i cûd u sehâ etmek murad ederse ayb-ı buhl u levm ve hırs u tama' ile müttehem-ter ve terk-i sehâvetiyle edindiği düşmanân-ı bedhâhân mukaddemâ cezb ü celb eylediği dostânından ekser olmağla baht u tâlî'î cüz'îce zeval u idbâra meyl ettiği gibi i'dam olunacağı mukarrerdir.

İmdi hâkim olan kimesne çûn ki vücûh ile itlâf-ı mal etmeksizin icrâ-yı cûd u sehâ etmek muhâl olduğundan sahib-i akl u temyiz ise bu makamda hisset ile mevsûf olmakdan ihtiraz etmek abesdir. Zira hâkim-i mezbûr imsâk u tasarrufu sebebiyle cem' eylediği emvâl ve îrâdât-ı mukannenesiyle iktifa vü kanaat ve israf u tebzîrden mücânebet eylediği surette be-herhal hücum-ı düşmânâne mukavemet ve re'âyasına dahi tekâlîf-i şâkka [125] ve gayr-ı mu'tade tahmîl etmeksizin harb ü kıtâle mübâserete kâdir olub cebren ve kahren tahsil-i emvâl ve her emrde tecâvüz-i hadd-i i'tidâl eylemediğinden cemî' mahkûmîn indinde kerim u sahî makamında olub yalnız ümmid eyledikleri ihsan ve kereme nâil olmayan ba'zı cerrâr ve sâil makulesi katında hasîs ve leîm addolunmuş olur. Ve vaktimizde zuhur eden vâkıâtan dahi ma'lûm olur ki a'mâl-i

cesîme ve ef'âl-i azîme icrasına muvaffak olanlar hakîmâne tasarruf ve imsâk sahipleri olup müsrifâne ve mübezzirâne cûd u sehâvet edenler mahv u muzmahil oldular.

İkinci Louise nam Papa papalık rütbesine su'ûd etmek için evvelemirde eğerçi cûd u sehâ ile şöhret-yâb olmağa [ve] gûnâgûn tedbîrlere sarf-ı zihn etmiş idi. Lâkin vâsıl-ı meram olduktan sonra sehâvet-i sâbıkasını iktizasına göre kat' edüb der-pîş ettiği imsâk ve tasarruf-ı mu'tedilânesinden nâşî cem' u iddihâr eylediği emvâl u hazâini vâki olan mesârif-i seferiyelerine kifayet etmekle müddet-i ömründe re'ayasını tekâlîf-i şâkka ve gayr-ı mu'tâde ile ta'cîz u tazyika muhtaç olmamıştır. Ve ilâ hâzâ'l-an İspanya memleketinde hükümet eden kral bi'l-küllîye sahî ve kerim olmak iktiza edeydi; bunca ef'âl ve galebât-ı meşhûreyi zuhura getürmek iftiharına nâil olamaz idi.

Binaenaleyh bilâ-iflâs u hakaret u düşmanlarıyla mukavemete kesb-i kudret etmek için re'ayasına zulm ü gadr ve teaddi vü cevır etmeğe mecbur olmamak murad eden hâkim bu bâbda hisset u tasarruf ile zemm u ta'yîb olunmakdan havf etmemek iktiza eder. Zira hisset u tasarruf bu makamda 'uyûb-ı muzırreden [126] olmayub belki mûcib-i temâdî-i rahat-ı hükümettir. Lâkin gerek Çasarın [Sezar'ın] imparatorluğa ve gerek gayrı Nemçelerin derecât-ı aliyyeye resîde olduklarının sebep u illeti cûd u sehâ ve lutf u 'atâdır. deyu bir kimesne bana hitab ederse cevab ederim ki; cûd u sehâ sahib-i hükümet olmak iddiasında olan âdeme nâfi' olup nâil-i meram olduktan sonra gâyetü'l-gâye muzırddır. Ve Çasar-ı mezkûr kerem ü sehâsı sebebiyle imparator olduktan sonra gerek cûd u sehâ ve gerek mesârif-i kesîresini taklîl etmeyüb müddet-i vâfire muammer olmak iktiza etseydi imparatorluğu zâil ve kendüsi iflasdan nâşi mahv u muzmahill olacağında şekk ü şebhe yok idi.

Ve tekrar kelâmıma ta'rîz kasd edüb kemâl-i cûd u sehâ ile cenglerde muzaffer ve mansûr ve cihana velvele-endâz u meşhûr olan hâkimleri îrâd edenlere cevab ederim ki âkil olan hâkim elbette kendisinin hazâin ve îrâdât-ı mahsûsasını ve re'ayasının dahi emvâlini gereği gibi hıfz ve iktizâ-yı vakt u hâle göre ber-vech-i tasarruf sarf edüb tavâif-i askeriyeyi makam-ı muharebede tevkîf u tatyîb ve mukateleye terğîb için düşmandan ahz eylediği ganâimi mezbûrlara kemâl-i cûd u sehâ ile bezl ü 'atâ etmek iktiza eder. Iskender-i Rûmî'nin ve Cyruss'ın [Keyhüsrev] ve Çasar'ın [Sezar] eyledikleri gibi zira kendüye ve re'ayasına aid olmayan mal ve dinarı vüs'atle bezl ü îsâr

eylediği surette cemî‘ mahzurâtta emin ve beri olup gereği gibi heybet ve salabet ve şan u şöhret kesb eder.

[127] Hülâsa-i kelâm bir hâkime bilâ-mûcib emvâlini sarf u telef etmeden zarar-ı azîm terettüb edüb sefâhet u israf sebebiyle lâ-cerem derece-i sehâvettendir ki iflas u hakarete nüzûl ve hûbût edeceği ve zaruret u fâkadan halâs bulmak için bi’z-zarure envâ‘-ı mezâlîm irtikâb ve icrasına mecbur olub menfûr-ı âlem olacağı müsellemin ümemdir. İmdi hâkimlere göre beyne’n-nâs menfûru’l- kulûb olmakdan ihtiraz etmek hâzîm u ihtiyat vâcib olan cemî‘ şeylerden akdem olub cûd u sehâ bâlâda beyan olunduğu vech üzre mûcib-i iflas ve müstelzim-i hakaret olmağla hisset u tasarrufu tercih etmek enseb ve elyaktır.

Cevab-ı mümeyyiz:

Zaman-ı kadîmde memleket-i Atina ahâlisi mu‘tekadeleri olan Mezde nam avratın suretini ber vefk-i kaide-i putperestî şehir içinde bir ‘amûd-ı mahsûsun üzerine vaz‘ u nasb etmek emr edüb ziyade musannî‘ini intihab kasdıyla mâharet ile nâmdâr ve sanat-ı hakkâkîde bâ-iştihar olan Phidias ve Alkamenos⁴²¹ nam iki tane üstad hakkâklara başka başka bir suret hakk u tasvîr ettirüb ikisi dahi temaşa eylediklerinde Alkemenos’un mahkûk ve masnû‘unu tercih u tevkîr ve Phidas’ın hakk u tasvir eylediği vesen u sureti galîzdir deyü redd u tahkir ettiler. Amma mezbûr Phidias bu vaz‘dan deyyâr infialler etmeyüb dedi ki; eğerçi Alkemenos’un mahkûku olan vesen bu mahalde müreccah görünür, lâkin benim hakk eylediğim vesen u suret kavâ‘id-i münasebet üzre [128] ve ‘amûd u mansubun semt ü mesafesine göre olmağla fark u temyizi yakın mahallden mümkün olmayub ikisi birden ‘amûd-ı mezbûr üzre vaz‘ olunursa herbirimizin üstadiyet u mâharetî ma‘lûm olur.

Pes vaz‘ olundukda fî nefsi’l-emr aynı vâki‘ olub mezkûr Phidias’ın masnû‘u fâik ve takdim u tercihe lâayk olduğunu mecmû‘u fehm ü idrâk ettiler. Ve bu temsili îrâd etmekten murad budur ki şart-ı münasebet umûr-ı hariciyyede dahi mer‘i ve mu‘teber olmak iktiza eder. Bunca kavâ‘id ve kavânîn-i muhtelifenin sebep u illeti

⁴²¹ Orijinalinde Onaltıncı bölümdür.

mevâzi‘ u menâzilin mukarebet ve tefâvütüdür. Meselâ bir memleket-i vâsi‘aya nâfi ve münasib olan ‘âdet ve kanun âhar bir memleket-i sağıreye muhalif ve muzırrdır.

Ez-cümle melbûsât ve mefruşât-ı müzeyyene ve muhteşemenin tedarükünde ve me’kûlât ve meşrûbât-ı mütenevvi‘anın tertiblerinde israf kesret-i mal u servetten neş’et edüb bir memleket-i vâsi‘ada gâyetü’l-gâye nâfidir. Zira ahz u ‘ita sebebiyle cemî‘ sükkâna îsâl-i menfaat ve memlekete îrâs-ı mamuriyet ve maarif u fûnûn u sanayi‘ teksîr ve ağıniyâ vü fukarası birbirlerine muhtaç olmağla esbâb-ı ta‘ayyüşü tevfir eder. Şöyle ki eğer bir hâkim-i nâ-müstâ‘id memâlik-i vâsi‘a ve ma‘mureden mesârif-i kesîre ve israfâtı men‘ sevdasına düşerse lâ-cerem ol-memleket ahâlisi fakir u perîşan ve zâ‘îf u nâ-tüvân olması muhakkaktır. Amma memâlik-i sağırede israf u tebzîr şâyi olursa beherhal memâlik-i mezbûrenin mesârifi îrâdâtından ezyed olmak iktiza etmekle az müddet içinde fakr u fâka sebebiyle kezâlik mahv u muzmahil olur⁴²².

[129] İmdi sahib-i re’y u tedbîr olan memâlik-i vâsia‘yı memâlik-i sağıreden fark u temyiz edüb muktezâ-yı vakt u hale göre hareket etmek iktiza eder ve bu husûsda Musannifin bir kâide-i külliye vaz‘ u tayin etmesi mahza hatadır. Ale’l-husûs elfâz-ı sefâhet ve sehâvetin ve tasarruf u hissetin me‘ânî-i sahîhalarını fehm ü temyîz edemeyüb bir hâkim kesb-i şân u şöhret için sehâvet etmekden ictinâb ve hisset u tasarrufu irtikâb etmek lâzımdır dedüğü bir cehalet-i vâcibü’l-mezemme ve kizb ü hezeyândan ibare[t] olub cevap ederim ki; medh ü senâya lâayık ve akranına fâik olmak

⁴²² Bu paragraf da orijinalinden farklıdır:

“Phidias başarısını optik ve orantı meselesini iyi incelemesine borçlu idi; yükseğe konulacak şey, yerde görülecek şeyden daha değişik kurallara tabi tutulmalıdır. İşte heykeltıraşlıkta uygulanan bu orantı kuralı politikada da güdülmelidir noktası noktasına. Politikada, yerler arasındaki farklar düsturlar arasında farkları meydana getirir, bir düsturu herşeyde uygulamaya kalkmak onu kusurlu kılmak olur: Büyük bir kırallık için fevkalade olan bir şey küçük bir devlete hiç uygun düşmeyebilir; birinin yükselmesine en çok yarayabilecek olan bir şey, ötekinin yıkılmasına en fazla yol açabilir. Pek değişik çıkarla birbirine karıştırılırsa, şaşırtıcı yanlışlıklara düşülebilir ve öz bakımından iyi ve kurtarıcı olan prensipler de ister istemez yanlış uygulanmış olur. Bolluktan doğan ve bir Devletin damarlarında zenginlik dolaştıran lüks büyük bir kırallığı geliştirir; sanayii ayakta tutun odur, zenginlerle yoksulları aynı ihtiyaçlarla bağlamak için için zenginlerin ihtiyaçlarını arttıran gine odur; lüks, büyük bir imparatorlukta, insan kalbindeki atışlarla birdir. Kanı atar damarlarla en uçuna kadar gönderen, sonra vücudumuzu meydana getiren değişik kısımlara yeniden yollamak üzere onu küçük damarlarla dolaştırıp kalbe getiren, bu atışlar olur.

“Beceriksiz bir politikacı lüksü büyük bir imparatorluktan kaldırmaya kalkışsaydı, imparatorluk gevşer, büyük ölçüde zayıflardı, faydasız hale düşen para, zenginlerin kasasında kapanır, sanayi mahvolur, zengin aileler hep zengin kalırlar, yoksullar da sefaletten kurtulmak için hiçbir imkân bulamazlardı.

“Halbuki lüks tersine, küçük bir devletin mahvına yol açabilir; insanlar aşırı sarfiyatları yüzünden çok yoksullaşırlar, para da yurda çıktığı oranda geri gelmemekle bu zayıf vücudu eritip bitirebilir. Şu halde küçük devletleri büyüklerle karıştırmamak her politikacı için kaçınılmaz bir kural olduğu halde, Machiavelli bu bölümde işte böylesine büyük bir hataya düşüyor”; Hatay, a.g.e., s. 169-170.

murad eden hâkime elbette cûd u sehâ lâzım olub hırs u hisset ile bir hâkimin tahsil-i nam u şan ve icrâ-yı umûr-ı muhayyirü's-şuur ederek meşhûr-ı cihan olduğu mesmû' değildir. Zira 'ibâd u hademe arz u mukabeleden me'yûs oldukda kalblerine fûtûr ârız olub sadakat u hizmette ve sa'y u gayrette kusûr ederler.

İmdi cûd u sehâ be-herhal memdûh ve lâzım olub mezmûm ve müstelzim-i harabiyet olan ancak israf u tebzîr u sefâhettir. Binaenaleyh emvâlini bilâ-mûcib tebzîr u israf eden âkıbetü'l-emr müflis u müftekir ve bi'z-zarure icrâ-yı cûd u sehâda âciz u mukassır olub bu takdirce sefahet mâni'atü's-sehâvet olmağla her hâkim gerek sefahetten ve gerek hissetten mücânebet ve müba'âdet edüb emvâl u îrâdâtını tasarruf üzre âkılâne idare ederek bî-eyyi halin mehmâ emken sehî ve kerîm olmak iktizâ eder. Françe krallarından Françesko-i Evvel nâm kral mebâdi-i hükümetinde gâyetü'l-gâye müsrif [130] ve sefîh olub mesârif-i kesîre ve zâide sebebiyle müflis ve muhtaç olmağla derece-i ifrattan dereke-i tefrîte tenezzül-birle hırs u hissete mübâşeret eylediğinden nâşi eğerçi emvâl-i kesîre cem' u iddihâr etmiş idi, lâkin âhir ömründe yine bu cihetten mahv u muzmahill ve hükümeti yed-i tasarrufundan zâil oldu. Zira i'mâl ve idâre olunmayan mal-ı medfûn bir türlü fâide vermez.

Pes krallardan ve avâm-ı nâsdan âkil olan kimesne malını defn ü hazn etmeyüb vücûhuyla malından behre-dâr ve mütemevvil-i kerem-bâr olmak için âkılâne i'mâl ve idare etmek iktiza eder. Medici neslinden Cosmo nam kimesnenin tüccardan iken kabiliyyet ve sehâveti sebebiyle Toskana dükâlığına nâil olduğu ma'lûm-ı enâmdır. Ve bundan ma'adâ Rec kardinalin hîn-i hâcette ve umûr-ı muazzama vukûunda harc ve masrafı dirîğ etmemek muktezâ-yı akıldır dediği sahih u vâki'dir.

Netice-i kelâm hâkim olan kimesne memâlikini ta'mîr ve sanayi ve ticârâtı teksîr ederek münasib vechler ile cem' ü tahsil-i emvâle mübâşeret edüb sehâvet-i memdûhadan müba'âdet ve hîn-i hâcette mesârif-i kesîre-i lâzımeden bî-eyyi vechin kâne mücânebet etmezse meşhûr-ı hâss u 'âmm ve makbul-ı muteber-i enâm olur. Ve Musannifin cûd u sehâvet mûcib-i kerâhet u rezaletdir dediği kizb-i sarîh ve hasîs u denî ve muamelecilerin kelâmı olub istimâ'ı be-herhal hâkimlere lââyık u şâyân değildir. Zira bir hâkim-i sehâb-âsâ cûd u sehâsıyla reşha-pâş inâyet u ihsan oldukça memâliki

ma‘mûr u âbâdân ve bu takribiyle îrâdât u hazâini ve şöhret ü şanı terakki-yâb ve fîrâvân olur.

[131]FASL-I SÂDİS-İ AŞER: ŞEFKAT U MERHAMET VE GADR U
CEVR Ü MAZLEMET BEYANINDADIR:

Cemî‘ hâkimler fazilet-i şefkat u merhamet ile şöhret-yâb olmağa sarf-ı vüs‘ ü kudret etmek iktizâ eylediği inkâr olunmaz. Lâkin fazilet-i mezbûrenin isti‘mâl ve icrâsı gâyetü’l-gâye tefekkür ve mülâhaza götürür. Zira şefkat u merhamet her zaman hâkimlere sûriş-i menfaat ve selâmet değildir. Meselen Çasar Borciya nam hâkim eğerçi bî-rahm u bî-emân idi lâkin zulm ü cevri sebebiyle Romanya memleketini tathîr u tanzîm etmekle fi’l-hakîka tarîk-i şefkat u merhametten ser-i mû inhiraf etmeyen Florance ahâlisinden erham u eşfak denirse sezâdır. Zira mezbûr Florance ahâlisi töhmet-i gadr u zulmden ihtirâzen ve ictinâben ba‘zı müfsidleri te’dîb u i‘dâm eylemediklerinden nâşi Pistoia nam memleketin harabiyet u izmihlâlâline sebep oldular.

İmdi bir hâkim nizam-ı memleket için terk-i merhamet u şefkat etmek iktiza ettikde cevr ü zulm ile ittihâm olunacağını zikr ü mülâhaza etmeyüb nizam-ı memleket ve istihkâm-ı hükümet zımnında müfsidîn u eşirrâ ve muharrikîn u eşkiyayı bilâ-tevakkuf katl u ifnâ ederse beher-hal igmâz u müsamahası sebebiyle memleket ve hükümetini muhtell ü müşevveş eden hâkimden ziyade memdûh ve mu‘teber olacağı bî-şekk ü şübhedir. Zira yek-pâre bir memleket harab u berbâd olmadan ise zulmen ve kahren birkaç kişinin i‘dâm u ihlâk olunmaları elyak u ercahdır.

Ale’l-husûs Vergilius nam şair dahi kitabında bast u beyan eylediği [132] vech üzere “hükümet-i cedîde muhatarât-ı mütenevvi‘a ve adîdeden ibaret olmağla müceddeden hâkim olan metanet u devamı ve nizam u istihkâmı için bî-eyyi halin ibtidâ-yı emrde gaddâr ve zalim olmak iktizâ eder”. Lâkin her sâyeden havf u haşyet ederek yalnız vehm ü vesvese ile zulm ü gadre azîmet etmeyüb bir maddeyi te’enni ile taharri vü tecessüs ve hakikatini teferrüs ettikten sonra muktezâsını icra eyleye ve bermuktezâ-yı akl cemî‘ umûrda ru‘ûnet u huşûneti mucâmele ve mülâyemetle bir gûne mezc u tağlît ede ki ne fart-ı huşûneti îrâs ne ru‘ûnet u burûdet ve ne kesret-i mülâyemeti icâb-ı cesaret-i eşkiyâ-yı bî-mürûtet eyleye.

Amma bir hâkim lutf u mülâyemet-i tab‘ıyla beyne’n-nâs makbûl u mergûb veyahud hiddet u şiddetden nâşi mahûf u mer’ûb olmadan kangısı enfa‘ u evlâdır deyü

sual olunursa cevap ederim ki ikisi dahi lâzım ve muktazîdir. Lâkin ictima‘ları müşkil olmağla lâ-cerem mahûf olmağı tercih u takdim etmek evlâ vü enfa‘dır. Zira cümle nâs küfrân-ı ni‘met ve her emrde televvün üzre olub ancak kendü maslahat ve menfaatleri cânibine mürâ‘î ve bî-vefa ve mürâyî olmağla hâkim olan kimesne mezbûrlara bilâ-müracaatin inâyet ve ihsân ve muamele bi’l-mücâmele firâvân ettikçe anlar dahi riya vü müdâhene suretinde izhâr-ı sadakat u hulûs ve gûnâgûn temellük ve tabasbus ederler.

Şöyle ki hîn-i hâcette ömr ü mallarını ve evlad u ı’yâllerini uğuruna feda etmeğe hâzır ve âmâdedirler. Lâkin baht u tâli‘i nuhûsete münkalib ve suret-i idbar rû-nümâ olduğu [133] gibi mecmû‘u rû-gerdân olub hâkim dahi mevâ‘id-i dürûğ-âmîz ve akvâl-i kâzibelerine itimâden âhar vechile istihkâmına sa‘y u ihtimâm etmemiş bulunmağile mahv u muzmahill olacağı emr-i mukarrerdir. Ve mülâtafât ve inâyât ile istishâb olunan kimesneler dost-ı hakikî olmak lâzım iken bâlâda bast olunduğu vech üzre hilâf-ı kâide-i mürüvvet dostluklarında sabit-kadem olmamalarıyla vakt-i hâcette mezbûrlardan bir dürlü i‘ânet ve müzâheret me’mûl olmadığından mâ‘adâ nev‘-i insan daima hiddet u şiddetinden nâşi mahûf olan hâkime îsâl-i mazarrat u muhalefetten havf u hiras üzre olub mülâyemet-i tab‘ıyla makbul u mergûb olan hâkimden ihtiraz etmezler.

Zira hıfz-ı hubb vedâd ve mürüvetten iktiza eden îrâdete mevkûf olub âdemiyân-ı bed-kişân âhar taraftan cüzî‘ bir fâide ümid ettikleri gibi hukuk-ı sâbıkaya adem-i mûra‘atıyla hubb u vedâdlarını nakz u fesh ederler. Amma havf u haşyet ve ihtirâz-ı tedîb u siyaset leyl ü nehâr derûnlarında pâyidâr ve ber-karardır. Binaenaleyh bir hâkim mahkûmları kulûbuna ol-rütbede havf u haşyet ilkâ etmek iktiza eder ki eğer meyl ü mahabbetlerini dahi celb etmek mümkün olmazsa bari mezbûrların beyninde menfûr ve mekruh olmaya.

Pes hem mahûf hem gayr-ı menfûr olmanın tarîki oldur ki evvelen mahkûmlarının nisvânlarını fuzûlî zabt u tasarruf etmemek. Sâniyen bir kimesneyi katl etmeğe mecbur oldukda katlini icâb eden esbâb u ‘ileli tecessüs ve şühûd-ı ve ‘udûl ile isbat ettikten sonra katl edüb emvâl u emlâkini müsadere etmemektir. Zira nâs âbâ ve ümmehât [134] ve akrabalarının mevt ü helâklerini serî‘an ferâmûş ederler. Lâkin emvâl-i mevrûselerinden dûr u mehcûr olmalarına bir dürlü sabr u tahammül etmezler.

Ve bundan mâ‘dâ bir hâkim zulm ü gadre şürû‘ edüb bir kerre müsadere lezzetiyle mütelezziz olduktan sonra halkın emvâl u eşyasını fuzûlî ahz u zabt etmeğe ikide bir de birer bahâne peydâ edeceği nâsın ma'lûmları olmağla rahat u emniyetleri bi'l-küllîye münselib olur.

Amma bir mükemmel askerinin serdar ve müdebbiri olan hâkim bî-rahm u bî-emân addolunacağı fikr ü mülâhaza etmeyüb zabt u rabt-ı asker husûsunda bî-merhamet u şefkat olmak iktizâ eder. Zira âhar bir gayrı vechile asâkir-i mezbûreyi merkez-i inkıyad ve itâ‘atinden girîzân ve müteferrik u perişân olmadan men‘ edüb nusret u ve galebe ile kâm-rân olmak hadd-i imkânda değildir. [H]anibal nam serdarın nakl olunan ef‘âl-i kesîre-i acîbânesinden fazla kemâl-i hayret ile rivayet ederler ki bir memleket-i bîgâneye li-ecli'l-muharebe götürdüğü asâkir-i mütevâfire ecnâs-ı muhtelifeden mürettebe iken gerek hâlet-i ikbâlinde ve gerek vakt-i idbârında ne asker beyninde ednâ bir nizâ‘ ve ihtilâl ve ne aleyhine bir muhalefet u kîl ü kâl vâki oldu. Ve bu kâr-ı düşvârın sebeb ve illeti mücerred sâir hîsâl-i hamîde ve etvâr-ı pesendîdesinden mâ‘adâ kulûb-ı asâkire rû‘b u hirâs ilkâ eden gâyet-i huşûnet u ru‘ûneti idi.

Şöyle ki hiddet ve şiddet-i tab‘ı olmasaydı mütehallık olduğu sâir ahlâk-ı cemîlenin [135] bu husûsda bir dürlü fâidesi olmaz idi. Ve mezbûr [H]anibal’in ef‘âl ve harekât-i hayret-efzâlarını medh ü senâ edüb ef‘âl-i mezkûrenin icrasına illet-i müstakille olan ru‘ûnet ve huşûneti zemm ü kadh eden ba‘zı nâkılân ve muharirânın adem-i temyizleri istiğrâb olunur. Zira bir hâkim ve serdar bilâ-ru‘ûnet u huşûnet zabt-ı asâkire muvaffak olmak mümkün olmadığına şahid ve delilim İspanya memleketinde akl u tedbîri ve fûnûn-ı harbiyyesi sebebiyle meşhûr u nâmdâr olan Sipiyan [Scipion] nâm serdardır ki cemî‘ hîsâl-i hamîde ile pîrâste iken fart-ı mülâyemetinden nâşi asâkiri yüze çıkub envâ‘-ı şekâvet ve âkıbetü’l-emr isyâna cesaret ettiler ve kendüsi Roma asâkirinin müfsid ve mudıllı olub eğer ba‘dehu vakt-i hükümetinde dahi ke’l-evvel hilm ü mülâyemetle imrâr-ı eyyâm edeydi rüsvay ve bed-nâm olacağı zahir u âşikâr idi⁴²³.

⁴²³ Bu paragrafın devamını mütercim atlamıştır. İlgili kısımda bir hâkim ve serdarın askerlerine karşı yumuşak muamele etmesi halinde doğacak kötü sonuçlara dair örnekler verilmektedir. Mütercim, konuyu özetlediği son paragraf nedeniyle buraya alacağımız kısmı gereksiz görmüş olmalıdır:

“Bu davranışı ona Roma ordusunun yozlaştırıcısı diyen Fabius Maximus tarafından Senato’da yüzüne vurulmuştur. Ve Locrensi kenti de Scipion’un küçük rütbeli bir komutanı tarafından yağmalandığında bunun ne öcü alındı ne de suçlu cezalandırıldı. Tüm bunlar Scipion’un aşırı gevşek tabiatından ileri

Hülâsa-i kelâm nâsın meyl ü mahabbet etmeleri îrâdetlerine mevkûf olub lâkin havf u hirâs eylemeleri hâkimin yed-i kudretinde olmağla âkil olan hâkim nâsın fi'l-hakîka dostluklarında metanetleri olmadığından mahabbetlerine asla i'timad etmeyüb istihkâmı için münasib gördüğü vechler ile menfûru'l-kulûb ve mekruh olmayacak rütbelerde mahkûmlarının kulûbuna îrâs-ı havf u mehâbet ve ilkâ-yı bîm u hiras u haşyet etmeğe sa'y u ihtimâm etmek iktiza eder.

Cevab-ı Mümeyyiz:

Katl u siyaset ve afv u merhamet fâil-i muhtar olan hâkimlerin [136] emr ü fermanlarına vâbeste olub ahd-i himayelerine tefvîz ve sipariş olunan mahkûmların ömr ü hayatları bir vedî'a-i girân-baha olduğuna binaen⁴²⁴ salih ve âkil olan hâkimler katli-nüfus ile hükm etmeğe malik oldukları kuvvet u kudreti âhar mütehammil oldukları cemî' umûr-ı sakîleden gîrânter addedüb sâir nâsın dahi kendü gibi âdem olduklarını ve mecmû'u mezâlîm ve ta'addiyâtın 'ivaz u mükâfâtı mümkün olub lâkin bilâ-teharri acele ile hükm olunan katl u ihlâk ilac u tedbîr kabul eylemediğini ilme'l-yakîn bilmeleriyle sefk-i dimâ ve ihlâk ve ifnâdan gâyetü'l-gâye ihtiraz ve ittika edüb fart-ı mülâyemetten nâşi müfsidân-ı mel'anet ve fesâd-endişân fürce bulub ba'dehu te'dîb u siyaset ve nizam-ı memleket zımnında 'ukûbât-ı şedîde icrasına bi'z-zarure muhtaç olmamak mülâhazasıyla mecburen ma'a'l-kerâhe ahyânen ba'zı vâcibü'l-katllerin i'damına rıza-dâde olurlar. Azâ-yı vücudundan bir 'uzvu maraz-ı âkileye mübtelâ olub

geliyordu; öyle ki Senato'da onu haklı göstermek isteyen bir senatör, onun, başkalarının hatalarını cezalandırmak yerine kendisi hata işlememeyi daha iyi bilen insanlardan olduğunu söylemişti. Komutanlıkta kalsa ve aynı tavrını sürdürseydi uzun vadede bu Scipionün ün ve şanını lekelerdi. Ama Senato'nun denetimi altında yaşadığı için bu tehlikeli meziyeti ona zarar vermek şöyle dursun şanını büsbütün arttırdı"; Güvenç, a.g.e., s. 107-108.

⁴²⁴ Bu bölümün ilk paragrafında da mütercim, metnin devamı olan iki paragrafı özetleyerek nakletmiştir. Anti Machiavelli'de bu paragrafın devamında yeralan kısmı buraya alıyoruz:

"Müstebitler insanların hayatını hiçe sayarlar. Talihin onları çıkardığı makam, yabancıları oldukları felaketlere acımalarını önler; miyop insanlar gibidirler; iki adım ötesini görmezler; yalnız kendilerini görür, geri kalan insanları fark etmezler; kendi emirleriyle yapılan zulmü, gözlerinden uzakta yaptıkları gaddarlığı ve bir mutsuzun ölmeden önce ve ölürken çektiklerini görselelerdi, belki yürekleri insaniyeti biteviye inkar edecek kadar katı olmaz, acıma duymıyacak kadar sapık bir serin kanlılık gösteremezlerdi.

"İyi hükümdarlar tebealarının hayatı üzerinde sahip oldukları bu sınırsız kudrete görevlerinin en ağır yükü gözü ile bakarlar. Haklarında hüküm verecekleri insanların kendileri gibi birer insan olduklarını bilirler. Kabahatların, haksızlıkların, zararların bu dünyada onarılabileceğini, ama acele bir ölüm kararının onarılamayacak bir kötülük olduğunu bilirler; yumuşak davrandıkları takdirde daha kötü olacağını kestirdikleri zaman ancak sertliğe başvururlar"; Hatay, a.g.e., s. 173.

a‘zâ-yı sâlime-i bâkıyyesini sıyânet ve muhafaza içün bi‘z-zarure uzv-ı müteşennici kat‘ etmeğe azîmet eden şahs gibi.

Amma musannif kemâl-i habâsetinden nâşi bu gûne umûr-ı azîme ve mühimmeyi cüziyyât makûlesinden addederek e‘azz u eşref-i umûr olan ömr-i insana deyyâr itibar etmeyüb ancak matmah-ı nazarı olan maslahat ve menfaat-i hâssıyyeti cemî‘ fezâile takdim etmekle ru‘ûnet u huşûneti âtıfet u merhametten ziyade tercih u tasvib ve ale‘l-husûs müceddeden taht-ı hükûmete su‘ûd eden hâkimleri metanet ve istihkâmlarıçün [137] bî-rahm u bî-emân olmağa tergîb eder.

Lâkin ma‘lûm ola ki cümle tedbîr u nasihati hilâf-ı kaide-i insaniyyet olup muktezâsınca hareket eden hâkim be-herhal bir cellad-ı zalim olmak iktiza eder. Ve Musannif-i mesfûrun te‘yid-i kelâm zımnında alâ tarîki’t-temsîl ikide bir de îrâd eylediği Çasar Borçiya [Sezar Borgia] nâm kimesne fusûl-i sâbıkada tafsîl olunduğu vech üze bir zalim u gaddar ve bed-nâm u cebbar olmağla zâtında isbat-ı müdde‘âya delil-i kâfi olmayub⁴²⁵ Vergilius nâm şairi işhâd etmesi bî-mahall olduğu şair-i mezkûrün ebyâtını mütalaa ve siyâk u sibâkını mülâhaza edenlere ma‘lûm u âşikârdır⁴²⁶.

Ve bundan mâ‘adâ fart-ı ru‘ûnet u huşûnet vesile-i zabt u rabt-ı asker ve mûcib-i galebe vü zafer olduğunu isbat içün [H]anibal nâm serdar mücerred ru‘ûnet u huşûneti sebebiyle zabt-ı asâkire kâdir olup Sipiyan [Scipion] nâm diğerk serdar rıfk u mülâyemetinden nâşi askerinin idaresine muvaffak olamadı. Ve bu Musannifin tahrir

⁴²⁵ Bu cümleinin devamında “tıpkı faziletin yolunu göstermek gerektiğinde Fénelon’a Telamchus’un model olması gibi” cümlesi vardır. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 174.

⁴²⁶ Mütercim aşağıda zikri geçen isimlerin kaydını gereksiz görmektedir. Tercüme edilmeyen kısım aşağıdaki gibidir:

“Machiavel, Vergilius’un Didon’un ağzından söylediği birkaç mısraı da anıyor; ama bu anma tamamıyla yersizdir, çünkü Vergilius, Didon’u Voltaire’in Oidipus’unda Jacastes’i konuşturduğu gibi konuşturur. Şair kişilerine karakterlerine uygun bir dil kullanır. Şu halde politika üzerine yazılmış bir eserde, Didon’un ya da Jocastes’in otoritesinden yararlanmamak gerekir; örnek olarak büyük adamları ve faziletli adamları öne sürülmelidir.

“Yazara bir kelimeyle karşılık vermek için, bir düşünceyi söylemek yeter bana, o da şu: suçlar arasında öylesine uğursuz bir bağlantı bulunur ki baştan bir iki suç işlenildi mi, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak birbirini kovalarlar. Nitekim, zorbalıkla ele geçirmek sürgünü, şiddeti, el koymaları ve öldürmeyi sürükler peşinden. Tutunmak için suç işlemenin şart olacağını bile bile hükümdar olmayı istemekte ürkünç bir hainlik, tiksine bir ihtiras var mıdır, yok mudur, sorarım size. Dünyada bir insanı zorbalığa karşı koyan günahsızları yok etmeye karaar verdirebilecek hangi özel çıkar vardır, ve kana bulanmış bir tacın ne çekiciliği olabilir? Bu düşüncelerin Machiavel üzerinde pek etkisi olmayabilir, ama ben evrenin onun kadar bozulmuş olmadığına eminim.”; Hatay, a.g.e., s. 174.

eylediği kelâm-ı mahz dekk ü hileden ibaret olup lüzûm-ı ru‘ûnet u huşûneti isbat etmez. Zira mezbûr Sipiyan [Scipion] cemî‘ serdarân-ı namdârândan dûn olmağla asâkiri idare edemediği yalnız rıfk u mülâyemetinden neş’et etmeyüb belki tedâbîr-i askeriyyede zuhur eden gaflet u cehaletinden lâzım geldi. Ve eğerçi tavâif-i askeriyye ecnâs-ı muhtelifeden ve ekseriya fâsık ve müfsid ve ehl-i hevâ vü mu‘annid kimesnelerden müretteb olup cümlesi hayvanât misillü olmağla derûnlarında havf u te’dîb ve siyaset cây-gîr olmadığı surette zabt u rabtları müte‘azzir olduğu inkâr olunmaz.

[138] Lâkin muktezâ-yı akl olan te’dîb ve siyaseti ve ru‘ûnet u huşûneti ber vech-i itidâl icrâ ve isti‘mâl edüb zaruret ve hâcet mess etmedikçe katl-i nüfusa cesaret ve mübaşeret etmemekdir. Üstad ve müdebbir reisler gibi ki gâyet-i şiddet-i hevâda cemî‘ tedâbîr ve sanayi‘ini icra edüb kâr-ger olmazsa âkıbetü’l-emr muhatara-i garkdan necât u selâmet bulmak için bi’z-zarure sefinenin iplerini ve direklerini kat’ eylemeğe azîmet eder. İmdi bir hâkim ahyânen muktezâ-yı vakt u hâle göre icrâ-yı ru‘ûnet u huşûnet ederse de yine gadr u zulmden mücânebet ve hîn-i muharebe ve mukatelede asker meyânında mahûf olmadan mübâ‘âdet edüb be-herhal halkın makbul u merğûbu olmak evlâ vü enfa’dır.

Pes Musannif der ki nâsın ekseri küfrân-ı nimet ve televvün u mel‘anet üzre mecbûl olup meyl ü mahabbet etmeleri îrâdetlerine merbut lâkin havf u hirâsları hâkimin yed-i kudretine menût olmağla âkil olan hâkim nâsın her emrde bi’t-tab‘ metanetleri olmadığından meveddet u mahabbetlerine asla i‘timâd etmeyüb kendü istihkâmiçün münasib gördüğü vechler ile mahkûmları kulûbuna idhâl-i havf u haşyet ve ilkâ-yı ru‘b u heybet etmek iktizâ eder. Fi-nefsi’l-emr nâs beyninde nânkör ve münkir-i ni‘met ve habîs u bî-metanet nice kimesneler bulunduğundan mâ‘adâ nizam-ı mülk zımnında ahyânen icrâ-yı ru‘ûnet u huşûnet ve tahvîf u tehdid u siyaset dahi lâzım olup lâkin daima tahvîf u tehdid üzre olan hâkim menfûru’l-kulûb olduğundan başka mahkûmları havf u haşyete itiyad etmeleriyle hîn-i hâcette ef‘âl-i şecî‘âne ve harekât-ı dilîrâneye kâdir olamazlar. Amma ahlâk-ı hamîde ve rıfk u mülâyemet-pesendîdesi [139] sebebiyle makbul ve merğûb-ı enâm olan hâkimlerin kulûb-ı nâsı celb ü cezb ile hükümetlerinde metin ve müstekarr ve nice âsâr-ı celileye ber-vech-i memdûhiyyet

muktedir oldukları kütüb-i tevârihde mestûr u müdevven ve temsilâtıyla müdellel u müberhendir.

Netice-i kelâm bî-rahm u bî-emân olan hâkim-i müşfik ve halîmden ziyade varta-i dekk ü hile ve çâh-ı ihânet ve hıyanete üftâde olmak muhtemeldir. Zira mahkûmlar mezâlim ve ta‘addiyâta sabr u tahammül edemediklerinden mâ‘adâ lâ-yenkati‘ havf u hirâs etmeden dahi bî-zâr olurlar. Binaenaleyh nizam ve rahat-ı âlemiyân içün matlûb ve lâzım olan hâkimler sâlih ve nik-tab‘ olub şefkat u merhamet ve rıfk u mülâyemeti ber-vech-i itidal muktezâ-yı vakt u hâle göre icra ve isti‘mâl ederler. Şöyle ki şefkat u mülâyemetleri za‘af u aczlerine haml olunmayub belki hîsâl-i hamîde ve mekremetlerine haml oluna.

FASL-I SÂBÎ‘-İ AŞER: HAKİMLERİN SIDK-I KELÂMLARI

BEYANINDADIR

Bir hâkimin incâz-ı va‘d ve îfâ-yı ahd ederek cemî‘ harekâtında sıdk u hulûsu iltizâm etmesi ma‘lûm-ı enâm olduğu vech üzre herne kadar memdûh-ı hâss u âm ise lâkin fî eyyyâmina hâzâ bî-vefa olan hâkimler mekr u tezvîr ve gabn u tağrir irtikâbıyla nice umûr-ı muazzamanın tanzimine ve âsâr-ı celilenin icra ve te‘minine kudret-yâb olub dürüst-peymân ve sadıku’l-kelim olanlar âkıbetü’l-emr nâdim u peşîmân ve neticeleri dahi hüsrân u hızlân olduğu bi’t-tecrûbe zâhir u ıyândır.

Ma‘lûm ola ki harb ü kıtâle iki vech ile mübâşeret olunur; ya vücûb-ı aklî ve kavâ‘id-i şer‘î iktizâsınca veyahud fuzûlî mücerred kuvvet u kudret muktezâsınca. Ve eğerçi bu iki vechlerin biri insana ve âharı hayvana mahsûsdur, lâkin ekseriya hâkimlere yalnız vech-i evvel kifâyet etmemekle vech-i sâni olan hayvânâtı dahi vakt ü hâle göre icraya müsta‘idd olmak [140] lâzım ve lâ-büddür. Ba‘zı müverrihîn hâkimlerin muhafaza-i memleket için kâh tabi‘at-ı insaniyye ve kâh tabiat-ı hayvaniyye ile tabiatlanmağa muhtaç olduklarını işrâb kasdıyla meşhûr u nâmdâr hâkimlerin ve ale’l-husûs kuvvet u şeca‘atte müşârün bi’l-benân olan Aşıl [Akhilleus] nâm hâkimin muallim ve mürebbileri nısfı insan ve nısfı hayvan Kentavereş [Şiron] lakabıyla mülakkab bir mahluk-ı mürekkeb idi deyü nakl u rivayet ederler.

İmdi bir hâkim selamet u istihkâmı için tabâyi‘-i hayvaniyyeden dahi behre-dâr olmağa mecbur olub şîrler kuvvet ve heybetlerinden nâşi mazarrat gerek hûn-hôrdan me‘mûn ve rûbahlar hile ve ferâsetleri sebebiyle dâm şikâra giriftâr olmadan masûn olmağa hâkim-i müdebbir dahi hem şîr ve hem rûbah olmak iktiza eder ki bu takribiyle gerek düşmanân gerek nihâdânı te’dîb u ihlâk ile tahvîf u tehdid ve gerek nihâdânı te’dîb u ihlâk ile tard u tebîd etmeğe kâdir ola. Zira yalnız seb‘iyyet ile dâm-ı hiyel ü tezvîrât-ı sükkârândan emin olamaz.

Binaenaleyh âkil olan kimesne kelâmında sadık olub mutazarrır olmakdan ise nakz-ı ahd ve hulf-i va‘d etmek ercah u evlâdır. Bâhusûs ki ekseriya nâsın kizb ü dürûğuyla istînâsı olmağa hâkim dahi kelâmını icraya mecbur olmayub incâz-ı va‘dde ısrar ederse ekser muhatarât-ı azîmeye düçâr olur. Amma bilâ-sebeb nakz-i ahd ve hulf-ı

va‘d ve irtikâb-ı kizb etmek münasib değildir denirse cevap olunur ki tekmîl-i maslahat ve kesb-i menfaat zımında kavî-i mîsakdan ‘udûl u nükûl etmek murad olundukda birer illet ve bahâne bulmak emr-i sehldir. [141] Ve hâkimlerin dahi bî-vefâ olduklarından nâşi nice nice ahdlere ve va‘adlere vefa etmedikleri bi’t-tecrûbe ma‘lûmdur.

El-hâsıl herkim rûbah misillü hareket ettiyse ekseriya cümleden ziyade dil-hâh üzre icrâ-yı meram eylediği dürlü dürlü temsiller ile isbat olunmak mümkündür. Lâkin mekr u hilesine revac vermek için elbette riyaen suret-i salâhda olmak iktiza eder ki bu takribiyle sade-dil olan halkı defa‘ât ile aldatmak mümkün ola. Ve cemî‘ temsillerden ziyade îrâda şâyeste olan Rim Papa’larından Altıncı Aleksi [Alexandre] nâm papadır ki mekr ü hile ve kizb ü dürûğda ferîdü’l-asr ve şedîd u ekîd yeminler ile akd u te’kid eylediği ‘uhûd ve mevâ‘ide gûnâgûn bahâne ile nakz u fesh etmekde vâhidü’d-dehr olmağla halkı her maddede ber vefk-i meram iskât u ilzam ve dekk ü desise ve kizb ü dürûğunu be-herhal setr etmeğe ihtimam eder idi.

Pes bir hâkime cemî‘ hîsâl-i hamîde ile muttasıf olmak lâzım olmadığından mâ‘adâ bazen zararlı ve muhataralı olur. İmdi faideli olan hiçbirini iltizam etmeksizin güya mecmû‘unu iltizâm etmiş gibi halka suret-i hakdan gösteriş ve zahiren riya etmektir. Meselâ izhâr-ı şefkat u merhamet ve diyanet u istikamet edüb bâtında evsâf-ı mezbûrenin birini iltizâm etmemek iktiza eder ki vakt ü hâle göre aksini dahi icraya kâdir ola. Ale’l-husûs taht-ı hükümete müceddeden su‘ûd edenler nâs beyninde memdûha olan hîsâl-i mezbûreye bir vechile riayet edemez. Zira mezbûr hâkim tanzîm-i mesâlih-i hükümet-i cedide için sıdk [142] u hakkaniyet ve diyanet u adalet muhalif harekâta mecbur olub hayrdan bi’l-küllîye müba‘âdet etmeksizin hîn-i hâcette icrâ-yı şerden ihtirâz u mücânebet etmemek ve kuvvet u za‘f-ı tâlî‘ine göre hareket etmek muktezâ-yı akl-ı selimdir.

Hülâsa-i kelâm bir hâkim hîn-i müsâhabet u mükâlemeye bâlâda ta‘dâd olunan hîsâl-i hamîde ve fezâilden hâric bir harf telaffuz ve tekellüm etmemeğe sarf-ı zihn etmek lâzımdır. Şöyle ki hâzır olanlar ve dinleyenler mezbûr hâkimi ayn-ı hulûs u diyanet zannedeler. Zira gürûh-ı nâs ekser zâhire nazar edüb suretâ gördükleri evzâ‘ u harekâta bilâ-temyiz i‘timad etmeleriyle hâkimin suret-i zâhiresine nazar etmekle iktifa

edüb mâ-fi'z-zamîrine vâkîf olmakda ısrar etmezler. Ve ba'zı müdekkik kimesneler hakikat-i hâle vâkîf dahi olsalar ekser ekalle galib olmağla i'tibar u memdûhiyetine zarar u noksan terettüb etmez. Ve fâ'il-i muhtar olub zîr-i zabîta-i kavâ'id u şerî'at olmayan hâkimlerin a'mâl ve harekâtlarının lutf u kubhları neticelerinden ma'lûm olageldiğinden bir hâkimin nizam-ı hükümet ve zabt u rabt u sıyânet-i memleket için isti'mâl eylediği vücûh-ı vesâit gerek hayr ve gerek şer madem ki mûcib-i menfaat ola; inde'l-ukalâ şâyette-i medh ü sena olduğu şekk ü şüpheden muarradır. Ve hâlâ bu vaktimizde olan hâkimlerden mechûlû'l-ism bir hâkim eğerçi suretâ salah-ı hal ve hulûs-ı bâl ile âleme pend ü nush eder lâkin fi'l-hakika fezâil-i mezbûreye riayet edüb mûcebiyle amel u hareket edeydi lâ-cerem bî-nâm u şân ve mahv u perişân olurdu.

Cevab-ı Mümeyyiz⁴²⁷:

[143] Muallim-i gadr u fesâd olan Musannifin hâkimler dekk ü hile ve riya ile daima âlemi tağlît u iğfâl etmek mümkündür deyü tahrîre cesaret eylediği kelâm-ı ifsâd-âmiz ve idlâl-engîzini redd ü men'e mübaşeret etmek iktiza eder.

İmdi ma'lûm ola ki nev'-i insan bir hayvan-ı mütecessis ve ahvâl-i âlemi tefakkud u istiksa ve vâkîf olduğu umûr-ı havâdisi i'lân u ifşâyâ bi't-tab' mâil olub vazifeleri değil iken tecessüs-i tabi'leri muktezâsınca birbirlerinin harekât u sekenâtını tefakkud u tecessüsde dakîka fevt etmedikden sonra hâkimlerinin hakikat-i hâlini ve keyfiyet-i amâl u ef'âlini kemâl-i teharri ile tecessüse ne derecelerde dikkat eyledikleri beyandan müstağnidir. Binaenaleyh hâkim olanlar cümleden ziyade tecessüs-i nâsa mevzû' olub gürûh-ı müneccimîn dûrbîn ve usturlablar ve envâ'-ı âlât-ı nücûmiyye ve rasadiyyeler ile kevâkib-i seyyâre ve sevâbiti tecessüs eyledikleri misillü sâir nâs dahi

⁴²⁷ Bu bölümün ilk paragrafı da mütercim tarafından metin dışında bırakılmıştır. Söz konusu kısmı aşağıya alıyoruz: “Temelinden kötü olan bir şeyin hep öyle kalması tabiat gereğidir. Ciceron’lar, Demosthenos’lar bu noktada dünyayı kandırmak için sanatlarının doruğuna da çıksalar, boşuna olurdu: iyi söz söyleme vergileri övülür, ama bunu acınacak şekilde kötüye kullanmaları yerilirdi. Bir hatibin amacı günahsız müstebide veya ona kara çalana karşı tutmak; insanlara bir ötekine tercih edilecek bir karar aldırabilecektenleri ortaya koymak; faziletteki yüceliği ve güzelliği kusurdaki iğrenç ve çirkinlikle birlikte göstermek olmalıdır; ama bunun tersi bir yolu göttükleri zaman, hatiplerden tiksintiyle yüz çevirmek gerekir.

“İnsanların en kötüsü, en alçağı olan Machiavel, suça itibar kazandırmak için, bu bölümde kudurganlığının ona esinlediği bütün delilleri kullanıyor; yalnız bu rezilce işte o kada sık tökezliyor ve düşüyor ki yapacağım tek şey onun bu düşüşlerini belirtmek olacak. Bu bölümde raslanan karışıklık ve yanlış düşünceler sayısızdır; bu, belki de bütün eserde kötülüğün ve zaafın bir arada en fazla bulunduğu bölümdür. Onda ahlâk ne kadar düşükse, mantık da o kadar bozuktur”; Hatay, a.g.e., s. 177.

hâkimlerinin evzâ‘ u etvârlarını tecessüs ve tefahhusa meşgul olurlar. Şöyle ki zikr olunan hâkimlerin ednâ bir vaz‘ u hareketlerinden tefâsîl-i ahvallerine vukûf-ı tâm tahsil ederler.

El-hâsıl kamer-i münîr vechinde olan kelef u lekesini setr edemediği gibi hâkim dahi ‘uyûb u nekâyısını ketm ü ihfâ edemez. Ve herne kadar bir müddet perde-i hile vü riya ile zişt-i ef‘âlini setr ile nâsı tağlît u iğfâl edebilürse dahi lâkin âkıbetü’l-emr keşf-i nikâb ve ayb u noksanını işrâb etmemek mümkün değildir. Pes ‘avâm-ı nâs bir hâkimin ef‘âlini akvâline tatbîk edüb birbirlerine muhalefet ve adem-i mutabakatlarını idrak eylediklerinde ba‘de’t-tecrübe tekrar [144] kelâm-ı dürûğ-âmizine aldanmak emr-i muhâl olmağla riya vü hüd‘ası ve kizb ü hilesi abes ve bilâ-fâide ve mûcib-i mazarrat ve medhûliyyet-i kesîredir.

İmdi bir kimesne beyne’n-nâs herne haslet ile şöhet-yâb olmak murad ederse ol-hasliyeti fî-nefsi’l-emr istishâb etmek iktizâ eder. Ve illa derûnunda muzmer olan ahlâk u hısâli ketm ü ihfâ ve nâsı dekk ü riya ile müddet-i vâfire tağlît u iğfâl edüb netice-i kâr hakikat-i hâli ayân ve âşikâr olmamak hâric-i dâire-i imkândır. Ve Avrupa krallarından İkinci Filibos [Philippe] nâm kimesne ve İngiltere krallığını fuzûlî zabt eden⁴²⁸ Gromol [Cromwell] nâm kimesne herne kadar mekr ü riyelerini ihfâ etmeğe ihtimam ettiler ise yine nîk-nâmlığa mazhar olamayub beyne’n-nâs mezmûm u medhûl idiler.

Ve bundan mâ‘dâ hâkimlerin dekk ü riya muhtaç olduklarını isbat zımnında Musannifin îrâd eylediği delâil ve berâhîn gâyetü’l-gâye za‘îfe ve dûradûr olub Kentevres’in hikâye-i kâzibesi sahiha dahi farz olunursa yine bu makamda delil olamaz. Zira mesfûr Kentovres’in nısf-ı vücudu insan ve nısf-ı âharı hayvan olması hâkimlerin mekkâr u fettân ve vahşi vü bî-emân olmalarını iktiza etmez.

Lâkin ifsâd u idlâle [re]vac vermek arzusu olan müfsid delâil-i kaviyye tedarükünde âciz olduğundan bu misillü berâhîn-i za‘îfeye bi’z-zarure ilticâ eder. Pes Musannif-i mezbûrun tertib-i kıyas-ı müntic edüb hâkimlere ahlâk-ı şîr u rubâh ile mütehallik olmak iktiza etmekle ‘uhûd u eymân ve kavl u peymâna riâyet etmeğe

⁴²⁸ “Sixte-Quint” atlanmıştır.

mecbur değillerdir. Ve bu tahrîr eylediği kelâm ve siyaseti gayr-ı sahih ve bâtil ve suğarâ [145] ve küberâ-yı müslimeden ârî ve âtil ve neticesi dahi kâzibe ve kavâ'id-i akliye ve mantıkıyyeden hârice olub sahih u vâki' ve sâlim u nâfi' olan kelâm budur ki bu âlem-i kevn ü fesâd mîsâl-i lu'bet-gâh olub ve lu'bet-bâzân olan âdemiyânın ba'zısı sâlih ve dürüst-peymân ve ba'zısı müfsid ve fettân olmağla hâkim dahi bu lubet-gâh-ı âlemde mücerred mağbûn ve mahdû' olmamak için fûnûn-ı dekk ü hileyi tahsile dikkat amma kizb ü hile ile ferd-i vâhidi iğfâl u tağlîtden mücânebet etmek lâzımdır.

Ve yine Musannifin "cemî' nâs kizb ü hıyânet ile mecbûl olduklarından nâşi hâkimler dahi sözlerinde sadık olmamak iktizâ eder" ve ba'dehu tekrar bu kelâmın zeylinde "a'vâm-ı nâs sahîfü'l-akl ve sâde-diller olmağla kezzâb ve şerîr olanlar dâimen kizb ü şerlerine revâc verebilirler" deyü tahrîr eyledikleri kelâmlardır. Birbirine muhâlefet ve tenâkuz vardır zira bu iki hasletin ictimâ'ı ve bir kimesnenin hem habîs ve hem sâde-dil olması muhâldir. Ve dahi cemî' nâsın kizb ü habâset ile mecbûl oldukları mahz-ı iftira ve kizb-i sarih olub belki ba'zısı salih ve ba'zısı habîs ve ekseri ne salih ve ne habîsdir. Lâkin Musannif cümle âlemi müfsid ve habîs farz etmede hakkı vardır. Zira böyle olmadığı takdirde cemî' tedbîrleri bâtil olmak iktiza eder.

Amma biz dahi Musannifin kelâmı üzre fi'l-vâki' cemî' nâsı habîs ve şakî farzederek yine onlara taklid eylememiz dâire-i akldan dûrdur. Meselâ Karlos nâm kimesne zalim u gaddar ve katil u hunhôr olmağla benim dahi onun ef'âl-i kabîhasına taklid eylemem lâzım gelmeyüb belki [146] mezbûr Karlos te'dîb u cezası tertib olunmağa müstahak bir şahs-ı mezmûm u menhûsdur deyü cezm ederim. Ma'ahâzâ kemâl-i akl u fazl ile şöhret-yâb olan Karlos nâm kraldan nakl olunmuştur ki âlemde fazilet u âr ve 'azv u kâr ma'dûm olursa eserleri hâkimlerde bulunmak iktiza eder.

Pes Musannif zu'm-ı fâsidince zikr ettiği kabâyih u şenâyi'in lüzumunu isbat eyledikten sonra icralarında olan suhûleti dahi inhâ ve imâ deyü takribiyle şâkirdlerini iğvâ zımnında bast-ı kelâm edüb der ki; sahib-i rüşd olan riyâ-kârân ve mekkârân herhal akvâl-i kâzibelerine firifte olur nice sade-dil kimesneleri bulabilirler. İmdi bir âdem sahib-i rüşd ü kiyâset olub hemcivârı ahmak u gabî olmağla ânı dâm-ı mekr u hileye düşürürse güya ma'zûrlardandır demek ister. Lâkin hakikat-i hal böyle olmayub

Musannifin bu misillü hayâlât-ı bâtila ve nesâyih-i mudıllesine itibar edenlerin nice muhâtarât-ı azîmeye giriftâr ve âkıbetü'l-emr perişan u tarumâr olacağı âşikârdır.

Bundan ma'adâ kabâyih u şenâyî' ta'lîm ile iktifa etmeyüb kizb ü riyayı mübalağa medh ederek daima isbat-ı müdde'â için alâ-tarîki't-temsîl zikr eylediği Çasar Borçiya nâm habîs ancak kizb ü riya ve habâseti sebebiyle mahv u muzmahil olduğundan nâşi bu defa ânı işhâda cesaret edemeyüb belki ekzebü'l-kâzibîn ve ekferü'l-kâfirîn olan Aleksan nâm papayı temsile ihtiyâr edüb der ki mesfûr Aleksan gâyetü'l-gâye kâzib ve bî-vefa iken [147] mücerred rüşd ü kizb ü riya sahibi olmağla halkın hamâkat u gabâvetinden nâşi dekk ü desise ve mekr ü hilesini ihfâ ve cemî' metâlib u makâsıdını icra eder idi. Amma ma'lûm ola ki mezkûr papanın makâsıd u metâlibini ba'zan icrâ eylediği halkın hamâkat u gabâvetinden olmayub belki rûzigârın ba'zı vukû'at ve zuhûrâtta iktiza etmiştir. Bâhusûs ol-esnada Françe ve İspanya krallarının hırs u tam'a ve birbirlerine olan hasedlerinden nâşi eyledikleri münâza'a vü mücadeleleri ve İtalya hânedanlarının nefsanîyetlerinden nâşi birbirlerine olan buğz u 'adavetleri ve On ikinci Louise nâm kralın za'f u 'illeti mesfûr papanın fırsat bulub bermurad ve kâm-yâb olmasına 'illet-i müstakile olmuştur. Ve umûr-ı hâriciyede kizb ü riyâ vü hile derece-i ifrâta resîde oldukda mûcib-i mazarrat ve ayn-ı ayb ü kabahat olur. Hatta menkûldür ki Kardinal Mazarin nâm kimesne umûr-ı hariciyede ve akl u tedbîrde meşhûr-ı enâm iken vefret-i dekk ü hile ve riya ve hud'a kendüye ayb verüb medhûl u mezmûm-ı hâss u 'âm olmuş idi.

Pes şart-ı edeb ü fazilete ve memdûhiyyet u mezmûmiyyete ri'âyet etmekden kat'a'n-nazar mücerred hâkimlerin mesâlih u umûrlarına nâfi'a olan harekâta nazar olunduğu takdirde yine hükm ederim ki kizb ü hile vü riya ve hud'anın bir türlü lutf u menfaati olmayub belki kubh u mazarratı kesîredir. Zira bir kerre kizb ü hileleri nümâyân oldukda tekrar mahkûmlarını tağlît u iğfâl edemediklerinden mâ'dâ sâir hâkimler indinde dahi itibardan sâkıt olurlar. Ale'l-husûs bir hâkim [148] lede'l-iktiza ef'âl ü harekâtının sebeblerini beyan zımnında etraf u eknâfa beyannameler tahrir ve irsâl edüb ba'dehu der-akab mezâmîn-i münderecenin hilâfiyla amel eylediği surette müddet-i kalîlede kizbi âşikâr ve mekkâr u hilekâr olduğu alenen zâhir u bedidâr olmağla bir dahi ferd-i vâhid kavl ü va'dine i'timad u itibar etmez. Ve eğerçi hâkim

olanların li-maslahatin nakz-i mu‘ahede ve fesh-i müsâlaha etmeğe mecbur oldukları inkâr olunmaz. Lâkin böyle bir zaruret mess eylediği vakitlerde yine hâkim-i mezbûr azîmetinden evvel müttefik ve müttehidlerini ikâz ve ihbâr etmek iktiza eder. Şart-ı in ki re‘âyasının emniyet ve selâmeti veyahud âhâr bir maslahat-ı azîmenin temşiyeti için mecbur olmadıkça hulf-ı va‘d ve nakz-i ahdden be-gâyet ihtirâz u mücânebet eyleye.

Netice-i kelâm Musannif der ki; ilhâd-ı âyin ve bî-din olan hâkim küfr ü ilhâdını zühd ü riya ile setr ü ihfâ edüb suretâ izhâr-ı diyanet ederse mahkûmları mezbûra meyl ü mahabbet edüb âhâr mezâlim ve ta‘addiyâtı için eshel vech üzre isyân-ı muhalefet etmezler. Lâkin bu bir re’y-i sakîm ve fikr-i gayr-ı müstakîmdir. Zira ilhâd u küfr misillü günah-ı hâtîat-ı akliye u sakatât-ı fikriyyeden olub ef‘âl-i cabbârâne ve gaddarâne ile hiçbir kimesneyi ta‘cîz ve tekdîr etmediği surette zarar u ziyânı yalnız sahibine münhasırdır. Halbuki zulm ü gadr âleme muzırrdır. Binaenaleyh mahkûmîn indinde bir hâkim âdil ve munsıf olub hernekadar dininde zâ‘îf ise dahi mutaassıb u dindar ve zalim u gaddar olan hâkimden her vechile ercah u evlâdır.

[149] FASL-I SÂMİN-İ AŞER: HAKİMLERE NÂSIN NEFRET VE
ADEM-İ İTİBARINI İCÂB EDEN EF‘ÂLDEN İCTİNÂB ETMEK MUKTEZÎ
OLDUĞU BEYANINDADIR

Hâkimlere lâzım olan hîsâl u fezâilî başka başka tahrir ü beyan ettikten sonra el-hâletü hâzihi hâkimlere nefret ve adem-i itibar icâb edüb ictinâb u ihtirâzımı nâzım olan ef‘âl u harekâtı ihtisar tarîki üzre tamamen beyan u ıyân etmek münâsib göründü. İmdi ma‘lûm ola ki hâkimleri beyne’n-nâs menfûr eden gasb u gâret-i emvâl-i ra‘iyyet ve zabt u tasarruf-ı nisvân-ı ahâlî-i memleket olub hâkimler bu gûne harekâttan ihtirâz eyledikleri surette mahkûmlarını hoşnûd ve şükran ve sâ‘î-i bi’l-fesâd olan müfsidân ve ehl-i udvânı i‘dam u perîşan edüb bilâ-mâni‘ hükümetlerinde müstekarr olmak mümkündür.

Amma hâkimleri nâsın nazar u itibarından iskât eden tegayyür u televvün ve hiffet u tecennün ve adem-i cesaret u gayrettir ki bu misillü kabâyihden gâyetü’l-gâye ictinâb-birle sahib-mekin olub efâl u harekâtında azamet u şeca‘at ve şiddet u metanet izhâr etmek iktiza eder. Ve umûr-ı mülkiye ve mesâlih-i ra‘iyyetten bir maddeyi gereği gibi teccessüs u tefahhus ve kemâ-huve hakkahu tashih u teferrüs ettikten sonra eylediği hükm ü azm u cezmden bir vechile rücû‘ eylemediği halkın ma‘lûmu oldukda bir kimesne iğfal u tatlîle ve hilaf-ı inhâ ile hükm-i evvelini tahvîle cesaret edemeyüb bu vech üzre hareket eden hâkim nâs indinde mu‘teber olub halk dahi kendüden havf u haşyet üzre olurlar. Ve bundan ma‘adâ gerek ehl-i fesâd olanlar kolaylıkla aleyhine ittifak ve isyândan gerek düvel-i sâire hücum u istilâdan ihtirâz ederler ve ale’l-husûs hâkim-i mezbûrun hakkına mahkûmlarının [150] meyl ü mahabbetleri var ise emniyyet u metâneti kemâlde olur.

Zira her hâkimin havf u endişesi ya derûn-ı mülkden veyahud etraf ve düvel câniblerinden olub eğer etraf u cevânibden bir düşman kasd-ı hücum ederse mademki hâkim-i mezbûr bâlâda mestûr vech üzre hareket eyleye, müdafâa-i düşmana lâzım olan asâkir ve aveneyi peydâ edüb daima mukavemete kâdir olabilir. Ve eğer sükkân-ı memleketten ba‘zı habîs u müfsid olanlar sırren ittifak ve bi’l-hıyâne hal‘-i hâkim sevdasına zâhib olurlar ise hâkim inde’n-nâs menfûr-ı kulûb olmadığı surette fesâd u hıyanetin def‘ ü tedbîri mümkündür. Ve fi’l-hakîka hain düşmanların sû-i kasdlarından

emin olmadığıçün halk beyninde memdûh u mergûb olmakdan a‘lâ tedbîr olmaz⁴²⁹. Zira böyle hâkimin hal‘ ü i‘dâmına halkın rızası olmadığı hâin ve müfsidlerin dahi ma‘lûmları olmağla havf edüb sû-i kasd ve hıyanetten keff-i yed ederler. Ve bundan mâ‘adâ ashab-ı ağrâzdan bir kimesne bilâ mû‘în ve müttefik icrâ-yı mâ-fi’z-zamîr etmek mümkün olmayub bi’z-zarure mahrem eylediği kimesne dost-ı derûnu olub hâkimin hasm-ı cânı değil ise gerek muhatarât-ı melhûza ve muhtemeleden havfen ve ihtirâzen ve gerek lutf-ı hâzırı eltâf-ı meşkûke ve meçhûleye tercihen mahzar-ı bahş u inayet olmak ümidiyle beynlerinde olan sırr-ı mektûmu be-herhal hâkime ifşâ eder.

Binaenaleyh bu misillü ittifak u tasmîmlerin husûl-pezîr olduğu nâdirâtandır. Ve hâkim daima asker u kuvvet ve kavâ‘id u şerâit-i saltanat ile müeyyed olub kendüye sû-i kasd mülâhazasında olanlar ser-rişte dosta verdikde giriftar olduğu ‘ukûbât u te’dîbât havfıyla [151] cesaret edemez. Bâhusûs hâkim-i mesfûr memdûh ve mergûb olduğu halde bir ahad-i ömrüne sû-i kasd u hıyanet etmeğe mübâderet muhâldir. Zira mümkün olursa dahi cemî‘ mahkûmîn mezbûr-ı hâine husumet-i tamme ile husumet edüb be-herhal ahz-ı intikam ve cezasını tertibe ihtimam eylemeleriyle bir tarîkiyle onlardan necat bulmayacağı bi’t-tecrûbe ma‘lûmudur.

Ve bu kelâmımı teyid eder vukûât-ı keşîreden vaktimizde vâkıa-i sahihayı nakl etmek münâsib görünmekle ma‘lûm ola ki Canneshi hânedanı Bolonya hâkimi olan Anibal nam kimesneye hasm u rakîb olub bir takribiyle mezbûr Anibal’i katl u ihlâk etmekle hükümetinden hoşnûd olan mahkûmlar der‘-akab hücum edüb kâtilleri i‘dam ve te’dîb ve hânedanlarını külliye tahrîb eylediler. Ba‘dehu âharın hâkim nasb olunmasına razı olmayub maktulün sağır oğlu kebîr ve idare-i hükümete kâdir oluncaya dek yine ol-nesilden bir kimesneyi vekilü’d-devle ta‘yin ettiler.

Netice-i kelâm mahkûmlarının meyl ü mahabbetini cezb eden hâkim müfsidlerin sû-i kasd u ittifaklarından bir dürlü vesvese etmeyüb belki menfûru’l-kulûb olan hâkim be-herhal herkesden havf u endişe etmek iktizâ eder. Binaenaleyh müdebbirân ve ukâlâ cümleden akdem re‘âyayı terfih u hoş-hal ve ricâl u kibârı tatyîbe iştiğal edüb cümleyi me’yus etmemeğe sarf-ı vüs‘ ü kudret ederler.

⁴²⁹ Machiavel burada zalimliğiyle ünlü Ispartalı Nabîs (İ. Ö. 207-İ. Ö. 192) örneğini vermektedir. Bu örnek, metinde atlanmıştır. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 113.

Françe devleti ki rub‘-ı meskûnde vâki düvel ve hükûmât-ı memdûha ve muntazamalardan biridir. Anda krallarının istihkâm u metaneti ve ahâlisinin rahat u refahiyeti için vaz‘ u tayin olunan cemî‘ kavâ‘id u kavânînin a‘lâsı parlamento tabir olunur Divan’ın tertibidir. Zira bu parlamentonun mûcidi ve nâzımı ricâl u kibârın gurur [152] ve tama‘-ı hamlarını ve hareket-i fuzulânelerini ve sığâr-ı nâsın bi’t-tab‘ mezbûrlara olan husûmet u nefretlerini derk ve ricâl ü kibârı feda etmeksizin zabt u rabt tarîkini kâh te’dîb ve kâh sıyânet ve tatyîb etmek muktezâ-yı akl-ı selîm olduğunu fehm edüb kralları olan kimesne eğer ricâl ü kibârı sıyânet ederse sığâr-ı nâs dil-gîr ve eğer sığâr-ı nâsı himayet ederse ricâl ü kibâr münfa‘il olub kral-ı mesfûrun alâ kile’t-takdîreyn mübtelâ-yı nefret olacağını mülâhaza ile mezbûr parlamentoyu vaz‘ u tertib eyledi ki bu misillü umûr sığâr u kibârdan müntehab ba‘zı kimesnelerin marifetiyle tayin olunan kavâ‘id u kavânîn üzre rüyet olunmağla tarafeynden vezir-i vâhid kralına münfa‘il ve şikeste-hâtır olamaz. Ve bu tedbîrden münfeham olan budur ki hâkim-i âkil tavzî‘-i inayât ve teşrifâtı kendüye mahsûs edüb tertib-i ukûbât u te’dîbâtı ve mûcib-i nefret olan harekâtı âhara tahmîl etmek iktizâ eder.

Amma ba‘zı kimesneler tevcih-i kelâm edüb nice imparatorlar bâlâda bast u beyan olunan re’y ü tedbîrler üzre hareket etmiş iken kimi hayatını ve kimi hükümetini tazyî‘ eyledi deyü beni tekzîb etmek murad ederlerse mezbûrlara cevap vermek için imparatorların ve ez-cümle Marko [Markus Aurellus] ve oğlu Commode, Pertinas ve Julien, Sévér, ve Antonin ve oğlu Caracalla ve Macrin ve Héliogabale ve Alexandre ve Maksimin-i namân imparatorlarının hîsâl ve keyfiyât-ı ef‘âl u harekâtlarını tecessüs u tefahhus etmek lâzım olub cümleden akdem ma‘lûm ola ki ricâl ü kibârın harekât-ı bî-edebânesini men‘ etmek husûsunda sâir hâkimlerin giriftar oldukları usretlerden [153] mâdâ Roma İmparatorlarına tavâif-i askeriye hırs-ı tama‘ ve zulm ü ta‘addilerini def‘ etmek su‘ûbeti dahi var idi.

Binaenaleyh Roma İmparatorları âhar hâkimlerden ziyade muhâtârât-ı gûnâgûne mübtelâ idiler. Ve sâir sığâr-ı nâs âsûdegî vü refâhiyete ve emniyet ve rahata ve tavâif-i askeriye harb u kîtâle ve gasb u gârete mâil olub bu takdirce iki tarafın biri ekser sahib-i sükûnet ve nîk-hû ve taraf-ı âhar müteharrik ve hak-cû olmak iktizâ eder. İmdi beynlerinde tefâvüt-i azîme olduğundan nâşi hâkimleri ahad-ı tarafeyni tercih ve

hallerine göre iki tarafı ‘alâ mâ-yenbağî tatyîb etmek be-gâyet müşkil olmağla tarafeynin zabt u idaresine istidâd ve liyakati olmayan hâkimler mahv u muzmahill olurlar idi. Bu sebebdan hâkimlerin ekseri ale’l-husûs müceddeden taht-ı hükümete su‘ûd edenler bu ‘usret u su‘ûbeti idrak etmekle sığâr-ı nâsı fikr ü mülâhaza etmeyüb tavâif-i askeriye tarafına meyl ü rağbet ederler idi ki tamam bu bir emr-i zarurîdir.

Zira hâkimler cemî‘ nâs indinde makbul ve mergûb olmak mümkün olmamağla ekserinin meyl ü mahabbetlerini cezb etmeğe sa’y u ihtimam lâzımdır. Amma bu dahi ba‘zı sebeblerden nâşi asîr olduğu halde yine be-herhal taraf-ı akvâ olan tavâif-i askeriye intihâb ve infî‘al u nefretlerine bâdî olan harekâtta ictinâb etmek iktizâ eder. Ve müceddeden imparator olanlar istihkâm ve metanetleriçün vâfir i‘ânet u müzâherete muhtaç olmalarıyla tavâif-i askeriye sâir nâsdan ziyade izhâr-ı mahabbet u meveddet ve hatırlarına riâyet ederler idi. Ma‘a-hâzâ bu hareketin dahi mazarratı [154] muhtemel olub be-herhal müntefî‘ veyahud mütezarrır olmak hâkimlerin vech-i hüsn ü kubh-ı idarelerine mevkûfdur. Meselâ Pertinas ve Alexandre nam imparatorlar halîm u mu‘tedil ve müstakim ve âdil kimesneler iken hüsn-i idareye muvaffak olmamağla harab u müzmahil oldular. Ve Marko [Marcus Aurellus] nam imparator alâ tarîki’l-verase imparatorluğa nâil olub bu sebebdan gerek tavâif-i askeriye ve gerek sâir nâsın minnetlerinden âzâde ve zatında dahi sahib-i kemâl u fazilet olmağla bir rütbede âkılâne idare-i umûr u hükümet eylediği herkesin indinde makbul u mu‘teber ve memdûhiyet ile muammer oldu.

Lâkin bâlâda mestûr Pertinas’ın ibtidâ-yı hükümetinde fenâ-pezir olduğu tavâif-i askeriye Commode nam imparator-ı selefîn eyâmından berü ve kemâl-i ruhsat ile icrâ-yı merama mu‘tâd olub Pertinas’ın murad eylediği zabt u rabttan münfail ve dilgîr veyahud taht-ı hükümete su‘ûd etmesi hilaf-ı merzâları veyahud sinn ü sâli vâfir olmağla kendüden rû-gerdan ve müteneffir olduklarından neş’et etti. Ve bundan münfeham olan budur ki yalnız şerr ü kabahat değil ba‘zan hayr u melâhat dahi bâ’is-i nefret olur. Ve hâkim ba‘zı kerre metanet ve istikrariçün habîs ve bed-kirdâr olmağa mecbur olur. Zira li-maslahatin cezb ü tatyîbe muhtaç olduğu taraf habîs ve melânet-pîşe olursa bi’z-zarure onlara tebe‘iyyet etmek iktiza eder. Amma Alexandre nam imparator eğerçi envâ’-i fezâil v e hîsâl-i hamîde ile muttasıf olub müddet-i

imparatorluğu olan on iki senede bilâ-hükm-i şer‘î ferd-i vâhidi katl ü i‘dama tasaddî etmedi.

[155] Lâkin mâa-hâzâ idare-i hükümeti validesinin rey ü tedbîrine havale ve teslim eyledi deyü adem-i liyakat töhmetiyle taraf-ı asâkirden hal‘ ü i‘dam olundu. Ve bi‘l-akis Commode ve Sévére ve Caracalla ve Maximin nam imparatorlar zalim u gaddar olub tavâif-i askeriye tatyîb kasdıyla sâir nâsı vücûhile tahkir u takdir etmişler iken yine mecmû‘u mahv u muzmahil oldular. Sévére‘den mâ‘adâ gâyetü‘l-gâye müstâ‘id ve sahib-i liyakat olmağla vâsıl-ı selamet olabildi. Fi‘l-hakika mezkûr Sévére ahlâk-ı şîr u rûbâh ile pîrâste olub efâl-i âkılâne ve harekât-ı müdebbirânesi müceddeden hâkim olanlara ibret-nümâ ve medh ü taklide seza olduğundan nakl ü tafsile şâyestedir.

İmdi ma‘lûm ola ki mezbûr Sévére Bosna memleketinde olan asâkire serasker olub Julius nam Roma imparatorunun adem-i şeca‘at u liyakatini bilmekle güya mukaddema Pertinas nam imparatoru katledenlerden ahz-ı intikam etmek için kendü askerini Roma‘ya idhâle azîmet eyledi ve bu bahâne ile zamîrinde cây-gîr olan sevda-yı imparatorluğu izhâr etmeksizin kemâl-i sûratle rû-be-râh-ı azîmet olub tayy-ı menâzil ve kat‘-ı merâhil ederek Roma memleketine dahil olduğu gibi askeriyle ale‘l-gafle hücum u istilâ ve mesfûr Julius‘i katl ü infâ edüb tegallûben ve tasalluten der-akab kendüsini imparator nasb ettirdi. Lâkin imparatorluğun cemî‘ memâlikini bi‘l-istiklâl kabza-i tasarrufuna idhâl etmeğe Asya taraflarında Pescennius Niger nam ve Françe memleketinde Clodius Albinus nam kimesneler mâni‘ ve muarızı olub ikisiyle birden mukateleye mübaşeret ve müdafaalarına mukavemet emr-i müşkil ve hatar-nâk olduğunu [156] hiss u idrak eylemekle tarîk-i hile ve huda‘ya sülûk-birle ahad-ı hümayı tağlît ve iğfal ve âharını bi‘l-muharebe i‘dam u istîsâl etmeğe azîmet eyledi.

Binaenaleyh Françe‘de olan Albinus bir mektub-ı meveddet-üslub tahrir u irsâl edüb Roma ahâlisinden imparator nasb u intihab olduğunu i‘lân ve ânı dahi ahd ü peymân ile imparatorluğuna teşrîk edeceğini beyan ve bu takrifle mezbûr Albinus‘dan kesb-i itminân eyledikde cemî‘ asker u kuvveti ile Asya taraflarında olan Niger aleyhine hareket ve mansur ve muzaffer avdet ettikten sonra güya şeriki olan Albinus‘un hıyaneti

zuhur etti deyü te'dîb için Françe'ye varub mesfûru dahi i'dam u temdîr ve memâlikini zabt u teshîr eyledi.

İmdi bu cümleye dikkat olundukda mezkûr Sévére'in kuvvet ve şeca'at-i şîrî ve hile-i rûbâhîye göre gereği gibi taklid ederek makbul u muteber olduğu ma'lûm u âşikâr olub itibar u şöhret ve isti'dâd u liyakat-i mezalim ve ta'addiyâtın icâb eyledikleri nefret ve mezmûmiyete siper olduğunu fehm ile bir âdemin 'avâm-ı nâsdan iken ol-kadar memâliki ne vechile kabza-i tasarrufuna idhâl edebildiği istiğrâb olunmaz. Ve mezkûr Sévére'in oğlu Caracalla nam imparator hayli fezâil ile ârâste olub bahadır u cengâver ve meşakkat-i seferiyeye tâkat-âver olmağla asâkir ve nâs beyninde makbul u mu'teber idi Lâkin be-gâyet zalim u gaddar ve kattâl u hun-hâr olmağla bir derecede menfûr'l-kulûb ve bed-nâm oldu ki âkıbetü'l-emr asâkiri içinden bir şorbacısı yediyle katl u i'dam olundu. Amma bu misüllü [157] hıyanet ömründen me'yûs âdemin hareketi olub men' ü tedbîri müşkil vukuât-ı nâdirenden olduğundan nâşi hâkimlere lâzım olan basar-ı basireti bâz ve mukarrebînlerden bulunan muhafızân ve ehl-i menâsıbı mehmâ-emken tekdîr u ta'cîzden ictinab u ihtirâz etmektir Commode nam İmparator pederinin isrine iktidâ ede idi cây-ı hükümetinde müstekar olur idi.

Lâkin zâtında zâlim u gaddar ve nehhâb u cebbar olmağla asâkirine vücûh ile ruhsat verdiğinden mâ'adâ makam u derecesine lâıyk olmayan ef'âl u harekâtı irtikâb u tenezzül etmekle menfûr u muhakkar ve âkıbetü'l-emr maktul u müdemmer oldu. Ve Roma asâkirinin marifetiyle imparator nasb olunan Maximin nâm kimesne şecî' u bahadır iken evvelen gâyetü'l-gâye feru-mâyelerden olduğundan ve sâniyen Roma'ya dâhil oluncaya dek tayin eylediği vekilleri ve kaimmakamları envâ-ı mezâlîm u ta'addiyâta tasaddî edüb cemî' nâs müvekkili vekilleri gibi zalim u gaddar zann u kıyas etmekle mezbûr Maximin'den pîşin müteneffir ve rû-gerdan ve aleyhine isyân ile katl ü i'dâmına şitâbân oldular. Amma Héliogabale ve Macrin ve Julien nâmân imparatorlar itibara şâyetse bir marifet u hünerleri olmadığından serî'an mübtelâ-yı derd ü mihnet ve üftâde-i hâk-i mezellet oldular.

Netice-i kelâm zaman-ı kadîmde olan imparatorların hali vech-i meşrûh üzre idi lâkin fî-zamânina hâkimler tavaif-i askeriyeyi sâir nâsdan ziyade tatyîb u taltîfe muhtaç değillerdir. Zira ol-vakitlerde Roma'nın askeri sâir sükkânından evfer ve

kuvveti ekser olmağla cezb ü tatyîbleri hâkimlere elzem [158] idi. Lâkin bu asrlarda sâir nâs askerî tâifesinden ekser u akvâ olmağla onların taltîf u tatyîbleri akdem-i umûrdandır.

Ve devlet-i İslâmiyeden mâ'ada ki padişah-ı âlî-makamları tavâif-i askeriyesini be-herhal cezb etmeğe sa'y u ihtimam iktiza eder, pes bu mezkûrâta dikkat olundukda mezkûr imparatorların izmihlâl u harabiyetleri ef'âl-i nâ-hemvarlarından ve halkın nefret u ikrahlarından neşet edüb ber-minvâl-i muharrer harekât-ı mütefâvite ile ba'zısı devlet u ikbal ile evkât-güzâr ve ba'zısı nahs u idbâr ile dâm-ı derd ü belâya giriftar oldukları malûm u âşikâr olur. Zira Pertinas ve Aleksan nam kimesnelere müceddeden sahib-i hükümet olduklarından nâşi bi-tarîki'l-verâse hâkim olan Marko [Marcus Aurellus] nam İmparatorun ef'âl u harekâtına taklid etmek muzır ve gayr-ı müfid idi. Ve kezâlik Caracalla ve Commode ve Maximin nâmân imparatorlar Sévére nam imparatorun isti'dâd u liyakatinden bî-behreler iken mezkûrün ef'âline taklid etmek mahz-ı hata idi.

İmdi hâkimler mutlaka Marko veyahud Sévére'in ef'âl ve harekâtlarına taklid ve tebe'iyet etmeyüb mücerreden hâkim olmağışün Sévére'e ve hükümet-i cedîdeye metanet u istihkâm vermekiçün Marko'ya tebe'iyet ederek muktezâ-yı vakt ü hale göre nâfi' u müfid olan tedbîrleri her birinden intihab etmek fikr-i savâbdır.

Cevab-ı Mümeyyiz⁴³⁰:

Musannif kemâl-i habâset u melanetinden nâşi ‘hâkimler habîs u gaddar ve dekkâk u hilekâr olmak iktiza eder” deyü bast-ı makâl-ı dalâlet-meâle cesaret edüb te’lif u inşâ eylediği kitab kuttâ’-ı tarîk ve eşkiyaya [159] lâyük u sezâ olduğundan mâ’adâ ‘avâm ve cehele-i nâsı hükümete tahrîk u iğvâ etmekle cemî’ cumhur ve hâkimlere muzırr ve muhill-i nizam ve müzîl-i rahat-ı enâm ve müfsid u mudîl-i âlem olduğu mâlâ-keâmıdır. Pes hâkimlere lâzım olan ancak adalet u melâhat olduğu ezher-i mine’ş-şems olup isbatı delâil ü berâhînden müstağni olmağla yalnız ba’zı îrâd u beyan eylediği mülâhazât-ı fâsideyi redd ü men’e mübaşeret olunur.

İmdi Musannif-i mezbûr zann eder ki hâkimleri mekruh u ma’yûb ve menfûru’l-kulûb eden gasb u gâret-i emvâl-i ra’iyyet ve zabt u tasarruf-ı nisvan-ı ahâli-i memleketidir. Fi’l-hakika gasb u gâret mûcib-i nefret u mezemmettir. Lâkin zen-dostluk çendân mûcib-i mezemmet değildir. Zira Roma memleketinde sâkine olan avretlerin zevci ismiyle meşhûr olan Roma Çasarı Julius ve Françe kralı Ondördüncü Louise ve Leh kralı Nalkıran nam kimesneler gâyetü’l-gâye zen-dostlar iken deyyâr-ı nefret u medhûliyyete mahzar olmadılar. Amma mezbûr Çasar âkıbetü’l-emr katlolundu denürse cevab ederim ki katl ü i’dâm zen-dostluğundan iktiza etmeyüb Roma’nın hükümet-i cumhuriyyesini fuzulî hükümet-i müstakilleye tahvîl etmek murad eylediğinden neş’et etti. Ma’a-hâzâ bu cevabdan murad ve maksadım ber-mûceb-i şurût-ı âdâb kabahat u günah olan zinayı mubah menzilesine tenzil etmek olmayub ancak hâkimlere muktazî

⁴³⁰ Bu bölümün girişi olan ve Batı felsefesinde ontolojik bir sistem arayışına dair dile getiren kısımlar atlanmıştır. İlgili metni aşağıda vermek istiyoruz:

“Sistem zihniyeti insan mantığı için her zaman bir tehlike olmuştur; gerçeği yakaladıklarını sananları ve düşüncelerine temel ettikleri bir fikre gülünççe kapılanları yanıltmıştır; onları kim olursa olsunlar, gerçeğin araştırılmasında daima yıkıcı olacak olan peşin yargılarla meşgul etmiştir, öyle ki sistem meraklıları ortaya kanıtlara dayanan bir şey koymaktan çok roman meydana getirmişlerdir.

“Eskilerin gezegenler alemi, Descartes’ın yıldızlarla ilgili dolaşımı sistemi, Leibniz’in ruhla vücut arasında önceden kurulmuş bir uyum bulunduğu nazariyesi merakın sebep olduğu yanıltmalardandır. Bu filozoflar hiç tanımadıkları ve tanımak zahmetine bile katlanmadıkları bir memleketin haritasını yapmaya kalkışmışlardır; birkaç şehrin ve nehrin adlarını bilmişler ve onları muhayyilelerinin nasıl hoşuna gitmişse öyle yerleştirmişlerdir. Sonraları, bu zavallı coğrafyacıları utandıracak bir şey oldu: Başka meraklılar bu çok güzel tasvir edilmiş memleketlerde yolculuk ettiler; bu yolculara da birine kıyas, ötekine de tecrübe denen iki şey rehberlik etti; bu adamlar, bu şehirlerin bu nehirlerin, yerler arasındaki bu mesafelerin ötekilerin dediklerinden her noktada çok değişik olduklarını görerek hayretler içerisinde kaldılar.

“Sistem hırsı yalnız filozoflara özgü bir çılgınlık olmakla kalmadı, politikacıları da sardı. Bu çılgınlığa düşenlerin başında Machiavel bulunur: O, bir hükümdarın hain ve dalaverici olması gerektiğini ispatlamak istiyor”; Hatay, a.g.e., s. 182-183.

nefret u mezemmet olmadığını beyan u izah etmektir. Ve eğerçi hâkim-i nîk-hîsâl-i pâk-nazara göre taaşşuk-ı nisvân avf olunur, amma be-şart-ı in ki cebren ve kahren tasarruf-ı zenândan ihtirâz eyleye⁴³¹.

[160] Bundan mâ‘adâ musannif “bir hâkim aleyhine olan ittifakât u hıyânâtta emin u sâlim olmak için mahabbet-i nâsı cezb etmek iktiza eder” deyüb ma‘a-hâzâ fasl-ı diğerde dahi “bir hâkim kulûb-ı nâsa havf u hirâs ilkâ etmek lâzımdır” demekle kelâmında tenakuz vâki olub kahinân ve müstahricânın rumûz-ı müşkileleri gibi mülâhazası ne olduğu ma‘lûm değildir. Hemân ale’l-ıtlâk cevab ederim ki; hâkimlerin ömrüne sû-i kasd ve aleyhlerine ittifakan hıyanet etmek eğerçi bu asrımızda nadir ve

⁴³¹ Orijinal metinde yukarıdaki paragraftan sonra yer alan altı paragraf atlanmıştır:

“Ben bunu hükümdarların hovardalıklarını hoş göstermek amacıyla söylemiyorum, ahlâk yönünden kötü olabilir bu, ben burada hovardalığın hükümdarları tiksiniç kılmıyacağını değil, başka bir şeyi ispatlamayı hedef tutuyorum. Nasıl ki kafalı insanlar Newton’un eserleri arasında Apocalypse üzerine açıklamayı bir zaaf olarak görüyorlarsa, iyi hükümdarlarda da, aşka, öyle bir gözle bakılır.

“Yalnız, bence düşünölmeye lâıyk bir şey varsa, o da şudur; hükümdarlara kadın konusunda perhiz tavsiye eden bu doktor, Floronsalı idi; sahip olduğı öteki iyi niteliklerinden başka, sakın Machiavel üstelik bir de cizvit olmasın.

“Şimdi, nefret edilir bir hale düşmemeleri için hükümdarlara verdiğı öğütlere gelelim. Onların ne maymun iştihali ne değışken ne alçak ne kadınımsı ne de kararsız olmalarını istiyor; bunda hakkı var elbette; ama ayırca onlara çok yüce, çok ağırbaşı, çok cesur ve sarsılmaz görünmeyi de salık veriyor. Cesaret için bir şey demem, öyle oluşları iyidir; fakat neden hükümdarlar bu faziletlere sahipmişler gibi görünmekle yetinsinler de gerçekte bunlara sahip olmasalar? Hükümdarlarda bu nitelikler sahiden yoksa, böyle görünmeyi hiç beceremeyeceklerdir ve aktörle sunduğı kahraman ayrı ayrı kişiler oldukları hissedilecektir.

“Machivel bir hükümdarın başkası tarafından yöneltilmeye de yanaşmasını istiyor; fikrinin değıştirilmesi için herhangi birinin onun üzerinde etkisi bulunduğı kestirilmesini diyor; hakkı var; ama ben şunu iddia ederim ki dünyada kimi çok kimi de az olmak üzere başkası tarafından yönetilmeyen kimse yoktur. Amsterdam’ın bir vakitler bir kedi tarafından yöneltildiğı söylenir. Bir kedi mi? Bir şehir bir kedi tarafından nasıl yönetilir? Diye sorulacaktı. Şu birbirine bağılı durumları gözden geçirirseniz, kendiniz de buna inanırsınız? Bu adamın öğütlerini körü körüne uyguladığı bir karısı vardı; bir hizmetçinin de bu kadın üzerinde, bir kedinin de bu hizmetçi üzerindeki etkileri mutlaktı; şu halde şehri yöneten kedi oluyordu. Kaldı ki öyle haller olur ki bu hallerde davranışını değıştirmek bir hükümdar bile olur, hatalarını anladığı her zaman da böyle yapması beklenir. Papanın kendini sandığı gibi, hükümdarlar da hatadan salim olsalardı, o zaman duyguları üzerinde stoacı bir sarsılmazlığa sahip olmakla iyi ederlerdi; ama onlarda da kişinin bütün zaafı bulunduğına göre, kendilerinin düzeltmeyi ve gidişatlarını daha iyi hale getirmeyi düşünmekten bir an geri kalmamalıdır. XII. Charles’in aşırı katılığının ve inadının Bender’de onu az kalsın perişân edeceğini ve onu mahveden şeyin, kaybedilmiş birkaç savaş olmayıp bu sarsılmaz hali olduğunu bir kere daha hatırlayın.

“Machiavel’in öteki hataları da şunlar: “Ordularına değeri verildikçe bir hükümdar hiçbir zaman mütefiksiz kalmaz” diyor; bu da doğru değildir, ama buna, ordularına ve sözüne diye bir ilave yapılırsa o başka; çünkü ordu hükümdara bağılıdır, ittifakların yerini bulması ve ordunun davranışı onun namuslu veya namussuz oluşuna bakar”; Hatay, a.g.e., s. 184-186.

belki müte‘azzirdir, lâkin bu husûsda Musannifin tahrir u beyan eylediği illet u sebeblerin sıhhati inkâr olunmaz⁴³².

Pes ricâl u kibârın ve sığâr-ı nâsın meyl ü mahabbetlerini cezbe medâr olmak içün hâkimler tahvîf u te’dîb misillü tekdir ve tebrîd-i kulûb eden umûru âharlara tahmîl u sipariş etmek muktezâ-yı akldır deyüb bu münâsebet ile Françe parlamentosunu medh ü senâ eder. Lâkin medh ü senaya lâyük olan İngiltere parlamentosudur ki cemî‘ umûrun tedbîr u tanzimi ale’t-tafsil anda iltizâm olunub hâkimlerine icrâ-yı hayrdan gayrı bir şeye ruhsat yokdur.

Ve musannif-i mezbûrun ta’dâd u ta’rif eylediği imparatorların harabiyet u izmihlâlleri mücerred harekât-ı nâ-ber-câ vü gaddarânelerinden iktizâ edüb yalnız pâkize-tîynet ve nîk-hîsâl olan hâkimler daima saâdet u ikbal ile evkât-güzâr u kâm-kâr olub gaddar u bed-girdar olanların niceleri idbar u rezalet u demmâr olduğu kütüb-i tevârih tettebbu‘ ve mütalaa edenlere ma‘lûm u âşikârdır.

[161] Ve Maximin fûrû-mâye ve mechûlü’n-neseb bir kimesne olmağla hükümetinden tard u katl olundu dedüğü daire-i akldan haricdir. Zira taht-ı hükümete su‘ûd eden hâkimin ba‘de’s-su‘ûd haseb u nesebine nazar olunmayub belki kesb eylediği kuvvet u kudret u izzete nazar olunur. Meselâ Popyan nam imparator bir tacirin ve Probos nam imparator bir bahçebânın ve Div-i Kaletyan nam imparator bir esirin oğulları iken kuvvet ve kudret tahsiliyle beyne’n-nâs hayli muazzez u muteber idiler.

Bâhusûs İngiltere hükümetini kabza-i tasarrufuna idhâl edüb Avrupa ahâlisine îrâs-ı ru‘b u hirâs eden Cromwell nam kimesne ‘avâm-ı nâsdan bir şahs-ı mechûlü’n-neseb ve fûrû-mâye idi. Ve el-yevm dahi istih[k]ak u liyakate nazaran nice fûrû-

⁴³² “Bu fırsattan yararlanarak ve genel olarak söylemeliyim ki fesatlara ve cinayetlere dünyada pek başvurulmuyor artık; hükümdarlar emniyetler bu yönden, bu suçlar eskimiş, modalarını kaybetmişlerdir; Machiavel’in bu hususta ileri sürdüğü nedenler de yerindedir; kala kala bu derece korkunç cinayetleri ya sofuluk ya da ruhanilik yüzünden işliyebilecek bazı dindarların taassubu kalmıştır. Fesat konusunda Machiavel’in söylediği iyi şeyler arasında çok iyi olan fakat onun ağzında kötüleşen biri var, o da şu: “Bir fesatçı, diyor, onu tehdit eden cezanın korkusuyla şaşkın olur, hükümdarlarsa, imparatorluğun yüceliği ve yasaların otoritesi ile desteklenirler”. Bana öyle geliyor ki çıkar, kıyıcılık, zorbalık ve gasıptan başka şey telkin etmeyen politikacı yazarın, yasadan söz etmesi acaip kaçıyor. Machiavel protestanlar gibi hareket ediyor. Katoliklerin dinsel inanışlarını yere çalmak için inanmayanların kanıtlarından yararlanıyor, protestanları yere çalmak için de katoliklerin inançlarına sebep olan kanıtları kullanıyor. Ne cambazlık!”, Hatay, a.g.e. s. 186.

mâyelerin menâsıb-i seyfiye ve kâlemiyyeye i'tilâ ve irtikâları mûcib-i menâfi'-i kesîre olup bu sebebden haseb u nesebleri cihetinden anları tahkîr değil belki tevkîr edüb anlara mu'în ve tarafgîr olmak vazife-i halimdir. Zira indimde liyakat u istihkâk her vech ile haseb ve nesebden akdemdir. Ve bundan mâ'adâ Musannifin “imparatorân-ı mütekaddimîn istikrar u metanetleriçün be-herhal tavâif-i askeriye taltîf u tatyîbe muhtaç idiler” dedüğü galat u hezeyândır. Zira kütüb-i tevârihde tahrir olunduğu vech üzre ol-vakitte Roma asâkiri bir mertebede itaatten hurûc etmişler idi ki tatyîb u te'dîb ile cezb ü zabtları mümkün olmadığından nâşi ikide birde isyân ve gûnâgûn hıyanete mübaşeretleri nümâyân olur idi

Lâkin el-hâletü hâzihi tavâif-i askeriye bölük bölük tertib olunub küçükleri büyüklerine ve cümlesi zabıtânına mutî' u münkad [162] ve birbirlerine merbut ve taht-ı zabıt-ı itaatte mazbut olup mansıbları ancak kralları taraflarından tevcih olunmağla onlardan bir türlü havf u ihtirazımız yoktur. Ve Devlet-i Aliye-i İslâmiyye dahi askerîsini eğer bu vech ile idare edeydi isyân ve tasallutlarından be-herhal emin u salim olması mukarrer idi. İmdi her hâkim cemî' mahkûmlarını bilâ-farkın ve lâ-imtiyazın taltîf u terfîh etmek iktiza eder. Zira tarz-ı âhar üzre hareket ederse mahkûmları beyinde hased peyda olup nice mazarratların sudûr u zuhûru muhtemeldir.

Ve Musannifin mücerreden hâkim olanlara ibret olmak üzre îrâd eylediği Sévére nam imparatorun harekât-ı gaddârânesi be-gâyet muzır ve Marko nam imparatorun ef'âl-i âdilânesi nâfi'a olup beynlerinde mugâyeret ve tefâvüt kemâlde iken Marko'yu Sévére ve ona benzer habîsler 'idâdından addetmesinden isti'câb u istiğrâb olunmaya.

Hülâsa-i kelâm âkil u fâzıl ve munsıf u âdil olan mezkûr Marko nam imparator ve onun misilliler kemâl-i emniyet u refahiyyet ile muammer u kâm-yâb u muteber olup zalim ve gaddarların hernekadar isti'dâdları var ise dahi yine âkıbetü'l-emr rezil u mükedder ve makhûr ve müdemmir oldukları bi't-tecrûbe şekk ü şübheden mu'arrâ ve reyb ü tereddüdden müberrâdır.

FASL-I TÂSÎ‘-İ AŞER: TEDBİR VE SİYASETE DAİR BA‘Zİ MEVÂDD
BEYANINDADIR:

Nice hâkimler kesb-i emniyet için âlât-ı harbiye vü eslihayı mahkûmları yedlerinden ahz u kabza mübaşeret ve niceleri mebâdî-i hükümetlerinde izhâr-ı husûmet edenleri cezb ü imâleye sarf-ı vüs‘-i kudrete mübâderet ve ba‘zıları nihayetinde izhâr-ı kuvvet u kudret için kasden [163] kendüye hasım ve düşman peydâ ve kimi ittifak ve ittihadıyla îrâs-ı mazarrat etmeleri havfından nâşi beyne’l-mahkûmîn şikâk u nifâk ilkâ ve kimi müceddeden kılâ‘ u husûn bina vü inşâ ve kimi kılâ‘-ı mevcude ve husûn-ı kadîmeyi hedm ü ifnâ ederler. Ve eğerçi cemî‘ memâlikin ahvâl u keyfiyâtına hakikatleri üzre vakıf olmaksızın başka başka tecessüs ve bu misillü tedbîr u harekâtın menfaat ve mazarratlarını fehm ü teferrüs etmek müşkildir, lâkin ma‘a-hâzâ ale’l-ıtlak nâfi‘ ve muzır olanları mümkün olduğu rütbelerde tahrir u beyana tasaddi vü taarruz etmek münâsib görünür.

İmdi ma‘lûm ola ki müceddeden hâkim-i âkil olanlar mahkûmlarını âlât-ı harbiye isti‘mâlinden men‘ eylemediklerinden mâ‘adâ mezbûrlara mahsûs esliha-i cedide peydâ ve gûnagûn nevâziş ve i‘ta ederek mecmû‘unun kulûbunu cezb ve kendülere tarafgîr ve mu‘în edüb hükümetlerinde müstahkem u emin ve müstekarr u metin olurlar idi. Ve fî nefsi’l-emr mecmû-ı sükkân-ı memleketi silahlandırmak mümkün olmayub lâkin i‘mâl-i eslihâya intihab olunan eşhâs tatyîb u taltîf ile makam-ı sadakat u istikamette ikametlerine reh-yâb olurlarsa beher-hal yakınlarından hâkimlerin bir türlü havf u ihtirazları kalmaz. Belki mezbûrlar hizmet-i muhafazada istihdama sâir nâs üzerine tercih u takdim olunmalarından bi’t-tab‘ memnun u mahzûz olup edâ-yı hizmette feda-yı baş u can ederler. Ve sâir nâs dahi onların ancak irtikâb-ı muhâtârât ile müstahakk-ı inayet olduklarını fehm ü derk edüb bu vechile mültefî u mükerrem olmadıklarından münkesirü’l-hâtır [164] olmazlar.

Amma bâ-cem‘ihim mecmû‘unun yedlerinden âlât-ı harbiye ahz u kabz olunursa hâkimlerinin kendülere sû-i zanlarına binâen adem-i emniyetleri cümlesini münfa‘il u dilgîr ve rû-gerdan u tenfîr etmeğe bâis olup bu surette hâkim olan kimesneler metanet ve istihkâmlarıçün tedarük-i asâkir-i ecnebiyeye mecbur olurlar. Ve asâkir-i ecnebiyenin mikdar-ı za‘f u kudretleri ve müdafaa-i düşmanda tekâsül u

semahatleri ve mahkûmların muhalefetleri zuhur ettikçe hâkimlerini muhafazaya adem-i kuvvetleri fusûl-i sâbıkada bast u tahrir olunmuş idi.

Binaenaleyh her hâkim-i cedîd askerini dâimen ol-hükümet-i cedîde sükkânından tedârük ve tertib etmek iktiza eder. Amma ‘an-asıl sahib-i hükümet olub müceddeden bir memleketi feth ü teshîr edüb memâlik-i mahrûse-i atfâsına zamm u ilhâk ederse memleket-i mezbûrenin muhafazasını asâkir-i mahsûsasına sipariş ve tefvîz eyleyüb fethinden evvel izhâr-ı meyl ü sadakat ve i‘ânet u müzâheret eden kimesnelerden mâ‘adâ cemî‘ sükkânını i‘mâl-i eslihaya gayr-ı mezun ve mürûr-ı eyyâmıyla zâ‘îf u zebûn etmek muktezâ-yı akl-ı selimdir.

Pes Pistore memleketinin hâkimi beyne’l-mahkûmîn ilkâ-yı şikâk u nifâk ve icra-yı esbâb-ı perişânî vü tefrika edeydi ve Piza memleketinin kılâ‘-i metînesi olaydı feth ü teshîr olunmazlar idi deyü fikr-i bâtil ve mülâhaza-i bî-tâil ile bu misillü tedâbîr-i muzırreye sülûk etmeleri muktezâ-yı beleh u hamakattir. Zira şikâk u nifâk ve tefrika vü adem-i vifak hiçbir tarihde îrâs-ı hayr u menfaat etmeyüb daima memâlikin izmihlâl u harabiyetine sebep oldukları muhakkaktır. [165] Ve ale’l-husûs ol-memâlike hücum-ı düşman vâki‘ olsa zâ‘îf olan taraf nefsanîyetlerine binaen düşmana meyl ü rağbet edüb taraf-ı âhar dahi mukavemete kâdir olamadığından memâlik-i mezbûrenin suhûlet ile feth ü teshîrine illet-i müstakille olurlar.

Venedik memleketinin cumhuru Guelfe ve Ghibellino nam iki memleketin sükkânını birbiriyle münazarât ve mu‘ârazât ile işgal ve bu takribiyle umûr-ı mülkiyeye müdahaleden ve isyân u muhalefete mübaşeretten ve ittifak u ittihaddan men‘ mülâhazasıyla daima beynlerine ilkâ-yı şikâk u nifâkdan hâli değil idi. Lâkin ba‘dehu bu tedbîrden nâdim u peşîmân oldu. Zira ol-esnada Vaila nam mevzi‘de vâki olan muharebesinde mağlub ve münhezim olduğu gibi sükkân-ı mezkûrândan bir fırka-i kaviye fırsatı ganimet bilüb der-‘akab isyâna mübaşeret-birle rıbka-i itaatlerini cumhur-ı mezbûrun rıbka-i rıkkıyyetinden ihrâc ve tahlîse kudret-yâb oldular.

İmdi bu misillü hareket za‘f alameti olmağla sahib-i kudret olan hâkim hernekadar vakt-i hazerde nâsı işgal etmek takribiyle bazen nâfi‘ ise de vakt-i seferde vücûh ile muzırr olan şikâk u nifâkı irtikâba bir tarîkiyle tenezzül etmez.

Pes hâkimler düçar oldukları umûr-ı müşkileye ve kâr-ı düşvâra zafer-yâb oldukça şöretleri müzdâd ve terakki-yâb olmağile baht u tâli‘ dahi hâkim-i bi’l-verâseden ziyade muhtac-ı nam u memdûhiyyet olan hâkim-i cedîdi terfî‘ u i‘zâm etmek murad eyledikde mertebe-i şeca‘at u cesaretini ve mikdar-ı istidâd u kabiliyetini i‘lân u işa‘at [166] içün a‘dâ vü muhalifîn ve hussâd u mu‘arızîn tedarük u i‘dâd ve bu vech üzre hâkim-i mezbûru galib etmekle derece-i ‘ulyâ-yı satvet ve mehâbete i‘lâ vü is‘ad eder.

Binaenaleyh ba‘zı kimesneler geç-fehm olduklarından nâşi, güya âkil olan hâkim galib ve muzaffer olub meşhûr u mu‘teber olmak içün kasden kendüye husema vü a‘da tedarük ve peyda etmek iktiza eder zannetteler. Bu ise kâr-ı âkil değildir. Ve bundan mâ‘adâ hâkimler ve ale’l-husûs taht-ı hükümete müceddeden is‘âd eden kimesneler mebâdî-i hükümetlerinde hâkim-i evvellerine sadakaten izhâr-ı husûmet u muhalefet edenlerden ibtidâ-yı emrde bir mikdar dost u mu‘în ittihaz etmek lâzımdır. Zira bunlardan bazen mukaddema i‘ânet ve muzaheretlerine i‘timad eyledikleri kimesnelerden ziyade istikamet u gayret ve sadakat u hizmet müşahede ederler. Binaenaleyh Sienne hâkimi olan Pandolphe Petrucci nam kimesne daima bu misillülerini tarafına cezbe ihtimam ve hidemâtında istihdam eder idi, lâkin bu dahi kavâ‘id -i külliyyeye muhalif olmağla ma‘lûm ola ki mukaddema izhâr-ı husûmet u muhalefet edenler ta‘ayyüş ve emniyetleriçün hâkime intisab ve istinada muhtaç iseler eshel-i vech üzre cezb olunub töhmet-i husumet ve muhalefet-i sâbıklarını ferâmûş ettirmek ümidiyle sadakat u istikamet ibrâzına be-gâyet sa‘y u dikkat ederler. Ve bu vechile mezbûrların hâkimlerine olan lutf u hizmetleri kadîmî dost u mu‘în olub istihkâk-ı sâbıklarına mağruren ol-hînde müceddeden ibrâz-ı hidemât ile hâkimlerine i‘ânet u müzâheret [167] etmekde tekâsülleri olan kimesnelerin sadakat u istikamet ve gayretlerinden ezyed u ekserdir.

Ve bundan mâ‘adâ sükkânından ba‘zı kimesnelerin davet u i‘ânetleriyle bir memleketi kabza-i tasarrufuna idhâl eden hâkim ol-mu‘înlerin i‘ânet u muzaheretlerinden neş’et eylediğini fikr ü mülâhaza ve sebebini hakikati üzre tecessüs ve tefahhus etmek iktiza eder. Eğer i‘ânet u müzâheretleri hâkim-i mezbûre meyl ü mahabbetlerinden olmayub mücerred tavr u tarz-ı hükümet-i sâbıkadan dilgîr u

müteneffir olub tebdîl ve tağyîr sevdasıyla ise bu misillüleri tatyîb u irzâ etmek müteassir ve dostlukları dahi sabit ve ber-karar olmak müte‘azzirdir. Ve hudûsât ve vukûat-ı maziyye nazar ve dikkat ile nazar olunsa tarz-ı hükümet-i sâbıkadan hoşnûd ve razı olub evvelemirde müstevlîye izhâr-ı husûmet ve muhalefet edenleri ba‘dehu bir tarîkiyle dost ve hayır-hâh etmek tama‘ ve denâet ve adem-i kanaatlerinden nâşi müstevlî-i mezbûru i‘ânet u muzâheret edenlerin meveddet u mahabbetlerini hıfz u hırâset etmeden eshel olduğu zahir u âşikâr olur. Ve dahi zaman-ı kadîmde isyân edenleri zabt ve düşmanânın hamle-i ûlûlarını def‘ zımnında husûn ve kılâ‘-i metîne bina ederler idi, lâkin fî eyyâmına hâzâ bu tedbîr mer‘î ve mu‘teber değildir.

Hatta Nikola ve Nicolas Vitelli nam kimesne Castello şehrini feth eyledikde muhafazasına kâdir olmağıçün iki dane kılâsını hedm ü tahrîb eyledi. Ve Urbin dükası olan Guido Ubaldo nam kimesne memâlikini Borgia’nın yed-i tasallutundan istihlâs eyledikde bilâ husûn u kılâ‘ feth ü teshîr müşkil olur zu‘muyla cemî kılâ‘ı kal‘ u hedm eyledi⁴³³.

Hülâsa-i kelâm [168] hâkimlere cemî‘ kalâ‘-ı sedîdeden ziyade îrâs-ı metanet u istihkâm eden ancak mahkûmları beyninde makbul u mergûb olmaktır. Zira menfûr-ı kulûb oldukları halde mahkûmları âkîbetü’l-emr isyân edüb etrafda olan devletler dahi fırsatı ganimet addederek âsîlere imdad u i‘ânette dakika fevt etmeyecekleri mukarrer olmağla husûn ve kılâ‘-ı metîne vü müstahkemin zerre kadar lutf u fâideleri olmaz. Ez-cümle taife-i zenândan Contese de Forli nam avret gibi bir kimesneye kaleleri lutf u menfaatleri olduğu hiçbir tarihte mesmû‘ u mer’î değildir. Ve mezbûre avretin hikâyesi bu vech üzre vâki olmuştur ki hükümet ve itaatinde olan mahkûmları isyân ve zevcini katl ü i‘dam eylediklerinde mezkûre avret bir hısn-ı hasîne tahassun edüb düvel-i etraf ol-esnada sair maddelere meşgul bulunub âsîlere imdâd u i‘ânet edemediklerinden nâşi

⁴³³ Burada eksik bir kısım vardır. Atlanan metin şöyledir:

“Demek ki şartlara göre kaleler iyidir ya da kötüdür; ve bir yandan işine yararlarsa, öbür yandan da zarar verebilirler. Bu işe şöyle bakmak gerekir: yabancıardan çok kendi halkından korkan prens kale yaptırmalıdır; ama halktan çok yabancıardan korkuyorsa ona boşvermelidir. Francesko Sforza’nın Milano’da yaptırdığı şato, bu aileye devletteki tüm başka karışıklıklardan daha fazla zarar vermiştir ve verecektir. En iyi kale halkın nefretini çekmemektir; çünkü halk senden nefret ederse yaptırdığın kale seni kurtarmaz; zira halk bir kez silaha sarıldı mı ona yardıma gelecek yabancılar eksik olmaz. Zamanımızda bir kalenin herhangi bir prence yaradığı görülmemiştir meğer ki kocası Kont Girolamo’nun öldürülüşünden sonra Furli Kontesi sayıla; zira halkın galeyanına karşı kaleye sığınmış, Milano’dan yardım gelmesini beklemiş ve devletine yeniden sahip olmuştur”; Güvenç, a.g.e., s. 125.

memleket-i Milano'dan istimdâd eylediği asker i'ânetiyle def'-i gâile-i ihtilal ve mahkûmlarını tekrar daire-i itaate idhâl edebildi. Amma ba'dehu Sézar Borgia nam kimesne mesfûrenin memâlikine kasd ile üzerine hücum edüb mahkûmları dahi mezbûr Sézar Borgia'ya tâbi' olduklarından bilahire matrûde ve makhûre oldukda sahib-i kılâ' olmadan ise beyne'l-mahkûmîn makbûl ve mergûb olmak her vechile evlâ vü enfâ olduğu fehm ü idrak olundu.

İmdi kılâ' bina edenler lââyık-ı medh ü mezzemmet değiller ise lâkin mücerred kılâ' ve husûna i'timaden ve iğtirâren mahkûmların nefretlerinden ictinâb u ihtirâz etmeyenler müstahakk-ı kadh u mezzemmettir.

Cevab-ı mümeyyiz:

[169] Hâkimlere umûr-ı sâbıkaya vâkıf ve ahvâl-i lâhıkayı mütecessis u ârif olmak iktiza eylediğini beyan kasdıyla vakt-i cehalette İtalya memâlikinde bâni-i mebânî-i hükümet olan Janüs nam hâkimi ikiyüzlü resm ü tasvir ederler idi. Ve fî-nefsi'l-emr bir hâkim istifade zımnında kütüb-i tevârîhi tettebbu' ve mütalaa edüb havâdis-i kevnîye-i maziye tahsil-i ittılâ' ve umûr-güzeşte vü hazırardan ahvâl-i müstakbeleyi istitlâ' ve kemâl-i hads ü ferâset ile defter-i imrâzdan vuku'ât-ı ferdâyı kıraat ve umûr-ı mechuleye vukûf ve intikâle sarf-ı vüs' ü kudret etmek be-gâyet lâzımdır.

Binaenaleyh Musannifin hâkimlere îrâd eylediği mevâdd-ı hamseyi tecessüs ve eyyam-ı sâlifeyi bu vakitlerimize tatbik ederek terfîk u teferrüs etmek iktiza eder.

İmdi madde-i ulâsı mahkûmları istimâl-i alât-ı harbiyeden men' veyahud adem-i men' husûsudur. Ma'lûm ola ki bu vaktimizde olan tarz-ı muharebât zaman-ı kadîmin tarz-ı muharebâtına müşabih olmayub vücûh ile mütefavit olmağla memâlik ve hükûmât asâkir-i mu'alleme ve mürettebe ile hıfz u hırâset olunub gürûh-i sükkândan müsella iseler dahi havf u haşyet veyahud istimdâd u isti'ânet olunmaz. Ve eğer vakt-i muhasarada sükkân-ı mahsurîn bi'z-zarure âlât-ı harbiyeye vaz'-ı yed ve mukateleye müdahale ederler ise düşman bu vaz'ların çekmeyüb der-akab sükkân taraflarına ve

emvâl u eşya ve hânelerine mahsûs humpâre-i âteş-bâr ve gülle-i pür-nâr ile îsâl-i mazarrata mübaşeret eder.

Ma'a-hâzâ henüz feth ü teshîr olunan memleketin sükkânından sû-i zanna binaen [170] vesvese olunduğu halde esliha ve âlât-ı harbiyyeleri ahz u kabz olunmak muktezâ-yı akl u tedbîr-i hasendir. Zira zaman-ı kadîmde Romalular İngiltere memleketini kabza-i tasarruflarına idhâl eylediklerinde sükkânı bi't-tab' cibrî ve cesur ve mâil-i fesâd-ı dūşvâr olmağla mezbûrları gereği gibi zâ'îf u zebûn etmedikce zabt u rabtlarına muvaffak olamadılar. Ve Korsika cezîresinin ahâlisi âhar memâlik-i vâsi'a ahâlisine nisbet ile bir fırka-i kalile iken şeca'at ve cesaretleri kemâlde olduğundan nâşi hâlâ zabt u rabtları ve idare-i umûrları ancak tedbîr-i isabet-pezîr ve suhûlet u taltîf u istimâlet ile mümkün olur. Hatta şöyle ki cezîre-i mezkûre ahâlisini makam-ı itaatte ibkâ etmek içün isyân ve muhalefete medâr olan âlât-ı harbiyyeyi bir tarîkiyle yedlerinden ahz etmeğe müsâra'at ve ahlâk u hıssâllerini ta'dîl ve huşûnetlerini mülâyemete tebdîl etmeğe mübaderet iktiza eder. Ve bu Korsika'nın ahvaline vâkıf olub âgâh ve sahib-i intibah olan kimesne arzû-yı âzadegî vü serbestiyet kılub nâsa ne derecelerde şeca'at ve cesaret ilka eylediğini ve mahkûmları tazyik u ta'cîz etmek insaf u adaletten bîrûn olduğundan mâ'adâ ne mertebede müstelzim-i muhatarât-ı gûnâ gûn olduğunu fehm ü idrak eder.

Pes "bir hâkim bir memlekete müstevlî olub feth ü teshîr ettikten sonra vakt-i hücumunda hâkimlerinden hoşnûd olub müstevlîye husûmet ve muhalefet edenlere mi yahud hâkim-i kadimlerine hıyaneten merkûma i'ânet u müzâheret edenlere mi i'timad u itibar etmek evlâdır" deyü Musannifin madde-i sâniyesine [171] bu gûne cevab ederim ki; bir memleket ba'zı sükkânının hıyâneti ve müstevlîye i'ânetleri sebebiyle feth ü teshîr olundukda bu misillü hâinlere ber-tarîkiyle i'timad etmek caiz değildir. Zira sadakatten bî-nâsib olmalarıyla daima hıyanet-i cibilliyelerini icraya müterakkib-i fursattırlar. Amma hâkim-i evvele sadık olanlar me'mûldür ki hâkim-i lâhika dahi sıdk u hulûs üzre hizmet ederler ve ekseriya sıdk u hulûs sahibleri zatlarında âkil u halîm ve mutî' u müstakim olub bâ-husûs emlâk u arazi sahibleri dahi olurlar ise bî-eyyi halin fesâd u fetretten ve tebeddül ü teceddüd-i hükümetten ihtiraz u mücanebet ederler Lâkin

bu cümle ile muktezâ-yı akl u rüşd ü sedâd olan evvelemrde bila-teharri velâ tecribetin ferd-i vâhide i'timad etmemekdir.

Amma eğer bir memleketin sükkânı zalim ü gaddar olan hâkimlerinin zulm u ta'addîsine tahammül edemeyüb kemâl-i acz u ızdırablarından nâşi, tahlîs-i girîbân ümidiyle âhar bir hâkimi bir takribiyle davet ve hükümetini kabule müsâra'at edecek olurlar ise med'uvv olan hâkim ol-mazlumlara i'timad ve dil-hâhları üzre i'ânet u imdâd etmek iktizâ eder. Şöyle ki ona ilticâ edüb cemî' eşyadan ziyade kıymetli olan hükümeti yed-i kifayetine teslim edenlere lutf u adl ile muamele eylemediği surette tamam töhmet-i küfran-ı nimet ile mezmûm u medhûl ve rütbe-i şân u şöhetinden sâkıt u hâbit olacağı bî-iştibahdır. Orange nâm memleketinin prençası olan Guillaume nam kimesne İngiltere'nin hükümetini yed-i istihkâk ve tasarrufuna teslim edenlere ömrü nihayetine dek izhâr-ı [172] mahabbet u mahremiyet ve i'timad u teslimiyet etmeden hâli olmayub gereği gibi cümlesini kendüye hayır-hâh eyledi. Binaenaleyh hilâfında olanlar bi'z-zarure terk-i vatan edüb matrûd ile diyar-ı âhara firâr ettiler.

Ve dahi ma'lûm ola ki intihabî olan devletlerde intihablar ekseriya istihkâk u liyakat ve ehliyet u kifayete nazaran olmayub belki talebde mûcidd ve ricâli dahi va'd ve rüşvet ile kendüye mümid olmağla husûl-pezîr olduğundan zannederim ki intihab ile taht-ı hükümete su'ûd eden hâkim intihab olunmazdan evvel mu'în ve taraf-gîrlerini herne tarîkile tarafına cezb ü imâle ettiyse ba'de'l-intihab dahi bazı hilâfında olanları yine ol-vechile tarafına cezb ü imâle etmek mümkündür. Ve bu kelâmıma şahid ve mîsâlim Leh memleketinin devletidir ki ricâl u kibârı nice kerre kavâ'id-i ve intihaba adem-i mürâ'ât ile hükümet ve krallıkları mezadda fûrûhat olunan eşya gibi müzayede olunub ziyade şey va'd ü ahd ve kendülere dil-hâhları üzre rüşvet-i kesîre verene bey' u teslim edüb bu takribiyle kral olan kimesne muhtaç olduğu hânedanları ve hilâfında olan ricâli tevcih-i menâsıb ve taşrifât ve tevzî'-i mevâhib u inâyât ile tarafına cezb ve kendüye hayr-hâh eylemiştir.

Ve madde-i sâlis ki eser hâkim-i bi'l-verâse olana mahkûmları beynlerine ilkâ-yı şikâk u nifâk ile tefrika vermek mezbûrlar ittifak u ittihad ederek yek-dil u yek-cihet olmadan enfâ olmak husûsudur. Eğerçe bu tedbîr u mülâhazanın menfaati Musannifin asrında melhûze ve muhtemele idi, lâkin fî asrînâ hâza hiç [173] bir hâkim u müdebbir

bu tedbîri isti'mâl etmez, meğer ber-muhtezâ-yı vakt ü hal mûra'ât-ı şart-ı itidal ederek isti'mâl eder. Amma cumhur olan devletlerde ricâli beyinlerinde hased u nifâk ve rekabet u şikâk olmak lâzımdır. Zira bu takribiyle cümlesi ferd-i vâhidin âhardan ziyade kuvvet ve kudret ve şöhrat u azamet kesb etmemesi için daima basiret üzere olduklarından cumhurlar mahfûz ve istiklâle münkalib u mütehavvil olmadan masûn olurlar. Ve bazı hâkimler ricâlinin adem-i ittifak u şikâklarını kendü umûr u mesâlihlerine nâfi' ve belki lâzım zannederler. Bu mülâhaza ile ki ricâl-i mezbûre beyinde olan 'adavet ve nefsanîyyet birbirlerinden adem-i emniyetlerini müstelzim olmağıle umûr-ı mülkiye ve gayr-ı mülkiyede hilaf-ı inhâ hâkimlerini iğfâl u tağlîte cesaret edemezler. Amma ma'lûm ola ki şikâk u adavetin bu yüzden lutf u menfaati var ise âhar yüzden mazarrat ve muhatarası kesîredir. Zira ricâl u kibâr kemâl-i ittifak u ittihadıyla hâkimleri hidemâtına sarf-ı vüs' ü kudret etmek iktiza eder, lâkin mücerred adavet ve nefsanîyyet-i mahsûsalarından nâşi birbirlerini tekzib ve tekdir kasdıyla maslahat-ı mülkü feda ederek her emr-i müstetâb ve re'y-i savâbda dahi mu'arazât u münaza'attan hâli olmadıklarından lâ-cerem hâkim ve mahkûmları ızrâr ve muhatarât u beliyât-ı gûnâ gûna giriftar edecekleri âşikârdır.

İmdi bir devlet-i müstakillenin devam u istihkâmı ancak a'zâsı makamında olan ricâl u kibârının ittifak u ittihadlarıyla olmağıle hâkim beher-hal onları ifsaddan begâyet mücânebet etmek iktizâ eder. [174] Ve bu tahrir eylediğim kelimât bazı hâkimler bi'l-galebe izhâr-ı şecâat u mehâbet için kasden düşman peyda ederler deyü Musannifin bast eylediği madde-i râbî'ine dahi cevap olabilir. Ve dahi zannederim ki galebesiyle şöhrat-yâb olmağıçün kasden düşman ve mu'arızîn peyda etmek alâmet-i cünûndur. Zira daima kendüye dost ve hayr-hâh peyda etmek muktezâ-yı akl u feraset ve devlet ü saâdet olduğu ma'lûm-ı enâmdır.

Pes Musannifin madde-i hâmis ve sâiresi husûn ve kılâ'ın hâkimlere lüzum ve adem-i lüzumu husûsudur. Bu husûsda küçük ve zâ'îf hâkimler için olan fikr ü mülâhazamı bundan akdem fasl-ı âşirde nakl u tahrir etmiş idim.

el-Hâletü hâzihi kuvvet u kudret sahibi olan hâkimlerin muvâfık ve nâfi' olanı bast u tahrir azîmet edüb vermeğe Musannifin asrında cemî' âlem cûş u hûruşda olub halk fesâd u fetrete müstâ'id ve her taraf cebâbire ve müfsidândan memlû olmağıle

hâkimler müte‘âkiben zuhur eden isyân ve muhalefetleri men ü def‘ için kal‘alar binâsına mecbur idiler. Amma bu eyyâmımızda gerek hâkimler kuvvet u kudret sahibi olduklarından gerek benî âdem insaf edüb birbirlerini tahrîb u ihlâkden usandıklarından nâşi ol-isti’dâd-ı isyân u muhalefet münselib ve itaat u inkıyâda münkalib olmağile bu cihetten mahkûmların zabt u rabtı husûn u kılâ‘a muhtaç değildir. Lâkin memâliki düşmanların hücum ve tasallutlarından muhafaza ve hırâset u istilâlarından hıfz u sıyânet etmek için kılâ‘-ı metînenin [175] lutf u menfaati çokdur.

Ve bir hâkime tavâif-i askeriye’nin lüzumu herne derecelerde ise kılâ‘ların dahi lüzum ve menfaati ol-derecelerdedir. Zira vakt-i muharebede mukateleye irsâl olunan asker münhezimen avdet u firar etmek iktiza ederse kılâ‘ın topları altına tahassun ederler. Ve kılâ‘dan mezbûrlara imdad ve ta‘kîb eden düşmanı toplar ile tard u ib‘âd etmek mümkündür. Ve bundan mâ’adâ düşman ısrar edüb ve kaleyi muhasaraya mübaşeret ederse de fi’l-hal feth u teshîri mümkün olmayıp vakt u zamana muhtaç olmağile ol-hılâlde müceddeden asker ve mühimmât tedarük ve tertib ve düşmanı teb‘îd ve kaleyi muhasaradan tahlîs etmek kabildir. Nemçe imparatoruyla Françe kralının beyninde Falndere taraflarında vâki olan muharebât-ı muahharelerinden kesret-i kılâ‘ u husûn sebebiyle tarafeynden bir galebe-i azîme zuhur etmeyüb yüzer bin mikdar neferâtın mukateleleri ancak bazı kurâ ve kasabât-ı sağırenin birbirleri yedlerinden feth ü teshîrlerini müntic olur idi. Amma açık ve kalesiz olan memâlik ve arazide yalnız bir veyahut iki mukabelenin galebesiyle nice memleketler belki bu uğurdan hükümetler zabt u teshîr olunur.

İskender-i Rûmî’nin ve Cengiz Han’ın ve Kayser-i meşhûrun ve On İkinci Charles nam İsveç kralının müstevlî oldukları memâliki kemâl-i suhûlet ile feth edüb tahsil-i nam u şân eyledikleri kılâ‘-ı metînenin kılletine mebnî idi. Lâkin Eugène, Villars ve Malborough namân kimesneler dahi nâmdâr ve sahib-i itibar serdarlar iken kesret-i husûn u kılâ‘ sebebiyle dilhâh üzre mansûr u muzaffer olmak iftiharına nâil olamadılar. Ve Françelüler [176] kalelerin lüzum ve menfaatini fehmi ü idrak etmeleriyle Brabant arazisinden Dauphiné nam ülkesine dek müstahkem kalelerden güya bir çift zencir çekmişlerdir. Ve yine Françe’nin nice taraflarında vâki‘ hududunda inşa vü bina olunan kaleler iki saff-ı mehîb ve bî-eman ve topları dahi dendân-nüma

ejder-i merdom-hârın dehen-i küşâde-i muvahhişî gibi nümâyân olub güya her takarrub edeni agâh(?) bel‘ edecek vechile kulûb-ı düşmanâne ilkâ-yı ra‘b u hirâs ederler.

Netice-i kelâm bu îrâd olunan temsilât husûn-ı metîne ve kılâ‘-ı müstahkemenin lüzum ve menfaat-i kesîresini isbata kifayet edüb ziyade tatvîl-i kelâma hâcet yoktur.

FASL-I İŞRÎN: HAKİMLERE İRÂS-I ŞAN U İTİBÂR EDEN EF‘ÂL U HAREKÂT BEYANINDADIR

Hâkimlere îrâs-ı itibar u şöhret ve icab-ı şan u azamet eden efâl-i azîme vü garîbe ve harekât-ı gayr-ı mu‘tâde vü acibedir. Aragon nam memlekette bir hâkim zâ‘îf iken şöhret ü itibarından nâşi İspanya kralı ve cemî‘ İseviyye kralların akdem u a‘lâsı olan Ferdinand nam kralın ef‘âl u harekâtını tecessüs eylediğimizde mecmû‘an azîme ve celîle olduklarını fehm ü idrâk ederiz. Zira mezbûr Ferdinand mebâdî-i hükümetinde bilâ-tavakkufin Granata ahâlisi üzerine sefer edüb bu takrîbiyle İspanya ricâlini işgal ve bu bahâne ile tertib-i asâkir ve cem‘-i mal etmekle kesb-i teferrüd ve istiklâl ve makarr-ı hükümetinde müstahkem u pâyidâr ve beyne’n-nâs memdûh ve namdâr oldu. Ve bundan mâ‘adâ âhar bazı mevâdd-ı muazzamanın temşiyet u icrasına güya gayret-i diniyeyi vesile ittihaz edüb bir taassub-ı cebbârâne ile mutezileden olan Maure [Mağripliler] taifesini memâlikinden tard u ib‘ad eyledi. Ve yine bu bahâne ile Afrika [177] ve İtalya ve Françe memâlikine hücum ve istilâ eyledi. Ve daima mülâhazât-ı cedîde tertib ve icralarına mübaşeret edüb ‘ukûl-ı nâsı encâm-ı kârın endîşesine meşgul etmekle âhar şey tefekkürüne veyahut aleyhine bir sû-i kasd mülâhazasına vaktleri kalmaz idi.

Ve ma‘lûm ola ki taltîf u tatyîb ve tehdid u te’dîbde havâtır-ı nâsdan hurûc etmeyecek rütbelerde te’sir olub sâirlere ibret olmak hâkimlere be-gâyet nâfi‘ ve lâzım ve ale’l-ıtlak cemî‘ ef‘âl u harekâtlarında fâik olmağa sa’y u ihtimam etmek elzem-i levâzımdır. Milano dükası Bardmad [Barnabo] nam kimesne ettiği misillü ve bundan mâ‘adâ gereği gibi dost veyahut düşman olmak lâ-büddür. Yani bî-taraf olmayub hâkimlerden biriyle dost ve müttetik olub mezbûra hîn-i hâcette i‘ânet u müzâheret ve düşmanıyla muharebeye mübaşeret edeler.

Meselâ bir hâkimin mahdudu olan devletlerden iki devlet beyninde ceng ü muharebe vâki‘ olursa hâkim-i mezbûrun mansûr ve muzaffer olacak devletten isterse havf u vesvesesi olsun isterse olmasın elbette devleteyn-i mübarizeteynden biriyle dost ve müttetik olub muharebeye müdahale ve müttetifine imdâd u i‘ânet eylemesi

muktezâ-yı akl-ı selimdir. Zira bî-taraf olduğu halde gâlib olan devletten emin olamaz. Ve bir kerre gayretsizlik ile şöhrat-yâb olub hiçbir kimse i'ânet u müzâheretini me'mûl etmezse ona dahi kimse vakt-i zaruretinde i'ânet u imdâd etmez ve mağlub ve makhûr oldukda herkes mahzûz ve mesrûr olur.

[178] Ve bu misillü bî-taraf devletlerin ferd-i vâhid memnun-ı lutf u keremleri olmadığından mecmû'u onlara itibar etmeyüb gayret u hamiyet ve şecâ'at u übbet sahibi olan hâkimin ittifak u ittihadını cezb etmeğe sa'y u gûşer ederler. Ve bir hâkimin dostu vakt-i hâcette i'ânet u müzâheretini rica ve düşmanı bî-taraf olmasını istid'â eyledikde mezbûr hâkim ya havfindan yahut hamakatinden nâşi mukateleye müdahale birle ve dostuna tarafgîr u mü'în ve dest-gîr olmazsa âkıbetü'l-emr nâdim u peşîmân olacağı nümayândır. Halbuki mübâriz olan iki taraftan birini intihâb edüb imdâd u i'ânetine şitâb ve bi'l-muharebe def'-i düşmana sarf-ı vüs' ü tâb ettikde imdâd eylediği taraf eğer gâlib ve muzaffer olursa memnun-ı lutf u i'âneti olub be-herhal edâ-yı teşekküre ve hîn-i hâcette muamele-i bi'l-misle mecbur olacağı bedihîdir. Amma mağlub ve münhezim olursa yine hâkim-i mezbûrun i'ânetiyle ittifakâne gayret ederek mukavemete kudret-yâb olmak mümkün oldukda ilâ âhiri'l-ömr devlet-i sadîkı ve ikbâl ü idbârda müttetik-i hakikî olacağı bî-iştihâdır.

Ve mübâriz olan devletler sağîreden olub galib ve muzaffer olacak taraftan bir türlü havf u vesvese olunmazsa yine bir tarafa tarafgîr olarak muharebelerine müdahale etmek lâzım ve nâfi'dir. Zira bu vesile ile gerek taraf-ı âharı zâ'îf u zebûn eder ve gerek imdâd eylediği tarafı insaf u mürüvvetine göre münâsib gördüğü vech üzre kullanıp gereği gibi kuvvet u [179] kudret kesb etmeğe ruhsat vermez. Amma âkil u müdebbir olan hâkim zaruret-i azîme mesetmedikçe ken[dü]den akvâ olan hâkim ile akd-i ittifak u ittihad etmeden mücanebet u ihtirâz eder. Zira sahib-i kudret olan hâkim gâlib oldukda ekseriya 'uhûd-ı sâlifeye mürâ'ât etmeyüb be-herhal kendü menfaat u maslahatını takdim u tercih eder. Venedik ahâlisi bilâ-zaruretin Milano dükasının aleyhine kendülerden akvâ olan Françe devletiyle ittifak u ittihad etmeleriyle nice memâlik yed-i tasarruflarından zâyî ettiler. Amma bu misillülerin ittifak ve ittihadlarından dûr olmak mümkün olmadığı surette bî-taraf olmadan ise ehvenü's-şerreyni tercih ile ittifaklarına dahil olmak evlâdır.

Pes hâkimlere lâzım olan oldur ki hiref u sanâyi‘de sahib-i kemâl ve ale‘l-husûs ticaret u ziraat [u] hirasetle ile meşgul olanları i‘zâz u ikram ile taltîf u tatyîb edüb in‘âmât ve inâyât-ı vâfire ile memâlikine îrâs-ı ma‘muriyyet eden sana‘atlerin icad u teksîrine terğîb etmektedir. Şöyle ki gerek tüccar havf-ı tekâlîf-i şâkka ile ticaretten fârîğ olmayalar ve gerek ziraat u hiraset ile evkât-güzar olanlar hezar meşakkat ile dest-res oldukları emvâli zulmen ve kahren ahz ederler vesvesesiyle ziraat u hirasetten keff-i yed etmeyeler.

Netice-i kelâm bu tedbîrlerden mâ‘adâ nâsı dahi senede birkaç kerre melâ‘ib temaşalar tertibi ile tefrîh ue tenşît etmek iktiza eder. Ve her memlekette ehl-i san‘at olanlar esnaf-ı muhtelif olmalarıyla hâkimler mezbûrları taltîf u tatyîb için ahyânen kâr-hânelerini kudûmleriyle teşrif etseler gâyetü’l-gâye nâfi‘dir. Amma bu şartile ki azamet u mehabetlerini ferâmuş etmeyeler.

[180] Cevab-ı mümeyyiz⁴³⁴:

Musannifin bu fasılda beyan eylediği tedbîrâtın bazısı memdûh u makbul ve bazısı mezmûm u medhûl olmağla ibtidâ memdûh ve mezmûmuna işaret ba‘dehu mevâdda dair rey ü mülâhazamı tahrir e mübaşeret olunur⁴³⁵.

İmdi ma‘lûm ola ki acayib-i kâr-hâ-yı düşvâr ve garâib-i ef‘âl u kirdârın temşiyet u nizamı eğerçi müstelzim-i hayret-i nâs olur bir emr-i azîmdir, lâkin ‘adl ü hak üzre olmadığı halde ber vechile memdûh olmaz.

Binaenaleyh Tataristan tarafından İskender-i Rûmî’ye ırsâl olunan elçiler mezbûr İskender’e sen kuttâ‘-i tarîk ve eşkıyayı ve zalim u gaddar olan hâkimleri kahr u

⁴³⁴ Bu bölümün ilk paragrafı da mütercimce çevirilmemiştir. İlgili kısım şu şekildedir: “Yeryüzünde gürültü etmekle şeref kazanmak arasında fark vardır. Şöhreti iyi takdri etmesini bilmeyen halk, büyük, olağanüstü şeyin manzarasında kolayca kanar ve iyi hareketleri olağanüstü hareketlerle, zenginliği meziyetle, parlaklığı olan nesneyi sağlamlığı olanla karıştırdığı çok olur. Aydın kişiler ve bilgeler, hükümlerini çok başka türlü verirler; onların potalarından geçmek pek güç bir sınavdır: büyük adamların hayatını anatomistlerin bir kadavrayı yaptıkları gibi didiklerler. Niyetlerinin dürüst olup olmadığını, haksever davranıp davranmadıklarını insanlara iyilikten çok kötülük edip etmediklerini, cesaretlerinde bilgeliğin hakim bulunup bulunmadığını, yoksa bunun mizaç gösterisi mi olduğunu incelerler; sebepleri sonuçlarla değil sonuçları sebeplerle bir hükme bağlarlar; parlak kusurlar gözlerini kamaştırmaz ve yalnız meziyet ve faziletli şerefe yaraşır bulurlar”; Hatay, a.g.e. s. 196-197.

⁴³⁵ Burada II. Friedrich, Moliere’in Misanthrope ve Scapin’in Dolabları eserlerini ziretmektedir. Mütercim bu kısmı atlamıştır. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 197.

tedmîr ve halkı şerr ü mazarratlarından tathîr ederim deyü iftihar edersin. Halbuki rû-yı arzda senden eşerr u azlem âdem yoktur. Zira müstevli olduğun cemî‘i memalik-i mileli gâret u yağma edersin. Eğer nebi ve peygamber ‘ibâdullâhın emvâline kasd u taarruz etmeyüb belki mezbûrlara inâyet u kerem etmek iktiza eder. Ve eğer mücerred hâkim isen ne olduğunu bir iyüce fikr ü mülâhaza eyle deyü ta’rîz u tevbîh etmişlerdir.

Pes Musannif Milano dükası Barnard nam kimesne gibi taltîf u te’dîbde mübalağa etmek hâkimlere nâfi‘ ve lâzımdır demiş bu bâbda ben dahi cevap ederim ki sahî u kerîm olan hâkim be-herhal memdûh u mu‘teber olur. Ale’l-husûs cûd u sehâsı azamet u celâlet-i zâtiyyesinden neş’et edüb mehelli müstahakkına sarf oluna. El-hâsıl fazilet-i lutf u ‘inayet âhar cemî‘ fezâilden ziyade hâkimleri [181] terfî‘ u i‘zâm ve makbul-i hâss u ‘âmm eder. Binaenaleyh te’dîbât ve ‘ukûbât-ı hâkimiyeye cerâim ve kabâyih-i mahkûmiyyeden dûn ve ‘inâyât u in‘âmât hizmetlerinden efzûn olmak lâzımdır.

Amma hâkimlere zaruret-i azîme mess etmedikçe kendülerden akvâ hâkimler ile akd-i ittifak edüb tarafeynden imdâd u istimdâd ve muharebeye şurû‘da ittihad etmeleri taraf-ı za‘îfe herhalde muzır ve muhataralıdır deyu Musannifin bu kelâmı sahihtir. Zira hâkim-i akva hâkim-i ez’afa imdad ve i‘ânet etmesinden ziyade onu za‘îf u zebûn eylemeğe sa‘y ve memâlikine kasd eylemesi muhtemeldir.

Hatta bu nükteden âgah ve bî-haber ve dost u düşman beyninde memdûh u muteber olan Cermanya Herseklerinden ve hâkimlerinden biri Françelûlar ile muharebesi olan Nemçe imparatoruna imdâd u i‘ânet için asâkiri ile hareket ve Reno (?) taraflarına azîmet eyledikde İsvec kralı fursatı ganimet addedüb memâlikine kasd ve alel-gafle hücum etmekle müsteşar-ı devleti olan ricâl ü kibâr mezbûr İsvec kralını tard u teb‘îd bâbında Rusiyye devletinden istimdâd eylemesini mezkûr hâkime ve Herseklerine hernekadar ilhâh u ibrâm ettiler ise bir tarîkiyle ilzâm edemeyüb kemâl-i akl u rüşdünden nâşi cevap etti ki Rusiyye ahâlisi ayu misillü olub gerdenlerinden zenciri çıkardıktan sonra bir dahi mezbûrları zabt u tekrar zenciri gerdenlerine rabt etmek müşküldür. Ve fi’l-hakika âhara muhtaç olmaksızın âkılâne hareket ederek kendü askeriyle düşmanı memâlikinden tard u teb‘îd edüb ba‘dehu bu tedbîrden peşîmân dahi olmadı.

Pes yine Musannifin [182] kavli üzre hâkimlere göre bî-taraf olmak da muzırrdır zira bi't-tecrübe ma'lûm oldu ki bî-taraf olan hâkim devleteyn-i mübârizeteyn tasallut ve ta'addîlerinden emin olmadıklarından mâ'dâ memâlik ekseriya pâzde-i güruh-ı mübârizân ve 'adem-i müdâhalesinden nâşi bilâ-fâide mübtelâ-yı zarar u ziyan olmak muhtemeldir.

Ma'lûm ola ki kesb-i şan u şöhet ve teksîr-i kudret ve azamet etmeğe iki tarîk vardır; biri harb u kıtâl vesatâtıyla tevfi'r-i memâlik ve tevsî'-i hudûd u mesâlik etmek ve ikincisi hüsn-i tasarruf u hükümet ve tedbir u siyaset ile memleketi ma'mûr u âbâdân edüb hâkime îrâs-ı servet u refah eden fûnûn ve ma'arifi tervîc u teksîr etmektir. Ve Musannifin dahi cemî' tedâbîr ve nesâyihî tarîk-i evvele mebnî olduğundan eltaf u enfa' olan ikinci tarîka dair bu makamda ba'zı kelimât bast u beyan etmek münâsib görüldü.

İmdi ta'ayyüş-i insana ehemm u elzem olan ziraat ve hirasat ve ahz u 'ata ve ticaret ve âhar ba'zı muktazî san'atlar olub zihn-i insanı dahi teşhîz eden ilm-i hikmet ve hey'et ve hendese ve ilm-i kelâm ve nücûm ve şiir ü 'arûz ve musikî ve resm u tasvir ve mi'mâri ve âhar netice-i sanâyi'-i latifeler vardır. Amma memâlik u ekâlîm ihtilâf üzre olub ba'zısında ziraat u hirasat ve ba'zısında metâ'-ı gûnâgûn ve tuhaf icadı gibi san'atlar ve ba'zısında ticaret ve ba'zısında mezkûrâtın mecmû'u keyfiyyet ve kemmiyyet-i arzına muvâfık olmağla sahib-i kuvvet u kudret olmağa ikinci tarîki intihab ve tercih eden hâkim ta'dâd olunan sanâyi'den kangısı husul-pezîr olacağını idrâk [183] u iz'ân etmek için cümleden akdem memâlikinin tabiat ve keyfiyyetini tecessüs etmek iktizâ eder.

İspanyalu ve Françelûlar emr-i ticaret memleketlerinde zevâl bulub İngiltere'de kemâlde olduğunu fehm etmeleriyle İngilterelünün ticaretine hâlel vermek tedbîrlerine şürû' ettiler. Ve eğer bu azîmet ve meramlarına netice verebilürler ise katı vâfir memâlik zabt u teshîr etmeden ziyade gerek kendüleri ve gerek memleketleri ma'mûr u âbâdân ve mücerred ticaret sebebiyle mütemevvil ü mâldâr olan İngiltere ve Nederlandelûlar fakir ve nâ-tuvân olacakları zâhir u 'ıyândır.

Ve dahi memâlik-i münbiteye malik olan hâkim celb-i menfaat için cemî' arazi-i hâliyyeyi tathîr ve ziraat u hirasat ile ta'mir etmeğe ve hâsıl olan zehâir u

mezrû'âtın suhûlet ile nakl ve rahis-i bahâ ile fûrûhat olunmasına ve bu takribiyle tüccarı cezb eylemeğe sarf-ı vüs' ü kudret etmek muktezâ-yı akl-ı selimdir.

Amma sanat-ı icâd ve metâ' ve kumaş ve tuhaf vesair san'atların lutf u menfaati ekser u ezyedir. Zira bu san'atler ile memleketin sükkânı levâzımını görüp akçelerini taşraya çıkarmadıklarından mâ'adâ âhar memâlikin emvâlini dahi cem' ederler. Ve zaman-ı kadîmde cenûb tarafında vâki memâlik ahâlisinin Avrupa memâlikine hücum ve istilâları kendülerde i'mâl ve sanâyi'in adem-i vücudundan neş'et etti. Zira ancak sayd u şikâra ve ziraat u harasete meşgul olub ber-muktezâ-yı iklim ve memleket kesret-i tenâsül ile efrad-ı nâs mütezayid ve mütevâfir olmalarıyla zer'-i hububat içün ihtiyar eyledikleri arazi ma'îşet ve meûnetlerine kifayet etmediğinden nâşi [184] bi'z-zarure tebdîl-i sükkâna ve tahsil-i nâna mecbur oldular.

Binaenaleyh kuttâ'-i tarîk ve eşkıya misillü teshîr-i memâlik ve teksîr-i arazi sevdasıyla etraf u eknâfa hücum ederleridi. Amma fî-zamânina nâs kesret üzre olmağla ta'ayyüşleri ziraate münhasır olmayub fûnûn ve sanayi'-i mütenevvîa i'mâline dahi meşgul olmalarıyla arazi-i mahsûsalarına kanaat edüb refah-ı hal ve ferağ-ı bâl ile ta'ayyüşde emlâk-ı ecnebiyyeye muhtaç değillerdir.

Hulasa-i kelâm memleketin ma'mûr u abâdân olmasına 'illet-i müstakille olan vücûh ve vesâit-i mezkûre hâkimin akl u tedbîrine ihale ve tefvîz olunmuş bir sermayedir ki âkılâne idare ve i'mâl ile kesb-i menâfî' ve cem'-i emvâl etmek iktiza eder. Ve fûnûn ve sanâyi'e i'tibar olunub tevfîr u teksîr olunmak hüsn-i hükûmete delâlet eder.

Ve âkil olan hâkimler hakâyık-ı eşyayı gâhi tecessüs ve teferrüs-birle zihinlerini tehzib u tenvîr ve tekmîl-i maarif eden ukûl-i zekiyye ashabı olan 'ulemâ ve fuzalâya i'zâz u ikram edüb kendüleri dahi tahsil-i 'ulûma ve mütalaa-i kütübe meşgul olurlar. Zira marifet ve kemâl ile meşhûr ve nam-dâr olan Çiçeron nam kimesnenin kavli üzre tahsîl-i 'ulûm ve mütala'a-i kütüb hadîsü's-sinn olanlara ta'lim u terbiye ve müsinn olanlara mûris-i zevk u lezzet ve zaman-ı devlet u ikbalde medâr-ı tezayüd-i

şöhret u izzet ve vakt-i nekbet u idbârda mûcib-i tesliyet ve cemî‘ evkatta insana sebeb-i menfaat olur bir musâhib-i hoş-sohbettir⁴³⁶.

⁴³⁶ Bu paragrafta Ovidius, Horasius, Vergillius vb isimler geçmekle beraber tercümede bu isimler atlanmıştır. Paragrafın devamında yer alan üç paragraf da konu özetlenerek tercüme dışında bırakılmıştır.

EL-FASLU'L-HÂDÎ VE'L-İŞRÎN: HAKİMLERİN MAHREM-İ ESRÂR
VE MÜSTEŞARLARI BEYANDANDIR:

Umûr-ı devlette müstahdem ve müsteşar ve mahrem-i esrar olan ricâlin [185] intihablarında dikkat etmek be-gâyet mühim ve lâzımdır. Zira hâkimin akl u rüşdü kurbünde olan âdemlerden ma'lûm ve müstedeldir. Eğer ol-mukarribler sadakat ile kâr-güzar iseler hâkimin rüşd ü re'y-i sâ'ibine haml olunur. Ve illâ be-herhal hamakat ve adem-i temyiz ile mevsûf olub bir hâkim-i mezmûm ve medhûl olur. Toskana dükası Pandolf nam kimesnenin müsteşar ve vekil-i mutlakı⁴³⁷ müstâ'id ve müdebbir olmağla be-gâyet âkil ü reşiddir deyü şöhret-yâb oldu.

Ve fî-nefsi'l-emr akl üç dereceye münkasım olub derece-i ûlâda olanlar kemâl-i rüşd ü zekalarından nâşi bilâ-taallüm hod-be-hod hakayık-ı eşyaya intikâl ederler. Ve derece-i sâniyede olanlar taallüm ve tefehhümden sonra cemî' manzûrât ve mesmû'âtı der-akab hiss ü idrâk ederler. Ve derece-i sâlisde olan kimesneler gâyet humk u belâdetden nâşi hiçbir şeyin derk ü fehmine kâdir olamazlar.

İmdi mezkûr Pandolf'un aklı derece-i ulâda değil ise derece-i sâniyede olduğuna şekk ü şübhe yokdur. Ve dahi nîk ü bed temyizine kâdir olan hâkim derece-i sâniyede âkil olub vekil ve müsteşarlarının ef'al-i memdûha ve mezmûmelerini fehm ü teferrüs-birle memdûhalarını kabul u tahsîn ve mezmûmelerini redd u tehçîn etmekle mezbûrlarını memdûhu'l-etvâr olmağa mecbur eder.

Ve ma'lûm ola ki kendü maslahatını takdim ve tercih edüb efkâr u harekâtı kendü menfaatçıun olan vekil ü müsteşara i'timad etmek bir tarîkiyle caiz değildir. Zira idare-i umûr-ı mühimme uhde-i liyakati ne sipariş ve tevfiż olunan vekil ve müsteşar kimesne kendü menfaat ve maslahatını ferâmuş edüb ancak hâkimine râci' ve nâfi' olur. [186] Umûr ve mesâlihın temşiyet u tanzimine kemâl-i sıdk u safvet ile sarf-ı vüs' ü kudret etmek iktiza eder. Amma hâkim dahi bu misillüleri ziyade ibrâz-ı hizmet ve sadakate tergîb içün menâsıb u teşrifât ve mevâhib u in'âmât ile taltîf u tatyîb etmek lâzımdır. Şöyle ki vücûhuyla müstağni olub âhar hâkimden bundan ziyade mazhar-ı ikram olmak mümkün olmadığını fehm ide.

⁴³⁷ Antonio da Venafro. Bkz. Güvenç, a.g.e., s. 130.

el-Hâsıl vech-i meşrûh üzre hareket eden hâkim ve müsteşar birbirlerinden emin olurlar. Ve illâ ehadühümâ bî-eyyi halin mübtelâ-yı derd ü belâ ve giriftar-ı mihnet u ‘anâ olacağı şekk ü şübheden mu‘arrâdır.

Cevab-ı mümeyyiz:

Cemî‘ hâkimler iki nev‘ olub bir nev‘i her umûra nezaret edüb bi-nefsihi hükümet ve idaresine mübaderet eder. Ve nev‘-i diğeri idare-i umûru vekil ü müsteşarlarına veyahut ba‘zı mukarriblerine sipariş u tefvîz edüb müdahaleden keff-i yed eder. Ve nev‘-i evvel hâkimleri mülk ü hükümetlerinin ruhu mesabesinde olub bârgiran-ı hükümeti mütehammil olmalarıyla cemî‘ hidemât-ı mülkiyeyi ve umûr-ı etrafı kendüleri eda vü tekmîl ederler. Ve Allahu azimü’ş-şan îrâdet-i aliyyesini tenfize nüfus-ı zekiyye ashabını tavsît buyurduğu gibi ânların dahi âra-yı savab ve yedlerini icraya âkil u reşîd ve kâr-güzar ve müstâ‘id ricâlleri vardır. Ve bu misillü ricâl icra-yı ma-fi’z-zamîriçün bir üstad-ı hâzık yedinde olan âlât gibidirler.

Amma ikinci nev‘ hâkimler idare-i hükümete lâzım olan liyakat u ehliyyet ve istihkak u kefâet ve sâir fezâil-i matlûbede kâsır olmalarıyla [187] müstahakk ve müstâ‘id kimesneleri intihab ve hizmetlerinde istihdam ederler ise nakîsa-i zâtiyelerine çare-sâz olmak mümkündür.

Ve ma‘lûm ola ki ‘ilel u eskamdan sâlim ve cemî‘ azâ-yı vücudu kaviyye olub bârgirân-ı meşâgil-i takat-güzar-ı hükümete tâb-âver olmağa kâdir olan hâkim, ihmal ve tekâsülünden nâşi ‘inan-ı devlet u hükümeti ricâl ü vükelâ yedlerine teslim ve tefvîz ederse vazife-i halini icrada kusur etmiş olur. Ve fi’l-vâki za‘îf u ‘alîl ve fazilet-i matlûbede nâkıs ve isti‘dâdı dahi kalîl olduğu halde bi’z-zarure berây-ı isti‘ânet u i‘ânet bâr-ı hükümeti tahmil ve idare-i umûru re‘yine ihâle edecek kimesneleri intihabda kemâl-i dikkat ve teharri etmezse hem kendü vazife-i hâlini icrada kusur ve hem mahkûmlarına gadr-ı nâ-mahsûr eder. Ve bu intihab bir kâr-ı düşvâr değildir. Zira herkesin zatında isti‘dâd u liyakat ve ehliyyet u kefâet ve hall u akd-i umûra kuvvet u kudret eğerçi yokdur, lâkin murad olundukda gayrılarının mikdar-ı isti‘dâd ve keyfiyet-i liyakatlerini ve istihdama ehliyetlerini mehmâ-emken temyiz etmek esheldir.

Ve benî âdem bir derecede birbirlerinin ahvalini fark u temyiz ederler ki erbâb-ı hirefden bir ednâ kimesne üstadının mikdar-ı kemâlini ve tavâif-i askeriyyeden bir ahkar kimesne serdarının isti'dâd u halini bi-hasebi'l-tâka fehm ü idrak ederler. İmdi bu takdirce hizmetinde olan ricâlin istihkak u isti'dâd-ı zahirîlerini fark u temyize kâdir olmayan hâkim be-gâyet ahmak ve gafil olmak iktiza eder. Amma dekkâk u hilekâr olanlar hâkimlerini tağlît u iğfal için [188] gûnâgûn dekk ü desise ve riya vü süm'a-i hasise ile etrafını ihata etmeleriyle bu misillüleri serî'an fark u temyiz etmek haylice müşkildir.

Lâkin bâlâda bast u beyan olunduğu vech üzre her hâkim hizmetinde olan ricâlin isti'dâd ve liyakatlerini fehm ü idrak etmek mümkündür, amma sadakat ve istikametlerini fark u temyiz etmek tecârib-i vefîre ve dikkat-i kesîreye menûttur. Zira nice kerre derûnlarında muzmer olan habâset-i cibilliyeye ve hıyanet-i hulkiyyelerini icraya fırsat-yâb olmadıklarından nâşi salih ve nîk-haslet addolunan kimesneler vakt-i fursatta ibrâz-ı mâ fi'z-zamîr ve icra-yı habâset u hıyanette dakika fevt etmedikleri tarih-âşinalara zahir ve âşikârdır. Meselâ Timur ve Neron ve Callucula naman kimesneler imparator olmazdan evvel habâset u mel'anetleri mektûme olmağla beyne'n-nâs memdûh u makbul ve ba'de zaman imparatorlar olub fırsat bulduklarında türlü türlü habâset u mel'anetleri zuhur etmekle mezmûm u medhûl oldular.

Ve ricâlin dahi ba'zısı be-gâyet sahib-i rüşd ve fetanet ise o kadar habîs u bed-tîynet ve ba'zısı rüşd ü fetanet-i mu'tedile ile hâlis-taviyyet ve nîk-haslet olur. İmdi âkil olan hâkim nîk-haslet ve hâlis-taviyyet olan ricâline umûr-ı mülkiyyenin idaresini tahmîl ve sipariş ve gâyet reşid u müstâ'idlere herne kadar habîs u bed-tîynet iseler dahi mesâlih-i etraf ve âhar düvelin tanzim ve temşiyetini ihale ve tefvîz eder. Zira derûn-ı mülkde matlûb u maksûd istibkâ-yı nizam ve muhafaza-i adalet [189] olmağla bu misillü umûrda istihdam olunanlar yalnız ehl-i hulûs ve hüsn-i hulk sahibi olmaları kifayet eder. Amma etraf ve düvel-i sâire ile olan mesâlih-i mütenevviada reşid ve müstâ'id kimesneler istihdam olunmak vâcib olub hüsn ü kubh u siret-i cibiliyetlerine çandan nazar olunmaz. İmdi zannederim ki bir hâkim kemâl-i gayret u sadakat ile hizmet edenlere mükâfât olmak üzre herne kadar inayet u iltifat etse istiksâr olunmaz. Ve cemî' nâs dahi gördükleri fevâid-i 'avâyid u menâfi'in teşekkürüne kavâ'id -i şeri'at

üzre iştigâl eylemek fariza-i zimmetleridir. Ve bundan mâ'da hâkimlere buğz-ı töhmet ile müttehem olanları rıfk u mülayemetle te'dîb ve müstahakk-ı inayet olanları mübalağa ile taltîf u tatyîb etmek be-gâyet lâzım ve nâfi'dir.

Zira sadakat u istikamet ile hizmet vesile-i inayet u rif'at olduğu ricâlin ma'lûm ve meşhûdları oldukda mecmû'u hıyanet u habâsetten keff-i yed edüb ibraz-ı hidemâta sarf-ı vüs' ü kudret ve efendilerinin 'inayetlerine kanâ'at ve âhar devletlerin ifsâd zımnında olan va'd u keremlerini kabulden mücanebet etmeleri mukarerrdir.

Pes bazı hâkimlerin bir hatâr-ı azîmi dahi budur ki müsteşar ve vekillerini evhâm-ı vâhiye ile bilâ-mûcib ikide birde azl u tebdîl ve ednâ cürm ü hatalarıçün kemâl-i şiddet ile te'dîb u tenkîl ederler. Ma'lûm ola ki hafîfü'l-akl ve teng-havsala olan hâkim ricâl ve hademenin ednâ bir vaz'-ı nâ-be-câlarına sabr u tahammül edemeyüb ale'l-acele hizmetlerinden tard u teb'îd ve istiskâl eder. Amma fikr ü mülâhaza ve temkîn sahibi olub [190] keyfiyet-i âdemiyâne vakıf olan hâkim nev'-i insan min-cihetü's-sire ve't-terkib birbirlerine müşabih olduğundan bu âlem-i kevn ü fesâdda mahlukât için min külli'l-vücûh kemâl muhal olub ekseriyya fezâil ve hasâil-i hamîdeleri nekâyıs ve ahlâk-ı zemime ile mahlûta ve mehâsinleri kabâyih ile memzûce olduklarını ve bu takdirce hüsn-i idare ile iktizâ-yı vakt ü hâle göre cemî'sinden müntefi' olmak muktezâ-yı akl u tedbîr olduğunu fehm ü idrak etmekle ricâl ü müsteşarlarını mâdemki isyân ve hıyanetleri zuhur etmeye bazı nakîsâlarından iğmâz-ı ayn u tecâhül ve mahzurlarıyla muhafaza ve istihdam edüb bi't-tecrübe hakikat-i hallerine ıttılâ'-ı tâm hâsıl eylediği kimesneler üzerlerine henüz tecrübesi sebkât etmeyen kimesneleri tercih u takdim etmez; üstad sâzendeler gibi ki mu'tâd oldukları saz hernekadar köhne ise dahi indlerinde be-herhal cedid sâzdan a'lâ vü ercâhdır.

EL-FASL-I SÂNÎ VE'L-İŞRÎN: MÜDÂHENEDEN NE VECHİLE İCTİNAB ETMEK MÜMKÜN OLDUĞU BEYANINDADIR

el-Hâletü hâzihi ihtiraz u ictinabı ancak gâyet-i akl u temyize tevakkuf eden musibet-i müdâheneye dair bazı kelimât bast olunmak münâsib görünür. Ma'lûm-ı enâmdır ki müdâhene dedikleri şey her tarafda ve ale'l-husûs hâkimler saraylarında râyicedir. Zira nev'-i insan bi't-tab'ı nefsleri mahabbetine mecbûl olmalarıyla kendü nefis ü zatlarıçün olan hüsn-i zanlarını tasdik eder kelimattan mahzûz u memnun ve bu vechile müdahinlere mağbûn olurlar. Ve hâkimlere göre hakarete giriftar olmaksızın müdâheneyi men' ü def' etmek dahi hayli müşkildir. Zira hâkimler meddâhin olanları men' zımında kizb ü müdâheneden [191] nefret ve kelâm-ı râsttan mahzûziyyet izhâr eylediklerinde herkes güya hakikat-i hali söylemeğe me'zun olub tedricî hadd-i şart-ı edâyı tecavüz ve hâkimleri hakkında üzerlerine vâcib olan havf u itibar ve teharruzu ferâmuş ederler.

Binaenaleyh müdâhenenin külliyyen men' i veyahud tervîci be-herhal muhataralı olub itidal üzre olması nâfi' ve lâzımdır. Ve müdâhânenin itidâli şu vechile olur ki bir hâkim bazı müdebbir u âkil ve reşid u fâzıl kimesneleri intihâb ve huzuruna duhulüyle kâm-yâb edüb mezbûrları âhar umûra müdahale ve kizb ü riya ve müdâheneden men' ü tahzîr-birle fakat sual olundukları halde nefsü'l-emri ve hakikat-i hali takdire me'zun eyleye. Ve kendüsü dahi kelâmlarını dikkat ile istimâ' ve re'y ü tedbîrlerini isgâ ve maslahatına muvâfık olanı icra edüb mezbûrlara bir tarz muamele-i bi'l-mücâmele etmek iktiza eder ki vücûh ile eminler olub hakikat-i hâli bilâ riya velâ müdâhenetin takrir u ifadedden havf u ihtiraz etmeyeler.

Amma hâkim-i mezkûr âhar vech üzre hareket ederse yani müdahinlere ruhsat-ı tâmmе verirse ya mahv-ı muzmahil veyahud herkesin sözüyle âmil olarak adem-i karar ve temkînden nâşi itibardan sâkıt ve makam-ı vâlâ-yı izzetten hâbit olur⁴³⁸.

⁴³⁸ Machivelli'in burada verdiği İtalyan hükümdar Massimiliano'nun danışmanlarından hiçbir şekilde fikir almadığı ama hiçbirşeyi de kendi görüşüne göre yapmadığı hakkında verilen bir örnek atlanmıştır: "Bu dediğimi taze bir örnekle desteklemek istiyorum. Şimdiki Massimiliono'nun adamı rahip Luca majestelerinden söz ederken kimseden öğüt almadığını ama hiçbirşeyi de kendi kafasına göre yapmadığını söylüyordu. Bu demektir ki benim yukarıda söylediklerimin tersine hareket ediyor. Çünkü

İmdi beherhal hâkimlere umûrlarını istişâre etmek lâzımdır, amma kendüleri münâsib gördükleri vakitte. Şöyle ki ferd-i vâhid sual olunmaksızın ta‘lim ve nasihate cesaret eylemeye. Ve hâkimler dahi her umûru istintâk u istihbâr edüb cevab ve kelâmlarını kemâl-i teenni ile işgâ ve hakikati ketm ile kizbi irtikâb edenlerden izhâr-ı gazab ile infial u ibâ eyleyeler.

[192] Ve istişâre hâkimlerin belâdet ve killet-i akıllarına delalet eder deyü ba‘zıların zannı mahz-ı hatadır. Zira kaziye-i külliye-i müsellemedendir ki bir hâkim zatında âkil u müdebbir olmadığı surette hernekadar ikaz zımnında kendüye nush u pend olunursa da yine kemâ-yenbağî umûrunu idareye kâdir olamaz meğer ki bir âkil kimesneyi tevkil edüb umûrunu uhde-i liyakatine ihale ve tefvîz eyleye. Ve bu takdirce dahi emin ve hükümetinde gereği gibi müstekarr u mekîn olmak müte‘assirdir.

Ve bundan mâ‘adâ gâfil olan hâkim istişârelerinden ahz eylediği re‘yleri fark u temyîz ve mûcibleriyle âmil olmakdan âciz olmağla müsteşarlarından herbiri bilâ-ihtirazin kendü maslahat ve menfaatlerine mutabık ve muvâfık olan re‘yi ilkâ eylediklerinden nâşi yine hâkim-i mezkûr istişârelerinden fâide-mend olamayub umûru muhtell u müşevveş ve perîşan ve humk u belâdeti nümâyân olmağla ferd-i vâhid kendüye sadıkâne hizmet etmez.

Netice-i kelâm bi’l-istişâre ahz olunan ârâ-yı sâibenin lutf u menfaati hâkim olan kimesnenin akl u tedbîriyle olub ârâ-yı sâibenin lutf u menfaati hâkim olan kimesnenin akl u tedbîriyle olub ârâ-yı sâibe ve istişâre ahmak u gâfil olan hâkime akl u tedbîr îrâs etmez.

Cevab-ı mümeyyiz:

Fi’l-vâki hâkimler cemî‘ kütüb-i âdâb u tevârihde müdâheneye meyl ü rağbet töhmetiyle ittiham olunurlar. Lâkin insaf olunsa bu husûsda ma‘zûrlardır zannederim. Zira gâhi iktiza eylediği vech üzre müdâhene ve mübalağaya meylden ictinab ve

imparator gizli bir adamdır, her kim olursa olsun hiç kimseye tasarılarını açmaz, kimseye danışmaz. Ne var ki tasarılarını gerçekleştirmeye kalkıştığında bunların ne olduğu anlaşılır ve danışmanları da eleştirmeye koyulurlar; kendisi de dediğim dedik biri olmadığı için fikrinden cayar. Bir gün yaptığını ertesi gün bozması, hiçbir zaman niyetinin ne olduğunun açıkça anlaşılamaması ve kararlarının kalıcılığına güvenilememesi işte bundan ötürüdür”; Güvenç, a.g.e., s. 132-133.

sem‘lerini sıdk u hakikate mu‘tad eylemeleri hakkında hâkimân-ı mezbûrâne tenbih-i ekîd ve kâh şöhret u [193] iftihara tâlib ve icra-yı âsâr-ı celîleye ve ef‘al-i cemîleye râğıb olub kemâl-i lutf u keremlerinden nâşi meddah u müdâhinlere inayet ederse de yine medh ü sena ve mübalağalarını sem‘-i kabul ile isğa eylemeleri hakkında tenbih ve tehdid ederler ki tamam iki tenbih birbirlerine mugayir ve muhalif ve vüs‘-i insandan haric bir teklif-i anîfdır.

Pes şan u itibar ve nam-ı nîkû ile iştihardan mahzûz ve müteleziz olmayan hâkim ya hiss ü idrakden bî-nâsib veyahut ‘ayş u işrete ve zevk u safaya ibtilâ ile kendüden bî-haber bir şahs-ı acîbdır ki seng ü hacir gibi hiçbir şeyden müteessir olub gayret u hamiiyyete gelmez. Lakin ma-hâzâ inkâr olunmaz ki müdâhene zalim u cabbar ve fahiş u gaddar hâkimlerin habâset ve melanet-i cibilliyelerini teksîr etmekle ayn-ı sendir ve adil u fazıl ve âkil ve kamil olan hâkimlere göre bir pasdır ki ancak şevket ve azametlerinin revnakını taklîl eder.

Binaenaleyh âkil olan kimesne müdâhene-i fahişeden nefret edüb meddâhin-i bed-âyinleri hâkimâne tard u teb‘îd eder. Ve müdâhenenin bir nev’i dahi budur ki müdâhin olanlar me‘âyib ve nekâyısı suret-i mehâsine komak için kelimât-ı gûnâgûn peyda edüb müştehiyât-ı nefsaniyyeyi esma-i memdûhadan bir isimiyile tesmiye ederler. Meselâ tûnd-hûyî vü te‘abbüse ve hiddet u şiddete adalet ve sefahete sehâvet ve fisk u fücür ve shehevâta dâfi‘-i gam ismlerini verirler. Ve bu vechile memdûhlarını medh ü sena için cemî‘ seyyiâtı mübah menziline tenzîl ederler ve bu nev‘ müdâheneye ekser nâs firifte ve mağbûn olurlar. Zira mübtelâ oldukları me‘âyib ve kabâyihî güya bununla meşreblerince ketm ü ihfâ [194] ederler.

Amma esas-ı metîn-i hakikat üzre mebni olan müdâhene be-gâyet nazik olub müstahakkına sarf olunmağla kavâ‘id -i müdâhene üzre ittırâ zımnında hakikat-i hale bazı ekâzib dahi zamm olunursa fark u temyîzini zihn-i derrâke muhtaç olur. Ve bu misillü müdâhene eğer daire-i akldan haric olan mübalağa ve ittırâ-yı şâirânenen pak ve medh-i hakikîye münâsib bazı nazikâne zamîrler zammıyla letafet-nâk olursa memdûh-ı nazik tab‘lar indinde makbûle ve mergûbe olacağı bî-iştibâhdır. Ve hiç bir şahs-ı refî‘u’l-kadr yahud bir sahib-hurûc veyahud bir hâkim-i âkil dostân ve meddahândan

sadır olan hakikate mebnî medh ü senayı şâibe-i müdâheneden âri değilse dahi redd etmezler.

“Françe kralları beyninde meşhûr olan Ondördüncü Louise nam kralın kapudanlarından biri ba‘zı mevâdd takririçün huzuruna dahil oldukda güya kemâl-i havfindan lertzân olub esnâ-i takririnde sekte ve miknet-i lisan ile dedi ki; padişahım beni zatımda böyle hâif u cebbân zannetme. Zira senin celâdet u mehâbetin derûnuma ilkâ-yı havf eyledi yohsa düşmanlarınla muharebe ve mukatelede ayn-ı gayret u cesaret olurum. Kral-ı mezkûr fi’l-vâki‘ akl u feraset ve gayret u şecâ‘at cihetiyle nâs indinde mu‘teber ve memdûh ve ziyadesiyle mahûf olduğunu bilmekle kuyûdâtın bu vech üzre hakikate mebnî müdâhenesinden mahzûz oldu”⁴³⁹.

Pes ‘avâm-ı nâsdan olub sonradan hâkim olanlar hâl-i sâbıklarını mülâhaza ile müdâhin u meddâhlardan ictinâb etmeleri [195] muhtemeldir. Lâkin taht-ı hükümette tevellüd eden hâkimler mebâdî-i ömrlerinden berü müdâhene ile me’lûf olmalarıyla müdâhin u meddahlardan ictinab edemeyüb medh ü senâsız ömr ü hayatlarından dahi zevk-yâb olamazlar. İmdi bu misillü hâkimlere ta‘n u teşnî‘ seza olmayub belki za‘f-ı zihinlerine merhamet etmek ensebdir. Zira fi’l-hakika müstahakk-ı mezzemmet-i bî-kıyas ve lâıyk-ı nefret-i nâs olanlar müdâhin ve ale’l-husûs müfteri ü gammaz ve hâkimlere hakikat-i hali ketm edenlerdir.

Ve ma‘lûm ola ki asl-ı yokdan müdâhene etmek başka ve bi’l-istihkâk medh ü sena etmek başka olub biri muzırr ve diğeri nâfi‘dir. “Meselâ Trayban nam imparator medh ü sena olundukça mecbûl olduğu fezâil u hasenâtın teksîrine ziyade sa‘y u gayret eder idi. Amma Tiber [Tiberius] nam diğeri imparator etrafında olan kimesnelerin müdâheneleri sebebiyle icra-yı seyyiat ve kabâyihiinde müstekarr olur idi”⁴⁴⁰.

⁴³⁹ Bu bahisin Voltaire tarafından dipnota eklendiğini Hatay ifade etmektedir. Bu notu mütercim metne dahil etmiştir. Bkz. Hatay, a.g.e., s. 209. İngilizce metinde bu not yoktur.

⁴⁴⁰ Tırnak işaretleri içerisindeki son cümleler, mütercim tarafından metne ilave edilmiştir.

EL-FASLÜ'S-SÂLİSE VE'L-İŞRÎN: VUKUÂT VE KAZAYÂ-YI
İTTİFÂKİYÂTIN VE BAHT U TÂLİ'İN UMÛR-I DÜNYEVİYEE
DUHULLERİ NE DERECEDE VE TEDBİR Ü ÇARELERİ NE VECHİLE
MÜMKÜN OLDUĞU BEYANINDADIR:

Nice kimesneler zann ederler ki umûr-ı dünya kaza vü kaderden veyahud bermuktezâ-yı devr-i felek-baht ü tâlî' i'ânetiyle idare olunub i'mâl-i akl u tedbîr ve sarf-ı irâdetin deyyâr-ı lutf u fâidesi olmaz. Pes “el-mukadderu kâinun” mantûkunca temşiyet-i umûrda fikr ü mülâhaza ve re'y ü endişeyi terk etmek iktiza eder. Ve fî eyyâminâ-hazâ akl u kıyâsa muhalif nice tebeddülât-ı acîbe ve tegayyürât-ı garîbe vukû [196] bulmağla bu mezheb-i “el-mukadder kâinun” be-gâyet revac u itibar bulub ben dahi vukuâta nazar ve hudusâtı tefekkür ettikçe ona zâhib olmağla kendümde bir meyl-i derûn hissederim. Amma irâde-i cüziyemiz dahi derkâr olmağla galiba ef'âl ü harekâtımızı irâde-i cüziye ile kazâ vü kader veyahud irâdet-i cüziye ile baht u tâlî' bi'l-iştirak idare ederler. Ve yalnız kazâ ve kader ve baht u tâlî' iktizasıyla zuhur eden ittifakıyâtı bir nehr-i azîme teşbih ederim ki tuğyan eylediği vakitlerde etrafında vakı'a arazi-i müsattahada olan mezâri' u mesâkini ve eşcâr u emâkini tahrîb ve tefrîk eder. Ve eğer insan sarf-ı zihn ü himmet u irâdet edüb etraf-ı nehrde arîz u 'amîk hendekler hafr ve muhkem sedler bina ederse tuğyan-ı sânisinde hücum-ı şedîdini men' u hasâret ve mazarratını def' etmesi mümkündür.

Pes kaza vü kader veyahud baht u tâlî' iktizâsıyla zuhura gelen ittifâkiyât dahi hücumlarına mâni' olmayan taraflarda kuvvet u kudretlerini gereği gibi icra edüb ekseriya gâfil ve tedârüksüz olanlara cebren ve kahren gâlib olurlar. Hatta bu zamanımızda mahall-i tegayyürât-ı azîme ve tebeddülât-ı garîbe olan memâlik-i İtalya'ya dikkat ile nazar olunsa şürût-ı harem ü ihtiyata mürâ'atde kusur olunduğu zahir u âşikâr olur. Şöyle ki istihkâm ve muhafazasıçün iktiza eden tedâbîri icrada sarf-ı vüs' ü kudret ve ahali Cermenya ve İspanya ve Françe misillü hareket olundu, mesâib-i kevnîyye üzerlerinden def' olunub etrafın asâkiri ve hâkimleri feth ü teshîrlere kudret-yâb olamazlar idi. Veyahud hiç olmazsa [197] bu rütbelerde kaza-zede olamazlar idi.

İmdi ale'l-ıtlak zuhur eden ahkâm-ı kaza vü kaderin vech-i indifâ'ı husûsunda tayy-ı kelâm edüb eşyaya tesiri olan baht u tâli'in tedbîr ü çaresine dair ba'zı mûlahazâtın tahriri münâsib görünür. ez-Cümle bir hâkim bu gün meveddet u ikbal ile hoş-hal ve fâriğü'l-bâl iken tarz u tavrını tahvîl etmeksizin yarın saâdet u ikbali idbar u zevâle mûnkaliib ve bed-hal olmasından iktiza eyledi deyü istiğrâb olunursa cevab ederim ki; bundan akdem tahrir ü beyan eylediğim vech üzre yalnız baht u tâli'e istinad edüb tedbîrde kusur eden hâkim-i gâfil baht u tâli'i zevale tahvîl eylediği gibi der-akab mahv u muzmahill olur.

Amma muktezâ-yı vakt u hale göre hareket eden hâkim ekseriya saâdet u devlet ile evkat-güzar olub tedbîrde ve harekâtını iktiza-yı vakt u hale tatbikde kusur etmediğinden nâşi yalnız baht ü tâli'e istinad eden kadar nuhûset u idbâra giriftar olmaz. Zira görüyoruz ki efrad-ı beşer neyl-i şân u şöhrat ve kesb-i mal ü servetten ibaret olan meram u maksatları husûl-pezîr olmağışün kimi harem u ihtiyatı ve kimi tefrît u ifrâtı ve kimi kuvvet u kudreti ve kimi sabr u teenni vü tahammülü ve kimi şiddet ü hiddet ü aceleyi der-pîş eder.

Ma-hâzâ bu turuk-ı muhtelif ile mecmû'-ı maksûd u matlûblarına vâsıl olmak mümkündür. Ve yine görüyoruz ki iki kimesne bir tarîk üzre hareket ederler iken biri nâil-i meram ve diğeri hâib u nâ-be-gâm olur. Ve tekrar iki kimesneler meşreb u tabiatte zıdd-ı kâmil olub meselâ biri tiz-meşreb ve 'acûl ve diğeri mu'tedil [198] ve sabûr iken ikisi dahi melhûzlarına zafer-yâb ve muradlarınca kâm-yâb olurlar. Ve ba'zan hem-meşreb ve hem-tabiat olan iki kimesnenin biri nâil ve diğeri hâsir olur. Ve bu cümlelerin böyle olması der-pîş olunan turuk ve harekâta vakt u rûzigârın mutabık u müsaid veyahud nâ-muvâfık ve muhalif olmasından neş'et eder.

Hatta bâlâda tahrir olunduğu vech üzre bazı kerre iki kimesne hareket-i mütefâvite ile netice-i mutabıkaya vâsıl olub âhar iki kimesne dahi bir meram-ı mutabık dest-res olmağışün hareket-i muvafık ile sa'y ederler iken hiç birisi matlabına nâil olmaz yahud biri be-kâm ve diğeri nâbe-kâm olur idi. Hüsn ü kubh ve hayr u şerrin dahi zuhuru bâlâda mestûr olan sebebeden iktiza eder. Zira bir hâkim harem u ihtiyata riayet ile akılâne umûrunu idare eder iken tarz-ı tavr-ı idaresine vakt u rûzigâr dahi muvâfık u müsaid ise hükümetinde isabet ve kesb-i memdûhiyyet eder.

Amma vakt ü rûzigâr mütegayyir ve mütehavvil olduğu gibi hâkim dahi tarz u tavrını tağyîr u tahvîl etmezse elbette ber-keşte ve muzmahil olması mukarrerdir.

Ve fî nefsi'l-emr bir âdem her ne kadar âkil u kâmil ise de gerek meyl-i tabîî'sinden ve harekât-ı me'lûfe ve sekenât-ı me'nûsesinden birdenbire keff-i yed ve gerek bir eyyam onunla selâmete vasıl olduğu tarîk-i mücerrebini serî'an terk etmeğe azîmet edemediğinden daima ef'âl u harekâtını muktezâ-yı vakt u hale tatbik ile etvâr u muamelâtını tebdîl ü tahvîl etmek hayli müşkildir.

Meselâ zatında sakın ve sahib-i temkîn olub [199] teenni ve mülâyetle itiyad eden kimesne iktiza eylediği halde 'acûl u 'anîf olması sehl değildir. Bu sebebden ba'zan âdem eylediğinden nâdim u peşimân ve üftâde-i çâh-ı hırman olur. Halbuki vakt u rûzigâra be-herhal mutabakat u muvafakat ederse baht u tâli'-i rûzigârın tebeddül ve tegayyürü kendüye çendân îrâs-ı mazarrat etmez. Hatta ikinci Julius nam Rim Papa'sı daima hiddet ve şiddet ve 'unf u sevret ile hareket u temşiyet ve nizam-ı umûrda azîmet-i tâmme-birle azîmet eder iken ittifakan mezkûr Julius'in bu misillü hiddet u şiddet ve 'unf ü sevreti ol-vaktin haline muvafık ve mutabık vaki' olmağıle cemî' umûrunda muvaffak olub sinîn-i kesîre her cihetten emin ü salim olduğu halde müreffehü'l-hal ve fâriğü'l-bâl-i kâm-kâr oldu.

Ve buna delil ü şahidim Bologna nam memlekete olan hücumudur ki vech-i âti'l-beyan üzre şu gûne vâki olmuştur ki Venedik memleketinin ahâlisi kendisinden havf u vesvese ve hiras u endişe üzre olub Françelü ve İspanyalu dahi tereddüd üzre iken mezbûr Papa cesaret-i tâmme ile etraf u mevânî'i mülâhaza etmeksizin ale'l-gafle Bolongna hücum ve duhûl eyledikde Venedüklü havfından ve İspanyalu dahi Sicilyateyn'i teshîre meşgul olduklarından nâşi muhalefete mübaşeret edemeyüb Françelü dahi papayı taraflarına cezb ve bu takribiyle Venedüklüyü za'f u zebûn etmek sevdasıyla papaya i'ânete [200] mecbur olduklarından mesfûr papa muhassalü'l-meram ve mesrur u şâd-kâm oldu.

Şöyle ki mezkûr papanın şiddet-i tab' u hiddet-i meşreb ile gördüğü işi âhar bir papa herne kadar 'âkil ü müdebbir olsa bir vechile göremez idi. Ve eğer mezkûr Julius Papa muktezâ-yı akl olduğu vech üzre şart-ı harem u ihtiyata mürâ'ât ile ibtidâ-

yı emrde cemî‘ tedarükât-ı lâzımenin tertibine meşğul olub ol-vakt-i müsâ‘îdi fevt edeydi vakt-i aharda zafer-yâb olmaması muhtemel idi. Zira ba‘dehu Françelü i‘ânet etmeyüb İspanyalu dahi melhûz ve meramlarına temşiyet vermiş bulunmağıle Venediklü ile ittifaken muhalefet ve mümâne‘ata mübaşeret etmeleri mukarrer idi. Ve buna müşabih âhar nice ef‘âl ü harekâta tasaddi edüb müddet-i ömründe baht u tâli‘ u rûzigârı bir kararda olduğundan mecmû‘-ı tedâbîrde isabet eyledi. Lâkin dahi ziyade muammer olub tarz-ı rûzigâr-ı zûr-kâr ve devr-i sipihr-i nâ-hemvâr mütegayyir u diğer-gûn ve mâil-i mülâyemet u sükûn olsaydı bi’t-tab‘ mecbûl olduğu hiddet u şiddeti mülâyemete tebdîl edemeyüb lâ-cerem mahv u müzmahil olacağı muhakkak idi.

Hulasa-i kelâm daima bir tarz üze hareket eden kimesneler hareketleri iktizâyı vakt u hale mutabıka ve muvafıka oldukça beherhal sa‘îd u nîk-baht olub tâli‘ u rûzigâr mütegayyir olduğu gibi der-‘akab onları dahi muvafakat-ı tâmmeye ile hareket-i sâbıkalarını tebdîl u tağyîr etmezler ise müdebber u bed-baht olacakları bi’t-tecrûbe âşikârdır. [201] Amma bu cümle ile cihanda tîz-meşreb ve şedîdü’t-tab‘ olmak mülayim ve mülâhazalı ve hazm u ihtiyatlı olmadan evlâ vü ercâhdır. Zira dünya bir avret-ı haşîne ve nâşîze olub zabt u tasarrufu ancak darb u zûr ile olduğundan ekseriya sâkin ve mülayimlerden ziyade şedîdü’l-tab‘ ve tîz-meşreb olanlara râm olur. Hatta hadîsü’s-sinlere meyl ü mahabbeti ziyade olması mezbûrların hırâsetleri sebebiyle ‘acûl u cesûr ve şedîdü’t-tab‘ ve gayûr olduklarından iktiza etmiştir.

Cevab-ı Mümeyyiz:

İrâde-i cüziye bahsi bir madde-i müşkiledir ki mu‘arazât-ı gûnâgûn ile cemî‘ efkâr-ı hükemâ ve enzâr-ı ulemayı elkâb bâ-husûs hükemâ-yı ilahiyîni giriftâr-ı pîç u tâb etmiştir. İmdi irâde-i cüziye ve serbestiyet-i insaniyyeye mu‘tekid u tarafgîr olanlar derler ki beni âdem ef‘âl u harekâtlarında fâ‘il-i muhtar olmadıkları surette hallâk-ı âlem olan Hak Teâlâ hazretleri fâ‘il olub insanın işlediği bunca kabâyih u seyyiâtın sebep ü ‘illeti olmak iktiza eder, bu ise ilahiyyete mugayir ve münâfî olduğu bedihiyyâtandır.

Bundan mâ‘adâ eğer fi‘ile getirilen kabâyih u mezâlim-i insaniyyeye takdir-i ilâhî sebep ise günahkâr u mücrim ve gaddar u zalim olan kimesneleri te’dîb etmek

abes olduğundan mâ‘adâ fazilet ile kabâyihîni hiç fark u tefavütü olmaz idi. İmdi bu mezheb mûcib-i mahzurât-ı azîme ve fesâdât-ı cesîme olmağıle hemân fikr-i savâb ve endîşe-i isabet-meâb olan irâdet-i cezaiye-i insaniyyeyi teslim etmektir. Amma kaza vü kadere [202] ve insana cebr eden takdir-i ilâhîye zâhib olanlar cevap ederler ki Allahu Te‘âlâ hazretleri dünya ve mâ-fîhayı halk edüb her mahlûkun ne olacaklarını ve edecekleri şeyleri bilüb onları takdir eylemediği surette ale‘l-‘ımya şey inşâ vü icad eden erbâb-ı sanâyi‘den dahi ziyade gafil olmak lâzım gelür idi.

Meselâ bir saatci ihtirâ‘ eylediği saatin göreceği işi ve çarhlarının ne vech üzre hareket edeceklerini bilür iken ilâ gayri’n-nihâye âlim-i hakayık-ı eşya ve zamâir-i mahlukât olan Allahu azîmü’ş-şan halk eylediği insanın müsta‘id olduğu hareketi ve mecbur olacağı azîmeti bilmemek ne mümkündür.

Pes tahkik ilm-i ezelîsiçün onları be-herhal takdir eylemek lâzım gelür ve cemî‘ mevcudâta kava‘id u kavânîn-i sâbite ve gayr-ı mütegayyire vaz‘ u ta‘yin edüb her biri tahte’r-râbita-i nizam iken yalnız insanı serbest ve mutlakü’l-‘inan terk etmek hadd-i imkânda olmadığı muhtac-ı beyan değildir.

Pes bu emr-i muhal mümkün farz olunduğu halde cemî‘ umûr-ı âlemi idare eden kaza ve kader-i ilâhî olmayub ancak tedbîrât ve irâdet-i cüziye-i insaniye olmak iktiza eder idi.

İmdi fikr ü hayal-i rûhanî ve heva vü heves-i nefsanî bir zincirdir ki bir tarafı yed-i takdir-i Allah’da olub onunla insanı murad-ı âlîsi üzre idare ve tahrik ederek kendü irâde-i ezeliyyesini icra ve tekmîle mecbur eder.

Pes iki taraf sözlerini isbat içün nice delâil ü berâhîn ile mu‘arazadan hâlî olmayub her biri hak yedinde zanneder. Lâkin iki tarafın [203] zâhib oldukları mezheb gûnâgûn mehâzirden ârî olmayub yağmurdan kaçarken doluya rast geldi mantukunca dürlü dürlü hatalara düçâr olurlar. Ve ile‘l-ân bir netice-i sahîhaya ve mezheb-i müttefekun aleyeh muvaffak olamadılar.

Binaenaleyh ukalâdan biri demiş ki cümleye akl u fikri ve kuvvet-i endîşe vü mülâhazayı veren Allahu Teâlâ hazretleri olub herkes kusur-ı akl-ı beşerî muktezâsınca

hakikat-i hale vâkıf olamadığından nâşi ziyade ta'zîm için derece-i 'aklına mülayim ve münâsib olan mezheb ve tarîka sâlik u zâhib olurlar. Amma kaza vü kader ve serbestiyet-i beşer bahsi 'ilm-i kelâm ebhâsından olub bu kitabın ebhâsı olan âdâb-ı tedbîr u siyasetten hariç olmağla bu bu makamda bahsi nâ ber-câ ve Musannifin dahi bu vadiye sülûk etmesi mahz-ı hatadır. Zira umûr-ı hariciyede ve hükümet ve siyaset husûsunda îrâde-i cüziyye ve serbestiyet ve baht u tâli' ve ittifâkiyâtın umûr-ı beşeriyyeye tesirlerini ve kuvvet-i müdahalelerini tecessüs edeceğimize evvel be-evvel akl u tedbîrimizi teşhis u tekmîl ve esbâba teşebbüse istidâd-ı tahsil etmek lâzımdır.

Pes ma'lûm ola ki baht u tâli' ve ittifakiyât dedikleri esmâ-i bî-mânadandır ki halk gaflet u cehaletlerinden zuhur eden ahvâl u havâdisin sebeb u illetlerini bilmediklerinden bu misillü isimleri icad u peydâ ettiler, halbuki her lâzım olan şeyin bir illet-i müstakilesi vardır.

Meselâ meşhûr Çasar nam imparatora mukbil u ve nîk-baht ve Canon nam kimesneye müdebbir u bed-baht dedikleri [204] Çasar-ı mezkûr rûzigâra muvafık olan tedbîrât u harekâtta musîb olmağla şad u kâm ve Canon-ı mesfûr bazı esbâb u mevânî'den nâşi tedbîr u idaresinde kusur ve rûzigâra muhalefeti zuhur etmekle hâib ve telh-kâm olduklarından neş'et etmiştir. Ve fehm ü idrak için kaziye-i ittifakiyeyi tavlâ zarlarına teşbih etmek münâsibdir.

Meselâ vakt-i bâzide bir tarafın zarları ekser düşmüş veyahud dübeş gelüb ve sebebinden gâfil ve tedbîrinde âciz u âtıl olursa be-herhal o taraf mağlub olur. Lâkin her emrin sebebini tecessüs eden âkil u reşid kimesneler mağlubiyete müsebbib olan atışın tarz u tavrına ve destin darb u hareketine ve kemiyet-i zûr u kuvvetine kemâl-i teharrî ve dikkat ile nazar edüb fark u temyize vâsıl olduklarında şiddet-i darb u kuvvet-i destî taklîl ve keyfiyet-i remyi tağyîr ederek def' ü çaresine zaferyâb olurlar.

Pes benî âdem bir mahlûk-ı mahdûdu'l-akl ve 'l-kuvve olub baht u tâli' dedikleri şeyin cemî'darabât ve zuhurâtına gâlib gelmek mümkün olmadığından bâri ittifâkiyâtı kable'l-vukû' teferrüs ve derk edüb hudûsât ve zuhurâtı vüs'leri mikdarınca men' ü def' veyahud taklîle sa'y u ihtimâm etmek iktiza eder, lâkin ömr kasîr ve akl

dahi fikr u mülâhaza ve kemâ-yenbağî tefehhümde kâsır olmağla daima her maddede isabet etmek müşkil belki müte‘azzirdir.

Ve akl-ı insan her madde-i muhtemelü’l-vukû’u kable’l-vukû teferrüs ve idrak [205] etmeğe kâdir olamadığına şahid ve delilim henüz nakl edeceğim vukuât ve hudusât-ı ittifakiyelerdir.

Evvelen akl u tedbîr u şecâatte şöhret-yâb olan Prençiya Evkinas nam ceneral Crémone kalesini muhasara eyledikde suhûlet ile feth ü teshîrine dest-res olmak için kalede mahsur olanların biriyle hufyeten haberleşüb tarafına cezb ü imâle ve feth-i bâb ve teslim-i kaleyi ilzâm etti. Ol-dahi ahdları üzre birgün seheri kalenin mezbelesi tarafında olan kuyuyu feth ve irâet-i tarîk edüb da‘vet u delâleti ile mezkûr Evkinas der-akab duhûl eyledi. Ve ale’l-gafle hücum ile kaleyi zabt u teshîr edeceğinde şekk ü şübhe yok idi. Amma ittifaken ol-gün asâkir-i mahsûreden bir bayrak asker kâideleri üzre ta‘lim-i eslihâ için vakt-i muayyenelerinden evvel erkence hareket etmiş bulunmalarıyla düşman hücumundan habîr olub sâir asâkir müteyakkız ve makam-ı mukavemette cem‘ ü hâzır oluncaya dek mûmâna‘ata mübaşeret eylediklerinden ve reh-nûmaların dahi tarîk-i râsttan hatâen inhiraflarından nâşi mezbûr Evkinas meram u melhûzuna adem-i neyl ile hâib u hâsir avdet eyledi.

Sâniyen İspanya krallığın veraseti için vaki‘ muharebâtda Ondördüncü Louise nam Françe kralı ile Anna nam İngiltera kraliçesi beyninde mün‘akid olan musalaha-i hâssadır ki ol-esnada in‘ikâdı be-gâyet müşkil ve gayr-ı me’mûl ve mezkûr Louise itmâm ve temşiyetine kemâl-i ihtiyacından nâşi gûnâgûn tedbîrler edüb âciz ve me’yus [206] olmuş iken âkıbetü’l-emr bir eldiven sebebiyle nizam-pezîr olacağı ferd-i vâhidin hâtırına hutûr etmez idi. Ve bu vaka‘-i acîbe bu vech üzre vaki‘ olmuşdur ki İngiltera kraliçesi tarafından muharebe-i mezbûreye serasker nasb u ta’yin olunan Dük de Maldeburg nam kimesne gâyât-ı kesîresi sebebiyle mu‘teber ve menfaati için imtidâd-ı muharebeye hâhiş-ger olub zevcesi dahi kraliçe-i mezkûrenin kurbünde ve be-gâyet nazarında olmağla zevci dil-hâhı üzre kraliçeyi müsalahaya meylden men‘ ederidi.

Şöyle ki müsalahayı tecvîz eden ricâl-i sâirenin sa’y u ihtimamları ve mülzimâne kelâmları kâr-gir olmayub kraliçeyi ilzâmdan me’yûs oldular. Günlerden

bir gün kraliçe kendü için eldivenciye bir çift nev-zuhur eldiven ısmarlayub mesfûr Dük de Maldeburg'un zevcesi dahi kendü için yine ol-eldivenciye başka bir çift eldiven ısmarladı ve kendü eldivenlerini kraliçünün eldivenlerinden evvel yapsun deyü emr ü tenbih eyledi. Vakta ki kraliçeye eldivenlerini isteyüb hâzır bulmadığından gazab u tehevvr ile sebebini sual eyledikde avret-i manzûranın hilafında olanlar fırsatı ganimet bilüb hased u nefsanîyetlerinden nâşi ba'zı iftiralar zammıyla hakikat-i hâli yegân yegân kraliçeye nakl u beyan etmeleriyle avret-i mezkûrenin bu güne hareket-i nâ-ber-câ ve vaz'-ı tahfirânesinden infî'al ve mesfûreyi tedricî nazarında istiskâle başladım. Bu keyfiyet-i gayr-ı müterakkibe musalahayı tecvîz u ibrâm eden tarafın [207] ma'lûmu oldukda türlü nifâklar ile her taraftan hücum edüb âkıbetü'l-emr kraliçeyi gereği gibi iğzâb ve tahrîk ettiler. Hatta bu takribiyle avret-i manzûreyi ve zevci mesfûr Maldeburg bi'l-küllîye hizmet ve nazarından düşürüp meramlarına nâil oldular. Ve böyle bir emr-i cüz'îyi bâlâda mestûr Louise kralını İngiltera kraliçesiyle ıslaha ittifaken 'illet-i müstakile olub âhar kralları dahi mezkûr Louise ile hâh u nâ-hâh sulh olmağa mecbur etmekle Louise'i muhatarât ve beliyyâtan tahlîs ve sebeb-i muharebe ve nizâ' olan İspanya hükümetini kendü hânedanına tahsis eyledi.

İşte dünyanın hâl ü şânı budur. Ve kaza vü kader akl u fazilet ve batş ü azamet-i beşeriyeyi istihzâ edüb nice kerre za'f u nâçîz sebebler düvel-i cesîmelerin baht u tâli'lerini tebdîl u tahvîl ettiler. Amma bu misillü vukuât-ı ittifâkiyye-i gayr-ı melhûza nadirâtan olmağla akl u tedbîrin abes ve bilâ-fâide olması lâzım gelmez. 'İlel ü eskâm gibi ki mizac-ı vücûd-ı insanı herne kadar ahyaânen muharref ederlerse evkât-ı sâirede sıhhat u âfiyet ile evkât-güzâr olmadan men' etmezler.

İmdi sahib-i hükümet olub tedbîr u siyasete me'mûr olanlar herhalde tedbîrden hâlî olmamak iktiza eder. Ve baht u tâli'lerini almak murad ederler ise tabiat ve meşreblerini muktezâ-yı vakt u [208] hale tatbik etmek lâzımdır. Ve fî-nefsi'l-emr meşreb ü tabiatları ya acele vü cesaret ve huşûnet u ru'ûnet ve hiddet ü şiddet veyahud harem u ihtiyat ve sükûnet ü mülâyemet ile mecbûl olub bu misillü hîsâl ahlâk-ı tabiiyye ve zaruriyyâtan olmağla bir hâkim bu evsâf u hîsâlin hiç birisine mübtelâ olmayub daima her murad eylediği ahlâk ile mütehallık ve mîsâl bu Câlemon ikide bir de mütegayyir ve diğerkûn olmak muhâl derecesinde müte'assirdir zannederim. Lâkin

ma'hâzâ vüs'ü mikdarı rûzigâra muvâfık ahlâkıyla mütehallik ve tarz-ı idare-i umûrunu vakt ü hâle tatbik etmeğe kâdirdir. Zira vakt ü rûzigâr ba'zı kerre sahib-hurûc ve güya ef'âl-i cesîme ve inkılâbât-ı garîbe ve muharebât-ı azîme vü fütûhât-ı kesîre ve acîbe içün dünyaya gelmiş cesur ve 'acûl ve hiddet-i tab'ıyla mecbûl olan kimesnelere mu'în ve müsâid olur. Ve ba'zı kerre bu misillülerden rû-gerdan olub sükûnet ve mülayemete meyl ü harem ü ihtiyata mürâ'at eden sâkin u mülayim tab'lara müsaade eder. Ve bu vakt u rûzigâr tufan ve furtunayı ta'kib eden limanlık gibi olub halkı rahat ve âsudeliğe tâlib ve telattuf ve müdârâ ile idareye râgıb etmekle âkil olan kimesne akl u tedbîri ve harem u ihtiyatı ve lutf u mülayemeti der-pîş edüb ol-esnada muktezâ-yı rûzigârile muhaberât ve müraselât ve mükâlemât mukatelât ve muharebâtdan akvâ olduğundan nâşî kuvvet-i seyf ile göremeyeceği işi tedbîr-i kalem ile husul-pezîr eder.

Binaenaleyh bâlâda beyan olunduğu vech üzre [209] vaktin her tarzından müntefi' olmak murad eden hâkim üstad-ı reis gibi vakt u rûzigâra mutabakat u muvafakata kesb-i isti'dâd etmeğe bezl-i vüs' ü kudret etmek vâcibdir. Pes zannederim ki bir serdar-ı sahib-i iktidar şecâat u cesareti ve harem ü ihtiyatı vakt-i münâsib ve mahallinde isti'mâl edebilürse münhezim ve mağlub olması muhal gibidir. Roma serdarlarından Fabius nam kimesne Afrika ahâlisi ile muharebesinde düşmanlarının zaruret-i maliye ve killet-i askeriye sebebiyle müddet-i vâfire ikamete takat getüremeyeceklerini bilmekle kasden mukateleyi 'avk u tehir edüb ve mezbûrları dahi usandurub bilâ-mukateletin müteferrik u perişân olmağa mecbur eyledi. Ve bu takribiyle kendü askerinden ferd-i vâhid telef olmaksızın muzaffer u mansur oldu. Amma Afrika ahâlisinin serdarı olan Hanibal nam kimesne kuvveti muvakkate ve asâkiri dahi gayr-ı muvazzafa olmağile bilâ-tazyi'-i vakt kuvveti kemâlde iken tahsil-i itibar u nam ve düşmanlarından ahz-ı intikam edüb kendüye metanet u istihkâm vermek içün bir an akdem mukateleye müsara'at etmek iktiza ederidi.

Tarih-i İseviyenin bin yedi yüz dört senesinde Bavyera Hersek'i eğer düşmanlarıyla muharebesi esnâsında acele edüb Bavyera'dan hurûc etmeseydi hem makarr-ı hükûmeti olan Bavyera memleketini muhafaza ve hem yed-i düşmanda olan sevab-ı memleketini zabt u teshîr eder idi. Zira düşmanlar killet-i zehâyir sebebiyle bi'l-ıztırrar müteşettit ü perişân ve Bavyera'dan başka puşt-nümâ-yı firar u rû-gerdan

olurlaridi. Lâkin mesfûr Bavyera Hersek'i [210] iktizâ etmeziken Bavyera'dan hareket ve düşmanlarıyla mukatele ve muharebeye müsara'at edüb tedbîr u ihtiyatta kusur etmek ile mu'în u müttetikleriyle mağlub u münhezim oldu.

Pes mahv u muzmahil olan nice cesur ve tîz-meşreblerden kat'a'n-nazar yalnız ba'zı cesurlar ittifaken devlet u ikbal ile kâm-yâb ve meramlarına vasıl olmalarıyla mücerred baht u tâli' cesurlara mu'în u müsaiddir deyü kelâm-ı meşhûr kâhin ve müneccimlerin kelâm-ı durû-encâmları gibidir ki ekseri halt u hezeyan iken iğmâz veyahud ferâmuş olunub kazâen biri isabet ederse mutlaka sahih olmak üzere muteber ve beyne'n-nâs mütevatir olur. Lâkin âkil u müdekkik olanlar vukuât ve hudusâtı sebeb u illetsiz zannetmeyüb cemî' vukuât u hudûsâtın sebeb-i aslîsini ve 'illet-i müstakillelerini tecessüs u tefahhus ederler.

Netice-i kelâm cesur olan hâkim daima mahkûmlarını muhataraya ilkâ etmeden hâlî değildir. Amma harem ü ihtiyata mürâ'ât ile mu'tedil olan hâkim eğerçi ef'âl-i azîmenin icrasına müstâ'id değil ise lâkin memleket ve hükümetini ahsen-i vech üzere idare ve hıfz u hırâset eder. Halbuki ikisi dahi bilâ-şübhe memdûh ve mu'teber olmağıçün ahlâk ve meşreblere muvâfık vakitlerde dünyaya gelmek iktiza eder.

Pes ma'lûm ola ki fikr ü mülâhaza sahibleri ve ale'l-husûs hükümet-i nâsa memur olan hâkimler derûnlarında azîmet eyledikleri zamîr u melhûzlarının icra vü temşiyeti için vakt-i münâsibe müterakkiben dâima esbâbı teshilden hâlî olmayub etvâr u vukuât-ı rûzigârda teharrî ve dikkat ve muktezâ-yı vakt u hâle göre sarf-ı zihn ü tedbîrde dakika fevt etmezlerse [211] cemî' muamelât ve hareketleri ol-meram-ı muzmeri itmâm niyeti ile olursa âkıbetü'l-emr meram-ı melhûzlarına zafer-yâb olmak mümkündür. Amma bu fezâil-i nadirenin cümlesine malik hâkim nerede bulunur? Ve bunlar dahi nev'-i benî adem olmalarıyla nakisa-i beşeriyet muktezâsınca cemî' vazifeleri olan umûrunu kemâ-yenbağî eda ve bilâ-kusur icra etmek be-gâyet müşkil olub bu misillü hâkim-i kâmilin ankâ-yı mechûlü'l-cism gibi ismi mevcud lâkin vücudu ma'dûmdur.

Binaenaleyh muktezâ-yı insaf olan budur ki ‘avâm-ı nâs hâkimlerinin cemî‘ kemâlâta malik olmalarından geçüb mezbûrların vüs‘leri mikdarı kemâlâta vâsıl olmağa ettikleri sa‘y u ihtimamlarına kanaat etmektedir

Ve Musannifin işbu kitabında bast u ta’lîm eylediği nesâyih-i müfside ve tedâbîr-i mudillesinden mücânebet eden hâkim elbette mecmû‘undan efdal u a‘lâ olmak iktizâ eder zannederim. Ve bu ‘âlem-i kevn-i fesâda mahlukat için min-küllî’l-vücûh kemâl muhal olub nev’-i beşer hata ve günahdan mu‘arrâ ve münezzeh olmadıklarından nâşî hâkimlerin hulûs-ı kalb ve safvet ü hüsn-i niyetleri var ise ba‘zı nakîsalarından ve hatalarından iğmâz etmek münâsib ve lâyıkdır. Ve ol-memleket ki hâkim ve mahkûmları birbirlerine hüsn-i zan ve hata ve günah-ı sagîrlerini afv edüb bâis-i refahiyet-i sükkân olan mahabbet ve safvet-i kalb ile ta‘ayyüş ederler ise cemî‘ memalik u hükümâttan es‘ad ve ziyade hoş-hal ve müreffehü’l-bâldır.

Zira muamele-i bi’l-mücâmele ve hüsn-i zindegânî ve refahiyet olmadığı surette ömr ü hayat adem-i zevk ü lezzetinden tahammül olunmayacak bir bâr-ı sakîl ve dünya dahi meraret-i musibetten ibaret olur.

FASL-I 24: MEMÂLİK-İ İTALYA'YI EYDÎ-İ DÜŞMANÂNDAN
TAHLÎSE TERĞÎB ZIMNINDA:

[212] Kelâm-ı mütercim-i hakîr: Musannif mevâdd-ı Fenn-i Hükümet ve Siyaseti tekmîl edüb nihayet-i kitabı olan işbu faslı mücerred ‘ala tarîki’l-mektub Medici hânedanına hitaben tahrir u tenmîk ve mezbûru İtalya memâlikini eydî-i zâleme-i mütegalibînden tahlîs ve kendüsi zabt etmeğe tergîb ve teşvik eder. Lâkin derûn-ı faslda istifade edecek şâyeste-i mütala‘a hiçbir madde olmamağla lafzen belafzin tercümesi tatvîl-i bilâ-fâide mülâhazasına binaen terk olundu.

Hülâsa-i kelâmı budur ki ol-esnada memâlik-i İtalya zalim u gaddar ve nehhâb u cebbar müstevlîlerin tasarruf-ı gaddarâne ve tasallut-ı cebbarânelerinden pâzde vü harab olub ahâlisi adem-i tahammül ile âciz u sergerdân ve mütekeddir u perişân ve muhalefet u isyân ile tahlîs-i girîban etmeğe ez dil ü can fursat ve i‘anete nigerân ve âhar bir hâkimin ‘ubûdiyetini kabule şitabân olduklarından mesfûr Medici bu fursat ve müsaade-i eyyâmı ganimet bilüb tahlîs u i‘ânetlerine himmet ve asâkir u mühimmât-ı saire husûsunda fusûl-i sâbıkada tahrir ü beyan olunduğu vech üzre hareket ederse memâlik-i mezbûreyi suhûlet ile kabza-i tasarrufuna idhâl-birle himem-i aceze vü derd-mendânı himayet u sıyânet ve hem kesb-i şân u şöhret edüb bu vesile ile müceddeden bir hâkim-i zî-kudret olacağı emr-i mukarrerdir.

Ale’l-husûs ki Rîm Papalığı dahi yed-i tasarrufundadır amma bilâ-sebebin muharebeye mübaşeretten ihtirâz olunursa ma‘lûm ola ki li-maslahatin ve bi’l-iktiza veyahud tesliyet-i derd-mendân ve sıyânet-i mazlumân içün şürû‘ olunan harb ü kıtâl aklen ve şer‘an caiz belki vâcibdir deyü bu misillü kelimât-ı mülzime ile [213] mezkûr Medici’ye İtalya’yı zabt ve cebâbireyi tard edüb İtalya hâkimi olmasını ilhâh u ibrâm eder ki mütalaası tazyî‘-i evkat ve tasdî‘den gayrı bir fâide îras etmez.

Binaenaleyh mümeyyiz dahi Musannifin kelimât-ı sâiresine cevab ve taarruzdan i'râz edüb yalnız mezbûrun li-maslahatin ve mazlumîni sıyâneten şürû' olunan "harb u kîtâl aklen ve şer'an caizdir" dediği kelâmı te'yid ederek "harb ü kîtâle dair bast-ı makale âğaz eder.

Kelâm-ı mümeyyiz ki düvel beyninde maslahatin olan envâ'-ı mürâselât ve şer'an ve aklen harb ü kîtâli icab eden esbâb u mevâdd beyanındadır.

[Cevab-ı mümeyyiz]:

Musannifin iş bu te'lifinde mülâhazât u akvâl-i fâside ile şenâyi' u kabâyih tervîc ve habîs u bed-tîynet olan kimesneleri ricâl-i muazzama ve mu'tebereden olmak üzere nakl ü ta'rif edüb her maddede nikâb-ı fazilet ile setr eylediği kabâyih u mefâsidi vüs'üm miktarı keşf u beyan ve hakikat-i hali izah u ilân-berle âlemi Musannifin iğfal ü tağlîtinden tahlîs ü ikaz etmeğe sa'y u ihtimam edüb hâkimlere iş'âr ettim ki; akdem-i tedbîrleri mahkûmlarında te'dîbe muhtaç oldukları kabâyih u me'âyibden mücânebet edüb be-herhal kendülerini mukaddem ıslah etmeleriyle cemî' mahkûmlarından efdâl u a'lâ olmaktadır. Ve yine mezbûrlara ihtar ettim ki şan u şöhrat ve itibar u memdûhiyet kesb etmek için harekât-ı velvele-endâz ve hayret-efzâlara hâcet olmayub mûris-i rahat-ı âlem ve bâ'is-i refâhiyet-i benî âdem olan ef'âl-i müdebbirâne ve harekât-ı âkılâne kifayet eder.

El-hâletü hâzihi bu fasl-ı âhire iki madde-i lâzıme dahi zamm etmek münâsib göründü ki biri düvel beyninde [214] olan mürasalât ve mükâlemât ve diğeri şer'an ve aklen harb ü kîtâli icab eden esbâb u mevâddır.

İmdi ma'lûm ola ki düvel-i sâireye mursil hâkimlerin elçileri irsâl ve ta'yîn olundukları hâkimin harekât ve sekânatını tecessüs ve ahvâl u keyfiyyâtını tefahhus eder musellem casuslar olub vakt ü zamanıyla hâkimlerini ikaz için mezkûr mülâhazât ve efkârını istihbâr ve istitlâ' ve etvâr u esrarına tahsil-i vukûf u iktinah etmek bi-hasebi'l-me'mûriye vazife-i halleridir. Ve her ne kadar 'an-asl seferilerinden maksad-ı aksâ devletini ıslah ve ma'akıd-ı muvâlât u müsafatı te'yid u te'kid etmek ise lâkin bu kaideye mürâ'aten daima imtidâd-ı sulh ü salaha sebep olamayub belki nice kerre harb ü kîtâle âlet oldukları vâki'dir. Ve bundan mâ'adâ tayin ü irsâl olundukları

devletin esrârına vakıf ve mahrem olan ricâlinden ahz-ı esrâr etmek için gûnâgûn kizb ü dürûğ ve dekk ü hileyi isti'mâl edüb sade-dilleri mekr ü huda' ve müfsid u mütekebbirleri nifâk u müdâhene ve tama'kâr ve harîsleri rüşvet ve hediye ile cezb ederler.

Hülâsa-i kelâm ellerinden gelen kabâyihî icrada kusur etmezler. Zira bu misillü harekâta kendülerini me'mur zann edüb elçiliklerinden nâşi dahi te'dîb ve tertib-i cezadan havf u pervaları yokdur. Binaenaleyh hâkimler böyle casusların kizb ü dürûğ ve dekk ü hilelerini bir hoşça fikr ü mülâhaza etmek iktiza eder.

Ale'l-husûs bir maslahat-i mühimme derkâr olunduğu halde [215] elçileri kabul-i rüşvet ile gayret ve sadakat-i matlûbede kusur ederler ise fehm ü derk için mezkûrlerin tarz u tavırlarını tecessüs etmek lâzımdır. Pes hastaların eyyâm-ı buhrânî gibi olan akd-i ittifak ve ittihad ve sulh ü salah ve tahrîr-i ahd-name misillü mevâdda evkât-ı sâireden ziyade dikkat u basiret ile sarf-i zihn ü fikret edüb deruhde ve kabul edecekleri mevâddı edâ vü tekmîle kâdir olub va'dlerinde kâzib çıkmamak için her bir maddeyi kable'l-kabul başka başka kema-hiye kemâl-i teharrî ile tedkik etmek muktezâ-yı akl-ı selimdir. Ve şürût-ı mu'âhede ve musalaha ve ahd-nameler lafzen bi-lafzin mütalaa ve siyak u sibakları mülâhaza olundukda bi't-teenni münfeham olan mâ'na-yı hakikîsi def'aten imrar-ı nazar ile münfeham olan ma'na-i zâhirîsine benzemeyüb çok kerre kable'l-mülâhaza nâfi' ve hayırlı zannolunan şey bade't-tedkik ayn-ı mazarrat ve bâ'is-i harabiyet-i memleket olduğu zahir olur. Ve bu gaflet ve hatalardan ihrâzen ahd-nameleri kerrât ile mütalaadan mâ'adâ elfâz u lugat ve terkiplerini kaide-i sarf u nahv u mâ'na üzre tecessüs ve ma'na-i aslîlerini tefahhus edüb mecaz u istiâre ve tecnislerin dahi fark u temyizine kesb-i isti'dâd ve umûr-ı hariciyede tahsil-i istibdâd edüb her emrde müdekkik olmak iktiza eder. Ve akd-i ittifak u müsâlaha etmek murad eden hâkimler için eslâf hâkimlerinin acele ve 'adem-i dikkatlerinden nâşi eyledikleri hataları hâvi bir mecmûa tahrir olunsa be-gâyet lâzım ve nâfi' idi. Zira tettebbu' ve mütalaasına meşgul olanları ikâz ve akl u [216] zihinlerini teşhiz eder idi.

Pes beyne'd-düveleteyn müsâlaha ve mu'ahede daima murahhas ve muayyen elçiler ile nizam bulmayub çok kerre 'avâm-ı nâsdan meçhul kimesnelerin dahi

vesatâtıyla sırren netice-pezîr olur. Ve bu misillüler rütbe vü pâyeden ‘ârî ve kayd-ı tekellûf u rûsûmdan berî olmalarıyla mevâdd-ı sulhü eshel-i vech üzre îrâd ve lâubali mükâleme ederler Nemçe imparatoru ile Françe kralı beyninde mün‘akid olan musalaha-i muahhara gibi ki İngiltera ve Netherlande devletleri ıslah-ı zatü’l-beyne ve tavassut-ı devleteyn-i mübarizeteyn tarafından ta‘yîn u ırsâl olunan murahhas elçiler ile akd-i meclis-i mükâleme ve itmâm-ı emr-i müsalahaya sarf-ı himmet etmişler iken hiçbir iş görülmeyüb âkıbetü’l-emr haberi olmaksızın bir şahs-ı meçhul vesatâtıyla hufyeten emr-i sulha nizam verildi. Ve bu kâr-ı düşvârın temşiyetinden herkes hayrette kaldı ve cümleden ziyade müstâ‘idd vü kâr-güzâr ve dekkâk ü hilekâr olub kizb ü riya ile zamîr ü mülâhazasını ketm ü ihfâ ve cemî‘ Avrupa’yı vâfir zaman tağlît u iğfâl etmede müşarun bi’l-benân olan Victoryus Amedyos nam Sardunya kralı Nemçe imparatoruile gereği gibi müttefik u müttehid iken Françe kralı tarafından Mareşal de Catinat nam kimesneyi mezbûra hufyeten tebdîl-i câme ile papas kıyafetinde ırsâl edüb mezkûr Mareşal de Catinat bu vech üzre varub Sardunya kralıyla mülâki oldukda me’muriyyeti muktezâsınca tedâbîr-i âkılâne ve akvâl-i mülzimâne sarf ederek mezbûr kralı cezb ve imparatorun ittihadından keff-i yed ve Françe kralı tarafına meyl etmeğe ilzâm eyledi. Ve bu maslahat-ı gayr-ı me’mûle bir tarz-ı zarîfânede hakîmâne idare olunub şöyle rû’yet olunduğu şüyû‘ buldukda mecmû‘u mütegayyir oldular. [217] Ve bu mîsâli nakl ü îrâddan muradım Sardunya kralının tabâyi‘ u ahlâkını zemm ü kadh veyahud senâ vü medh olmayub garaz u maksadım ancak bu misillü ahlâk-ı zemîme bir maslahat-i memdûhanın temşiyetine sarf olunduğu halde hâkimlere mücerred hîsâl-i memdûhadan ziyade lâzımeden olduğunu beyan etmektir.

Ve ma‘lûm ola ki mesâlih-i müşkilenin rû’yet u temşiyetleriçün be-gâyet tîz-fehm ü zeki olanları intihab ve ta‘yîn etmek inde’l-hakîmîn ka‘ide-i külliye ve meri’iyyeden olub bu misillü hizmetlere me’mûr olanlar yalnız müstâ‘id-i reşid ve mütemellik ve mütebasbıs olmaları kifayet etmeyüb bir rütbede mütebahhir ve hakikat-bîn olmak iktiza eder ki görüşdükleri âdemlerin şekl ü şemâilinden keyfiyetlerine ve derûn-ı kalblerinde olan esrarlarına vakıf olalar. Ve bu vechile akl u zihnleri her şeye intikâl ve fikr ü mülâhazaları kuvveti ile istitlâ‘-ı hakayık-ı eşya vü ahvâl etmek mümkün ola. Amma dekk ü hile ve zerafetin sû-i isti‘mâlinden hazer ü mücanebet etmek lâzımdır. Zira bunlar (?) ve ibzâr-ı hârre gibi olub kesreti hiddet u şiddetlerinden

nâşi ve dimâğ-ı insanı muhtell ve kuvvet-i zâikayı mu‘tell ve et‘ime-i sâirenin zevk u lezzetinden bî-nâsib eder. Lâkin savfet u hulûs dâima nâfi‘ ve memdûh olub cemî‘ mizaclara muvâfık ve vücûdlara îrâs-ı sıhhat eder ta‘am-ı hoş-güvâra benzer.

Binaenaleyh hulûs u savfeti âşikâr olan hâkim eshel vech üzre Avrupa ahâlisinin hüsn-i zann ve mahabbetlerini cezb edüb mu‘teber u nâm-dar ve saâdet u ikbal ile evkat-güzâr ve bilâ-dekk ü hile mücerred ahlâk-ı hasene ve fazileti içün sahib-i iktidar olur.

[218] Hülâsa-i kelâm sulh ü salah ve devlet ve hükümetlerin âsudegî ve refahiyetleri bir merkez gibi farz olunub cemî‘ hutût-ı düvel ol-merkeze vasıl olmağa sa’y u ihtimam etmek ve cemî‘ muamelât u mesâlihın ‘illet-i gâiyyesi te’kid-i muvâlât ve müsâfât olmak enfâ‘ u elzemdir. Pes Avrupa’nın rahat u emniyyeti âkılâne ve hakîmâne vaz‘ u ta’yın olunan müvâzene-i mezbûreyi sıyâneten zâ‘îf olan devletler âhar bir devlet-i kaviyyeye mukabil olmağa ve hîn-i hâcette mukavemete kesb-i isti‘dâd etmek içün beynlerinde akd-i ittifak u ittihad ederler. Ve eğer müvâzene-i mezbûre ibtal olunmak lâzım gelürse Avrupa ahvâli mütegayyir ve bir devlet-i kaviyye zuhur edüb bilâ-mâni‘ kuvvet u satvetini teksîr ve ‘adem-i ittifaklarından nâşi mukavemette âciz olan düvel-i zâ‘îfeye hücum ve tasallut-bürle memâliklerini zabt u teshîr edeceği bî-iştibahdır.

İmdi düvel-i za‘ife hâkimleri istihkâm u istikrarları içün beynlerinde akd-i ittihad u ittifakı ihmal ü müsamaha ve teferruka vü perişânî îrâs eden münafıkların şikâk u nifâklarını isgâ etmemek muktezâ-yı akl u tedbîrdir. Zira bu takdirce imdâd u istimdâd ederek devlet-i kaviyye ve kesîreye müsâvi olub hücum ve tasallutunu def‘e ve kendülerini şerr u mazarratından muhafazaya kâdir olurlar. Ve bu mâ’nayı tasdik ve ittihadın lüzumunu tefhîm içün konsoloslardan biri bir bargîrin kuyruğunu tutub her ne kadar zor ettiyse bir vech ile koparamadı. Ba‘dehu herbir kılını başka başka çekerek suhûlet ile meramına nâil oldu. Ve bu nasihat asrımızda olan ba‘zı hâkimlere be-gâyet lâzımedir. Zira birbiriyle ittifak u ittihad ederek [219] hem hevl-nâk u mu‘teber ve hem Avrupa’nın nizam u rahatına sebep olurlar. Ve adalet u şeri‘atin icrası ve beyne’n-nâs hüsn-i zindegânî ve müsâfâtın ibkâsı yalnız tedâbîr ve mukâlemât ile mümkün olsaydı dünya içün bir devlet ve saâdet-i mahsûsa olub daima delâil ve kelimât-ı mülzime ve

mu'arazât u muhâtabât-ı müskiteye müracaat ve kanâat-birle esliha-i harbiyye isti'mâline ve muharebât u mukatelâta hâcet kalmazidi.

Lâkin mümkün olmadığından nâşi hâkimler bi'z-zarure cemî' tedbîr u tarîklerden eşedd ü a'ser olan harb ü kîtâle mecburen mübaşeret ederler. Ve vakt olur ki hâkimler bir devlet-i uhrânın serbestiyetine fuzûli ve be-gayr-ı hakkın ta'arruz eden müstevlileri tard u teb'îd ve ol rencide olunan bir kabile-i âzâdenin serbestiyetini istibkâ ve sıyânete himmet etmek veyahud âharların zulm ü gadrlarından nâşi lutf u mülâyemetle nâil olamadığı hakka zôr u kuvvet ile nâil olmak veyahud mahkûmlarının hukuk ve nizâ' u iddialarının faslını bi'z-zarure muharebât ve mukatelâta havale etmek iktiza eder.

Binaenaleyh sulhün memdûhu ve pâydârî şurût-ı lâzime ve tedarükât-ı matlûbe ile şurû' olunan muharebe ile olur deyü meşhûr olan kelâm sahih ve müsellemlî enâmıdır.

Pes harb ü kîtâli meşrû' veya gayr-ı meşrû eden ancak ol-harb ü kîtâlin sebeb ü illetleridir. Ve nice kerre zuhur eden sebebler aklen ve şer'an harb ü kîtâli icab etmez iken hâkimler mücerred tama'-ı hâm ve gurur-ı mâlâ-kehlâmlarından nâşi heva vü heveslerine tebe'îyyet ile basiretlerine perde çekilüb bilâ-sebeb harb-i nâ-meşru'a mübaşeret ve fuzûlâne tasallut ile zulm ü gadre [220] mübaderet ederler, lâkin lâıyk ve sezâ değildir. Zira harb ü kîtâl son tedbîr olub 'âkil u âdil olan hâkim her tedbîr u çareden me'yûs oldukda tama' u gururundan neş'et etmeyüb ancak aklen ve şer'an vâcib olduğunu gereği gibi tefehhum ve te'akkul ettikten sonra bi'l-iktizâ muharebeye azîmet eder.

Ve ma'lûm ola ki envâ'-ı muharebâttan def'î muharebeler yani sıyânet u muhafaza-i mülk ve def'-i hücum ve tasallut-ı düşman için olan harb ü kîtâl bila-şübhe vâcib ve meşrû'dur. Ve ba'zı hâkimler hakk üzre olan iddialarını icra kasdıyla muharebeye mecbur olub esliha-i harbiyye ile haklarını dava ederler. Ve bir nev' muharebe dahi muktezâ-yı akl u tedbîr olduğu üzre ihtiyaten şurû' olunan muharebedir ki eğerçi hakikatte darbî muharebeden farkı yoktur, lâkin vücûb u lüzumu zâhirdir.

Meselâ bir hâkimin kesret-i kuvvet u kudreti ve tevsî'-i memâlik ile peyda eylediği ve fart-ı şevket u satveti müzdâd ve gittikçe memâlik ve düvel-i sâireye itâle-i dest-i tecavüz ve tasalluta kesb-i isti'dâd eder deyü îrâs-ı havf u haşyet ederse havf eden hâkim ihtiyaten pîşîn üzerine hücum ve bi'l-muharebe hudûd-ı asliyyesine ircâ' ve kuvvet u kudretini taklîl etmek iktiza eder. Ve düşman ile mukavemete yalnız kendü kuvveti kifayet etmezse bu gâile ve muhatara-i muhtemeleden emin olmayan cemî' hâkimler ile akd-i ittifak u ittihad ve birbirleriyle imdad u istimdâd etmek elzemdir. Eğer zaman-ı kadimde Mısır u Acem u Rum ile hâkimleri Roma Devleti aleyhine ittifak u ittihad etmiş olsalar idi Roma Devleti [221] bir vechile üzerine üçüne birden mukavemete ve kahr u tedmîrlere kudret-yâb olamaz idi. Ve mezbûrlar ittifak u ittihad-ı âkılâne ile bir muharebe-i şecî'âneye mübaşeret etseler idi dünyayı zabt u teshîr eden Roma devletinin harekât-ı mağrurânesini men' ü def' etmek mümkün idi.

Ve bunlardan mâ'adâ ehvenü's-şer' reyni ve ma'lûmu mechule tercih etmek muktezâ-yı akl u tedbîr olmağile bir hâkim iğmaz ve müsamaha ile kendüsini muhatara-i 'azîmeye ilkâ etmeden ise galib olub düşmanını zâ'îf etmek veyahud ba'de'l-muharebe tasallutundan emin olacak vech üzre müsalahaya nizam vermek vüs' ü kudretinde iken tazyî'-i vakt etmeksizin pîşîn ihtiyaten darbı muharebeye azîmet etmek evlâ vü enfâ'dır. Zira ihtiyata adem-i mürâ'at ile düşmanına ruhsat verirse düşman yevmen ve yevmen teksîr-i kuvvet ederek müterakkibb fırsat olub ol-hâkime bir vakt-i perişânîsinde ale'l-gafle hücum ve mezbûru muhalefete vakt u mecâli kalmamağile kahr u tedmîr ve memâlikini zabt u teshîr eder.

Hatta durûbdandır ki düşmana evvel davranmak evlâdır. Ve âkil ü müdebbir olanlar düşmanları galebeye kesb-i isti'dâd edüb tasalluta fırsat-yâb olmazdan evvel kuvvet u kudretlerini fi'ile getürüb kâm-yâb oldular. Ve nice hâkimler müttetiklerinin azîmet eyledikleri muharebelere müdahaleye ve beynlerinde olan mu'âhede ve ahd-nameler muktezâsınca mezbûrlara bir mikdar asker irsâliyle imdad u i'ânet etmeğe mecburlardır. Zira Avrupa devletlerinden hiçbir devlet yalnız kendi kuvvet u askeriyle mukavemet ve muhafazasına kâdir olmamağla âhar devletler ile ittifak u ittihad muhtaç olub vakt-i hâcette birbirlerine imdâd u mu'âvenet edüb bu takribiyle metanet u istihkâm [222] ve emniyet u nizamlarına takviyet verirler. Ve semere-i ittihad u ittifak

müttefiklerden kangısına olacağı zuhurât-ı kevniyeye göredir. Meselâ bir sebep zuhuruyla müttefiklerden biri müntefi‘ ve behre-mend ve kâh bir gayrısı müsaade-i rûzigâr ile ittifaka mütemetti‘ ve hisse-mend olur.

Hülâsa-i kelâm hâkimler ahd ü misâklarında dürüst u sadık olub kavl ü va‘dlerini kemâl-i dikkat ile icra etmek muktezâ-yı akl ve şart-ı edebdir. Alel-husûs ki bâlâda mestûr olduğu vech üzre bu ittifak u ittihad kuvvetiyle hem kendüleri ve hem mahkûmlarını sıyânet ve muhafazaya ziyade kuvvet u kudret kesb ederler. İmdi mütegalib ve müstevlîleri def‘ ve mağrur u harîslerin zulm ü gadr u tegallüb ve cevrlarını men‘ ve hukuk ve müddeâ-yı meşrû‘aları muhafaza ve hırsat âlemin âzadegî vü rahatını istibkâ ve sıyânet için şürû‘ olunan harb ü kîtâl şer‘an ve aklen vâcib olub bu misillü muharebeye mübaşeret eden hâkim sebep-i ırâke-i dem-i benî âdem oldu. Ve bu münfa‘il ve müstahakk-ı ta‘an u teşni‘ olmaz. Zira bi’z-zarure mecbur olduğundan mâ’ada ta‘dâd olunan sebebler için iktiza eden muharebe müsalahadan be-herhâl evlâdır.

Ve ba‘zı hâkimler bir ticaret-i gayr-ı mesmû‘a ve nev-zuhura dahi sülûk edüb askerlerinin kanlarını fûrûht ederler ve sarayları bir mezar-gâh gibi olub askerlerini muharibeleri olan devletlere bey‘-ı men-yezid eserler. Halbuki tavâif-i askeriyyeyi ta‘yîn u tertibden murad ancak sıyânet ve muhafaza-ı mülk ü vatan olub mezbûrları bilâ-mecburiyyet-i ittifak u ittihad mücerred tama‘-ı hâmlarından nâşi ticaret sevdasıyla hayvanât fûrûht olunduğu gibi âhar devletlere îcar etmek tamam [223] mugayir-i insaniyyet ve muhalif-i fevâid-i muharebe ve ticarettir. Ve meşhûr-ı âlem olduğu vech üzre eğer fi’l-vâki‘ eşya-yı nefîse ve müteberrikeyi fûruht etmek günah ise cümle eşyadan e‘azz olan hayat-ı insanı fûruht günah-ı ekber değil midir?

Amma mezâhib u edyân için olan muharebât iki nev‘ olub bir nev‘i bir hâkimin edyân-ı muhtelif ile mütedeyyin ve mezâhib-i muhtelifeye zâhib olan sükkân-ı memleketi beynlerinde olur ve bir nev‘i dahi kezâlik edyân-ı muhtelif ve mezâhib-i müteşettite ashabı olan düvel-i muhtelif beynlerinde olur.

İmdi bir hâkimin taht-ı hükümetinde nev‘-i evvel misillü olan sükkân-ı memleketi beynlerinde vaki‘ olan muharebât ol-hâkimin hiffet-i akl ve adem-i

tedbîrinden neşe't eder ki iktiza etmeksizin bir mezhebe i'ânet u müzâheret ve digere muhalefet u mümane'at veyahud ba'zısını tazyîk ve ba'zısına kemâl-i ruhsat ile âyinlerini alenen icraya müsâade ve mu'tekidlerini tecvîz ve mu'arazât ve muharebâtlarını tervîc eder. Ma'a-hazâ bu misillü muharebât hâkim bî-taraf olub müdahale etmediği surette bir şerare-i serî'ü'z-zevâldır. Amma hâkim müdahale edüb iştiâlîne i'ânet ederse bir harîk-i azîm olur.

Binaenaleyh mezheb ü taassub nizâ'larından nâşi zuhur eden fesâd u ihtilalden memleketini sıyânet etmek murad eden hâkim siyaset ü hükümet ve idare-i umûr-ı memleket ve istibkâ-yı nizam-ı devlete nezaret u dikkat edüb bilâ-tahsis alenen herkese icrâ-yı âyine izn u ruhsat vermek ve mezheb husûsunda ferd-i vâhîde cibrden mübâ'âdet etmek iktiza eder. Ve hâkimler ve düvel-i muhtelif ve memâlik-i sâire beynlerinde gayret-i diniyye için mukatele ve muharebeler be-gâyet acîbe ve garîbe [224] ve mahz-ı musibet ve cünûn u gaflet ve gadr u mazlemetten ibaret olub zaman-ı sâbıkda Karlomania [Charlemagne] nam imparatorun ettiği gibi Saksonya ahâlisini cebren kendü dinine komak için Alaşapel nam payitahtından hareket ve esliha-i harbiyye ile Saksonya'ya azîmet ve sefâin techîz edüb Mısır hâkimine dahi teklif-i tağyîr-i mezheb için mezbûr ile muharebeye mübaşeret etmek ef'âl-i nâsa o harekât-ı nâ-ber-câdandır. Ve kurûn-ı sâlifede Kuruçete ta'bîr olunur din gayreti için tecemmü' ve Kudüs-i Şerif'in istihlâsına ve sâir memâlik-i ba'îdeye sefer eden gönüllülerin cûş u hurûşları ve tehevvr u cünûnları fî-eyyâmina münkati' olub ba'de-zîn tekrar zuhurundan Allahu Te'ala hazretleri mecmû'umuzu hıfz eyleye âmin.

Pes mutlaka harb ü kıtâl bir rütbede mûcib-i musibet ve müstetebî-i harabiyet-i memleket ve âkıbet u neticesi mechuledir ki bir hâkim karar u azîmetinden evvel her ne kadar tereddüd ve teenni ile tefekkürde mubalağa ederse lâıyk u sezâdır. Ve bilâ-mûcib ceng ü harbe mübaşeret eden hâkimin harb ü kıtâl sebebiyle kendü memâlikine aid ve nâzil olan ekdâr u mesâib u beliyâyâ nisbet ile tavâif-i askeriyyenin düşman arazisinde eyledikleri zarar u hasaret bir şey değildir.

Ve eğer hâkimler muharebâtın benî âdeme îrâs eyledikleri derd ü mihnet ve belâ vü zahmetlerin resm-i sahihini kema-huve hakkaha tefehhüm ve teferrüs etseler idi şefkat ve merhamete geleceklerinde şekk ü şübhe yoğ idi. Lâkin rütbe ve makamları

sebebiyle bu misillü derd ü belâdan masûn olmalarıyla hiddet u şiddetleri ne derecede olduğunu hiss ü idrakde [225] akl u zihnlere kâsırdır. Meselâ nâsı ta'cîz u tekdir eden bârgirân-ı tekâlîf-i şâkkanın tahammûlden hâric sikletini ve gürûh-ı askere idhâl için cem' ü ahz olunan kâr u kesbe kâdir hadîsü's-sinn ü bahadır olan sükkânından memleketin mahrumiyyet ve müfarakatini ve asâkiri tahrîb u ifna eden emrâz u eskâmın âfet u sirayetini ve mukabele vü mukatelenin hiddet u şiddetini ve ol-esnada kulûb-ı mübârizâna ilkâ olunan dehşet u vahşeti ve muhasarâtın müstelzimetü'l-helâk olan muhatarâtını ve kâr u kisb ve ta'ayyüşlerine âlet olan a'zalarından esnâ-yı mukatelede mahrum olan mecrûhların izmihlâl u mahzuniyetlerini ve peder u akrabalarının helâklerinden nâşi bî-kes u bî-rahm kalan yetimlerin gam u hasret ve keder u melâletlerini ve vücudları devlet u hükümete lâzım u nâfi' nice kimesnelerin ömr-i tab'îyi itmamdan evvel harb ü kıtâl sebebiyle helâk ve i'damlarını terettüb eden mazarratı hâkimler bilâ-tecrûbe nice derk ü hissedebilirler?

Ma'a-hâzâ herkes böyle bî-rahm olmayub ancak mahkûmlarına esir nazarıyla nazar eden hâkim mezbûrları bilâ-merhametin mehlike ve mahall-i muhataraya ilkâ ve bilâ-sebeb-i şer'î vü aklî şedâyid ve mesâib-i harbiyyeye mübtelâ ve bilâ-teessüf ifnâ eder. Amma benî âdemi birbirlerine hilkat u insaniyet cihetiyle müsavî ve kendüye bilâ-fark müşabih ve mümâsil bir mahluk bilüb mahkûmları vücudlarında kendisü ruh mesabesinde olduğunu mülâhaza eden hâkim abes ırâke-i dimâya 'adem-i rıza vü ruhsat ile ömrlerini ve hayatlarını muhafaza ve sıyânet eder.

Netice-i kelâm işbu telif resîde-i hitam ve pezîrâ-yı encâm olub cemî' hâkimlere [226] rica vü niyazım oldur ki cesaret ile bu tarzda hitab-ı lâubaliyâne ve akvâl-i bî-muhâbânemden infi'al buyurmayalar. Zira murad u maksadım kimseye ta'rîz veyahud müdâhene olmayub mücerred sıhhat-i makali ve hakikat-i hâli beyan u tenmîk ve herkesi hayrât u hasenâta ve fezâil u müberrâta tahrik u teşvik etmektir. Ale'l-husûs ki zamanımızda hükümet eden hâkimlere olan hüsn-i zannım muktezâsınca mecmû'unu hakikat-ı eşyaya dair sıdk-ı kelâmı sem'-i kabul ve rıza ile işğaya müstâ'idler hayal ederim.

Ve eğerçe fi'l-vâki' evkât-ı sâlifede zuhur eden Neron ve Altıncı Aleksandre ve Sezar Borgia ve On Birinci Louise-i nâmân misillü cebbâr u gaddar ve zalim u

hilekâr kimesnelere hakikat-i hali ifadeye cesaret olunmaz idi. Lâkin elhamdülillâh-ı te'ala bu eyyâm-ı insaf-irtisamımızda Avrupa ve hâkimleri beyinde ol-cebâbire ve mütegalibelere müşabih bir hâkim bulunmayub a'zam-ı medh ü senaları muhalif-i şart-ı hükümet ve mugayir-i şeri'at u adalet olan mevâddı huzurlarında bilâ-ihtirazin nakl u beyana kemâl-i ruhsat ile cesaret olunduğudur.

Temmetü'l-kitab bî-'avni'l-Meliki'l-Vehhâb

'alâ yedi mütercimihi

ve kâtibihi el-'abdü'l-memlûk.

SONUÇ

Anti-Machiavelli'in Türkçe'ye tercümesi, Onsekizinci yüzyıl Osmanlı düşünürlerinin Batı siyasal düşüncesine olan ilgilerinin bir tezahürüdür. Onsekizinci yüzyıl Osmanlı siyaset düşünürlerinin eserlerinde, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasının yaratmış olduğu bunalım ve buhranın etkisi açık veya örtük olarak müşahade edilmektedir. Devlet sistemine güvenin çözülmeye başladığına dair, çok açık bir dille ifade edilmese de, fikirler ileri sürülmektedir. Devlet adamlarının, özellikle 1768-1774 Osmanlı Rus harbinin yenilgisine dair yazmış olduğu metinlerde, yeni bir askeri sistemin gerekliliğine, idari ve mülki yapının yeniden düzenlenmesine dair teklifler gözükmektedir.

Anti-Machiavelli'in bu dönemde tercüme edilmiş olması, yazarının “askeri deha” olarak tanımlanan bir hükümdar oluşuyla irtibatlı olmalıdır. Prusya kralı II. Friedrich'in diplomasi sahasında göstermiş olduğu başarı, tanzim ettiği kanunlarla devletin idari ve askeri birimlerinde sağlamış olduğu merkezileşme, döneminin devlet adamlarınca takdir edilmiştir. Osmanlı devleti gibi askeri ve mülki alanda yenileşmeyi öngören ülkeler için de “Prusya tipi bir merkezileşme” söz konusu edilmeye başlamıştır. Bu yaklaşımın tesiriyle olsa gerek II. Friedrich'in, askeri sistemin işleyişine dair yazmış olduğu vasiyetname ve Prusya askeriyesinin nizamı tercüme edilmiş, yazma iki eser olarak II. Friedrich külliyyatı içerisinde yerini almıştır.

Prusya kralının şahsiyetine dair büyük bir saygı duyulduğu dönemin kronik ve sefaretnamelerinde geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple bir yüzyıl sonra Prusya kralı ile ilgili kitap ve makale sayısı artmıştır. Bu bakımdan Anti-Machiavelli eserini tercüme eden ve ettiren Osmanlıların nezdinde, Machiavelli'den daha ziyade, reddiye yazan II. Friedrich'in bir ilgi odağı olduğunu hatta gündem oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Anti-Machiavelli, Machiavelli'in ahlak ve siyasetine dair yazılmış çok önemli bir metindir. Prusya kralı II. Friedrich'in, bir kralın, kaleminden çıkmış olduğu için de ayrı bir hususiyeti vardır. Bunun yanında eserin, Türk düşünce tarihinde, bilinen

Machiavelli tercümelerinden daha erken bir çeviri metin olması, Prince'in Onsekizinci yüzyıl siyaset ve felsefe terminolojisiyle ifade edilmiş bulunması sebebiyle Onsekizinci yüzyıl Osmanlı düşünce ve felsefe tarihi çalışmaları için dikkate değer bir önemi vardır. Bununla birlikte saray kütüphanesine kayıtlı olan eserin, tercüme edildiği dönemden itibaren Machiavelli çalışmalarına bir muharrik güç oluşturduğunu, Osmanlı siyasetçilerinin ve devlet adamlarının dikkat ve ilgisine mazhar olduğunu, döneme ait kaynak ve incelemeler sözkonusu olduğunda söylememiz mümkün değildir.

Yazma eserin mütercimi, eserin tercüme ediliş tarihi ve gayesi yapmış olduğumuz çalışma neticesinde tam olarak vuzuha kavuşturulamamıştır. Kapakta ve metin içerisinde tercüme eserin orijinal adı ve yazarının kimliği (sanki hususen) gizli tutulmuştur. Metinde Machiavelli'in kendi eserine yapmış olduğu gönderme dışında eserin yazarına ait herhangi bir bilgi yoktur. Tercüme eserin İtalyan bir müellif tarafından yazıldığı son bölümün dışında anlaşılmamaktadır. Eserde reddiyenin sahibi Prusya kralının kimliğini açığa çıkaracak bir ize de rastlanmaz. Bu bakımdan metin adeta yasak yahut mahrem bir eserin iki kapak arasında gizli-saklı tercüme edilmiş halidir.

Fakat metin üzerinde yapmış olduğumuz çalışma, orijinal metinlerle yapılan karşılaştırma göstermiştir ki; mütercim metni alelusul çevirmemiştir. Metin üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmuş, muhtemel olarak da metni takdim edeceği makamın ilgi ve tepkilerine göre hareket etmiştir. Eseri tercüme ederken, metin içerisinde konuları önem sırasına göre sıralamış, önemsiz bulduğu bahisleri metinden çıkarmıştır. Özellikle Antikçağ ve Ortaçağ felsefesi ve siyasal düşüncesi ile ilgili bahisler, Avrupa tarihinden örnekler metin dışında bırakılmıştır. Avrupa siyaset tarihine ait isimler, olaylara yapılan göndermeler, birtakım metin içi anekdotlar tercüme edilmemiştir. Bazı uzun bahislerde de mütercim metni özetlemiş, bazan birkaç paragrafı, bazan da birkaç sayfayı metin dışında bırakmıştır. Metin tahkiki sırasında tespit ettiğimiz bir diğer husus da şudur ki mütercim, bazı metinlerde konuyu yorumlayarak kendi görüş ve düşüncelerini tercümeye ilave etmiştir. Mütercimin tasarrufları, metinden çıkardığı kısımlar, yorumladığı bahisler, doğrudan çeviriye ilave ettiği kısımlar transkripsiyon

metnin dipnotlarına ilave edilmiş, “Tercüme Metnin Problemleri” başlığı altında da değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, Machiavelli’in siyaset felsefesinin temel kavramları incelenirken aynı zamanda Osmanlı siyaset düşüncesi ve felsefesi kavramları ile de karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Machiavelli’in Antikçağ ve Ortaçağ siyaset düşüncesinden apayrı siyasi ilke ve ahlaki değerler üzerine inşa ettiği kitabında, devlet ve hükümdar kavramlarının sadece iktidar ve gücün devamı ilkesi üzerine konumlandırıldığı görülmüştür. Bu sebeple hükmetme hakkı, güçlü ve becerikli olanındır. Hükümetin meşruiyeti, iktidar gücüne sahip olmaya ve kişinin talihine bağlı görülmüştür.

Machiavelli’in devlet ve hükümdarlık sisteminin kurumsallığından hiçbir şekilde söz edilemez. İdari ve mülki sistemin işleyişini belirleyen kanun ve teamüller hükümdarın isteği doğrultusunda kolayca ortadan kaldırabilir. Machiavelli’de iktidarın gücünü ve sınırlarını belirleyen ölçü, hükümdarın hırs ve yetenekleridir. Osmanlı padişahının yetkilerini ve yetkilerini kullanma biçimini şekillendiren mevcut devlet geleneği ve siyasi ilkelerdir. Bunun yanında Osmanlı siyaset geleneğinde hükümdarın ve hükümetin, iktidarını kullanma hakkını, ölçüsünü belirleyen güçlü bir adalet anlayışı ve onun üstünde şeriat/kanun fikri vardır. Machiavelli’de ise böyle bir adalet algısı, hükümdarın yetkilerini kullanmasını sınırlayan bir engel olarak görülmektedir. II. Friedrich’in Machiavelli’e yazdığı reddiyenin temeli de “adalet” anlayışının alt-üst edilmiş olmasıdır.

“Talih, cesur olanlarındır” anlayışını savunan Machiavelli, aksiyoner, kural tanımaz, cesur kişilerin iktidarını sürdürebileceğini ifade etmektedir. Ortaçağın teslimiyetçi, tevekkül sahibi insan tipine karşı çıkmaktadır. İlkçağ ve bütün Ortaçağ boyunca hükümdarlar için takdir toplayan sıfatları aşağılamaktadır. Kilisenin devletler üzerindeki baskısına karşı çıkmakta, İtalya’nın birliği önünde dini otoriteyi en büyük engel olarak görmektedir. Bununla birlikte Machiavelli, eleştirilerinin muhatabı olarak kiliseden çok Papaları ve onların kişisel hırslarını göstermektedir. Onun bu tür eleştirilerini içeren on birinci bölüm, dini otoriteyi devlet işlerinin tanziminde bir merci, fetva kurumu, haline dönüştüren Osmanlı devlet sistemine ters olarak görülmüş olmalı ki, yazma metinden çıkarılmıştır.

Anti-Machiavelli tercümesinin Kavramlar Sözlüğü çalışması sınırları çok dar olmakla birlikte tercüme metinlerde, bir dilden diğerine aktarılan kavramların mana ve muhteva olarak değiştiğini, anlam kaymasına uğradığını göstermiştir. Farklı iki düşünce sistemi, farklı terminolojilerle ifade edilirken, bir dilden diğerine yapılan tercüme ile kavramlar arasındaki irtibat ve hiyerarşi değişmekte hatta bozulmaktadır. Kavramlar üzerine yapmış olduğumuz inceleme, bunun birkaç örneğini görmemize imkan sağlamıştır. Sözlük çalışması, aynı zamanda Türkçe’de kullandığımız siyasal terminolojinin, dönem ve yüzyıl itibarıyla anlam ve muhteva olarak farklılaşmasına dair önümüzde küçük bir örnek oluşturmuştur.

Tezimizin sınırlarını aşan fakat konumuzla irtibatı olan birkaç hususu burada ifade etmemiz gerekiyor. Felsefe tarihi çalışmalarında, Machiavelli metinlerine gösterilen yoğun ilgi on dokuzuncu yüzyıla tekabül etmektedir. Türkiyede felsefe tarihi metinlerinde Machiavelli ve onun görüşlerine dair benzer şekilde dönemsel bir ilgi olup olmadığı sorusu bu çalışmanın sınırlarını aşmakta ve başka bir araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda Batı siyasal düşünce tarihinde Machiavelli’e reddiye olarak yazılmış eserlerin tespiti ve bu eserlerin, Machiavelli’i eleştirisi bakımından incelenerek değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu araştırma da başka bir çalışmanın mevzusu olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Yazma Eserler:

MAHMUD SABİT, Tarih-i Cedid-i Silistre, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, Nr. 625.

[II. Friedrich] Tenbihat-ı Hükümrân bâ Ser-Askerân, çev. Şanizade Ataullah Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 805, 145 s.

[II. Friedrich'in Askerlere "Talimat-ı Hafiyyesi]", Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 817-1 ve 817-2.

Kitap, Makale ve Arşiv Kaynakları:

ABDURRAHMAN ŞEREF, "Berlin hazine-i evrakında vesaik-i kadime-i Osmaniye", TOEM, 44, İstanbul, 1 Haziran, 1333/1914, s. 65-92.

ACAR, Şerif, Nicolai Machiavelli, Thomas More, Tommaso Campanello ve Francis Bacon'ın Devlet Öğretileri, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1975, 49 s.

ADIVAR, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Haz. Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli, İstanbul, Remzi Kitapevi, 4.b., 1982 .

AFYONCU, Erhan, Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi), M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

AHMED AZMÎ EFENDİ, Sefaretname, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebüzziya, 1303.

AHMED REFİK, Büyük Frederik, Kanaat Kütüphanesi, 1931, 97 s.

- _____, Osmanlılar ve Büyük Fredrik (1179-1133), İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1333, 48s.
- AHMED RESMÎ EFENDÎ, Hulâsatü'l-İtibar, Dersaadet Mühendesiyyân Matbaası, 1286.
- _____, Sefaretname-i Ahmed Resmî, Kostantiniye, Matbaa-i Ebüzziya, 1303.
- ALDERSON, Anthony Dophin, Osmanlı Hanedanının Yapısı, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, 311 s.
- AKARLI, Engin, “Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Hukuk Anlayışı”, 16. yy’dan 18. yy’a Çağdaş Kültürün Oluşumu içinde, İstanbul, Metis Yayınları, 1986, s. 19-30.
- AKHİSARÎ, Hasan Kafi, Usulü'l-Hikemi Fî Nizam-i'l-Âlem, terc. Şerif Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası, 1331.
- AKMAN, Bahar, İtalyan Rönesansı ve Machiavelli’in Hükümdar’ı, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1971, 34 s.
- AKSAN, Virginia, “Ottoman Political History, 1768-1808”, International Journal of Middle East Studies, 25, 1993, s. 53-69.
- _____, Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783), çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- _____, “An Ottoman Portrait of Frederick the Great”, Oriente Moderno, XVIII/1, 1999, s. 203-215.
- AKSOY, Bülent, “Rahip Toderini, ve eseri üstüne”, Tarih ve Toplum, VIII/45, Eylül 1987, s. 42-51.
- ANAY, Harun, “Batı Felsefesiyle ilgili Türkiye’de yapılan Tezler”, Divan, !998/2, Yıl: 3, Sayı: 5, s. 117-240.

- ARSLAN, Mahmut, “Niccolo Machiavelli ve Machiavelizm”, Sosyoloji Dergisi, dizi: 3, sayı: 3, 1992, s. 167-185.
- ARSLANTÜRK, Zeki, Naima’ya Göre Osmanlı Devleti’nin Çöküş Sebepleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- ARU, Celal Bürhan, Makiyavel, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1942, 48 s.
- ATİK, Kayhan, “Kayserili devlet adamı Dürrî Mehmed Efendi ve Layihası”, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1998, s. 69-74.
- AYDIN, M. Akif, “Hükümet”, DİA, c. 18, İstanbul, 1998, s. 468-470.
- AYDÜZ, Salim, “Lale devrinde yapılan ilmi faaliyetler”, Divan, Sayı: 3, 1997, s. 143-170.
- BAĞDATLI, Özlem, “Kutadgu Bilig’de devlet ve devletin amacı”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı: 13, Mart 2008, s. 43-64.
- BENLİ, Neşe Kıldacı, Machiavelli’nin Hükümdar Çevirilerindeki Çeviri Sorunları, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Gülşık Alkaç, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi, İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1994, 170 s.
- BERKER, Aziz, “Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası”, Tarih Vesikaları , Haziran 1942, II,/7 s. 63-80; Ağustos 1942, II/8, s. 153-160; İlkteşrin 1942, II/9, s. 228-240; İlkânun 1942, II/ 10, s. 309-320; Şubat 1943, II/11, s. 385-400; Nisan 1943, II12, s. 473-480.
- BOA, İrade Hariciye, 254/15084.
- BAYCAR, Adnan, Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi-Ahmed Cavid Bey’in Müntehabatı-, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, Koca Ragıp Paşa-Büyük Friedrich, Ankara, 1939.

- BENLİ, Neşe Kıldacı, Machiavelli'nin Hükümdar Çevirilerindeki Çeviri Sorunları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.
- BEYDİLLİ, Kemâl, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.
- _____, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a ıslahat düşünceleri", İlmî Araştırmalar, 8, 1999, s. 25-64.
- _____, "Küçük Kaynarca Antlaşması", DİA, XXVI, 2002, s. 524.
- BİLGEGİL, Kaya, Rönesans Çağı Edebiyatında Türk Takdirkârlığı, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1973.
- BİZBİRLİK, Alpay, "Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın sonuna kadar)", Bilig, Sayı: 31, 2004, s. 53-67.
- BOLAY, Süleyman Hayri, Felsefî Doktrinler Sözlüğü, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2. b., 1981, s. 166-167.
- CASSİRER, Ernest, Devlet Efsanesi, çev. Necla Arat, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, 311s.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Fazilet", DİA, XII, İstanbul, 1995, s. 268-271.
- ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet, Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774), M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.
- ÇINAR, Ali Osman, Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tarihi, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1999.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, "Devlet", DİA, c. 9, İstanbul, 1994, s. 234-240.

- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, Devlet Adamlarına Öğütler, Haz. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Âmme İdaresi Yayınları, 1969.
- DONUK, Abdülkadir, “Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 17, Nisaan 1982, s. 103-152.
- EBERKİN, William, Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, İstanbul, Şule Yayınları, 1996, s. 366.
- EROĞLU, Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2006, 1.b., 195 s.
- ERÜNSAL, İsmail, Türk Kütüphaneleri Tarihi, II, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1988.
- [DEKAT, Henri], “Büyük Frederik’in hususiyet-i ahvâli”, [mütercimi yok], Mecmua-i Ebüzziya, V/49, Gurre-i Zilhicce 1303, s. 1541-1545; devamı Mecmua-i Ebüzziya, V/50, 15 Zilhicce 1303, s. 1572-1576; devamı Mecmua-i Ebüzziya, V/52, 15 Muharrem 1304, s. 1637-1643; devamı Mecmua-i Ebüzziya, V/53, Gurre-i Safer 1304, s. 1677-1681; Mecmua-i Ebüzziya, V/54, Şevval 1313, s. 1697-1699.
- [II. FRİEDRİCH], Anti-Machiavelli, Examen du Prince de Machiavel, Alahaie, 1743, 2. b., 483 s.
- FREDERİCK OF PRUSSİA, Anti-Machiavelli, Translation and Notes by Paul Sonnino, Ohio University Press, 1981, 173 s.
- “FREDERİCK II OF PRUSSİA”, www.wikipedia.com, 14.07.08 tarihli erişim.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977, 194 s.
- GÜRCAN, Esin, Thomas Morus, Thomas Campanella ve Nicolai Machiavelli’nin Devlet Felsefeleri, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1972, 11 s.

GÜRGEN, M. Bayram, Nicola Machiavelli ile Francis Bacon'un Devlet Öğretileri İçinde Hükümdar Anlayışları, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1971, 37 s.

GÜVENÇ, Sefer, Nicola Machiavelli'nin Hükümdarlık Anlayışı, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1972, 29 s.

HANİOĞLU, M. Şükrü, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, İletişim Yayınları, I, 1985.

_____, The Young Turks in Opposition, Newyork, Oxford, Oxford University Press, 1995.

İNALCIK, Halil, "Padişah", İ.A. IX, 1964, s. 491-495.

_____, "Mehmed II", İ.A. , VII., 1970, S. 506-530.

_____, "Türk tarihinde Türe (Törü) ve Yasa geleneği", Doğu Batı Makaleler I içinde, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 64.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Lale Devrinde teşkil edilen tercüme heyetine dair bazı gözlemler", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1987, s. 33-42.

_____, "Hükümet", DİA, c. 18, İstanbul, 1998, s. 470-471.

KARABULUT, Ali Rıza, "Şanizade Tabib Mehmed Ataullah Efendi'nin Eserleri", Şanizade Ataullah Efendi (1771-1826), içinde, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989.

KARATAY, Fehmi Edhem, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katoloğu, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1961, s. 513.

KARLIĞA, Bekir, Machiavelli'ye Göre Hükümdar-Devlet İlişkisi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1977, 21 s.

KINALIZADE, Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, Haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2007.

LEWİS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

LÜTFİ PAŞA, Lütfi Paşa Asafnâmesi, Haz. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

MACHİAVELLİ, Hükümdar, Çev. Mehmed Şerif, Hukuk Matbaası, 1335-1338.

_____, Hükümdar, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul, 1932.

_____, Adamotu, çev. Samim Sinanoğlu, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1951, 70 s.

_____, Hükümdar, çev. Yusuf Adil Egeli, Ankara, Yıldız Matbaası, 1955.

_____, “Francesco Vettori’ye Mektup”, çev. Samim Sinanoğlu, Tercüme, XVI/77-80 içinde, 1964, s. 61-65.

_____, Hükümdar ve Büyük Frederik’in Machiavelli ’i Çürütme Denemesi, çev. Vahdi Hatay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.

_____, Hükümdar, çev. Selahattin Bağdatlı, İstanbul, Sosyal yayınları, 1984.

_____, “Floransa Tarihi’nden”, çev. Bilge Karasu, Gergedan, No: 13, Mart 1988, s. 69-70.

_____, “Niccolo Machiavelli’den Francesca Vettori’ye”, çev. Fatih Özgüven, Gergedan, No: 13, Mart 1988, s. 74-75.

_____, Hükümdar, çev. Kemal Karabulut, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1988 (aynı tercüme 5. b., 1996)

_____, The Prince, Hertfordshire, Wordsworth Reference, 1993, 296 s.

- _____, Hükümdar, çev. Yusuf Türk, İstanbul, 1996.
- _____, Hükümdar, çev. Anita Tatlıer, İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997.
- _____, Hükümdar, çev. Mehmet Özay, İstanbul, Şule Yayınları, 1997.
- _____, Prens, çev. Rekin Teksoy, İstanbul Oğlak Yayınları, 1999.
- _____, Prens, çev. Nazım Güvenç, İstanbul, Anahtar Yayınları, 2.b., 1994, 142 s.
- _____, Savaş Sanatı, Çev. Berna Özen, İstanbul, Özne Yayınları, 1999, 1. b., 263;
- _____, Savaş Sanatı, Çev. Berna Özen, İstanbul, Doruk Yayınları, 2007 2. b., 304 s.
- _____, Siyaset Üzerine Konuşmalar, Çev. Hakan Zengin, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, 1. b., 502 s.
- _____, Niccola Machiavelli, Hükümdar, çev. Gaye Demircioğlu, Ayşe Çavdar, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, 117 s.
- MAHMUT SABİT, Tarih-i Silistre, Haz. Vedat Koldaş, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1965-1966.
- MERİÇ, Cemil, Sosyoloji Notları, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 147-153, 184-192.
- MUSTAFA KESBÎ, İbretnümâ-yı Devlet, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 137.
- NAFF, Thomas, “Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends”, Studies in Eighteenth Century Islamic History, ed. Thomas Naff and Roger Owen, 1970, s. 88-107.

ÖZ, Mehmet, Osmanlı'da Çözölme ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul, Dergah Yayınları, 1997.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Fatih’in teşkilat kanunnamesi ve nizam-ı âlem için kardeş katli meselesi”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 33, Mart 1980/81, s.15-46.

_____, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, Temmuz 2006, www.ottomanhistorians.com, 29.11.2007 tarihli erişim.

ÖZKAYA, Yücel, “Canikli Ali Paşa’nın Risalesi “Tedâbü’l-Gazavât”, Tarih Araştırmaları Dergisi, VII/12-13, 1969, s. 119-173.

_____, “Canikli Ali Paşa”, Belleten, XXXVI/144, 1972, s. 483-525.

_____, “XVIII. Yüzyılın sonlarında tımar ve zeametlerin düzeni konusunda alınan tedbirler ve sonuçları”, Tarih Dergisi, Sayı: 32, 1979, s. 219-254.

ÖZTÜRK, Necdet, “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesindeki Tarih Yazmaları”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 63, Mart 1990, s. 129-175.

SAATÇIOĞLU, Işıl, “Machiavelli: Virtüöz”, Gergedan, No: 13, Mart 1988, s. 67-68.

SABINE, George, Siyasal Düşünceler Tarihi, Çev. Alp Öktem, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, c. II, 1969, 324 s.

SAVAŞ, A. İbrahim, “Layiha geleneği içinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı ıslahat projelerindeki tespit ve teklifler”, Bilig, Sayı: 9, Ankara, 1999, s. 87-112.

SIRRI Maarif-i Umumiye Mektupçusu, “Büyük Frederik”, Mecmua-i Ebüzziya, V-VI/58, Safer, 1314, s. 2198.

SKINNER, Quentin, Machiavelli, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. b., 2002, 143 s.

ŞEHİD ALİ PAŞA, “Talimat-ı Şehid Ali Paşa”, TOEM, I/3, 1328, s. 140-141.

ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE Fındıklılı Süleyman Efendi, Müri't-tevârih, Hazırlayan: Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, II/A, 1978.

_____, Müri't-tevârih, Hazırlayan: Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, III, 1981.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, Kamus-ı Türkî, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317.

ŞEN, Adil, İbrahim Müteferrika ve Usulî'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Aydın Taneri, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Ankara, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978, 349 s.

TANSEL, Sabahaddin, "Büyük Frederich devrinde Osmanlı-Prusya münasebetleri hakkında", Belleten, X, 1946, s. 133-165; devamı Belleten X/38, s. 271-280;

_____, "1768 seferi hakkında bir araştırma", A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, VIII, 1950, s. 477-536.

TODERİNİ, Abbé, De la Littérature des Turcs, Paris, 1789, I.

TOLGA, Alev, Machiavelli'nin Siyaset Felsefesinde Meşruiyet Sorunu, Doktora Tezi, Dan. Necla Arat, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Anabilim Dalı, 2006, 155 s.

TOPAL, Hatice, Machiavelli'nin Devlet Felsefesi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1980, 44 s.

TOPALOĞLU, Bekir, "Baht", DİA, IV, İstanbul, 1991, s. 521-522.

TUNÇAY, Mete, Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2002, s. 41-79.

TURHAN, Mevlut, Machiavelli'de Siyasal Devlet Felsefesi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1973, 22 s.

TÜMER, Mualla, Niccolo Machiavelli'nin ve Francis Bacon'un Devlet Anlayışları, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1968, 31 s.

UĞUR, Ahmet, Osmanlı Siyâset-nâmeleri, y.y, Kültür ve Sanat Yayınları, t.y., 200s.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 3. b., ?

_____, Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, I. Bölüm.

ÜLKEN, Hilmi Ziya-Ziyaeddin Fahri, İbni Haldun, istanbul Kanaat Kitabevi, 1940.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, Ülken Yayınları, 5.b., 1998.

_____, Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, İstanbul, Ülken Yayınları, 3.b., 1997.

YARAR, Selim, Machiavelli'nin Devlet Felsefesi, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1968, 33 s.

YEREBAKAN, İbrahim, Makyavelizm ve Christopher Marlowe'dan Makyavelist Bir Oyun: The Jew of Malta, Dan. Yıldız Aksoy, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1988, 102 s.

YILMAZ, Hüseyin, "Osmanlı tarihçiliğinde Tanzimat öncesi siyaset düşüncesine yaklaşımlar", Literatür Dergisi, I/2, 2003, s. 231-298;

YILMAZ, Coşkun, "Osmanlı siyaset düşüncesi kaynakları ile ilgili yeni bir kavramsallaştırma: Islahatnameler", Literatür Dergisi, I/2, 2003, s. 299-338.

YURDAGÜLEN, Emel, Machiavelli'nin Devlet "Anlayışı", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1979, 44 s.

YURDAYDIN, Hüseyin, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2.b., 1982.

YUSUF [Mehmed] Tahir, “Büyük Frederike mensub mûlahazât-ı hikemiye”, Mecmua-i Ebüzziya VII/60, Rebiulahır 1314, s. 681-683; devamı, Mecmua-i Ebüzziya, VII/61, Gurre-i Muharremi 1315, s. 725-728; devamı, Mecmua-i Ebüzziya, VII/62, 15 Muharrem 1315, s. 780-784.

ZÜLFÜKAR, Bedizel, “ anizade Hayatı ve Eserleri”, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Anotomi, Haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul,  zel Yayınları, s. 82.

EKLER

EK-1. Voltaire'in Önsözü

Machiavel'i Eleştirme Denemesi'ni yayımlamakla insanlara bir hizmette bulunduğuma inanıyorum. Amacı çürütme olan bu eserin ünlü yazarı, inandıkları kurallar ve örnek hayatlarıyla insan oğlunu fazilete döndürmek için Tanrı'nın nadir olarak yarattığı o yüce ruhlardan biridir. Sırf yüreğinin kendisine fısıldadığı gerçekleri yazma amacıyle birkeç yıl önce düşüncelerini kaleme aldı. Çok gençti o günlerde, bilgelikte ve fazilette kendini yetiştirmek istiyordu sadece, bizzat kendine dersler vermekten başka tasarısı yoktu, ama bu dersler bütün kırallar için ders olmıya layıktırlar, bütün insanların mutluluk kaynağı da olabilirler. El yazısı kitabını bana göndermekle şeref verdi. Ondan yayımlamak iznini istemeyi ödev bildim. Machiavel'in zehri çok yaygındı, panzehrinin de öyle olması gerekti. El yazısı kopyaları şimdiden kapışılıyor, çok hatalıları elden ele geçiyordu; şu doğru olanı ortaya koymayı düşünmeseydim, eser tanınmaz hale düşecekti, basılması için verdiğim tâbilerin de ona tıpa tıp uyacaklarını umarım. Okuyucular, pek üstün, pek kuvvetli ve çoğu zaman pek temiz bir üslupla Fransızca yazan bu kişinin Fransa'ya hiç ayak basmamış bir yabancı olduğunu benden öğrenince, şaşacaklardır hiç şüphe yok. Fransızca'yı önsözünü bu deneme ile birlikte bastırdığım Amelot de la Houssaye'den bile daha iyi ifade ettiği görülecektir. İşitilmemiş bir şey bu, ben de kabul ederim; yalnız, eserini yayımladığım bu kişi, kendini verdiği herşeyde böyle muvaffak olmuştur. İngiliz, İspanyol ya da İtalyan olmuş, ne önemi var? Burada sözkonusu olan vatani değil kitabıdır. Ben bu kitabın Machiavel'inkinden daha iyi düzenlenmiş, daha iyi yazılmış olduğuna inanıyorum; sonra faziletin kusurdan daha üstün kata konulması insan soyu için ne mutlu!

Bu değerli emanet elime geçince, Fransızca olmıyan, ama olmayı hakeden, bazı deyimi çıkarıp atmadım ve cesaret edip bu kitabın hem dilimizi hem de törelerimizi olgunlaştıracaklarını söyleyeceğim. Zaten şu noktayı açıklayayım ki bütün bölümler Machiavel'i çürütmeyi hedef tutmamıştır, çünkü bütün kitabında suçu vaaz etmemiştir bu İtalyan. Sunduğum eserde, birkaç yer var ki bunlar Machiavel'e karşı değil, onun üzerine yazılmış düşüncelerdir daha çok; kitaba Machiavel'i Eleştirme Denemesi adını

vermem de bundan ileri geliyor. Ünlü yazar, Machiavel'e eksiksiz cevap verdiğine bana burada Amelot de la Haussaye'in Önsözüne kısaca ilişmek düşüyor.

Bu mütercim politikacı geçinmek sevdasına kapılmıştır; ama şunu kesinlikle söyleyebilirim ki eleştirmesiyle Machiavel'in karşısına dikilen ünlü kişi ise Amelot'unun sevdasına kapıldığı sığ sığlığa gerçekten sahiptir.

Amelot lehinde söylene söylene şu söylenebilir belki. O, Machiavel'in Hükümdar'ını dilimize çevirdi, düsturlarını savundu, ama bunu inandırmak amacıyla değil, kitabını kolayca satmak amacıyla yaptı daha çok. Tercümesinin ithaf yazısında hikmet-i hükümet'ten çok söz ediyor; yalnız, elçilik sekreterliğinde bulunulan yoksulluktan sıyrılmak sırrını bulamamış bir adam, bence, hikmet-i hükümeti kavrayamaz pek.

Machiavel'i güya bilgili ve politikacı olduğu kadar dindar bir adaqm olan Juste-Lipse'in onun hakkında söyledikleriyle temize çıkarmak istiyor. Bunun üzerine derim ki:

- 1- Juste-Lipse'in ve bütün bilginlerin insan soyu için çok yıkıcı olan bir inanış lehine söz söylemeleri boşuna olur;
- 2- Burada yersiz olarak bir zırh gibi kullanılan din, tam tersini öğretir;
- 3- Katolik doğan, sonra Luther, ardından Calvin tarikatlarına geçen, sonunda yeniden Katolik olan Juste-Lipse, Meryemüzerine yazdığı çok kötü mısralara rağmen dindar bir adam kabul edilmemiştir hiçbir zaman;
- 4- Politika üzerine yazdığı kalın kitabı eserleri arasında en beğenilmeyenidir, hatta imparatorlar, kırıllar, prensler adına armağan edilmiş olsa da;
- 5- Kitabının 9 uncu sahifesinde Amelot'nun ileri sürdüğünün tam tersini söyler o, "Tanrı isteseydi de Machiavel hükümdarını fazilet ve şerefine tapınağına götürmüş olsaydı keşki! Ama, yalnız yararın peşi sıra gitmekle, dürüstün şahane yolundan çok ayrıldı. "Bu sözleri kasten kaldırdı Amelot, çünkü zamanının modası başkasının adını yersiz ileri sürmekti hala; ama böylesine esaslı bir kısmı bozmak,

çokbilmişlik değil, aldanmak da değil, iftira etmektir düpedüz. Kitabını bastırttığım büyük kişi, kimsenin adını anmaz; ne var ki, ya ben kökünden yanılıyorum ya da onun adı, akli ve adaleti sevenlerce her zaman anılacaktır.

Amelot, Machiavel'in dinsiz olmadığını ispatlamak çabası içindedir, sankiburazı dindarlığın yeriymiş gibi! Bir adam dünyaya cinayet ve zehirleme dersleri veriyor, mütercimi ise onun dindarlığını ağzına almaya kalkışıyor! Okuyucular böyle bir oyuna hiç gelmezler. Amelot, yazarının dinsel tarikatlardan Cordelier'leri ve Jacobin'leri övdüğünü istediği kadar söylesin, burada papaz değildir ki söz konusu olan; mesele yazarın kötü olma sanatını öğretmek istediği hükümdarlar üzerinde dönüyor, insanlar da bunu ona hacet kalmadan lüzumundan fazla bilirler.

Şu da var: Dinden yana çok iyi duyguları vardır diyerek Cortouche, Jacques Clément ya da Ravaillac⁴⁴¹ gibiler temize çıkarabilir mi? Ve suçta en iğrenç ne varsa onu örtmek için hep bu kutsal yaşamak mı kullanılacak? Cesar Borgia yeni (yani zorbalıkla) hükümdar olmuş kimseler için iyi bir örnektir, diyor mütercim. Medicis'ler yeni hükümdarlardı, ama onları zorbalıkla suçlandırmak mümkün değildi. İkincisi, hep tiksinti uyandırmış ve çoklukla mutsuz olmuş olan o piç VI Alexandre örneği, her çeşit hükümdar için çok kötü bir modeldir. Son olarak, Machiavel zulümden nefret ederdi, diye iddia ediyor La Houssaye; elbette, kim etmez ki! Ama hem nefret etmek hem de öğretmek çok alçakça ve çok çirkin bir davranıştır. Dahasını söylememe lüzum yok, faziletli yazarı okumak gerek; devam ettiğim takdirde, onun duygularının ve deyimlerinin kuvvetini azaltmış olurum sadece⁴⁴².

La Haye, 12 Ekim 1740-F. De Voltaire

⁴⁴¹ Cartouche: Hırsızlar çetesinin başı; Paris'te doğmuş, ataklığı dillere destan olmuştur. (1693-1721)
Jacques Clément: III. Henri'yi 1589 da öldüren cani papaz.

Ravaillac: IV. Henri'nin katili. (1578-1610)

⁴⁴² Yukarıda imzası olan ben, kitabın el yazısı aslını La Haye'de Fransız kilisesinin yöneticisi Monsieur cyrille le Petit'ye verdim; bu orijinal el yazısı Machiavel'i Eleştirme Denemesi adındaki kitaba her noktada uygundur; başka herhangi bir baskısı yanlış olacağından kitapçılar her yerde bu sunduğum kopyasına uymalıdır.

EK-2. On Birinci Bölüm: Ruhban Prenslikleri Üstüne

Şimdiki halde anlatacak bir tek ruhban prenslikleri kalıyor ki bunlar için bütün güçlük elde etmeden öncedir; zira ister bilek gücüyle ister talihle ele geçirilmiş olsunlar ne biri ne de öbürü olmadan da elde tutulurlar; çünkü dinin çok eskiye dayanan kurumlarınca desteklenirler. Bunlar öylesine güçlü ve o denli sağlam çıkmışlardır ki hareket tarzı ve yaşantısı nasıl olursa olsun prensleri yerlerinde tutunurlar. Bir tek ruhban prensler hiç savunmadıkları topraklara, hiç yönetmedikleri tebealara sahiptirler; ve devletleri savunulmasalar da ellerinden alınmaz; tebeaları yönetilmeseler de bunu dert etmezler, başkasının safına geçmeyi de ne düşünebilirler ne de yapabilirler. Demek ki güvenlik içinde ve mutlu olan prenslikler sadece bunlardır. Ama, insan aklının yaklaşamayacağı kadar üstün gerekçelerle yönetildikleri için bu konuda konuşmayacağım; çünkü bunlar Tanrı'nın inayetiyle kurulmuşlardır ve korunmaktadırlar, haklarında konuşmam ukalalık ve kendini bilmezlik olur. Bununla birlikte, Alexander'e⁴⁴³ dek İtalya'nın öndegelen yöneticileri ve beyzadeleri ve sadece bu ünvanı gerçekten hak edenler değil, en küçük baronları ve beyleri bile Papalığı pek fazla saymazken bugün Kilise'nin cismani gücünün bir Fransız kralını titretecek, onu İtalya'dan kovacak ve Venediklileri çökertecek⁴⁴⁴ kadar nasıl arttığı bana sorulacak olursa, herne kadar anlatacaklarım biliniyorsa da bu soruya cevap vermekten kaçınmam.

Fransa Kralı Charles'ın⁴⁴⁵ İtalya'ya girmesinden önce bu ülke Papa'nın, Venediklilerin, Napoli Kralının, Milano Dükünün ve Floransalıların yönetimi altındaydı. Bunların başlıca iki kaygıları vardı: Biri, yabancı biri ordularını İtalya'ya sokmasın; öbürü aralarından herhangi birinin toprakları genişlemesin. En çok gözlenenler Papa ve Venediklilerdi. Venedik'i susta tutmak için Ferrara savunmasında olduğu gibi bütün ötekilerin birlik olması gerekmişti; Papa'yı dizginlemek için ise ötekiler Romalı baronları kullanıyorlardı. Oysa bunlar sürekli birbirlerini yiyen iki hizibe bölünmüşlerdi, Orsiniler ve Colonnalar. Papa'nın gözü önünde bile kılıç elde

⁴⁴³ Papa VI. Alexander

⁴⁴⁴ 1508 yılında Venediklilere karşı Papa II. Julius, Fransa Kralı XII. Louis, Cermen İmparatoru Maximilien ve İspanya kralı Ferdinando'nun oluşturdukları Cambrai Ligası kastediliyor. Bu liga aracılığıyla Fransa Kralı XII. Louis Papa'nın iradesi doğrultusunda Agnadello (Lombardiya'nın bir kenti) savaşında Venediklileri yenilgiye uğrattı. (1509) Bundan az sonra da Papa, Fransızları Lombardiye ve Cenova'dan kaçırttı. (1512-1513)

⁴⁴⁵ VIII. Charles

dolaştıkları için papalığı zayıf ve aciz düşürüyorlardı. Kimi zaman Sixtus gibi yürekli bir papa ortaya çıksa bile ne talihi ne de yeteneği onun da güç durumdan kurtulmasına yetmemiştir. Saltanatlarının kısıtlılığı bunun nedeniydi. Zira bir papa hüküm sürdüğü on yıl içinde hiziplerden birini güç bela zayıf düşürebilirdi. Onlardan biri, diyelim, istisna olarak Colonnaların ocağını neredeyse söndürüyordu ise onun yerine geçen, Orsinilerin düşmanı kesiliyor ve Colonnaları diriltiyor ama Orsinileri söndürecek zaman bulamıyordu. Bu durum Papa'nın cismani gücünün İtalya'da pek ciddiye alınmamasına neden oluyordu. Sonunda VI. Alexander gelerek daha önceki dini önderlerin hiçbirinin yapamadığı birşeyi, para ve asker gücüyle bir Papa'nın neler yapabileceğini gösterdi; Valentino Dükü'nün yardımı ve Fransızların İtalya'ya inmelerinden de yararlanarak yukarıda Dük'ün eylemlerinden söz ederken anlatığımı işleri yaptı. Gerçi niyeti Kilise'yi değil Dük'ü güçlendirmektir ama sonuçta bundan Kilise yararlandı çünkü kendisinin ve oğlunun ölümünden sonra onların çabalarının mirasına kondu. Julius⁴⁴⁶ papa olduğunda Kilise'yi büyümüş, bütün Romanya'ya yayılmış, Roma baronlarını ocağı söndürülmüş, Alexander'ın darbeleri altında hizipleri tasfiye olmuş halde buldu; ayrıca Alexander'den önce hiç denenmemiş olan para bulma işinin yolu açılmıştı⁴⁴⁷ Julius yalnızca bu yolda yürümekle kalmadı daha da ileri gitti; Bolonya'yı almayı, Venediklileri ezmeyi ve Fransızları İtalya'dan kovmayı kurdu; ve tasarladığı tüm bu işleri başardı; bunları kişisel çıkarı için değil de Kilise'nin güçlenip büyümesi için yaptığından ötürü de daha büyük bir şan kazandı. Ayrıca Orsini ve Colonna'ları bulunduğu durumda bıraktı; kendi arala, Kilisenirinde bazı anlaşmazlık nedenleri kalmış olsa da iki şey bunları rahat durdurttu: Biri Kilise'nin korkutucu hale gelen gücü; öbürü, aralarının açılmasının ardındaki neden olan kendi içlerinden kardinal çıkartabildikçe bu iki hizipin asla birbirleriyle barışık olmayacaklarıdır; çünkü Roma'da ve dışarıda onların rekabetini körüklüyorlar ve baronlar arası anlaşmazlık ve geçimsizlik yüksek dereceli din görevlilerinin ihtiraslarından doğuyor. Bundan ötürü Papa Leo⁴⁴⁸ hazretleri papalığı öylesine güçlü buldu. Umulur ki kendinden öncekilerin silah zoruyla

⁴⁴⁶ II. Julius adıyla papa olan (1503-1513) Giuliano Della Rovere. Kilise'ye cismani gücünü yendiden kazandırdı. Venediklilere karşı Cambrai Ligası'nın (1508), Fransızlara karşı da Kutsal İttifak'ın (1512) kurulmasına öncülük etti.

⁴⁴⁷ Bulunan çare üst düzey Kilise görevlerinin el altından ruhbanlardan en fazla parayı verene satılmasıydı.

⁴⁴⁸ X. Leo adıyla Papa olan (1513-1521) Jean de Medicis .

büyülttüğünü o, iyiliği ve sayısız öteki meziyetleriyle çok daha büyük, çok daha saygıdeğer kılacaktır”⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ Machiavelli, Prens, çev. Nazım Güvenç, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994, 2.b., s. 83-85.

EK-3. II. Friedrich'in On Birinci Bölüme Yazdığı Reddiye:

Kendilerine havarilerin selefleri diyenlerin –bununla şu nefse eziyeti ve pişmanlığı dillerinden düşürmeyen birtakım utanmazı kastediyorum- geniş mal mülke sahip oluşlarına, şatafata herkese taş çıkarmalarına, hayatın hiçliği ve öbür dünyada kendilerini kurtarma işi üzerinde düşünme zorundaki kişileri bununla meşgul etmekten ziyade, yüzyılın boş gururunu ve büyüklük heveslerini doyurmaya elverişli makamları işgal etmelerine hep şaşmışımdır. Nitekim Romen kilisesi ileri gelenlerinin sınırsızca zengin oldukları piskoposların hükümdarlık makamına geçtikleri ve hristiyanların birinci büyüğü olan adamın, papanın, cismani ve ruhani kudretiyle kıralların salt buyurucusu ve Tanrı'nın yeryüzünde dördüncü kişisi haline geldiği gözden kaçmıyor.

Bu bölümde din adamlarının bu şaşırtıcı kudreti ve cismani hükümetleriyle ilgili bütün hususlar ele alınmış bulunuyor.

Machiavel, ne tebeasının baş kaldırmasından ne de komşularının, mülküne göz dikmesinden korkacak durumda olmamaları yüzünden, din adamı olan hükümdarların çok mutlu olduklarını kabul ediyor; Tanrının saygı ve korku yaratan adı, çıkarlarına ve büyüklüklerine engel olabilecek herşeye karşı kalkan ödevi görür; onlara saldıracak bir hükümdar Titan'ların onlara karşı itaatsizlik gösterecek milletler de kutsal şeylere el uzatmışların akıbetine uğramaktan korkarlar. Bu çeşit hükümdarların dindarca politikalarının hedefi, dünyayı Boileau'nun şu mısradaki pek güzel dediğine inandırmaktır: Cotin'i sevmiyen, Tanrıyı da, kiralı da sevmez.

İnsanın tuhafına giden şey, bu hükümdarların, saflıkları iyi niyetli oluşlarından gelen ve din adamlarının kafalarına sokmak istedikleri şeyleri hiç muhakeme etmeden kabul eden yeterince insan bulmalarıdır.

Ne var ki, hiçbir memlekette de, papazların memleketlerindeki kadar dilenci kaynaşmadığı kesin bir gerçektir; insan yoksulluğu üzerinde en dokunaklı tablo oralarda görülebilir ve bu yoksullar eli açık hükümdarların sadakalarına koşan, zenginlere yapışan ve bolluğun peşini bırakmayan haşareler değil, gereksiz harcamalarda ileri gitmeye alışık halkın bu kötü adetini önlemek için, iyilik sever papazlarca kaçınılmaz ihtiyaçlarından yoksun bırakılan avurdu çökmüş dilencilerdir.

Bunlar elbette ki paranın yasak olduğu Sparta'nın yasalarıdır, bu ruhani hükümetlerin prensipleri de bu yasalara uyar, şu farkla ki tebealarını sofuca soyan bu yüksek papazlar, onlardan aldıklarını kendilerine mal ederler: yoksullar mutlu kişilerdir derler onlar, çünkü göklerdeki saltanata onlar konacaklardır. Herkesin de kurtarılmasını istediklerinden, herkesi yoksul etmeye bakarlar. Ah şu kilise adamlarının dindarlığı, kurnazca ihtiyatı nerelere kadar götürmez ki!

Kimse şeflerinin ya da papaların tarihi kadar insanın gözünü açan hiçbirşey olamaz; orada temiz ve kusursuz hareketler bulacağını sanır insan; ama tam tersine, utanmazca davranışlarla, ürkünç hareketlerle, rezalet kaynaklarıyla karşılaşılır ve papaların hayatı okunurkeninsan onların amansızlığına, alçaklıklarına lanet okur durmadan.

Bu tarihte onların cismani kudretlerini ve yüceliklerini büyütme hırsları görülür çoklukla ve yeğenlerini, metreslerini ya da piçlerini zenginleştirmek için önemli mal mülkü ailelerine aktarırken ileri sürdükleri haksız olduğu kadar alçakça bahaneleri ve iğrenç pntilikleri çarpar göze.

Derin düşünemiyenler, bu çeşit hükümdarların baskısına halkın bu derece yumuşak başlılıkla ve sabırla dayanmasını bu şeyler başında taç olandan gelse tahammül etmiyeceği halde, başı tıraşlılardan gelince ses çıkarmmasını acaip bulurlar. Oysa bu olay, boş inanın budalalar üzerinde, gericiliğin insan kafası üzerindeki etkisini bilenlere o kadar garip görünmaz; bunlar bilirler ki, din, hiç eskiyip yıpranmayacak olan ve milletlerin, sadakatini sağlamakta, insan mantığının itaatsizliğini kösteklemekte her zaman faydalanılmış eski bir makinedir. Yine bilirler ki, aldanma en kavrayışlı insanları kör edebilir, meramlarına erişmek için göğü, Tanrıyı ve cinleri harekete getirenlerin politikası, başarı için en iyi olanıdır. Öylesine doğrudur ki bu, gerçek din bile, evet, bildiğimiz bütün failletlerin en temiz kaynağı olan din bile, kötüye kullanmanın en aşağılık şekilleriyle bütün acılarımızın başlangıcı ve ruhu olur.

Yazar papalık hükümetini en fazla yükselten şeyi çok güzel görüyor. Bunun belli başlı nedeni olarak, VI. Alexandre'in baskısını, ihtirasını görülmemiş bir dereceye çıkaran ve alçaklıktan başka bir adalet tanımıyan bu papanın, becerikli yönetimini

gösteriyor. Demek ki bu papanın ihtirasının meydana getirdiği yapıyla Tanrının eserini birbirine karıştırmakla insan bir çeşit günah işler. Demek ki Tanrının bu cismanî büyüklüğün artmasında en ufak bir hissesi olamaz; olsa olsa çok hain ve çok ahlaksız bir adamın eseridir bu; böyle olunca, yapılacak en iyi iş, hangi mertebede olursa olsunlar, din adamları arasında, tanrının kutsal emirlerini açıklıyan aracısıile ihtiraslarını doyurmaktan başka şey düşünmeyen ahlaksız insanı birbirinden titizlikle ayırmaktır.

Bölüm, X. Leoan'un övülmesiyle son buluyor; ama Machiavel bu papanın çağdaşı olduğundan bu övme değerini kıybediyor. Bir hizmetkarın efendisini, bir yazarın bir hükümdarı övmesi; ne derse denilsin, dalkavukluğa yakın görünür. Bizim hakkımızda heyecansız ve çıkarsız hüküm veren gelecek kuşak karar vermelidir. Başkasına bakarak Machiavel'in dalkavukluğa düşmesi daha az beklenirdi, çünkü faziletin ne olduğundan haberi bile olmadığından gerçek meziyeti takdir edebileceklerden değildi o; sonra onun tarafından övülmek mi, yoksa kınanmak mı daha iyidir, bilmem. Okuyucuya bırakırım bunu; hükmü o versin⁴⁵⁰.

⁴⁵⁰ Hatay, a.g.e., s. 146-149.

EK-4. Yirmi Dördüncü Bölüm: Neden İtalyan Prensleri Devletlerinden Oldular?

Yukarıda yazılı şeylere bilgece uyulması prensi yeni olduğu yerde eskiden beri imiş gibi gösterir ve devletinde sanki kırk yıldır kök salmış gibi daha bir kendine güvenli ve kararlı kılar. Çünkü yeni bir prensin eylemlerini soydangelme olandan çok daha fazla gözlerler; ve onda güç ve beceri fark ettiklerinde eylemleri insanların gönlünü kazanır ve onları basit bir soy eskiliğinden çok daha fazla prensle bağlar. Çünkü insanlar bugüne geçmişten çok daha fazla düşkünlüdürler ve o günü kendilerine uygun bulurlarsa kapılıp giderler, başka şey de düşünmezler; hatta her çareye başvurarak beylerini savunurlar yeter ki o da her bir şeyde adına layık bir bey olsun. Böylece çifte şana konmuş olacaktır, yeni bir prenslik kurmuş olmak sonra da o prensliği iyi yasalarla, iyi silahlarla, iyi dostlarla ve iyi örneklerle donatıp daha bayındır, daha güçlü kılmak. Tersine prens doğmuş olup da akılsızlığından ötürü onu kaybedenin ayıbı ise iki kat olur.

Ve eğer günümüz İtalya'sında Napoli Kralı⁴⁵¹ Milano Dükü⁴⁵² ve başka bazıları gibi devletinden olan prenslere bakılırsa bunların, ilkin, ordu konusunda yukarıda uzun uzadıya sözünü etmiş olduğumuz ortak bir yanlışı olduğu bulunur; sonra, içlerinden bazıları ya halkın nefretini çekmişler ya da halka kendilerini sevdirmiş iseler de büyüklerin desteğini kazanmasını bilememişlerdir; çünkü bir orduyu sefere hazır tutacak kadar gücü olan bir prens bu iki hatayı işlemedikçe devletlerinden olmaz. Makedonyalı Filip, ama İskender'in babası olan değil de Beşinci Titus tarafından yenilgiye uğratılan⁴⁵³ istilacı Romalılar ve Yunanlıların karşısında onlarinkinden daha büyük bir devlete sahip değildi; bununla birlikte savaşkan biri olduğu ve kendisini halkına sevdirmesini, büyüklerin de desteğini almasını bildiği için düşmanlarıyla uzun yıllar savaşabilmiştir. Sonunda birkaç kenti yitirdiyse de tahtından olmamıştır.

Uzun yıllar prenslikte kaldıktan sonra onu ellerinden kaçırın prenslerimiz talihlerini değil yalnızca tembellikleri yüzünden kendilerini suçlamalıdır. Zira barış zamanında bu dönemin bir gün değişebileceğini asla düşünmeyip (iyi havalarda fırtınayı

⁴⁵¹ Federico d'Aragona. Bkz. BI. I.

⁴⁵² Ludovico il Moro. Bkz. BI. III.

⁴⁵³ İ. Ö. 197'de V. Filip Yunan kentlerini işgal etmeyi bırakıp Makedonyaya çekilmişti. Bkz. BI III

öngörmeyen tüm insanların ortak eksikliğidir bu) sonra fırtına koptuğunda kendilerini savunmak yerine kırıışi kırdılar; halkın istilacının zulmüne dayanamayarak kendilerini geri çağıracağına güveniyorlardı. Bu yol, başka çare yoksa iyidir elbette; ama öteki çarelere daha baştan sırt çevirmek büyük enayiliktir. Bu tıpkı, nasıl olsa biri kaldırır umuduyla insanın kendini düşmeye bırakması gibidir. Şundan ki ya olmaz ya da olsa bile bu alçakça ve senin elinde olmayan bir savunma biçimidir. Oysa sadece senin kendinden ve gücünden kaynaklanan savunma iyi, güvenilir, kalıcı olur⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ Güvenç, a.g.e., s. 134-135.

EK-5. II. Friedrich'in Yirmi Dördüncü Bölüme Yazdığı Reddiye:

Yeni öldürdüğü bir ejderin dişlerini tanrıların emriyle toprağa eken ve bundan birbirlerini mahveden savaşçılar doğmasına yol açan Cadmus'un⁴⁵⁵ manzum masalı, çok uygun düşüyor bu bölümün konusuna. Bu ustalıkla masal, insanlardaki ihtirasın, kıyıcılığın, ve sonunda onlar için kötü olan nankörlüklerinin remzidir. İnsanoğlu gözünde İtalya hükümdarlarını iğrenç hale getiren sınırsız ihtirasları, kıyıcılıkları olmuştur; perişân olmalarına da birbirlerine reva gördükleri kötülükler, ihanetler yol açmıştır. XIV. Yüzyılın sonundan XV. Yüzyılın sonundan XV. Yüzyılın başlarına kadar olan İtalya tarihini okuyunuz: Gaddarlıklar, ayaklanmalar, zorbalıklar, birbirlerini mahvetmek için komite kurmalar, haksız mal iktisapları, cinayetler, kısaca düşünülmesi bile tiksinti ve hınç uyandıracak kocaman bir suç yığınının başka şey göremezsiniz.

Machiavel gibi düşünüp adaleti ve insanlığı yıkmaya kalkışmasaydı, bütün evren batardı muhakkak; kimse elindekiyle yetinmez, herkes gözünü başkasının malına dikerdi; insanları hiçbir şey durduramayacağından açgözlülüklerini doyumak için en tiksiniç vasıtaları kullanırlardı. Biri komşularının malı üzerine oturur, ondan sonra gelecek bir ötekisi de aynı şeyi ona yapardı; artık kimse için emniyet diye bir şey kalmaz, yeryüzünde en güçlünün hakkı tek adalet olur ve böylesine bir kötülükler seli, kısa zamanda bu kıtayı engin ve hazin bir sessizliğe gömerdi. Demek, İtalya hükümdarlarını yine kendilerinin haksızlıkları, canavarlıkları mahvetmiştir, tıpkı Machiavel'in yanlış koşullarının, bunları uygulamak çılgınlığını gösterecek olanları mutlaka mahvedeceği gibi.

Hiçbir şeyi gizliyor değilim: İtalya hükümdarlarından bazılarının mahvolmasına alçaklıkları kadar, korkaklıkları sebep olabilir; Napoli krallarının zayıf oluşları onları perişân etti, elbette. Kaldı ki, politikada dilediğinizi söyleyin bana, istediğiniz kadar fikir yürütün, sistemler kurun, örnekler sunun, mugalatacı filozofların bütün inceliklerini ortaya sürün, sonunda yine istesenez de istemesenez de adalete dönme zorunda kalacaksınız, meğer ki sağduyu denen şeyi ayaklar altına almıya razı olasınız. Machiavel de, başka başka koşullar öğretmek isterken acınacak bir lâf edebildiğinden başka bir şey yapmıyor ve ne yapmışsa, prensipleri önünde gerçeğe diz

⁴⁵⁵ Cadmus: Yunanistan'da Theb şehrini kuran yarı evsanevi bir Finikeli.

çöktürememiştir. Bu bölümün baş tarafı bu politikacı için can sıkıcı bir kısımdır; kötülüğü, içinden çıkmak için Ariane'nın harika ipini⁴⁵⁶ boşyere aradığı bir labirente yuvarlamıştır onu.

İzin verilirse, şu sözlerle ne demek istediğini sormak isterim Machiavel'e: "Hükümdarlığı yeni elde etmiş bir adamda (yani bir dalavericide) akıl ve dirayet bulunursa, böyle birisine, yüceliklerini doğuşlarına borçlu olanlardan daha çok bağlanılır. Sebebine gelince, hal, geçmişten daha fazla etkiler insanı, halden hoşnut olununca da, fazlası aranmaz".

Machiavel, aynı derecede değerli ve akıllı iki insan arasında, halkın dalavericiyi meşru krala tercih edeceğini mi tahmin ediyor, yoksa bunu faziletsiz, değersiz bir hükümdarla yiğit ve kabiliyet dolu bir gasıp arasında mı düşünüyor? Birincisini yazarın düşüncesi olarak kabul etmeye imkân yoktur, sağduyunun bilinen bütün anlamlarına aykırıdır bu: Kralları olmak için zorbalığa başvuran bir adama bir milletin yakınlık duyması sebepsiz bir sonuç olurdu, kaldı ki böyle bir kişinin meşru hükümdarın meziyetlerine tercih edilebilecek hiçbir meziyeti de bulunmazdı. Mugalatacı filozoflardan ve hatta Buridan'ın eşeğinden⁴⁵⁷ kuvvet alan Machiavel, bu sorunun çözümünü bulamaz bana.

İkincisi de olamaz, çünkü o da birincisi kadar yersiz; zorba bir adama ne nitelik verilirse verilsin, herkes kabul ederki yüce kata yükselmek için giriştiği şiddet hareketi bir adaletsizliktir. İmdi, işe suç işlemekle başlamış bir adamdan baskılı ve zalim bir idare beklenmez de ne beklenir? Evlenen ve gerdeğe girdiği gün karısı tarafından Actéon haline sokulan⁴⁵⁸ adam hakkında ne düşünülürse, bunun hakkında da o düşünülür: Hoppalığı bakımından vereceği bu çeşit örnekten sonra yeni karısının sadakatının ne olabileceğini kestirir sanırım.

⁴⁵⁶ Ariane: (Mitolojiye göre) Minos'un kızıdır; Thésée'ye düştüğü labirentten kurtulması için ip uzatmıştır.

⁴⁵⁷ Buridan: 14. yüzyılda yaşamış bir adam. Bulduğu ve "Buridan'ın eşeği" denilen bir düsturla ün salmıştır: Bir eşek hem aç hem susuzdur. Aynı mesafede konmuş bir kova su ile bir öbek yulaf arasında bulunur. Önce hangisine gidecektir. Bununla iki şey arasında kalmış ve ne yapacağını bilemeyen adamlar kasedilir.

⁴⁵⁸ Actéon: Evsanevî bir avcı: Diane'ı banyoda gafil avlayınca, bu tanrıça tarafından geyik şekline sokuldu ve hemen kendi köpekleri tarafından da parçalandı.

Bu bölümde Machiavel kendi koşulları hakkında mahkûmiyet katranını kendisi veriyor; açıkça söylüyor ki halkın sevgisi, ileri gelenlerin mahabbeti ve çok disiplinli bir ordu olmazsa, tahtta tutunmak imkânsız olur bir hükümdar için. Gerçek, bu saygıyı göstermeye onu zorluyor gibi görünüyor, tıpkı Tanrı'yı tanıyan fakat küfreden lanetlenmiş meleklere din uzmanlarının saygı göstermeleri gibi.

Çelişme şu: halkın ve ileri gelenlerin sevgisini kazanmak için, insanın içinde esaslı bir doğruluk ve fazilet duygusu bulunması gerek; hükümdarın insaniyetli ve iyiliksever olması ve ona güven beslenebilmesi için bu yüksek nitelikleriyle birlikte onda yüklendiği zahmetli görevi bilgelikle yerine getirecek kadar kabiliyet de bulunması şarttır. Bu niteliklerle Machiavel'in hükümdarına verdikleri arasında ne büyük bir çelişme var! Kalbleri fethetmek için söylediğim gibi olmak gerek, yoksa Machiavel'in bütün bu eserde öğrettiği gibi haksız, amansız, açgözlü ve sadece büyüme çareleriyle meşgul bir adam değil.

Yaşadığı yüzyılda büyük adam olarak kabul edilen, birçok bakanlarca tehlikeli bulunmakla beraber yine de onlarca izlenilen, tiksiniç koşulları hükümdar olacıklara öğretilen, kimseden henüz ağzının payını almamış bulunan, bir hayli politikacının maskesi böyle düşürülebilir ancak.

Yeryüzünde Makyavelizmi kökünden yıkabilecek adama ne mutlu! Ben onun düşüncelerindeki çelişmeleri gösterdim; gözler önüne fazilet örnekleri sermek dünyaya hükmedenlere düşer. Daha ileri giderek halkın politika hakkındaki yanlış fikrini düzeltmenin de onların boyunlarının borcu olduğunu söyleyeceğim; esasında bilgelik sisteminden başka bir şey olmaması gereken politika, herkesce dalaverenin, haksızlığın akıl kitabı sanılıyor. Anlaşmalardaki kurnazlıkları ve kötü niyeti ortadan aldirmek ve hükümdarlar arasında doğrusu pek bulunmayan dürüstlüğe ve temizliğe bütün gücünü kazandırmak onlara düşer. Kendi topraklarını muhafaza etmekte ne kadar kıskançsalar, komşularının eyaletlerine göz dikmekten de o kadar uzak olduklarını göstermek yine onlara düşer. Hükümdarlara karşı saygı beslenir; bu bir ödev, hatta bir zorunluluktur da ama nüfuzlarını arttırmaya daha az çalışıp iyi yönetmeye daha çok dikkat ederlerse daha çok sevilirler. Birisi garanti edilemeyecek bir muhayyile ürünüdür; ötekisi ise doğruyu bulan ve ödevin sağlamlığını gururun şatafatına tercih eden dürüst bir kafanın işaretidir.

Herşeye sahip olmak isteyen bir hükümdar, nasıl sindireceğini düşünmeden etle oburcusuna tıkılan bir mide gibidir. İyi yönetmekle yetinen bir hükümdarsa, az yiyen ve midesi iyi sindirim yapan bir kimse gibidir⁴⁵⁹.

⁴⁵⁹ Hatay, a.g.e., s. 209-213.